Friedrich A. Hayek

Drumul către servitute

FRIEDRICH A. HAYEK

DRUMUL CĂTRE SERVITUTE

..................................♦...

JEREMY SHEARMUR

HAYEK ȘI ÎNȚELEPCIUNEA CONVENȚIONALĂ DIN ZILELE NOASTRE

KAREN I. VAUGHN

CONSTITUTIA LIBERTĂTII DIN PERSPECTIVĂ EVOLUȚIONISTĂ

Ediția a doua

Traducere de EUGEN B.MARIAN

Coperta

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

F. A. HAYEK s-a născut la Viena în 1899. Şi-a luat doctoratele în economie şi drept la Universitatea din Viena. în 1931 a primit o catedră la London School of Economics. A devenit cetăţean britanic în 1938. Din 1950 a predat la Universitatea din Chicago. În anii '60 a fost profesor de economie la Albert- Ludwigs-Universität din Freiburg. S-a stabilit atunci în Germania. F. A. Flayek a primit Premiul Nobel pentru ştiinţe economice în 1974. A murit în anul 1992. .

Drumul către servitute a apărut în 1944 şi a reprezentat începutul unei lungi perioade în care interesul lui Flayek pentru analiza economică s-a combipat cu studii constituţionale, cu o amplă perspectivă asupra istoriei, a vieţii sociale. Cele mai importante momente, în acest sens, le reprezintă cărţile sale The Constitution of Liberty (1960) şi trilogia Law, Legislation and Liberty (publicată în anii 70). Prin aceste lucrări, Flayek a consacrat renaşterea liberalismului clasic în veacul al XX-lea.

Autorii eseurilor incluse în volum sînt Jeremy Shearmur şi Karen FVaughn. Jeremy Shearmur s-a născut în anul 1948. A fost, între 1971 şi 1979, asistentul lui Karl R.Popper. A predat apoi filozofia la Universitatea din Edinburgh, iar din 1982 face parte din catedra de ştiinţe politice a Universităţii din Manchester. Karen FVaughn predă economia la George Mason University, SUA. Este autoarea cărţii John Locke: Economist and Social Scientist (1980). Preocupările ei se îndreaptă îndeosebi către analiza economică a constituţiilor şi studiul proceselor de evoluţie în viaţa socială.

HUMANITAS

BUCUREŞTI

CUVÎNT ÎNAINTE

FRIEDRICH A.HAYEK THEROAD TO SERFDOM

Routledge & Kegan Paul, 1986 © Friedrieh A. Flayek

Jeremy Shearmur, „Hayek and the Wisdom of the Age"

Karen FVaughn, „The Constitution of Liberty from an Evolutionary Perspective", în volumul Hayek's „Serfdom"Revisited.

Ediția a doua, 1997

ISBN 973-28-0740-7

Prima datorie a cuiva care este de profesie cercetător al vieții sociale, atunci cînd scrie o carte cu conținut politic, este să enunțe fără echivoc acest lucru. Cartea pe care o aveți în fața ochilor este o carte politică. Nu doresc să ascund acest lucru, dîndu-i bunăoară titlul mai elegant şi mai ambițios de eseu în domeniul filozofiei sociale. Oricare ar fi însă denumirea la care aş recurge, esențial rămîne faptul că tot ce voi avea de spus decurge dintr-un set de valori fundamentale. O a doua, şi nu mai puțin însemnată datorie, de care nădăjduiesc a mă fi achitat în această carte, este aceea de a pune cu claritate în evidență aceste valori fundamentale de care depinde întreaga argumentare.

La cele scrise mai sus aş vrea să adaug o precizare: cu tot caracterul ei politic, sînt cît se poate de sigur că scrierea aceasta nu exprimă convingeri izvorîte din interese personale. Nu văd nici un temei în baza căruia s-ar putea susține că tipul de societate care mi se pare dezirabilă mie ar oferi mai multe avantaje unui om ca mine decît marii majorități a populației. Din contră, colegii mei socialişti îmi atrag întotdeauna atenția asupra faptului că aş ocupa, ca economist, o poziție mult mai importantă în tipul de societate căreia eu mă opun — dacă aş putea, desigur, să ajung să accept valorile lor. De asemenea, sînt tot atît de sigur că respingerea de către mine a acestor vederi nu provine din educația primită în tinerețe, căci ele concordă cu valorile îmbrățişate" de mine pe atunci, valori care m-au condus la practicarea profesiei de cercetător al fenomenelor economice. Pentru cei obişnuiți să caute motive de ordin personal în spatele oricărei opinii politice îmi voi permite să adaug că am de fapt toate motivele posibile pentru a nu scrie sau publica această carte. Textul ei va supăra cu siguranță mulți oameni cu care țin să mă aflu în termeni amicali; scrierea ei m-a silit să las deoparte lucrări pentru care mă simt mult mai pregătit şi cărora le acord, pe termen lung, o mai mare importanță; în plus, mai presus de orice, este cert că va dăuna receptării rezultatelor muncii mele strict academice, spre care mă simt cu precădere înclinat.

O trăsătură aparte şi îngrijorătoare a dezbaterilor actuale asupra politicii economice viitoare — de care publicul nu are cunoştință decît într-o măsură insuficientă — m-a făcut totuşi să consider scrierea acestei cărți o îndatorire de la care nu pot să mă sustrag. De cîțiva ani, majoritatea economiştilor au devenit rotițe ale maşinăriei de război şi, din pricina pozițiilor lor oficiale, nu au cum lua parte la dezbateri; opinia publică a ajuns să fie călăuzită în problemele de politică economică, într-o măsură alarmantă, de amatori şi de impostori, de oameni care au de adus apă la moara lor sau au de vînzare un panaceu universal. în aceste condiții, cineva care mai are încă răgazul trebuincios pentru a compune o carte nu este îndreptățit să țină pentru sine îngrijorarea pe care tendințele

actuale o generează probabil şi în mințile unor oameni care nu dispun de timpul necesar exprimării ei în public, deşi, în alte împrejurări, ar fi lăsat bucuros pe seama altora, mai competenți şi mai autorizați, discutarea problemelor de politică națională.

Ideea centrală a acestei cărți a fost schițată mai întîi într- un articol intitulat „Libertatea şi sistemul economic", apărut în Cântemporary Review, numărul din aprilie 1938, republicat ulterior (1939) într-o versiune mai amplă în seria „Public Policy Pamphlets" care apare la University of Chicago Press sub îngrijirea profesorului H.D.Gideonse. Trebuie să mulțumesc revistei şi editurii amintite pentru permisiunea de a reproduce anumite pasaje.

London School of Economics,

Cambridge, decembrie 1943.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA DIN 1976

Această carte, scrisă în orele mele libere, între 1940 şi 1943, cînd mintea îmi era ocupată în primul rînd de problemele de teorie economică pură, a devenit pentru mine, după cum era de aşteptat, punctul de plecare a mai bine de treizeci de ani de muncă într-un nou domeniu. Această primă încercare într-o nouă direcție de cercetare a fost provocată de nemulțumirea stîmită în mintea mea de interpretarea complet greşită dată în cercurile „progresiste" engleze caracterului mişcării naziste. Aşa am ajuns mai întîi să adresez un memorandum directorului din acea vreme de la London School of Economics, Sir William Beveridge, prin intermediul unui articol publicat în Contemporary Review (1938), articol pe care l-am amplificat apoi, la solicitarea profesorului Henry Gideonse de la Universitatea din Chicago, şi l-am publicat în seria „Public Policy Pamphlets". în cele din urmă, cînd am constatat că toți colegii mei britanici mai competenți erau absorbiți de activitățile presante legate de ducerea războiului, am extins textul, în pofida ezitărilor avute, dîndu-i forma cărții de față. Cu tot succesul surprinzător al cărții — ediția americană, inițial neprevăzută, avînd un ecou chiar mai mare decît cea engleză —, multă vreme nu m-am simțit întru totul fericit de această reuşită. Deşi declarasem cu franchețe de la bun început că este vorba despre o carte politică, majoritatea colegilor mei din domeniul ştiințelor sociale m-au făcut să mă simt ca şi cum mi-aş fi folosit priceperea pentru o cauză greşită şi eram eu însumi stingherit pentru că, trecînd dincolo de studiul tehnic al economiei, s-ar fi putut să-mi fi depăşit competența. Nu voi menționa aici furia stîmită de carte în anumite cercuri sau curioasa deosebire dintre primirea ce i s- a făcut în Marea Britanie şi cea din Statele Unite, primire despre care am scris cîte ceva în prefața la prima ediție de masă apărută în S.U.A. Doar pentru a ilustra tonul unei reacții răspîndite, voi aminti că un filozof binecunoscut, al cărui nume nu-1 voi menționa, i-a scris altui filozof pentru a-i reproşa că a lăudat această carte scandaloasă pe care „bineînțeles că [el] nu a citit-o"!

Deşi m-am străduit din răsputeri să revin la ştiințele economice propriu-zise, nu m-am putut nicicînd elibera de sentimentul că problemele la a căror rezolvare mă angajasem într- un mod atît de nepremeditat erau mai arzătoare şi mai importante decît cele ale teoriei economice şi nici de ideea că multe din cele susținute în prima mea schiță necesitau clarificare şi elaborare. în acelaşi timp, cînd am scris cartea, nu scăpasem pe cît ar fi trebuit de toate prejudecățile şi superstițiile care domină în genere opinia publică şi nici nu învățasem încă să desluşesc toate confuziile terminologice şi conceptuale de care

de atunci am devenit foarte conştient. De asemenea, tentativa de a discuta consecinţele politicii socialiste, întreprinsă în această carte, este fireşte incompletă fără o prezentare exactă a elementelor pe care le presupune existenţa unei ordini de piaţă ce funcţionează în mod corespunzător şi a roadelor unei asemenea ordini. Munca pe care am depus-o ulterior în acest domeniu a fost consacrată acestei din urmă probleme. Aceste eforturi de a explica natura unei ordini a libertăţii s-au concretizat într-un prim rezultat substanţial în 1960, cînd am publicat Constituţia libertăţii, o carte în care încerc mai ales să reformulez şi să fac mai coerente doctrinele liberalismului clasic al secolului al nouăsprezecelea. Conştiinţa faptului că o asemenea re- enunţare a liberalismului clasic lăsa fară răspuns o serie de întrebări cheie m-a condus atunci la un efort ulterior de a furniza propriile mele răspunsuri, desfăşurate pe parcursul unei trilogii intitulate Lege, legislaţie şi libertate, din care primul volum a apărut în 1973, al doilea în 1976 şi al treilea este aproape gata*.

Pe parcursul ultimilor douăzeci de ani, în decursul cărora eram absorbit de aceste studii, socot că am aflat multe despre problemele discutate în această carte, pe care nu cred să o fi recitit vreodată în acest interval. Acum, după ce, pentru a scrie această prefaţă, am recitit-o, nu mă mai simt îndemnat să cer scuze, ci mai degrabă sînt mîndru de cele scrise în ea. Nu mai puţin mîndru mă simt de intuiţia care m-a făcut să o dedic „Socialiştilor din toate partidele". într-adevăr, deşi am aflat de atunci multe lucruri pe care nu le ştiam cînd am scris-o, am fost surprins să constat, în multe locuri, cîte idei, confirmate de cercetările ulterioare, le înţelesesem încă de la începutul eforturilor mele. Cu toate că nădăjduiesc ca experţii să găsească mai folositoare parcurgerea lucrărilor mele ulterioare, sînt gata să recomand fără ezitare această carte de început oricărui cititor care vrea o introducere simplă şi netehnică în ceea ce este şi astăzi una dintre problemele cele mai îngrijorătoare cărora le vom avea de făcut faţă.

Cititorul va întreba probabil dacă aceasta înseamnă că sînt încă dispus să apăr toate concluziile fundamentale ale acestei cărţi; răspunsul la această întrebare este categoric pozitiv. Cea mai importantă rezervă pe care aş formula-o se datorează modificării în această perioadă a terminologiei; din acest motiv, s-ar putea ca discursul cărţii să fie greşit înţeles. Cînd am scris cartea, socialism însemna, fară doar şi poate, naţionalizarea mijloacelor de producţie şi planificarea centralizată a economiei pe care aceasta o facea posibilă şi necesară. în acest sens, Suedia anilor şaptezeci este mult mai puţin socialistă decît Marea Britanie sau Austria, deşi Suedia este considerată o ţară mult mai socialistă. Aceasta se datorează mai ales faptului că socialismul a ajuns să însemne mai ales redistribuirea pe scară largă a veniturilor prin intermediul impunerilor fiscale, precum şi prin instituţiile create de statul bunăstării. În funcţionarea acestora din urmă, efectele pe care le discut în această carte ies la lumină mai lent, pe căi relativ ocolite şi în mod

* Vol. EI a apărut în 1979 (ti. ed. rom.).

imperfect. Cred că rezultatul ultim tinde să fie în mare măsură acelaşi, deşi procesul prin care se ajunge la acest rezultat nu este identic cu cel descris în această carte.

S-a susținut adesea că aş fi afirmat că orice mişcare în direcția socialismului este sortită să conducă la totalitarism. Chiar dacă această primejdie există, nu aceasta este teza cărții. Ea conține un avertisment referitor la corectarea principiilor politicii noastre: cîtă vreme nu remediem aceste principii, vor surveni consecințe neplăcute, pe care cei mai mulți dintre sprijinitorii acestei politici nu le doresc.

Unde îmi dau acum seama că am greşit în această carte este mai ales în privința semnificației experienței comuniste din Rusia — o eroare scuzabilă, poate, dacă ne amintim că Rusia era aliata noastră în război; am subevaluat semnificația negativă a acestei experiențe şi nu m-am eliberat complet de toate superstițiile legate de intervenționismul statal. Prin urmare, am făcut unele concesii pe care acum le socotesc neîntemeiate. Nu conştientizasem încă pe deplin înrăutățirea gravă a stării de lucruri, sub anumite aspecte. De pildă, mai tratam încă la modul retoric întrebarea dacă, în condițiile în care Hitler obținuse puterile sale nelimitate pe căi strict constituționale, „s-ar găsi cineva care să susțină că în Germania se mai poate vorbi de supremația dreptului?" (p.99), pentru ca să descopăr mai tîrziu că profesorii Hans Kelsen şi Harold J. Laski şi probabil mulți alți jurişti şi politologi socialişti care au urmat exemplul acestor influenți autori au susținut chiar acest lucru. în general, studiul ulterior al tendințelor din evoluția gîndirii şi instituțiilor contemporane nu a făcut decît să sporească nelinişteа şi îngrijorarea mea. Iar atît influența ideilor socialiste, cît şi încrederea naivă în bunele intenții ale deținătorilor puterii totalitare au înregistrat o creştere sensibilă în ultimele trei decenii.

Multă vreme mi-a displăcut să fiu mai cunoscut grație unei cărți pe care am considerat-o ca pe o scriere-manifest consacrată momentului respectiv decît pentru opera mea strict ştiințifică. După ce am recitit cartea în lumina a treizeci de ani de reflecție ulterioară asupra problemelor ridicate acolo, nu mai am acest simțămînt. Lucrarea conține, poate, multe afirmații pe care, atunci cînd am scris-o, nu le puteam demonstra în mod convingător, dar ea a reprezentat un efort autentic de a descoperi adevărul şi cred că a generat intuiții ce îi vor ajuta chiar şi pe cei care nu sînt de acord cu mine să evite primejdii grave.

F.A.Hayek

INTRODUCERE

„Puţine descoperiri sînt mai supărătoare decît acelea care dezvăluie genealogia ideilor."

Lord Acton

Evenimentele curente se disting de cele care compun istoria prin faptul că nu le cunoaştem urmările. Retrospectiv, putem evalua semnificaţia celor petrecute şi putem da de urma consecinţelor pe care le-au antrenat. Cîtă vreme istoria îşi urmează însă cursul, pentru noi ea nu este încă istorie. Ea ne conduce spre un tărîm necunoscut şi doar arareori putem întrezări ce ne aşteaptă. Dacă ne-ar fi dat să trăim a doua oară aceleaşi evenimente, cunoscînd tot ce s-a întîmplat mai înainte, atunci situaţia ar fi alta. Cît de deosebite ni s-ar înfăţişă lucrurile, cît de importante şi adesea alarmante ni s-ar părea unele schimbări pe care acum abia dacă le luăm în seamă! Faptul că omul nu are parte de o asemenea experienţă este probabil un aspect fericit al soartei sale, ca şi necunoaşterea nici unui fel de legi cărora să li se supună istoria.

Istoria nu se repetă niciodată întru totul şi ea nu are o desfaşurare inevitabilă; cu toate acestea, tocmai lipsa caracterului ineluctabil al evenimentelor ne permite să învăţăm într-o oarecare măsură din trecut cum să evităm reproducerea aceloraşi procese. Nu este nevoie să fii profet pentru a fi conştient de primejdiile iminente. O îmbinare accidentală a experienţei cu interesul pentru evoluţia lucrurilor poate fi adesea de ajutor în perceperea unor aspecte pe care puţini le văd deja.

Paginile care urmează sînt rodul retrăirii pe pămînt englez a unei experienţe deja familiare autorului sau, în orice caz, al urmăririi spectacolului unei evoluţii similare a ideilor. Pe pămîntul aceleiaşi ţări, parcurgerea de două ori a aceleiaşi experienţe nu este un lucru plauzibil, dar — în anumite condiţii — trăind succesiv perioade îndelungate în ţări diferite, este posibil să retrăieşti istoria. Cu toate că, la mai toate naţiunile civilizate, curentele de gîndire sînt, în mare măsură, supuse unor influenţe similare, factorii care le înrîuresc nu acţionează simultan şi cu aceeaşi viteză. De aceea, mutîndu-se dintr-o ţară într-alta, o persoană poate să fie martoră la faze similare ale evoluţiei intelectuale. În asemenea condiţii sensibilitatea ei devine acută. Cînd aude a doua oară opinii sau propuneri de măsuri cu care s-a mai întîlnit cu douăzeci sau douăzeci şi cinci de ani în urmă, acestea dobîndesc un înţeles nou, ca simptome ale unei tendinţe limpede conturate. Ele vestesc, dacă nu necesitatea, cel puţin probabilitatea intrării evenimentelor pe un făgaş similar.

Mă văd nevoit să enunţ adevărul greu de suportat că există primejdia de a o apuca şi noi pe calea urmată de Germania în anii '30. Ce-i drept, primejdia nu este iminentă, iar condiţiile din Anglia sînt atît de departe de acelea întîlnite în Germania acelor ani, încît pare greu de crezut că ne-am îndrepta în aceeaşi

direcţie. Şi totuşi, chiar dacă drumul poate fi lung, este unul din care devine tot mai dificil să faci cale întoarsă, pe măsură ce înaintezi. Dacă pe termen lung sîntem făuritorii propriului nostru destin, pe termen scurt sîntem prizonierii ideilor create de noi. Numai dacă recunoaştem din vreme primejdia putem nădăjdui să nu-i cădem pradă.

Anglia nu seamănă deocamdată în nici un fel cu Germania lui Hitler, cu Germania care s-a angrenat în acest război. Dar cei care cercetează istoria ideilor nu pot să nu observe o asemănare deloc superficială între direcţiile spre care s-a orientat mişcarea de idei în Germania în cursul şi după primul război mondial şi actualul curent de idei din Marea Britanic în mod cert există aici, acum, aceeaşi hotărîre fermă de a păstra organizarea adoptată de naţiune în scopuri de apărare, pentru a o folosi şi în scopuri creative. Se manifestă acelaşi dispreţ faţă de liberalismul secolului al nouăsprezecelea, acelaşi „realism" contrafăcut şi chiar cinism, aceeaşi acceptare fatalistă a „tendinţelor inevitabile". Din zece învăţăminte pe care cei mai gălăgioşi reformatori ar vrea cu nerăbdare să le tragem din acest război, cel puţin nouă sînt identice cu concluzii reţinute în Germania în urma primului război mondial şi care au contribuit mult la apariţia sistemului nazist. Voi avea prilejul să arăt pe parcursul acestei cărţi că mai există şi un mare număr de alte aspecte în care, la o distanţă de cincisprezece pînă la douăzeci şi cinci de ani, părem pe cale de a urma exemplul Germaniei. Cu toate că nimănui nu-i place să i se reamintească acest lucru, nu au trecut mulţi ani de cînd politica socialistă a Germaniei era socotită în general, de către persoane progresiste, un exemplu bun de urmat, tot aşa cum de curînd Suedia a fost modelul către care se îndreptau privirile progresiştilor. Toţi cei cărora amintirile le permit să ajungă cu gîndul mai departe în trecut ştiu cum, cel puţin vreme de o generaţie înainte de primul război mondial, gîndirea şi practica germană au influenţat idealurile şi strategia politică din Anglia.

Cam jumătate din viaţa sa de adult autorul şi-a petrecut-o în Austria natală, în strîns contact cu viaţa intelectuală din Germania; iar cealaltă jumătate a trăit-o în Statele Unite şi Anglia. In cei doisprezece ani de cînd Anglia a devenit căminul său, s-a convins tot mai mult că măcar o parte dintre forţele care au distrus libertatea în Germania se regăsesc şi aici, iar atît caracterul, cît şi izvorul acestei ameninţări sînt — dacă e cu putinţă aşa ceva — încă şi mai puţin înţelese decît erau în Germania. Ce nu se vede încă este tragedia supremă, faptul că în Germania tocmai oameni de bună-credinţă, oameni care erau admiraţi şi socotiţi drept modele în ţara lor, au deschis calea, dacă nu cumva chiar au dat naştere efectiv forţelor care reprezintă acum tot ceea ce ei detestă. Şansa noastră de a evita să împărtăşim aceeaşi soartă depinde însă de faptul dacă vom privi pericolul drept în faţă şi dacă vom fi gata să ne revizuim pînă şi cele mai îndrăgite speranţe şi ambiţii, în cazul în care ele se dovedesc a fi sursa primejdiilor care ne pîndesc. Deocamdată există puţine semne care să indice că am avea curajul intelectual să recunoaştem în forul nostru lăuntric că ne-am înşelat. Puţini sînt dispuşi să admită că ascensiunea fascismului şi nazismului nu a fost o reacţie împotriva tendinţelor socialiste ale perioadei precedente, ci un rezultat al acestor tendinţe. Chiar şi atunci cînd asemănarea multora dintre trăsăturile oribile ale regimurilor interne din Rusia comunistă şi Germania naţional-socialistă a ajuns să fie larg recunoscută, acesta a continuat să fie un adevăr pe care majoritatea oamenilor nu erau dispuşi să-l accepte. Urmarea este că mulţi oameni care se consideră infinit superiori aberaţiilor naziste şi urăsc sincer toate

manifestările sale slujesc în acelaşi timp idealuri a căror înfăptuire ar conduce de-a dreptul către tirania detestată. Orice fel de paralele trasate între evoluţiile unor ţări diferite sînt bineînţeles înşelătoare; eu nu îmi bazez însă argumentarea în primul rînd pe aceste paralele. Nici nu susţin că aceste evoluţii sînt inevitabile. Dacă ar fi, nici nu ar avea rost să scriu această carte. Ele pot fi prevenite, dacă oamenii îşi dau seama din timp unde pot duce strădaniile lor. Pînă de curînd, exista însă numai o slabă speranţă că vreo încercare de a-i face să vadă primejdia ar putea avea succes. Se pare că a sosit totuşi momentul de a avea o dezbatere profundă asupra întregii probleme. Nu numai că existenţa problemei este recunoscută pe o scară mai largă, dar sînt şi motive speciale care, în conjunctura dată, ne obligă să o abordăm frontal.

Se va spune poate că nu este momentul pentru a pune o problemă ce stîrneşte conflicte aprige de opinii. Socialismul despre care vorbim nu este însă o opţiune a unui partid, iar problemele pe care le discutăm au prea puţin de a face cu chestiunile ce formează obiectul disputelor dintre partidele politice. Problema pe care o punem nu se schimbă dacă unele grupări vor mai puţin socialism decît altele, dacă unele vor socialism mai cu seamă în interesul unui grup, iar altele în interesul altui grup. Aspectul important avut aici în vedere este că oamenii ale căror opinii influenţează evoluţia situaţiei în Anglia sînt acum cu toţii socialişti, într-o măsură mai mare sau mai mică. Faptul că nu mai sînt la modă declaraţiile de genul „acum sîntem cu toţii socialişti" nu se datorează decît caracterului prea evident al acestui enunţ. Necesitatea mersului către socialism este acceptată ca un lucru neîndoielnic, iar majoritatea oamenilor încearcă doar să valorifice această mişcare în interesul unei anumite clase sau grup.

Ne mişcăm în această direcţie din pricină că aproape fiecare doreşte acest lucru. Nu există fapte obiective care să facă această mişcare inevitabilă. De altfel, la tema inevitabilităţii vom reveni atunci cînd vom discuta despre „planificare", întrebarea fundamentală este unde ne va duce toată această mişcare. Nu este oare posibil ca, dacă oamenii ale căror convingeri îi dau acum acestei mişcări un avînt irezistibil ar începe să vadă ceea ce deocamdată îi îngrijorează doar pe puţini, şi ei să dea înapoi îngroziţi, abandonînd căutarea care vreme de jumătate de veac i-a absorbit pe atîţia oameni de bună-credinţă? Direcţia către care ne vor conduce aceste credinţe comune ale generaţiei noastre nu constituie numai problema unui singur partid, ci o problemă de cea mai mare importanţă a fiecăruia dintre noi. În strădania noastră de a fauri viitorul conform unor idealuri elevate, se poate oare închipui o tragedie mai mare decît aceea de a da naştere, fără să ne dăm seama, unei realităţi complet opuse celei către care am năzuit?

Există, în clipa de faţă, un motiv chiar mai presant de a face un efort serios pentru a desluşi ferţele care au creat naţional-socialismul: nevoia de a înţelege cu cine ne luptăm şi care este miza acestei confruntări. Nimeni nu poate nega că ne sînt încă prea puţin limpezi idealurile pozitive pentru care ne luptăm. Ştim că vrem să fim liberi să ne orînduim viaţa după propriile noastre idei. Conştientizarea acestui aspect al idealurilor noastre este un lucru însemnat, dar ea nu este suficientă. Nu este suficientă pentru a ne insufla convingerile ferme de care avem nevoie în faţa unui inamic ce se foloseşte de propagandă ca de o armă de bază, utilizînd-o nu doar în formele ei cele mai sfruntate, ci şi cele mai subtile. De şi mai mic ajutor este o astfel de înţelegere a idealului libertăţii în ţările aflate sub controlul puterilor Axei şi în alte părţi, unde efectul

propagandei Axei nu va dispărea o dată cu înfrîngerea ei militară. Dacă vrem să le arătăm altora că lupta noastră are ţeluri care merită să capete sprijinul lor şi dacă vom dori să clădim o nouă Europă, ferită de fisurile care au dus la surparea celei vechi, o astfel de înţelegere a idealurilor noastre este insuficientă. Este deplorabil faptul că englezii, atît în raporturile lor cu dictatorii, înainte de război, cît şi în încercările lor de a face propagandă şi de a lămuri ţelurile lor în acest război, au dat dovadă de ezitare lăuntrică şi de nesiguranţă în formularea scopurilor urmărite, care pot fi explicate numai printr-o percepere confuză a propriilor idealuri şi a naturii deosebirilor dintre ei şi inamici. Ne-am înşelat tot atît de mult cînd am refuzat să admitem că inamicul, care profesa cîteva dintre crezurile pe care le împărtăşim şi noi, este sincer, ca şi atunci cînd am presupus că alte afirmaţii ale sale sînt sincere. Nu au căzut pradă iluziei că partidul naţional-socialist este în slujba capitalismului şi se opune oricăror forme de socialism atît partidele de stînga, cît şi cele de dreapta? Cîte aspecte ale sistemului hitlerist nu ne-au fost propuse drept modele, de către oameni de la care te-ai fi aşteptat cel mai puţin să facă acest lucru şi fară ca autorii acestor propuneri să fie conştienţi că aspectele respective sînt indisolubil legate de acel sistem şi sînt incompatibile cu societatea liberă pe care sperăm să o menţinem? Este înspăimîntător cît de multe erori am comis noi înainte şi după izbucnirea războiului din pricină că nu înţelegem cu cine ne confruntăm. Este ca şi cum nu am vrea să vedem înlănţuirea de factori care a produs totalitarismul din cauză că astfel s-ar topi iluzii scumpe nouă, de care ne agăţăm cu hotărîre.

În raporturile noastre cu germanii nu vom avea niciodată succes pînă nu vom pricepe caracterul şi evoluţia ideilor după care se călăuzesc ei acum. Teoria după care germanii, ca popor, sînt răi din fire se poate cu greu susţine, iar reluarea ei în clipa de faţă nu face prea multă cinste celor care o îmbrăţişează. Ea lezează onoarea lungului şir de englezi care, în ultimii o sută de ani, au preluat lucruri mai bune sau mai puţin bune din gîndirea germană. Ei trec cu vederea faptul că, acum optzeci de ani, John Stuart Mill a găsit sursa de inspiraţie pentru marele său eseu Der,pre libertate cu precădere în opera a doi germani, Goethe şi Wilhelm von Humboldt[1], şi uită că doi dintre cei mai influenţi precursori intelectuali ai naţional-socialismului, Thomas Carlyle şi Houston Stewart Chamberlain, erau unul scoţian şi altul englez. Teoria amintită, în formele ei cele mai rudimentare, este de-a dreptul ruşinoasă, cei care o susţin însuşindu-şi de fapt ideile cele mai urîte din teoriile rasiale germane. Nu se pune problema, de a stabili de ce germanii, ca naţiune, ar avea o fire rea, căci din naştere nu vor fi fiind astfel mai mult decît alţii, ci de a preciza împrejurările care, în ultimii şaptezeci de ani, au făcu! posibilă ascensiunea treptată şi, pînă la urmă, victoria unei anumite familii de idei, care a dus la punerea în fruntea ţării a celor mai rai. Mai mult decît atît, este foarte periculos să urîm în mod nediscriminat tot ce este german, în loc să respingem anumite idei care îi domină acum pe germani, deoarece această ură îi face pe cei ce se lasă în voia ei orbi la ameninţări reale. Atitudinea de respingere globală este de lemut pentru că ea nu reprezintă adesea decît o cale de a scăpa de recunoaşterea faptului că anumite tendinţe nu îşi exercită influenţa numai în Germania şi totodată o cale de a menţine nerevizuite sau de a nu elimina anumite

[1] Întrucît unele persoane ar putea socoti drept exagerată această afirmaţie poate că merită să fie citată mărturia lordului Morley, care în volumul său Recollections vorbeşte despre „observaţia binecunoscută" că principala temă a eseului On Liberty „nu este originală, ci provine din Germania".

crezuri preluate de la germani şi de care sîntem tot atît de fermecaţi cum erau şi germanii. Este o îndoită primejdie, deoarece teza că sistemul nazist a fost zămislit doar din pricina ticăloşiei specifice germanilor va deveni probabil pretextul pentru a ni se impune instituţiile înseşi care au produs această ticăloşie.

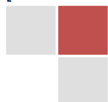
Interpretarea evoluţiei situaţiei din Germania şi Italia pe care o voi oferi în această carte diferă foarte mult de cea pe care ne-o propun mai toţi observatorii străini şi majoritatea exilaţilor proveniţi din aceste ţări. Această interpretare însă, dacă este întemeiată, va explica totodată de ce este imposibil ca o persoană care împărtăşeşte, ca mai toţi exilaţii şi corespondenţii ziarelor engleze şi americane, vederile socialiste acum predominante să vadă evenimentele din perspectiva adecvată[2].

Părerea superficială şi eronată după care naţional-socialismul ar fi doar o reacţie a celor care şi-au văzut privilegiile sau interesele periclitate de progresele socialismului a fost în mod firesc susţinută de către toţi cei care — deşi au activat cîndva în cadrul mişcării de idei care a dus la naţional-socialism — s-au oprit pe o anumită treaptă a acestei evoluţii, ceea ce i-a adus în conflict cu naziştii şi i-a forţat să părăsească ţara. Faptul că, numeric, aceşti oameni reprezentap singura opoziţie consistentă faţă de naţional-socialism nu înseamnă nimic altceva decît că, în sens larg, practic toţi germanii deveniseră socialişti şi că liberalismul în sens vechi fusese dat la o parte de către socialism. Sper să pot arăta cum conflictul existent în Germania între „dreapta" naţional-socialistă şi organizaţiile de „stînga" nu-i altceva decît genul de conflict care se naşte între facţiunile socialiste rivale. Dacă interpretarea oferită de mine este corectă, înseamnă însă că, deşi animaţi de cea mai mare bunăvoinţă, mulţi dintre aceşti refugiaţi socialişti, cramponîndu-se de credinţele lor, contribuie la aducerea ţării lor adoptive pe drumul pe care a mers Germania.

Ştiu că mulţi dintre prietenii mei englezi au fost uneori şocaţi de opiniile semifasciste pe care le auzeau din cînd în cînd exprimate de refugiaţi germani ale căror convingeri autentic socialiste nu puteau fi puse la îndoială. În pofida faptului că englezii au pus aceste aserţiuni pe seama originii germane a celor care le-au formulat, adevărata explicaţie este că autorii acestor aserţiuni sînt socialişti a căror experienţă i- a făcut să parcurgă mai multe etape decît socialiştii din Anglia. Desigur, este adevărat că socialiştii din Germania au găsit un sprijin în ţara lor în anumite trăsături ale tradiţiei prusace; dar această înrudire dintre prusianism şi socialism, cu care s-au fălit în Germania ambele tabere, nu face decît să coroboreze teza noastră de bază[3].

[2] Cît de puternic pot fi influenţate de optica predominant stîngistă a corespondenţilor din străinătate ai presei naţionale originile răspîndite în toate mediile dintr-o ţară întreagă, chiar şi în cele mai conservatoare, se vede prea bine din părerile aproape unanim împărtăşite în America în legătură cu relaţiile dintre Marea Britanie şi India. Pe de altă parte, englezul doritor să înţeleagă evenimentele de pe continentul european, în perspectiva lor adevărată, trebuie să chibzuiască serios asupra posibilităţii ca vederile sale să fi fost deformate, în aceeaşi manieră şi din aceleaşi motive. Această constatare nu urmăreşte cîtuşi de puţin să umbrească sinceritatea vederilor profesate de corespondenţii de presă externi englezi şi americani. Dar oricui cunoaşte genul de cercuri locale cu care corespondenţii de presă ajung de obicei în contact strîns nu-i va fi greu să înţeleagă izvorul părtinirilor acestora.

[3] Este incontestabilă, şi a fost recunoscută deschis încă de către primii socialişti francezi, realitatea existenţei unei oarecare înrudiri între socialism şi structura statului prusac, organizat în mod conştient de sus în jos, ca în nici o altă ţară. Cu mult mai-nainte ca idealul de a conduce întregul stat ca pe o uzină unică să fi inspirat socialismul secolului al XIX- lea, poetul prusac Novalis deplînsese deja faptul că „nici un alt stat nu a fost vreodată administrat în asemenea măsură după modelul unei uzine ca Prusia de la moartea lui Frederic Wilhelm încoace". (Cf. Novalis [Friedrich von Hardenberg] Glauben und Liebe, oder der Konig und die Konigin, 1798.)

Ar fi însă o greşeală să credem că elementul specific german, mai degrabă decît cel socialist, a produs totalitarismul. Germania avea în comun cu Italia şi cu Rusia predominarea ideilor socialiste şi nu spiritul prusac — iar naţional-socialismul a izvorît din sînul maselor şi nu al claselor crescute în tradiţia prusacă şi a fost îmbrăţişat în primul rînd de către aceste mase.

CAPITOLUL I

DRUMUL ABANDONAT

„Un program porneşte nu de la principiul că generaţia noastră a asistat la falimentul sistemului iniţiativei libere motivate de profit, ci de la ideea că acest sistem nu a fost pus încă la încercare."

F. D. Roosevelt

Cînd mersul civilizaţiei se frînge, cînd locul progresului neîntrerupt cu care ne obişnuisem este luat pe neaşteptate de racile asociate de noi cu trecute epoci de barbarie, prima reacţie este să dai vina pe orice altceva decît pe propriile noastre persoane. Nu au fost îndrumate strădaniile noastre de ideile cele mai luminate, nu au lucrat minţile cele mai alese pentru a face lumea noastră mai bună? Nu s-au îndreptat toate eforturile şi speranţele noastre către o mai mare libertate, dreptate şi prosperitate? Dacă rodul acestor eforturi este atît de departe de ţeluri, dacă, în loc să ne bucurăm de libertate şi prosperitate, sîntem pîndiţi de robie şi mizerie, nu cumva este limpede că forţe sinistre ne vor fi dejucat intenţiile, transformîndu-ne în victimele unei puteri malefice, pe care trebuie să o învingem înainte de a ne relua mersul către stări de lucruri mai bune? Oricît de mari ar fi diferenţele dintre noi atunci cînd identificăm vinovatul — găsit fie în persoana capitalistului ticălos, fie în spiritul perfid al unei naţiuni, fie în neghiobia înaintaşilor noştri, fie într-un sistem social care, în pofida faptului că am luptat împotriva lui vreme de o jumătate de veac, nu este încă pe deplin înlăturat — de un lucru sîntem cu toţii siguri: eroarea nu se poate afla în ideile călăuzitoare ale ultimei generaţii, idei care au fost adoptate de majoritatea oamenilor de bună-credinţă şi au determinat prefaceri profunde în viaţa noastră socială. Sîntem gata să acceptăm aproape orice explicaţie a crizei actuale a civilizaţiei noastre, cu o singură excepţie: nu sîntem dispuşi să admitem că starea actuală a lumii ar fi rezultatul unei veritabile erori comise de către noi şi că urmărirea unora dintre idealurile cele mai dragi nouă a produs rezultate complet opuse celor la care ne aşteptam.

Cîtă vreme energiile noastre sînt absorbite de efortul de a încheia în mod fericit acest război, ne este greu să ne amintim că valorile în numele cărora ducem războiul erau ameninţate şi în Anglia şi erau distruse în alte părţi. Deşi idealurile opuse sînt deocamdată întruchipate de naţiuni ostile una alteia, aflate în luptă pentru existenţa lor, nu trebuie să uităm că acest conflict s-a născut dintr-o ciocnire de idei în sînul a ceea ce era, nu cu mult timp în urmă, o civilizaţie europeană comună şi că tendinţele care au culminat cu instaurarea sistemelor totalitare nu erau răspîndite doar în ţările care le-au căzut pradă. Deşi prima sarcină trebuie să fie acum cîştigarea războiului, victoria astfel obţinută nu va fi decît o nouă ocazie de a ne confrunta cu problemele sociale fundamentale şi de a găsi o cale de a scăpa de soarta avută de civilizaţii înrudite.

Este cam dificil să te gîndeşti acum la Germania şi Italia sau la Rusia sovietică nu ca la nişte lumi străine Occidentului, ci ca la roadele evoluţiei unei gîndiri împărtăşite şi de către noi; cel puţin atunci cînd îi avem în vedere pe adversarii noştri, este mai facilă şi mai reconfortantă ideea că ei sînt cu totul altfel decît noi şi că tot ce s-a petrecut la ei nu se poate repeta în Anglia. Cu toate acestea, înainte de ascensiunea sistemului totalitar, istoria acestor ţări avea puţine trăsături nefamiliare nouă. Conflictul extern a fost generat de o transformare a gîndirii europene pe care alţii au trăit-o mult mai intens decît noi şi care i-a adus astfel pe poziţii ostile idealurilor noastre, dar care ne-a afectat şi pe noi.

Englezilor le vine greu să înţeleagă, poate tocmai din pricină că, spre norocul lor, au rămas în urmă în procesul acesta de transformare, că o schimbare a ideilor şi forţa voinţei umane au adus lumea în starea actuală, chiar dacă oamenii nu au prevăzut deznodămîntul, şi că nici o modificare spontană a realităţii nu ne-a obligat să ne adaptăm gîndirea la noi stări deAucruri. Mai vorbim şi astăzi despre idealurile rare ne călăuzesc şi au călăuzit şi generaţia precedentă ca despre nişte idealuri care abia urmează să-şi găsească împlinirea şi nu sîntem conştienţi că în decursul ultimilor douăzeci şi cinci de ani aceste idealuri au schimbat nu numai lumea, ci şi Anglia. Mai credem şi acum că pînă mai ieri ne ghidam după ideile calificate în mod vag drept idei ale secolului al nouăsprezecelea sau după principiul laissez- faire-ului. În comparaţie cu alte ţări sau din punctul «le vedere al celor nerăbdători să accelereze schimbarea, Anglia oferă unele motive pentru o asemenea convingere. Cu toate că Anglia, pînă în 1931, a înaintat doar lent pe calea pe care alţii i-o luaseră înainte, lucrurile evoluaseră suficient de mult pentru ca numai cei capabili să-şi amintească de vremurile dinaintea primului război mondial să mai ştie cum arăta o lume liberală[4].

Aspectul crucial, pe care englezii nu-l sesizează în bună măsură, este legat nu atît de amploarea schimbărilor care au avut loc în decursul ultimei generaţii, cît de faptul că ele marchează o răsturnare a direcţiei în care evoluau lucrurile pînă acum în planul ideilor noastre şi al ordinii sociale, înainte cu cel puţin douăzeci şi cinci de ani ca spectrul totalitarismului să devină o ameninţare reală, ne-am îndepărtat treptat de ideile fundamentale pe care a fost clădită civilizaţia europeană. Faptul că mişcarea în care ne-am angajat cu mari speranţe şi ambiţii ne-a adus faţă-n faţă cu oroarea totalitară reprezintă un şoc pentru actuala generaţie şi, de aceea, ea refuză să facă o legătură între aceste două realităţi. Totuşi întorsătura pe care au luat-o lucrurile nu face decît să confirme avertismentele părinţilor filozofiei liberale, pe care încă o îmbrăţişăm. Am abandonat treptat acea libertate economică fară de care libertatea personală şi cea politică n-au existat niciodată în trecut. Cu toate că fuseserăm preveniţi de către unii din marii gînditori politici ai secolului al XlX-lea, ca Tocqueville şi Lord Acton, că socialismul înseamnă sclavie, am continuat statornic mersul către socialism. Iar acum, cînd am văzut cum sub ochii noştri prinde a se întrupa o nouă formă de sclavie, am uitat

[4] Chiar în anul acela Raportul Macmillan putea să vorbească despre „schimbarea de viziune a guvernului acestei ţări în ultima perioadă, preocuparea creseîndă, indiferent de partid, faţă de administrarea vieţii oamenilor", şi adăuga că: „Parlamentul se află tot mai angajat într-o activitate legislativă care are drept scop conştient reglementarea treburilor de zi cu zi ale comunităţii şi acum intervine în domenii care anterior erau considerate a fi situate complet în afara sferei sale de acţiune". Aceasta se putea spune înainte de 1931; mai apoi, în acelaşi an, ţara s-a scufundat adînc în politica de acest gen şi, în scurtul interval al anilor de tristă amintire 1931-1933, şi-a transformat sistemul economic dincolo de putinţa de a-l mai recunoaşte.

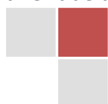
cu desăvîrşire acest avertisment şi nu ne dă prin cap cîtuşi de puţin ca s-ar putea să existe o legătură între cele două fenomene[5].

Dacă examinăm tendinţa modernă către socialism nu numai pe fundalul secolului al XlX-lea, ci într-o perspectivă istorică de durată, devine limpede ce ruptură drastică reprezintă ea în raport nu numai cu trecutul recent, ci cu întreaga evoluţie a civilizaţiei occidentale. Ne grăbim să abandonăm nu numai vederile lui Cobden şi Bright, ale lui Adam Smith sau Locke sau chiar ale lui Locke sau Milton, ci una dintre trăsăturile marcante ale civilizaţiei occidentale aşa cum s-a dezvoltat ea pe temeliile aşezate de creştinism, de greci şi de romani. Este părăsit tot mai mult, nu numai liberalismul secolelor al XVIII-lea şi al XlX-lea, ci individualismul funciar moştenit de noi de la Erasm şi Montaigne, de la Cicero şi Tacit, Perie le şi Tucidide.

Liderul nazist care a prezentat revoluţia naţional-socialistă ca pe o Contrarenaştere a rostit un adevăr de care probabil nu era conştient. Se făcuse un pas decisiv către distrugerea civilizaţiei pe care omul modem a clădit-o începînd cu epoca Renaşterii şi care, mai presus de orice, era o civilizaţie individualistă. Individualismul are astăzi o faimă proastă şi termenul a ajuns să fie asociat cu egocentrismul şi egoismul. Individualismul pe care îl opunem însă socialismului şi tuturor celorlalte forme de colectivism nu are neapărat legătură cu egoismul. Pe parcursul acestei cărţi, numai treptat vom fi în măsură să clarificăm contrastul dintre individualism şi colectivism ca principii opuse. Sînt insă limpezi principiile acelui individualism care, pornind de la elementele oferite de creştinism şi de filozofia antichităţii clasice a prins pentru prima dată contur pe deplin în timpul Renaşterii şi de-atunci s-a dezvoltat şi s-a împlinit în ceea ce numim civilizaţie europeană occidentală: respectul pentru individ ca om, adică recunoaşterea vederilor şi gusturilor acestuia drept criterii supreme în sfera sa personală, oricît de restrînsă i-ar fi extensiunea, şi credinţa că este de dorit ca oamenii să-şi cultive talentele şi înclinaţiile individuale. „Slobozenia" *(freedom)* şi „libertatea" *(liberîy)* sînt cuvinte atît de tocite de uz şi de abuz încît trebuie să le ocoleşti cînd vrei să exprimi idealurile pe care le-au evocat în decursul acestei perioade. „Toleranţă" este, probabil, singurul cuvînt care mai păstrează încă înţelesul deplin al principiului care în toată această epocă era în vogă şi care doar în vremea din urmă a intrat iarăşi în declin, pentru a se stinge complet o dată cu ascensiunea statului totalitar.

Tranziţia graduală de la un sistem ierarhic organizat rigid la unul în cadrul căruia oamenii să poată cel puţin să încerce a-şi fauri singuri viaţa, unde să dobîndească prilejul să cunoască şi să aleagă între diferite forme de viaţă, este strîns legată de dezvoltarea comerţului. Noua viziune asupra vieţii s-a răspîndit o dată cu comerţul, din oraşele negustoreşti ale nordului Italiei înspre vest şi nord, străbătînd Franţa şi sud- vestul Germaniei pînă în Ţările de Jos şi insulele britanice, prinzînd rădăcini adînci oriunde nu exista o tiranie care să o înăbuşe. În Olanda şi Marea Britanie, pentru întîia oară, a avut prilejul să se dezvolte liber şi a devenit baza vieţii sociale şi politice a acestor ţări. Iar de aici, la sfirşitul secolului al XVII-lea şi în veacul al XVIII-lea, a

[5] Chiar avertismente, cu mult mai recente, care s-au dovedit a fi înfiorător de adevărate, au fost aproape complet uitate. Nu sînt nici treizeci de ani de cînd domnul Hilaire Belloc, într-o carte care arăta cele întîmplate de-atunci în Germania mai bine decît majoritatea lucrărilor scrise despre acest eveniment, a explicat că „efectul doctrinei socialiste asupra societăţii capitaliste este acela de a produce un al treilea lucru, diferit de ambii zămislitori, anume statul servil" (The Sennle State, 1913, ediţia a 3-a, 1927, p. XIV).

început iarăşi să se răspîndească, într-o formă mai rafinată, către Vest şi Est, în Lumea Nouă şi spre centrul continentului european, unde războaie pustiitoare şi opresiunea politică copleşiseră, în mare măsură, începuturile anterioare ale unei evoluţii similare[6].

Direcţia generală a evoluţiei sociale a fost, în cursul întregii istorii europene modeme, cea a eliberării individului care îşi vede de treburile sale obişnuite de cătuşele obiceiurilor şi prescripţiilor. Conştientizarea faptului că eforturile spontane şi necontrolate ale indivizilor sînt susceptibile să producă o ordine complexă a activităţilor economice putea surveni numai după ce această dezvoltare a făcut unele progrese. Dezvoltarea ulterioară a unor argumente coerente în favoarea libertăţii economice a fost consecinţa unei creşteri libere a activităţii economice ca efect secun dar neintenţionat şi neprevăzut al libertăţii politice.

Minunata propăşire a ştiinţei, care a urmat marşului victorios al libertăţii individuale din Italia în Anglia şi mai departe, a fost poate cel mai însemnat rezultat al descătuşării energiilor individuale. Numeroasele jucării automate de o mare ingeniozitate, alte invenţii mecanice realizate pe vremea cînd tehnica industrială rămînea încă staţionară şi dezvoltarea atinsă de cîteva industrii care, precum mineritul sau fabricarea ceasurilor, nu erau supuse unor controale restrictive demonstrează că facultăţile inventive ale omului nu fuseseră mai reduse în perioada precedentă. Puţinele încercări de extindere a întrebuinţării industriale a invenţiilor mecanice, cîteva dintre ele extraordinar de avansate, au fost însă imediat suprimate, iar dorinţa de cunoaştere sufocată, atîta timp cît punctele de vedere dominante erau obligatorii pentru toţi: ideilor marii majorităţi cu privire la ceea ce este drept şi cuvenit permiţîndu-li-se să bareze drumul inventatorului individual. Ştiinţa a făcut marii paşi înainte care în ultimii o sută cincizeci de ani au schimbat faţa lumii numai din momentul în care libertatea industrială a deschis calea către folosirea liberă a noilor cunoştinţe, numai din clipa în care totul putea fi încercat — de îndată ce se găsea

0 persoană care să-şi asume iniţiativa pe riscul ei; iar, adesea, s-ar cuveni să adăugăm, asemenea oameni proveneau mai degrabă din afara cercurilor care aveau oficial sarcina cultivării învăţăturii.

Natura civilizaţiei noastre a fost, aşa cum se întîmplă atît de des, intuită mai limpede de duşmanii ei decît de cei mai mulţi dintre prieteni: „eterna maladie occidentală, revolta individului împotriva speciei", cum a descris-o totalitarul secolului al XlX-lea Auguste Comte, a fost realmente forţa care a clădit civilizaţia noastră. Secolul al XlX-lea a adăugat individualismului perioadei precedente doar ridicarea tuturor claselor la conştiinţa libertăţii, a dezvoltat în mod ordonat şi fară lacune ceea ce prinsese viaţă în mod nesistematic şi fragmentar şi a răspîndit această stare de spirit din Anglia şi Olanda peste întregul continent european.

Rezultatul acestei evoluţii a întrecut toate aşteptările. Omul a ajuns cu repeziciune, oriunde au fost înlăturate barierele puse în calea manifestării libere a inventivităţii umane, să fie în stare să-şi satisfacă un cerc tot mai larg de dorinţe. Probabil că nu a existat nici o clasă care să nu beneficieze în mod substanţial de progresul general, deşi creşterea nivelului de trai a scos curînd la iveală unele pete negre în viaţa socială, pete

[6] Cea mai plină de consecinţe dintre aceste evoluţii, consecinţe care încă nu au dispărut, a fost aservirea şi distrugerea parţială a burgheziei germane de către principii locali, în secolele al XV-lea şi al XVI-lea.

pe care oamenii nu mai erau dispuşi să le îngăduie. Dacă măsurăm această creştere uimitoare pornind de la nivelul nostru actual, el însuşi rod al acestei dezvoltări ce a pus acum în evidenţă multe neajunsuri, nu-i putem sesiza adevăratele proporţii. Acest proces, pentru a aprecia ce a reprezentat el pentru cei care au luat parte la el, trebuie să-l măsurăm după speranţele şi dorinţele nutrite de oameni cînd a început: nu poate încăpea îndoială că succesul lui a depăşit visele cele mai fantastice ale omului, că omenirea muncitoare din lumea occidentală, pe la începutul secolului al XX-lea, atinsese un grad de confort, de securitate şi independenţă personală care abia dacă ar fi părut posibil cu o sută de ani înainte.

Probabil că efectul cel mai semnificativ şi cu consecinţe pe termen lung al acestui succes va fi, din perspectiva epocilor ulterioare, sentimentul nou de a avea putere asupra destinului propriu, credinţa în posibilităţile neîngrădite de a face viaţa mai bună, pe care reuşita avută a generat-o printre oameni. Ambiţiile — şi omul avea tot dreptul de a fi ambiţios — au sporit o dată cu izbînda. Făgăduinţa ce-i însufleţise pe oameni pînă atunci nu mai părea suficientă, ritmul progresului părea mult prea lent; iar principiile care în trecut au făcut posibil acest progres au ajuns să fie considerate mai curînd drept nişte obstacole, pe care oamenii abia aşteptau să le înlăture din calea unei înaintări mai rapide, decît o condiţie a păstrării şi dezvoltării a ceea ce fusese împlinit pînă atunci.

*

În principiile de bază ale liberalismului nu se găseşte nimic care să facă din ele un crez staţionar, nu există reguli severe fixate o dată pentru totdeauna. Principiul fundamental, după care se cuvine să dăm o ordine acţiunilor noastre folosind cît mai mult posibil forţele spontane ale societăţii şi recurgînd în măsură cît mai redusă la constrîngere, este susceptibil de un număr de aplicaţii de o varietate infinită. În special, crearea în mod deliberat a unui sistem în cadrul căruia concurenţa acţionează în modul cel mai binefăcător posibil se deosebeşte cît se poate de mult de acceptarea pasivă a instituţiilor aşa cum se înfăţişează ele. Probabil că nimic nu i-a dăunat mai mult cauzei liberale decît insistenţa mecanică a unor liberali asupra anumitor reguli găsite empiric, înainte de toate asupra principiului laissez-faire-ului. Această poziţie era totuşi necesară şi de neevitat într-un anume fel. Nimic nu ar fi fost mai eficient decît o regulă rigidă care să facă faţă nenumăratelor interese centrifuge care ar fi putut pleda pentru măsuri speciale ce ar fi adus beneficii evidente în unele privinţe şi daune indirecte şi dispersate, mult mai greu de perceput. Dar, fiindcă se ajunsese neîndoielnic la argumente temeinice în favoarea libertăţii industriei, tentaţia de a o prezenta ca pe o regulă ce nu cunoaşte excepţii era prea puternică pentru a i se rezista totdeauna. Era aproape inevitabil ca, o dată adoptată această atitudine de către mulţi popularizatori ai doctrinei liberale, concepţia aceasta să se prăbuşească în ansamblul său de îndată ce intra în criză în anumite puncte. Poziţia liberală s-a erodat şi mai mult apoi, din cauza încetinelii cu care îşi arăta roadele politica de ameliorare graduală a cadrului instituţional al unei societăţi libere. Progresul depindea, în acest caz, de înţelegerea mai profundă de către noi a forţelor sociale şi a condiţiilor propice în cel mai înalt grad obţinerii unui rezultat dezirabil. Acţiunea acestor instituţii se cerea sprijinită şi, la nevoie, suplinită, lucru care presupune în primul rînd înţelegerea funcţionării lor.

Liberalul se comportă faţă de societate precum grădinarul care îngrijeşte o plantă: el caută să creeze condiţiile cele mai favorabile creşterii ei, trebuind să-i ştie morfologia şi fiziologia.

Regulile rudimentare ale politicii economice din secolul al XlX-lea constituiau, fară îndoială, pentru orice persoană inteligentă, doar un început; erau încă multe de învăţat şi existau posibilităţi colosale de progres în direcţiile în care o pornisem. Progresul se putea realiza însă numai în măsura dobîndirii unui control intelectual sporit asupra forţelor de care urma să ne folosim. Stăpînirea acestor forţe presupunea multe sarcini evidente, cum ar fi desluşirea manevrării sistemului monetar şi prevenirea sau reglementarea monopolurilor, ca şi un număr şi mai mare de sarcini mai puţin evidente, dar nicidecum mai puţin importante, de asumat în alte domenii, în care statele posedă, fară îndoială, enorme posibilităţi de a face şi bine şi rău; existînd toate temeiurile pentru a spera că, într-o bună zi, printr-o mai bună înţelegere a problemelor, vom fi capabili să utilizăm cu succes aceste forţe.

Într-o vreme în care înaintarea către ceea ce se numeşte curent acţiune „pozitivă" se făcea în mod necesar lent şi cînd pentru a realiza o îmbunătăţire pe termen scurt liberalismul trebuia să se bizuie mai cu seamă pe sporirea treptată a bogăţiei adusă cu sine de libertate, el era nevoit să lupte însă neîncetat şi cu luări de poziţie care ameninţau acest progres. El a ajuns să fie considerat un crez „negativ", neputînd să ofere unor indivizi izolaţi altceva decît partea lor din acest progres comun — un progres considerat din ce în ce mai mult drept ceva de la sine înţeles şi nu un rezultat al politicii de cultivare a libertăţii. Succesul însuşi al liberalismului s-ar putea spune că a devenit cauza declinului său. Omul a devenit, din pricina acestei reuşite, tot mai puţin dispus să suporte necazurile care-l mai năpăstuiau şi care acum îi păreau atît de nerăbdat, cît şi superflue.

*

Spre sfîrşitul secolului trecut, credinţa în principiile de bază ale liberalismului a ajuns să fie din ce în ce mai mult abandonată, din cauza ostilităţii crescînde faţă de ritmul lent al progresului politicii liberale a supărării îndreptăţite stîrnite de cei care se foloseau de frazeologia liberală pentru a apăra privilegiile antisociale şi din cauza ambiţiei nemăsurate, aparent justificate de îmbunătăţirile materiale obţinute. Ceea ce fusese realizat a ajuns să fie considerat o posesiune sigură şi imperisabilă, dobîndită pentru totdeauna. Aderarea la vechile principii părea să stea în calea noilor aspiraţii, a căror rapidă satisfacere îi fascina pe oameni. A fost tot mai mult acceptată ideea că o continuare a progresului nu era de aşteptat după vechile tipare, în cadrul general care făcuse posibil progresul în trecut, ci numai printr-o remodelare completă a societăţii. Nu se mai punea problema de a completa sau de a extinde maşinăria existentă, ci de a o desfiinţa cu totul şi a o înlocui. Cum speranţa noii generaţii a ajuns să fie legată de o înnoire generală, interesul pentru înţelegerea funcţionării societăţii existente a scăzut rapid; iar o dată cu diminuarea gradului de înţelegere a mecanismului societăţii libere, ne dăm tot mai prost seama de ce depinde existenţa lui.

Schimbarea aceasta de viziune nu constituie aici tema discuţiei noastre şi nu vom arăta cum a fost ea favorizată (la transferul necritic al unor deprinderi de gîndire generate de preocupări de ordin tehnologic,

deprinderile omului de ştiinţă şi ale inginerului, moduri de gîndire care tindeau, m acelaşi timp, să se îndoiască de rezultatele cercetării anterioare a societăţii, care nu se potriveau cu prejudecăţile lor, şi să impună idealuri de organizare într-un domeniu unde ele nu sînt adecvate[7]. Tema discuţiei este aici atitudinea noastră faţă de societate şi vrem să arătăm cum cu s-a schimbat complet, deşi gradat şi cu paşi aproape imperceptibili. În fiecare stadiu al acestui proces de schimbare, ceea ce părea doar o deosebire de nuanţă, printr-un efect cumulativ, a produs o diferenţă fundamentală între atitudinea liberală mai veche faţă de societate şi abordarea actuală a problemelor sociale. Schimbarea intervenită este echivalentă cu o răsturnare completă a tendinţei pe care am creionat-o, cu o abandonare totală a tradiţiei individualiste care a creat civilizaţia occidentală.

Problema care se pune, conform vederilor dominante astăzi, nu mai este: cum putem folosi mai bine forţele spontane dintr-o societate liberă. Forţele care produceau rezultate neprevăzute au început, într-adevăr, să fie date la o parte, iar mecanismul impersonal şi colectiv al pieţei a fost înlocuit cu dirijarea colectivă şi „conştientă" a tuturor forţelor sociale către ţeluri alese în mod deliberat. Specificul noii abordări este cum nu se poate mai bine ilustrat de poziţia extremă adoptată într-o carte mult lăudată, al cărei program de aşa- zisă planificare pentru libertate vom fi siliţi să-l mai comentăm nu o dată.

„Nu am fost nevoiţi să organizăm şi să conducem — scrie dr. Karl Mannheim — întregul sistem al naturii aşa cum sîntem forţaţi să procedăm acum cu societatea. ... Omenirea tinde tot mai mult să reglementeze viaţa socială în întregul ei, deşi ea nu a încercat niciodată să creeze o a doua natură.[8]"

*

Schimbarea în orientarea ideilor a coincis, în mod semni-ficativ, cu o inversare a direcţiei în care ideile au călătorit în spaţiu. Vreme de mai bine de două veacuri, ideile englezeşti s- au răspîndit spre est. Supremaţia libertăţii, care fusese realizată în Anglia, părea menită a se generaliza în toată lumea. Imperiul acestor idei atinsese probabil, pe la 1870, limita sa maximă în expansiunea sa către est. Din momentul acela a început retragerea şi un set diferit de idei, nu realmente noi, ci foarte vechi a început să înainteze spre vest. Anglia şi-a pierdut poziţia de lider intelectual, în sfera politică şi socială, şi a devenit importatoare de idei. Germania a devenit, în următorii şaizeci de ani, centrul din care ideile destinate să guverneze lumea s-au răspîndit spre est şi vest, fie că era vorba de ideile lui Hegel sau Marx, List sau Schmo Uer, Sombart sau Mannheim, fie că era socialism în forma lui mai radicală sau doar de „organizare" ori „planificare" de un tip mai puţin radical; ideile germane erau pretutindeni prompt importate, iar instituţiile germane imitate. Noile idei, mai cu seamă cele socialiste, nu şi-au avut originea în Germania, dar acolo au fost perfecţionate şi, în ultimul sfert al veacului Irecut şi primul pătrar al veacului al douăzecilea, au atins dezvoltarea lor deplină.

[7] Autorul a făcut o încercare de a trasa începutul acestei evoluţii în două cicluri de articole tratînd despre „Scientism şi cercetare socială" şi „Contrarevoluţia ştiinţei", care au apărut în *Economica*, 1941-1944.

[8] *Man and Society in an Age of Reconstruction,* 1940, p. 175.

Acum se uită adesea ce avans remarcabil a avut Germania, în tot acest timp, în dezvoltarea Icoriei şi practicii socialismului, se uită că, o generaţie înainainte ca socialismul să devină o problemă serios dezbătută în Anglia, Germania avea un important partid socialist în parlamentul ei şi că, pînă nu demult, evoluţia doctrinară a socialismului era dusă aproape pînă la capăt în Germania şi Austria, astfel încît chiar şi astăzi, în Rusia Sovietică, dezbaterea este, în mare măsură, continuată din punctul în care au lăsat-o germanii; cei mai mulţi dintre socialiştii englezi nu sînt însă conştienţi că majoritatea problemelor pe care încep să le descopere erau dezbătute temeinic, cu mult timp în urmă, de socialiştii germani.

Nu doar marele progres material al Germaniei era cel care favoriza influenţa intelectuală pe care gînditorii germani erau capabili să o exercite în cursul acestei perioade asupra întregii lumi, ci, în măsură încă şi mai mare, extraordinara reputaţie pe care gînditorii şi savanţii germani şi-au cîştigat-o în decursul secolelor precedente, cînd Germania se integrase şi chiar avea influenţă în cadrul civilizaţiei europene comune. Curînd însă această influenţă avea să servească la impulsionarea răspîndirii din Germania a ideilor îndreptate împotriva fundamentelor acestei civilizaţii. Germanii înşişi — sau cel puţin aceia dintre ei care popularizau aceste idei — erau pe deplin conştienţi de ambiguitatea situaţiei: ceea ce fusese moştenirea comună a civilizaţiei europene a devenit pentru ei, cu mult înainte de nazişti, civilizaţia „occidentală" — formulă în care calificativul „occidentală" nu mai era folosit cu vechiul său înţeles, ci ajunsese să însemne „la vest de Rin". În acest sens, „apusene" erau liberalismul şi democraţia, capitalismul şi individualismul, comerţul liber şi orice formă de internaţionalism sau pacifism.

Occidentalii, în ciuda acestui dispreţ rău ascuns al unui număr mereu crescînd de germani pentru aceste idealuri occidentale „superficiale" sau, poate, din cauza lui, au continuat să importe idei germane şi au fost chiar îndemnaţi să creadă că propriile lor convingeri anterioare nu fuseseră decît raţionalizarea unor interese egoiste, că liberul schimb era o doctrină inventată pentru a promova interese britanice şi că idealurile politice pe care Anglia le-a dăruit lumii erau iremediabil depăşite şi jenante.

CAPITOLUL II

MAREA UTOPIE

„Ceea ce a făcut întotdeauna din stat un iad pe pămînt a fost tocmai faptul că omul a încercat să-şi facă din el un rai."

Faptul că socialismul a înlocuit liberalismul ca doctrină îmbrăţişată de majoritatea oamenilor cu vederi progresiste nu a însemnat doar uitarea avertismentelor lansate de marii junditori liberali din trecut cu privire la consecinţele colectivismului. Credinţa că lucrurile vor sta cu totul altfel decît a au prezis aceşti gînditori era cauza mutaţiei convingerilor. Este uimitor cum acelaşi socialism, care nu numai că a fost apreciat de timpuriu drept cea mai mare ameninţare pentru libertate, dar care a început chiar în mod absolut făţiş ca o reacţie împotriva liberalismului Revoluţiei franceze, a dobîndit o acceptare unanimă sub steagul libertăţii. Rar se mai aminteşte azi că sistemului economic".

În acest sens, fireşte, libertatea nu este altceva decît alt nume pentru putere sau avuţie. Deşi făgăduinţa unei noi libertăţi era adesea însoţită de iresponsabile promisiuni de sporire considerabilă a bogăţiei materiale într-o societate socialistă, nu din partea unui asemenea recul total al zgîrceniei socialismul era, la începuturile sale, în mod deschis autoritar. Gînditorii francezi care au pus bazele socialismului modem nu nutreau nici o îndoială că ideile lor ar putea fi puse în practică numai de către un guvern dictaorial forte. Socialismul însemna pentru ei o tentativă de „a pune capăt revoluţiei" printr-o reorganizare deliberată a societăţii, după criterii ierarhice, şi prin impunerea unei „puteri spirituale" coercitive. Fondatorii socialismului, cînd era vorba despre libertate, nu şi- au ascuns în nici un fel intenţiile. Libertatea de gîndire o considerau drept rădăcina răului din societatea secolului al XIX-lea, iar cel dintîi dintre adepţii moderni ai planificării, Saint-Simon, chiar a prezis că vor fi „trataţi ca nişte vite" cei care nu vor da ascultare comitetelor de planificare propuse de el.

Socialismul a început să se alieze cu forţele libertăţii numai sub înrîurirea puternicelor curente democratice care au precedat Revoluţia de la 1848. l-a trebuit însă noului „socialism democratic" multă vreme pentru a atenua bănuielile trezite de antecedentele lui. Nimeni nu a văzut mai clar decît Tocqueville că democraţia, ca instituţie esenţialmente individualistă, se află într-un conflict iremediabil cu socialismul:

„Democraţia extinde sfera libertăţii individuale — a spus el în 1848 —, socialismul o restrînge. În democraţie fiecare om ajunge la întreaga sa valoare posibilă; socialismul face din fiecare om un simplu factor al acţiunii sale, un instrument, un număr. Democraţia şi socialismul nu au în comun decît un simplu nume:

egalitatea. Dar remarcaţi diferenţa: în vreme ce democraţia tinde spre egalitate în libertate, socialismul tinde spre egalitate în mizerie şi servitute.[9]"

Pentru a risipi aceste bănuieli şi pentru a înhăma la carul său cea mai puternică dintre toate motivaţiile politice, dorul de libertate, socialismul a început să folosească tot mai stăruitor făgăduinţă unei „noi libertăţi". Instaurarea socialismului urma să devină saltul din imperiul necesităţii în imperiul libertăţii. Avea să aducă „libertatea economică" fără de care libertatea politică deja cîştigată „nu ar avea valoare". Numai socialismul ar fi capabil să ducă pînă la capăt lupta seculară pentru libertate, în cadrul căreia dobîndirea libertăţii politice era doar un prim pas.

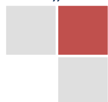
Importantă aici este subtila schimbare de sens la care a fost supus cuvîntul „libertate" pentru ca acest argument să sune plauzibil. Cuvîntul „libertate", pentru marii apostoli ai libertăţii politice, desemna eliberarea de coerciţie, eliberarea de puterea arbitrară a altor oameni, scăparea de opreliştile care nu lăsau individului nici o altă alegere decît ascultarea de ordinele unui superior căruia îi era subordonat. Noua libertate făgăduită urma să fie însă eliberarea de sub imperiul necesităţii, scoaterea de sub constrîngerea împrejurărilor care în mod inevitabil ne limitează tuturora aria opţiunii, chiar dacă unora în măsură mult mai mare decît altora, înainte ca omul să poată fi cu adevărat liber, trebuia sfărmat „despotismul nevoii fizice" şi slăbite „constrîngerile vieții naturii era aşteptată libertatea economică. Făgăduinţa aceasta echivala, în realitate, cu dispariţia discrepanţelor frapante între ariile de opţiune ale diferiţilor indivizi. Astfel, revendicarea unei libertăţi nu era decît reluarea sub alt nume a cererii de distribuire egală a avuţiilor. Noul nume le-a furnizat însă socialiştilor un alt cuvînt comun cu liberalii, pe care l-au exploatat pe deplin. Deşi cuvîntul era folosit de cele două grupuri în sensuri diferite, puţini oameni au remarcat acest lucru, iar şi mai puţini s-au întrebat dacă tipurile de libertate promise puteau fi realmente îmbinate[10].

Promiterea unei libertăţi mai mari a devenit, fără îndoială, una dintre armele cele mai eficiente ale propagandei socialiste, iar credinţa că socialismul ar aduce libertate este neîndoios autentică şi sinceră. Dacă făgăduitul Drum al Libertăţii se va dovedi de fapt Marea Cale către Servitute, tragedia ar fi însă şi mai mare. Ademenirea unui număr tot mai mare de liberali pe calea socialismului se datorează, fară doar şi poate, promisiunii unei mai mari libertăţi, deoarece i- a făcut să fie orbi la conflictul dintre principiile fundamentale ale socialismului şi liberalismului, îngăduind adesea socialiştilor să uzurpe numele însuşi al vechiului partid al libertăţii. Majoritatea intelectualităţii a îmbrăţişat socialismul ca pe moştenitorul evident al tradiţiei liberale; de aceea, nu este surprinzător cum pentru aceşti intelectuali trebuie să fi părut de neconceput ideea că socialismul duce la polul opus libertăţii.

---

[9] „Discours prononce â l'Assemblee constituante le 12 septembre 1848 sur la question du droit au travail", QEuvres completes d'Alexis de Tocqueville, vol. IX, 1866, p. 546.

[10] Confuzia tipică dintre libertate şi putere, pe care o vom întîlni atît de des de-a lungul acestei discuţii, este un subiect prea vast pentru a fi cercetat temeinic aici. Născută o dată cu socialismul însuşi, ea este atît de strîns îngemănată cu el, încît cu aproape şaptezeci de ani în urmă un cercetător francez, discutînd originile ei saint-simoniene, a ajuns la concluzia că această teorie a libertăţii „est â elle seule tout le socia-lisme" [este ea însăşi întregul socialism] (P. Janet, Saint Simon et le socialisme, 1878, p. 27, notă). Cel mai explicit apărător al acestei confuzii este, în chip semnificativ, filozoful marcant al stîngismului american John Dewey, după care: „libertatea este puterea de a face efectiv anumite lucruri", astfel încît „năzuinţa de libertate este o năzuinţă de a avea putere". („Liberty and Social Control", The Social Frontier, noiembrie 1935, p. 41).

*

În ultimii ani însă s-au exprimat cu tărie, din nou, din cele mai neaşteptate direcţii, vechile temeri provocate de consecinţele neprevăzute ale socialismului. Unul după altul, au rămas impresionaţi de extraordinara similitudine dintre condiţiile existente sub „fascism" şi sub „comunism" observatori care au abordat subiectul aşteptînd contrariul. În vreme ce „progresiştii" din Anglia şi din alte părţi se amăgeau cu gîndul că fascismul şi comunismul reprezintă doi poli opuşi, tot mai mulţi oameni începeau să se întrebe dacă aceste tiranii noi nu sînt cumva rodul aceloraşi tendinţe. Pînă şi comuniştii trebuie să fi fost oarecum zdruncinaţi de mărturii precum cea a domnului Max Eastman, vechi prieten al lui Lenin, care s-a văzut silit să admită că „în loc de a fi mai bun, stalinismul este mai rău decît fascismul, mai crud, barbar, nedrept, imoral, antidemocratic, neîmblînzit de nici o speranţă sau scrupul" şi că „i se potriveşte numele de superfascism". Cînd mai vedem cum acelaşi autor recunoaşte că „stalinismul este socialism, în sensul că este un inevitabil, deşi neprevăzut, însoţitor politic al naţionalizării şi colectivizării pe care se bizuise sistemul socialist în planul său de a clădi o societate fără de clase[11]", atunci concluzia sa dobîndeşte în mod manifest o semnificaţie mai amplă.

Fără ca domnul Eastman să fie primul sau singurul dintre cei care au urmărit cu simpatie experienţa rusă care să fi ajuns la asemenea concluzii, cazul său este, poate, cel mai remarcabil. Domnul W. H. Chamberlin, cu cîţiva ani înainte, după ce în doisprezece ani petrecuţi în Rusia în calitate de corespondent de presă american şi-a văzut toate idealurile spulberate, a sintetizat în următoarea declaraţie concluzia investigaţiilor sale în Rusia, Germania şi Italia: „Socialismul, cel puţin la începuturile lui, se dovedeşte în mod cert a fi calea care NU duce la libertate, ci la dictaturi şi contra-dictaturi, la un război civil dintre cele mai aprige. Socialismul înfăptuit şi menţinut prin mijloace democratice pare să aparţină definitiv lumii utopiilor.[12]" în mod asemănător, un autor britanic, dl F. A. Voigt, după ce a urmărit mulţi ani evoluţia situaţiei din Europa în calitate de corespondent de presă, trăgea concluzia că: „Marxismul a dus la fascism şi naţional-socialism, deoarece trăsăturile sale esenţiale nu se deosebesc de cele ale fascismului şi naţional-socialismului[13]". Iar dr. Walter Lippmann a ajuns la convingerea că:

„Generaţia noastră învaţă din experienţă ce se întîmplă cînd oamenii renunţă la libertate în favoarea unei organizări sociale bazate pe constrîngere. Deşi ei îşi făgăduiesc o viaţă mai îmbelşugată, în practică trebuie să renunţe la ea; pe măsură ce se recurge tot mai mult la dirijarea organizată, varietatea ţelurilor trebuie să cedeze locul uniformităţii. Aceasta este pedeapsa hărăzită de destin cînd planifici şi te conduci după principii autoritare.[14]"

Pot fi selectate din publicaţiile apărute în anii din urmă multe alte declaraţii similare, formulate de oameni în măsură să judece situaţia, oameni care au fost cetăţeni ai ţărilor acum totalitare, care au trăit

[11] Max Eastman, Stalin's Russia and the Crisis of Socialism, 1940, p. 82.
[12] W.H. Chamberlin, A False Utopia, 1937, pp. 202-203.
[13] F.D.Voigt, Unto Caesar, 1939, p.95.
[14] Atlantic Monthly, noiembrie 1936, p.55.

această transformare şi au fost forţaţi de experienţă să-şi schimbe multe dintre convingerile îndrăgite. Vom menţiona încă una, aparţinînd unui autor german care exprimă aceeaşi concluzie, într-un mod poate mai adecvat decît în exemplele citate pînă acum. „Prăbuşirea completă a credinţei în putinţa de a realiza libertatea şi egalitatea prin marxism — scrie dl Peter Drucker[15] — a forţat Rusia să o apuce, ca şi Germania, tot pe drumul către o societate totalitară, pur negativă, noneconomică, de nelibertate şi inegalitate. Problema nu e că fascismul sau comunismul ar fi, în esenţă, acelaşi lucru. Fascismul este stadiul atins după ce comunismul s-a dovedit a fi o iluzie, aşa cum s-a văzut în egală măsură în Rusia stalinistă, ca şi în Germania prehitleristă."

Istoria intelectuală a multor conducători nazişti şi fascişti este tot atît de grăitoare. Oricine a urmărit expansiunea acestor mişcări, în Italia8 sau în Germania, a fost şocat de numărul liderilor care, începînd cu Mussolini (şi fară a-i uita pe Laval sau Quisling), au fost mai întîi socialişti şi au sfîrsit ca fascişti sau nazişti. Iar ceea ce se poate spune despre lideri se potriveşte chiar mai bine membrilor de rînd ai mişcării. Cel mai bine le era îndeobşte cunoscută, în Germania, relativa uşurinţă cu care un tînăr comunist putea fi convertit la nazism sau viceversa propagandiştilor celor două partide. În cursul anilor '30, mulţi profesori universitari din Anglia au văzut cum se întorc din Europa studenţi englezi sau americani nesiguri dacă sînt comunişti sau nazişti, dar convinşi de ura lor împotriva civilizaţiei liberale occidentale.[16]

Este adevărat, fireşte, că în Germania, înainte de 1933, şi în Italia, înainte de 1922, între comunişti şi nazişti sau fascişti se produceau mai des ciocniri decît între alte partide. Concurau pentru a obţine adeziunea unor minţi de acelaşi gen şi se urau între ei precum urăşte excomunicatorul pe eretic. Activitatea lor practică arăta însă cît de strîns sînt înrudiţi. Pentru ambele tabere duşmanul real, omul cu care nu au nimic comun şi pe care nu pot spera să-l convingă, este liberalul de tip vechi. Cu toate că pentru nazist comunistul şi pentru comunist nazistul, iar pentru amîndoi socialistul, sînt, deşi au ascultat de glasul unor profeţi falşi, recruţi potenţiali cioplіţi din lemnul potrivit, amîndoi ştiu că nu poate exista compromis între ei şi cei care cred realmente în libertatea individuală.

Ca nu cumva această afirmaţie să fie pusă la îndoială de propaganda oficială a ambelor tabere, daţi-mi voie să mai citez o declaraţie formulată de o autoritate care s-ar cuveni să nu fie suspectă. Într-un articol apărut sub titlul semnificativ „Redescoperirea liberalismului", profesorul Eduard Heimann, unul dintre liderii socialismului religios german, scrie:

„Hitlerismul se autoproclamă simultan drept democraţie veritabilă şi socialism autentic, iar realitatea teribilă este că asemenea pretenţii conţin un grăunte de adevăr — desigur unul infinitezimal, dar suficient, în orice caz, pentru a servi drept bază unor asemenea fantastice deformări. Hitlerismul merge chiar atît de departe încît pretinde rolul de protector al creştinătăţii, iar adevărul teribil este că pînă şi această răstălmăcire grosolană este susceptibilă să facă oarecare impresie. Un fapt iese însă limpede în evidenţă prin

[15] The End of Economic Man, 1939, p. 230.

[16] O relatare edificatoare a istoriei intelectuale a multor lideri fascişti poate fi găsită în Sozialismus und Faszismus, Munchen 1925, vol. II, pp.264-266 şi 311 -312, de R.Michels (el însuşi un ex-marxist fascist)

ceaţa aceasta de cuvinte: Hitler nu a pretins niciodată că reprezintă veritabilul liberalism. Aşadar, liberalismul are cinstea de a fi doctrina cea mai urîtă de către Hitler.[17]"

Ar trebui să adăugăm că această ură a avut puţine ocazii de a se da pe faţă în practică, deoarece, în momentul în care Hitler a ajuns la putere, liberalismul era, sub toate aspectele şi manifestările lui, mort în Germania. Îl ucisese socialismul.

*

Cu toate că, pentru cei mai mulţi dintre cei care au observat de aproape tranziţia de la socialism la fascism, legătura dintre cele două sisteme a devenit tot mai evidentă, în Marea Britanie majoritatea oamenilor mai cred şi acum că socialismul şi libertatea pot fi îmbinate. Nu încape nici o îndoială că aici majoritatea socialiştilor nutresc încă o profundă credinţă în idealul liberal de libertate şi dacă ar ajunge să se convingă că realizarea programului lor înseamnă distrugerea libertăţii, ar da înapoi. Problema este atît de puţin înţeleasă, aşa de uşor mai convieţuiesc idealurile cele mai greu de reconciliat, încît mai putem auzi cum se discută cu seriozitate despre asemenea contradicţii în termeni, precum „socialism individualist". Dacă aceasta este starea de spirit care ne abate către ţărmurile unei lumi noi, nimic nu poate fi mai urgent decît examinarea serioasă a semnificaţiei reale a evoluţiei care a avut loc în alte ţări. Cu toate că rezultatele cercetării noastre nu pot face altceva decît să confirme temeri pe care alţii le-au exprimat deja, raţiunea pentru care o asemenea întorsătură nu poate fi considerată accidentală nu va ieşi la iveală fară o investigare cît se poate de temeinică a aspectelor principale ale acestei transformări a vieţii sociale. Pînă ce conexiunile nu vor fi puse în evidenţă sub toate aspectele, mulţi nu vor crede că socialismul democratic, marea utopie a ultimelor generaţii, este nu numai irealizabil, dar strădaniile de a ajunge la el produc ceva atît de diferit, încît puţini dintre aceia care acum îl doresc ar fi pregătiţi să-i accepte consecinţele.

[17] Social Research (New York), vol. III, nr. 4, noiembrie 1941. Merită a fi amintit, în acest sens, că, oricare ar fi fost motivele sale, Hitler a socotit că este oportun să declare, într-unul din discursurile sale rostite nu mai departe de februarie 1941, că „în esenţă, naţional-socialismul şi marxismul sînt totuna" (Cf. The Bulletin of International News publicat de Royal Institute of International Affairs, voi. XVIII, nr. 5, p. 269).

CAPITOLUL III

INDIVIDUALISM ŞI COLECTIVISM

„Socialiştii cred în două lucruri absolut diferite şi poate chiar contradictorii: libertate şi organizare."

Elie Haijevy

Problema noastră de fond nu poate fi cercetată înainte de a depăşi încă un obstacol. Trebuie să fie risipită o confuzie răspunzătoare în mare măsură de felul în care alunecăm către o stare de lucruri pe care nimeni nu o doreşte.

Această confuzie ţine de natura însăşi a conceptului de socialism. Aşa cum se obişnuieşte adesea, prin socialism se poate înţelege pur şi simplu idealul de dreptate socială - o mai mare egalitate şi securitate, luate drept ţeluri finale ale acestuia. „Socialism" mai înseamnă însă şi metoda particulară prin intermediul căreia majoritatea adepţilor acestei idei speră să atingă aceste ţeluri şi pe care mulţi oameni competenţi le socotesc singurele metode prin care scopurile propuse pot fi rapid împlinite în cel mai scurt timp. În acest sens, socialismul înseamnă desfiinţarea iniţiativei particulare, a proprietăţii private a mijloacelor de producţie şi crearea unui sistem de „economie planificată" în care antreprenorul care munceşte pentru a avea un anumit profit este înlocuit printr-un organism planificator central.

Există mulţi oameni care îşi spun socialişti, cu toate că nu-i interesează decît primul punct, crezînd cu fervoare în aceste ţeluri finale ale socialismului, dar neînţelegînd şi dezinteresîndu-se de felul în care pot fi atinse scopurile lor, convinşi doar că trebuie să fie împlinite cu orice preţ. Dar pentru aproape toţi cei care consideră socialismul nu o simplă speranţă, ci un obiectiv al politicii practice, metodele specifice socialismului modem sînt la fel de importante ca şi scopurile înseşi. Pe de altă parte, mulţi oameni care preţuiesc idealurile socialismului nu mai puţin decît socialiştii refuză să sprijine socialismul din cauza pericolului în care metodele propuse de socialişti pun alte valori. Deşi în disputa privitoare la socialism este antrenată şi problema posibilităţii de a atinge simultan diferitele scopuri ale socialismului, ea s- a prefăcut astfel mai cu seamă într-o dispută referitoare la mijloace şi nu la scopuri.

Nu trebuie mai mult de atît pentru a crea confuzie. Iar un plus de confuzie a adăugat şi obiceiul de a nega că repudierea mijloacelor ar fi compatibilă cu preţuirea scopurilor. Asta nu e încă tot. Situaţia este şi mai complicată prin faptul că acelaşi mijloc, „planificarea economică", care este instrument de bază al reformei socialiste, poate fi folosit pentru a atinge multe alte scopuri. Centralizat trebuie să dirijăm activitatea economică şi dacă vrem să facem distribuirea veniturilor conform cu ideile uzuale de dreptate socială. Aşadar, „planificarea" este dorită de toţi cei care cer ca „producţia pentru nevoi" să înlocuiască producţia pentru

profit. Dar planificarea mai este de neeludat şi cînd distribuirea venitului urmează a fi reglementată într-un mod care nouă ne pare opus celui drept. Metodele pe care vom fi nevoiţi să le întrebuinţăm ar fi aceleaşi ca şi în cazul distribuţiei egalitare şi atunci cînd am dori ca mai multe bunuri materiale să revină fie unei elite sociale, rasei nordice, fie membrilor unui partid, fie unei aristocraţii.

Ar putea să pară inechitabilă folosirea termenului de „socialism" cu referire la metode mai curînd decît la scopuri, desemnarea astfel a unei metode particulare printr-un termen care pentru mulţi oameni reprezintă un ideal suprem. Metodele care pot fi utilizate pentru o mare varietate de scopuri este, probabil, preferabil să le designăm cu termenul „colectivism" şi să privim socialismul ca o specie a acestui gen. Deşi pentru majoritatea socialiştilor numai o specie de colectivism va reprezenta adevăratul socialism, trebuie să ţinem minte totdeauna că socialismul este o specie a colectivismului şi că, prin urmare, tot ce este valabil despre colectivism ca atare trebuie să i se aplice şi socialismului. Metodele comune tuturor formelor de socialism şi nu scopurile particulare pentru care socialismul vrea să le utilizeze constituie punctele asupra cărora opiniile socialiştilor şi ale liberalilor diverg; toate consecinţele pe care le vom examina în această carte decurg din metodele colectivismului, independent de scopurile pentru care sînt utilizate. Trebuie, de asemenea, să nu se uite că socialismul nu numai că este, de departe, cea mai importantă specie de colectivism sau planificare, dar a mai şi convins oameni cu vederi liberale să se supună din nou înregimentării vieţii economice, care fusese răsturnată, fiindcă, aşa cum spunea Adam Smith, pune guvernele într-o postură în care „pentru a se menţine, sînt forţate să fie opresive şi tiranice"[18].

*

N-am scăpa de dificultăţile pricinuite de ambiguităţile termenilor politici uzuali chiar dacă am cădea de acord să reunim sub termenul de „colectivism" toate tipurile de „economie planificată", indiferent de scopul planificării. Dacă stipulăm explicit că înţelegem prin acest termen acel gen de planificare necesar pentru a realiza orice idealuri date de distribuţie a veniturilor, sensul lui devine întrucîtva mai limpede. Este esenţial să cădem de acord asupra înţelesului său precis, înainte de a-i discuta consecinţele, întrucît ideea planificării economice centralizate îşi datorează puterea de atracţie, în mare măsură, tocmai caracterului vag al sensului ei.

Popularitatea „planificării" se datorează îndeosebi faptului că fiecare doreşte să ne ocupăm de problemele comune cît mai raţional posibil şi, acţionînd astfel, să folosim în cît mai mare măsură previziunea. În acest sens, oricine nu este un fatalist radical este un planificator, orice act politic este (ori s-ar cuveni să fie) un act de planificare şi pot exista deosebiri doar între planificarea bună sau rea, înţeleaptă sau clarvăzătoare, prostească sau mioapă. Idealul profesional al economistului este să studieze felul cum planifică efectiv oamenii şi cum şi-ar putea planifica afacerile, iar el ar fi ultima persoană care ar putea obiecta ceva împotriva planificării, luată în acest sens general. Dar aceia dintre noi cărora o societate planificată le stîmeşte entuziasmul nici nu folosesc acum termenul în acest sens, nici nu este vorba de planificare în acest sens dacă

[18] Citat în lucrarea lui Dugald Stewart Memoir of Adam Smith, dintr-un memorandum scris de Adam Smith în 1755.

vrem ca distribuirea venitului sau bogăţiei naţionale să se facă după un criteriu anume. După părerea adepţilor actuali ai planificării, nu este suficient pentru a atinge ţelurile pe care şi le-au propus să fie proiectat cadrul de referinţă permanent cel mai raţional, înlăuntrul căruia diverse activităţi ar fi desfăşurate de către diferite persoane după planurile lor individuale. În opinia lor, acest plan liberal nu este un plan şi, într-adevăr, nu este un plan particular menit să corespundă anumitor vederi cu privire la ce ar trebui fiecare să primească. Adepţii de la noi ai planificării cer o conducere centralizată a activităţii economice, după un plan unic, prin care se stabileşte cum s-ar cuveni să fie „dirijate conştient" resursele societăţii pentru a sluji anumitor ţeluri într-un anumit mod.

De aceea, disputa dintre adepţii şi adversarii actuali ai planificării nu este una referitoare nici la faptul dacă s-ar cuveni sau nu să optăm în mod inteligent între diferitele organizări posibile ale societăţii, nici dacă s-ar cuveni sau nu să folosim previziunea şi gîndirea sistematică în planificarea treburilor noastre comune. Este o dispută privitoare la modalitatea optimă de realizare a acestor lucruri. Întrebarea care se pune este dacă în acest scop deţinătorul puterii coercitive ar trebui să se limiteze, în general, la crearea de condiţii în care spaţiul de manifestare a cunoştinţelor şi iniţiativei individului este optim, astfel încît indivizii înşişi pot planifica cu deplin succes; sau dacă o utilizare raţională a resurselor noastre presupune conducerea şi organizarea centralizată a tuturor activităţilor noastre, conform unui „proiect" construit în mod conştient. Socialiştii din toate partidele au limitat termenul de „planificare" la acest ultim tip de planificare, iar acum el este, în general, acceptat cu acest înţeles. Deşi se urmăreşte astfel strecurarea sugestiei că acesta este singurul mod raţional de a trata problema, desigur că acest lucru rămîne nedovedit. Acesta continuă să rămînă aspectul asupra căruia adepţii planificării şi liberalii sînt în dezacord.

Este important să nu confundăm respingerea acestui tip de planificare cu acceptarea dogmatică a laissez-faire-ului. Liberalii pledează pentru o cît mai bună folosire a forţelor concurenţei ca mijloc de a coordona strădaniile omeneşti, nu pentru a lăsa lucrurile aşa cum sînt. Concurenţa eficientă, acolo unde ea poate fi creată, este, în convingerea celor care au formulat argumentarea liberală, un mijloc superior de ghidare a eforturilor individuale. Liberalii nu neagă, ci pun accentul chiar pe necesitatea unui cadru legal temeinic gîndit, pentru a se obţine efectul benefic al competiţiei; ei recunosc prezenţa unor defecte grave atît în regulile legale existente, cît şi în cele din trecut. De asemenea, nu neagă, ci recunosc necesitatea de a recurge la alte metode de orientare a activităţii economice, acolo unde este imposibil să se creeze condiţiile necesare pentru a face concurenţa eficientă. Liberalismul economic se opune însă înlocuirii competiţiei cu mijloace inferioare de coordonare a eforturilor individuale şi consideră că superioritatea concurenţei ca mijloc de coordonare a acţiunilor individuale rezultă nu numai din faptul că, în mai toate împrejurările, ea este cea mai eficientă dintre metodele cunoscute, ci şi pentru că este singura metodă prin care activităţile noastre pot fi adaptate unele altora fară o intervenţie coercitivă sau arbitrară a autorităţilor. Ba chiar unul dintre principalele argumente care pledează în favoarea concurenţei este că ea ne scuteşte de nevoia exercitării unui “control social conştient" şi le dă indivizilor o şansă de a decide ei dacă perspectivele oferite de o anumită activitate sînt suficiente pentru a compensa dezavantajele şi riscurile legate de efectuarea ei.

Utilizarea cu succes a concurenţei ca principiu de organizare socială exclude unele tipuri de intervenţie coercitivă în viaţa economică, dar este compatibilă cu alte intervenţii, care uneori pot să o completeze cu folos, şi chiar presupune anumite tipuri de acţiune din partea statului. Există însă motive temeinice din pricina cărora accentul a fost pus pe cerinţele de ordin negativ, pe aspectele care exclud utilizarea constrîngerii. În primul rînd este necesar ca participanţii la tranzacţiile de pe piaţă să fie liberi să vîndă şi să cumpere la orice preţ la care vor găsi un partener şi ca oricine să fie liber să producă, să vîndă şi să cumpere orice poate fi produs sau vîndut. Esenţial deci este ca să fie permis tuturora accesul la diferite schimburi, în aceleaşi condiţii, iar legea să nu îngăduie nici o încercare, din partea unor indivizi sau a unor grupuri, de a restrînge cu forţa, făţiş sau pe ascuns, participarea la tranzacţii. Orice încercare de a controla preţurile sau cantităţile produse sau vîndute din anumite mărfuri văduveşte concurenţa de capacitatea ei de a genera o coordonare eficientă a eforturilor individuale, deoarece schimbările de preţuri încetează atunci să mai fie oglinda modificărilor relevante survenite în condiţiile producţiei şi desfacerii şi nu mai oferă repere demne de încredere acţiunii individului.

Principiul de mai sus nu este neapărat adevărat însă în cazul interzicerii anumitor metode de producţie, dacă aceste interdicţii îi privesc pe toţi producătorii ce ar putea recurge la metodele respective şi dacă aceste interdicţii nu sînt folosite ca un mijloc indirect de a controla preţurile şi cantităţile de bunuri de pe piaţă. Deşi toate aceste restrîngeri ale gamei metodelor sau produselor admise impun costuri suplimentare, facînd, de exemplu, necesară utilizarea mai multor resurse pentru a realiza un produs dat, se poate ca ele să-şi merite preţul. Interzicerea folosirii anumitor substanţe otrăvitoare sau impunerea unor precauţii speciale în utilizarea lor, limitarea orelor de muncă sau pretenţia de a fi realizate anumite instalaţii sanitare este pe deplin compatibilă cu menţinerea concurenţei. Singura problemă care se pune aici este dacă, în situaţia respectivă, beneficiile realizate sînt mai mari decît costurile sociale ce trebuie suportate. Menţinerea concurenţei nu este incompatibilă nici cu un sistem mai amplu de asistenţă socială — cîtă vreme organizarea asistenţei nu este de natură să anuleze, în numeroase domenii, eficienţa concurenţei.

Este regretabil, deşi nu dificil de explicat, faptul că în trecut s-a acordat o atenţie mult mai redusă decît acestor chestiuni de ordin negativ cerinţelor pozitive legate de funcţionarea cu succes a sistemului bazat pe concurenţă. Competiţia economică nu presupune doar organizarea adecvată a anumitor instituţii cum sînt banii, pieţele şi canalele de transmitere a informaţiilor — dintre care unele nu pot fi oferite niciodată în mod adecvat de către întreprinderi private —, ci depinde mai presus de orice de existenţa unui sistem juridic potrivit, destinat atît să menţină concurenţa, cît şi să o facă să joace un rol cît mai benefic. Recunoaşterea în plan legal a principiului proprietăţii private şi a libertăţii de contractare nu este suficientă; multe lucruri depind de definirea exactă a dreptului de proprietate într-o serie de domenii. Studiul sistematic al formelor de instituţii judiciare susceptibile să ajute la funcţionarea eficientă a sistemului bazat pe competiţie a fost teribil de neglijat şi pot fi aduse argumente temeinice pentru a arăta că neajunsuri serioase, îndeosebi în legislaţia privitoare la corporaţii şi cea referitoare la brevete, nu numai că au diminuat eficienţa concurenţei, ci chiar au dus la eliminarea competiţiei din multe sfere de activitate.

Pe de altă parte, există însă în mod neîndoielnic domenii în care nici un fel de reglementări legale nu pot crea condiţia principală de care depinde obţinerea unor efecte benefice prin sistemul concurenţei bazate pe proprietatea privată: condiţia ca posesorul să beneficieze de toate serviciile utile pe care le aduce proprietatea sa şi tot el să suporte toate daunele pricinuite altora de folosirea ei. Cînd poţi, de pildă, beneficia de anumite servicii fără a plăti un preţ, concurenţa nu va produce respectivele servicii; la fel, cînd cel care deţine proprietatea nu poate fi pus să plătească daunele aduse unor terţi în urma utilizării proprietăţii sale, mecanismul preţurilor nu mai este eficient. În toate aceste cazuri, există o nepotrivire între parametrii de care ţine cont în calculele sale proprietarul privat şi parametrii de care depinde bunăstarea socială; de cîte ori divergenţa devine importantă, s-ar putea să fie necesar să se găsească o altă metodă decît aceea a competiţiei pentru a furniza serviciile respective. Astfel, nici marcarea şoselelor cu indicatoare, nici, în cele mai multe cazuri, construirea ca atare de şosele nu pot fi plătite de către fiecare utilizator în parte. Tot aşa, daunele provocate de către acţiunea vătămătoare a despăduririlor ori efectul nociv al unor metode din agricultură, ori răul produs de fumul sau zgomotul uzinelor nu pot fi restrîhse la cercul format din deţinătorul proprietăţii respective şi cei dispuşi să suporte dezavantajele în schimbul unei compensaţii stabilite de comun acord. În asemenea situaţii, trebuie să găsim un substitut al reglării prin mecanismul preţurilor. Dar faptul că trebuie să recurgem la înlocuirea reglării directe cu acţiunea autorităţii acolo unde nu există condiţii pentru o competiţie care să-şi joace rolul în mod corespunzător nu dovedeşte că noi trebuie să suprimăm concurenţa acolo unde ea îşi joacă rolul.

Statului îi este rezervat deci un cîmp de activitate vast şi de necontestat: crearea condiţiilor în care competiţia este cît mai eficientă cu putinţă, suplinirea ei acolo unde nu poate fi făcută eficientă, asigurarea serviciilor care, citîndu-l pe Adam Smith, „deşi pot fi benefice în cel mai înalt grad unei mari societăţi, sînt totuşi de asemenea natură încît profitul nu ar putea să acopere niciodată cheltuielile făcute pentru producerea lor de un individ sau un grup mic de indivizi". În nici un sistem care ar putea fi justificat în mod raţional, statul nu s-ar mulţumi pur şi simplu să nu facă nimic. Ca să fie eficient, un sistem bazat pe concurenţă are tot atît de multă nevoie ca şi oricare alt sistem de un cadru legal conceput în mod inteligent şi adaptat continuu realităţii. Însă cerinţa esenţială pentru funcţionarea sa adecvată, prevenirea fraudelor şi a înşelătoriei (inclusiv cea realizată prin specularea neştiinţei celui înşelat), oferă activităţii legislative un obiectiv important, şi departe de a fi realizat încă pe deplin.

*

Îndeplinirea sarcinii de a crea un cadru adecvat pentru ca spiritul de competiţie să joace un rol benefic nici nu fusese dusă însă prea departe, cînd pretutindeni statele au renunţat la concurenţă şi au început să o înlocuiască printr-un principiu diferit şi incompatibil cu ea. Nu s-a mai pus problema de a face competiţia să-şi joace rolul şi de a o completa, ci de a o înlocui cu totul. Este foarte important să spunem lucrurilor pe nume în această chestiune: mişcarea modernă de introducere a planificării este o mişcare împotriva competiţiei ca atare, un nou stindard sub care s-au grupat toţi vechii inamici ai concurenţei. În plus, cu toate că fel de fel de oameni legaţi prin aceleaşi interese încearcă să-şi refacă sub acest stindard privilegiile măturate de era

liberală, propaganda socialistă în favoarea planificării a făcut din nou respectabilă prin spiritele liberale ostilitatea împotriva concurenţei, adormind efectiv bănuielile salutare pe care obişnuia să le trezească orice încercare de a înăbuşi competiţia[19]. Ceea ce-i uneşte efectiv pe socialiştii din rîndurile Stîngii şi pe cei din rîndurile Dreptei este această ostilitate comună îndreptată împotriva concurenţei şi dorinţa lor comună de a înlocui competiţia cu un sistem de economie dirijată. Termenii de capitalism şi socialism, deşi sînt folosiţi pentru a denumi formele trecute şi viitoare ale societăţii, mai degrabă ascund decît clarifică natura situaţiei în care ne aflăm.

Cu toate că schimbările pe care le observăm tind în direcţia unei conduceri centralizate tot mai cuprinzătoare a activităţii sociale, lupta universală împotriva concurenţei promite să aducă, în primul rînd, ceva, sub multe aspecte, mult mai rău, o stare de lucruri care nu poate să-i mulţumească nici pe adepţii planificării, nici pe liberali: un fel de organizare sindicalistă sau „corporatistă" a industriei, în care concurenţa este mai mult sau mai puţin suprimată, dar planificarea este lăsată pe seama monopolurilor independente constituite pe baza diferitelor industrii. Acesta este inevitabil primul rezultat al unei situaţii în care ceea ce-i uneşte pe oameni este ostilitatea arătată concurenţei, dar nu mai există acord aproape în nici o altă chestiune. Această orientare politică, în urma căreia una după alta ramurile industriale nu mai cunosc competiţia, lasă consumatorul la discreţia acţiunii monopoliste conjugate a capitaliştilor şi muncitorilor din industriile cele mai bine organizate. Aceasta nu este însă o stare care poate dura sau care poate fi justificată raţional, deşi în domenii ample persistă de cîtăva vreme şi mare parte din agitaţia bezmetică în favoarea planificării (şi cea mai mare parte din agitaţia interesată) vizează aşa ceva. Asemenea planificare independentă făcută de către monopolurile industriale ar produce, în realitate, efecte opuse celor presupuse de argumentele în favoarea planificării. O dată atins acest stadiu, singura alternativă de a reveni la concurenţă este reglementarea monopolurilor de către stat, care — pentru a fi eficientă — trebuie extinsă pînă la detalii. De acest stadiu ne apropiem rapid, de vreme ce, cu puţin timp înainte de război, unul dintre săptămînalele britanice a evidenţiat faptul că „există mai multe semne ce indică deprinderea tot mai accentuată a politicienilor britanici de a gîndi dezvoltarea naţională în termenii dirijării monopolurilor"[20], ceea ce era, probabil, o apreciere realistă a situaţiei existente atunci. De atunci procesul acesta a fost mult accentuat de război, iar defectele grave şi primejdiile care le ascunde vor ieşi din ce în ce mai mult la iveală în timp. Nu numai extraordinara dificultate a centralizării complete a conducerii activităţii economice îi înfioară încă pe majoritatea oamenilor, ci chiar groaza pe care le-o inspiră ideea ca totul să fie dirijat dintr-un singur centru. Dacă, în pofida acestui sentiment, ne îndreptăm rapid către o asemenea stare de lucruri, aceasta se

---

[19] Este drept, în ultima vreme, cîţiva socialişti din mediile universitare, sub imboldul criticilor şi însufleţiţi de aceeaşi teamă de a vedea dispărînd libertatea într-o societate planificată centralizat, au conceput un nou tip de „socialism al competiţiei", care, speră ei, va înlătura dificultăţile şi primejdiile planificării centralizate şi va îmbina desfiinţarea proprietăţii private cu deplina menţinere a libertăţii individuale. Cu toate că în publicaţii savante a avut loc o dezbatere a unor aspecte ale acestui nou tip de socialism, este prea puţin probabil ca el să fie pe placul politicienilor activi. Dacă ei l-ar îmbrăţişa vreodată, nu ar fi greu de arătat (aşa cum autorul a încercat în altă parte — vezi Economica, 1940) că aceste planuri se bizuie pe o iluzie şi suferă de o contradicţie inerentă. Este imposibil să- ţi asumi controlul asupra resurselor productive fară a decide totodată pentru cine şi de către cine vor fi folosite. Deşi, sub egida acestui aşa-zis socialism al competiţiei, planificarea centralizată ar lua forme mai ocolite, efectele ei nu ar fi fundamental diferite şi elementele de competiţie nu ar fi decît o farsă.

[20] The Spectator, 3 martie 1939, p.337.

datorează în mare măsură faptului că majoritatea oamenilor mai cred că va fi fiind posibilă găsirea unei Căi de Mijloc între competiţia „atomizantă" şi conducerea centralizată. Ideea că scopul nostru nu trebuie să fie nici descentralizarea extremă specifică liberei concurenţe, nici centralizarea completă sub egida unui plan unic, ci vreun amestec judicios al celor două metode pare a fi, la prima vedere; soluţia cea mai plauzibilă sau cea mai atrăgătoare pentru oameni rezonabili. Şi totuşi, în acest domeniu, simplul bun simţ se dovedeşte o călăuză înşelătoare. Deşi concurenţa poate suporta în oarecare măsură mixajul cu reglementarea, ea nu poate fi îmbinată cu planificarea, în nici o proporţie am dori, fără a înceta să acţioneze ca un ghid eficient al producţiei. „Planificarea" nici nu este un leac care, luat în doze mici, să fie capabil să producă efectele la care ar nădăjdui cineva în cazul aplicării sale pînă la capăt. Atît concurenţa, cît şi conducerea centralizată devin unelte slabe şi ineficiente dacă sînt incomplete; ele sînt principii care furnizează soluţii alternative ale aceleiaşi probleme, iar amestecarea lor înseamnă că nici unul nu va fi folosit realmente şi rezultatul va fi mai rău decît dacă ne-am bizui în mod consecvent pe oricare dintre cele două sisteme. Sau, pentru a formula aceeaşi idee într-un mod diferit, planificarea şi concurenţa merg împreună numai planificînd în vederea competiţiei, nu împotriva ei.

Argumentarea dezvoltată în această carte depinde în mod hotărîtor de înţelegerea de către cititor a faptului că planificarea împotriva căreia se îndreaptă toată critica noastră este doar planificarea contrară concurenţei: planificarea care înlocuieşte concurenţa. Obiectivul acesta este absolut central, întrucît nu putem, în limitele spaţiului acestei cărţi, să ne angajăm într-o analiză extrem de necesară a planificării de care este nevoie pentru a face concurenţa cît mai eficientă şi benefică. Deoarece în uzajul curent „planificarea" a devenit un termen aproape sinonim cu tipul celălalt de planificare, va fi uneori inevitabil, de dragul conciziei, să ne referim pur şi simplu la planificare, fară alte precizări, chiar dacă asta înseamnă să le lăsăm adversarilor noştri un cuvînt foarte util, care merită o soartă mai bună.

Capitolul IV

„INEVITABILITATEA"PLANIFICĂRII

„Am fost primii care am susţinut că libertatea individului trebuie să devină cu atît mai restrînsă, cu cît formele civilizaţiei sînt mai complexe."
Benito Mussolini

În mod simptomatic, puţini adepţi ai planificării se mulţumesc să spună că planificarea centralizată este dezirabilă. Cei mai mulţi afirmă că nu mai putem alege, ci sîntem constrînşi de împrejurări ce scapă controlului nostru să înlocuim competiţia prin planificare. Este cultivat în mod deliberat mitul că ne angajăm pe acest drum nu printr-un gest al voinţei noastre libere, ci forţaţi de eliminarea concurenţei în mod spontan prin schimbările tehnologice cărora nici nu le putem modifica sensul şi pe care nici nu ar trebui să dorim să le împiedicăm. Acest argument este rareori dezvoltat detaliat — este una dintre acele idei pe care autorii o preiau unul de la altul pînă cînd, prin simpla ei repetare, ajunge să fie acceptată drept un fapt bine stabilit. Ea este lipsită totuşi de temei. Tendinţa către control şi planificare nu este rezultatul vreunor „fapte obiective" care scapă de sub controlul nostru, ci produsul opiniilor care s-au emis şi s-au răspîndit timp de o jumătate de secol, pînă ce au ajuns să domine toate politicile noastre publice.

Cel mai des se face auzit între diferitele argumente utilizate pentru a demonstra inevitabilitatea planificării cel potrivit căruia schimbările tehnologice au făcut competiţia imposibilă într-un număr crescînd de domenii şi unica opţiune ce ne-a rămas este între controlul producţiei de către monopolurile private şi dirijarea ei de către guvern. Această credinţă decurge mai cu seamă din doctrina marxistă a „concentrării industriei", deşi, la fel ca multe alte idei marxiste, ea poate fi auzită acum în cercuri care au preluat-o la a treia sau a patra mînă şi nu mai ştiu ce provenienţă are.

Este, desigur, de necontestat faptul istoric al extinderii progresive a monopolurilor în ultimii cincizeci de ani şi restrîngerea crescîndă a domeniului în care domneşte concurenţa, deşi amploarea luată de acest fenomen este mult exagerată[21]. Problema importantă este dacă această evoluţie este pur şi simplu rezultatul progresului tehnologic sau este doar consecinţa politicii umiate în majoritatea ţărilor. Vom arăta imediat că istoria reală a acestei evoluţii sugerează cu tărie cea de a doua ipoteză. Dar mai întîi trebuie să examinăm în ce măsură evoluţiile tehnologice modeme sînt de aşa natură încît să facă inevitabilă, pe arii vaste, răspîndirea monopolurilor.

Pretinsa cauză tehnologică a extinderii monopolurilor este superioritatea firmei mari faţă de cea mică, datorată eficienţei mai mari a metodelor modeme de producţie de masă. Se susţine că metodele modeme au creat condiţii pentru ca în majoritatea industriilor producţia firmei mari să poată fi sporită cu costuri scăzute pe unitate de produs, astfel încît marile întreprinderi ajung să subliciteze pretutindeni, scoţîndu-le din circuit

[21] Pentru o discutare mai amplă a acestor probleme, a se vedea eseul profesorului L. Robbins despre „Inevitabilitatea monopolului", în The Economic Basis of 'Class Conflict, 1939, pp. 45-80.

pe cele mici; acest proces trebuie să continue pînă cînd în fiecare ramură industrială rămîn una sau cel mult cîteva întreprinderi gigantice. Argumentul acesta reţine doar unul dintre efectele care însoţesc cîteodată progresul tehnic, el trece cu vederea alte efecte, care împing lucrurile în direcţia opusă şi nu este coroborat de faptele puse în evidenţă printr-o cercetare serioasă. Nu putem studia aici în detaliu această problemă şi trebuie să ne mulţumim cu acceptarea celor mai bune dovezi de care dispunem. Cea mai cuprinzătoare cercetare empirică din ultima vreme este cea realizată de „Comitetul economic naţional provizoriu" din S.U.A. pe tema concentrării puterii economice. Raportul final al acestui comitet (care nu poate fi acuzat, desigur, de înclinaţii liberale exagerate) ajunge la concluzia că „dovezile de care dispunem în prezent nu vin în sprijinul"[22] ideii potrivit căreia eficienţa mai mare a producţiei pe scară largă ar fi cauza dispariţiei competiţiei. Iar monografia detaliată asupra acestei probleme, pregătită pentru comitet, sintetizează răspunsul la această problemă în felul următor:

„Eficienţa superioară a întreprinderilor mari nu a fost dovedită, avantajele care se presupune că distrug concurenţa nu au ajuns să se manifeste în multe domenii. Nu este adevărat nici că economiile de scară, acolo unde există, presupun în mod invariabil un monopol... Dimensiunea ori dimensiunile avînd o eficienţă optimă pot fi atinse cu mult înainte ca partea majoră a resurselor să ajungă sub un asemenea control. Concluziile că avantajele oferite de producţia pe scară mare trebuie să ducă în mod inevitabil la abolirea concurenţei nu pot fi acceptate. Mai mult încă, s-ar cuveni să se ţină seama că monopolul este uneori produsul altor factori decît costurile mai reduse ale întreprinderilor mari. El este realizat printr-un acord secret şi promovat prin intermediul politicilor publice. Cînd aceste acorduri sînt invalidate şi se face cale întoarsă de la aceste politici, concurenţa este restabilită. "[23]

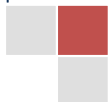
O cercetare a condiţiilor din Anglia ar duce la concluzii asemănătoare. Oricine a observat cum aspiranţii la monopol caută în mod sistematic şi deseori obţin sprijin din partea puterii statului pentru a exercita o dominaţie eficientă poate avea puţine îndoieli asupra faptului că această evoluţie nu este cîtuşi de puţin inevitabilă.

*

Ordinea în care s-au manifestat în timp, în diverse ţări, declinul concurenţei şi creşterea monopolurilor vine în sprijinul acestei concluzii. Dacă ar fi fost rezultatul evoluţiilor tehnologice sau produsul necesar al evoluţiei „capitalismului", ne-am fi aşteptat ca fenomenul să apară mai întîi în ţările cu cel mai avansat sistem economic. În realitate, el a apărut mai întîi, în cursul ultimei treimi a secolului trecut, în ţările care, comparativ, erau novice pe plan industrial, Statele Unite şi Germania. Îndeosebi în această din urmă ţară, care a ajuns să fie considerată drept modelul tipic pentru evoluţia necesară a capitalismului, creşterea cartelurilor şi a sindicatelor a fost, din 1878, promovată în mod sistematic printr-o politică publică deliberată. Pentru a

[22] Final Report and Recommendations of the Temporary National Economic Committee, al 77-lea Congres, l-a sesiune, Documentul nr. 35 al Senatului, 1941, p. 89.

[23] C. Wilcox, Competition and Monopoly in the American Industry. Comitetul economic naţional provizoriu, Monografia nr.21, 1940, p.314.

reglementa preţurile şi vînzările, statul a promovat crearea de monopoluri nu numai printr-o politică protecţionistă, ci folosind şi stimulente directe şi, în ultimă instanţă, constrîngerea. În Germania, cu ajutorul statului, prima mare experienţă în materie de „planificare ştiinţifică" şi „organizare conştientă a industriei" a dus la crearea unor monopoluri gigantice, care erau prezentate drept rezultate inevitabile ale evoluţiei tehnologice cu cincizeci de ani mai-nainte ca acelaşi lucru să fie făcut în Marea Britanie. În mare măsură datorită influenţei teoreticienilor socialişti germani, mai ales a lui Sombart, a fost acceptată pe scară largă tranziţia inevitabilă de la sistemul concurenţei la „capitalismul monopolist". Această generalizare pare a fi confirmată de faptul că, în Statele Unite, o politică extrem de protecţionistă a făcut posibilă o evoluţie oarecum similară. Evoluţia Germaniei însă, mai mult decît aceea a Statelor Unite, a ajuns să fie privită drept reprezentativă pentru o tendinţă universală şi a devenit un loc comun să vorbeşti — pentru a cita un recent studiu politic foarte cunoscut — despre „Germania, unde toate forţele sociale şi politice ale societăţii modeme au atins formele lor cele mai avansate"[24].

Cît de puţin intra în joc, în toate acestea, inevitabilitatea şi în ce măsură totul este rodul unei politici publice deliberate devine limpede dacă luăm în consideraţie atitudinea adoptată de Marea Britanie pînă în 1931 şi evoluţia care a urmat din anul acela, cînd şi Marea Britanie s-a angajat într-o politică generală de protecţionism. Au trecut numai doisprezece ani de cînd, cu excepţia cîtorva industrii care obţinuseră protecţie mai-nainte, industria britanică era, în ansamblul ei, tot atît de competitivă, poate, pe cît fusese în oricare perioadă a istoriei sale. Şi cu toate că în cursul anilor '20 a suferit grav de pe urma politicilor incompatibile urmate în materie de salarii şi bani, cel puţin anii de pînă la 1929 se pot compara favorabil cu anii '30 în ce priveşte folosirea forţei de muncă şi activitatea generală. Doar după ce s-a trecut la protecţionism şi după schimbarea generală intervenită în politica economică britanică în urma acestei treceri, creşterea monopolurilor s-a produs cu o viteză ameţitoare şi a transformat industria britanică în proporţii de care publicul încă nu şi-a dat seama. Să susţii că această evoluţie ar avea vreo legătură cu progresul tehnic din cursul acestei perioade, că necesităţile care în Germania au acţionat în anii 1880 şi 1890 s-au făcut simţite aici în anii '30 este nu mai puţin absurd decît pretenţia conţinută implicit în declaraţia lui Mussolini (citată la începutul acestui capitol) că Italia a fost nevoită să anuleze libertatea individuală, înaintea oricărui alt stat european, fiindcă civilizaţia ei mersese atît de departe faţă de restul lumii!

În măsura în care ne referim la Marea Britanie, tezei că schimbarea petrecută în opinia publică şi în politică nu face decît să reflecte transformarea inexorabilă a realităţii i se poate da o oarecare aparenţă de adevăr tocmai din pricină că Anglia a urmărit de la distanţă evoluţiile intelectuale din alte ţări. Ar putea fi astfel argumentat că organizarea monopolistă a industriei s-a dezvoltat în pofida faptului că opinia publică era încă în favoarea concurenţei, evenimentele independente de voinţa ei dejucîndu-i intenţiile. Adevărata relaţie dintre teorie şi practică devine însă limpede dacă examinăm prototipul acestei evoluţii, Germania. Nu poate încăpea îndoială că acolo suprimarea concurenţei a fost o chestiune de politică publică deliberată, că a

[24] R.Niebuhr, Moral Man and Immoral Society, 1932.

fost întreprinsă în slujba unui ideal pe care îl numim acum planificare. În înaintarea lor progresivă către o societate complet planificată, germanii, şi toate popoarele care le imită exemplul, nu fac decît să urmeze drumul pe care l-au trasat pentru ei gînditorii secolului al XlX-lea, îndeosebi germani. Istoria intelectuală a ultimilor şaizeci sau optzeci de ani este realmente o ilustrare perfectă a adevărului că în evoluţia socială nimic nu este inevitabil, dar gîndirea o face ineluctabilă.

Aserţiunea că progresul tehnic modem face inevitabilă planificarea poate fi, de asemenea, interpretată într-o altă manieră. Ea poate să însemne că, pe de o parte, complexitatea civilizaţiei noastre modeme creează noi probleme cărora nu putem spera să le putem face faţă în mod eficient decît prin intermediul planificării centralizate. Este, de exemplu, un loc comun faptul că multe dintre problemele puse de oraşul modem, la fel ca multe alte probleme ridicate de restrîngerea spaţiului disponibil, nu sînt rezolvate în mod adecvat prin concurenţă. În minţile celor care se referă la complexitatea vieţii modeme ca la un argument în favoarea planificării centralizate nu se află însă în primul rînd un tip de probleme de genul „utilităţilor publice" etc. Ei susţin, în general, că dificultatea mereu sporită de obţinere a unei imagini coerente a complexului proces economic face indispensabil ca lucrurile să fie coordonate dintr-un for central, dacă viaţa socială nu urmează să se destrame haotic.

Acest argument se bazează pe o înţelegere complet greşită a modului în care concurenţa îşi joacă rolul. Concurenţa, departe de a fi potrivită numai în condiţii relativ simple, este, de fapt, singura metodă prin care, atunci cînd în lumea modernă diviziunea muncii devine complexă, se poate asigura coordonarea adecvată a participanţilor la procesul economic. Dacă ar fi atît de simple condiţiile încît o singură persoană sau o comisie să poată lua în discuţie cu folos toate faptele relevante, atunci nu ar exista nici o dificultate în calea unei dirijări eficiente sau a planificării. Descentralizarea devine imperativă numai atunci cînd factorii care trebuie luaţi în considerare devin atît de numeroşi încît este imposibil să capeţi o privire sinoptică asupra lor. Dar, o dată ce descentralizarea devine necesară, se ridică problema coordonării — o coordonare care lasă factorii implicaţi liberi să-şi adapteze activităţile la faptele pe care numai ei le cunosc, dar care produce totuşi o adaptare mutuală a planurilor agenţilor economici. Întrucît descentralizarea a devenit necesară deoarece nimeni nu poate evalua în mod conştient toate aspectele de care depinde o decizie, coordonarea este limpede că nu poate fi făcută prin „control conştient", ci doar printr-o astfel de structurare a ordinii sociale în care fiecare factor primeşte informaţia de care are nevoie pentru a-şi privi eficient deciziile cu cele ale altora. Iar, din cauză că nu pot fi cunoscute niciodată pe deplin sau corelate şi difuzate destul de rapid de către un centru unic toate detaliile schimbărilor care survin în mod constant în cererea şi oferta de bunuri, este necesar un aparat de înregistrare care să facă în mod automat suma efectelor relevante ale tuturor acţiunilor individuale şi ale cărui indicaţii să constituie totodată rezultanta şi călăuza tuturor deciziilor individuale.

Mecanismul preţurilor, în cadrul regimului bazat pe concurenţă, are tocmai acest rol şi nici un alt sistem nu are măcar perspectiva de a îndeplini aceeaşi funcţie. Mecanismul preţurilor îngăduie întreprinzătorilor să-şi coordoneze acţiunile între ei prin urmărirea mişcărilor unui număr relativ restrîns de preţuri, tot aşa cum inginerul urmăreşte acele indicatoare pe cîteva cadrane. Mecanismul preţurilor — acesta

este aspectul fundamental — va îndeplini acest rol numai în condiţiile în care prevalează concurenţa, astfel încît producătorul individual nu poate dicta preţurile, ci trebuie să se adapteze schimbărilor. Cu cît întregul este mai complicat, cu atît devenim mai dependenţi de diviziunea cunoştinţelor între indivizi ale căror eforturi separate sînt coordonate de mecanismul impersonal de transmitere a informaţiei relevante cunoscut sub numele de mecanism al preţurilor.

Nu este nici o exagerare să spunem că recursul exclusiv la planificarea centralizată conştientă pe parcursul dezvoltării sistemului nostru industrial nu ne-ar fi permis niciodată să ajungem la gradul de diferenţiere, la complexitatea şi flexibilitatea pe care le-a atins acesta. În comparaţie cu metoda aceasta de rezolvare a problemelor economice, prin descentralizare şi coordonare automată, metoda,la prima vedere mai potrivită, de a conduce centralizat este incredibil de stîngace, primitivă şi limitată ca arie de aplicare. Dacă diviziunea muncii a dobîndit extinderea care face posibilă civilizaţia modernă, acest lucru îl datorăm faptului că ea nu a trebuit să fie creată în mod conştient, omul a dat din întîmplare peste o metodă de extindere a diviziunii muncii mult dincolo de hotarele în interiorul cărora ea ar fi putut fi planificată. De aceea, orice sporire a complexităţii sale face mai importantă decît oricînd necesitatea de a utiliza o tehnică independentă de controlul conştient.

*

Mai există o teorie care leagă răspîndirea monopolurilor de progresul tehnologic, dar care foloseşte argumente aproape opuse celor pe care le-am examinat pînă acum. Deşi nu este adesea formulată explicit, ea a exercitat, de asemenea, o influenţă considerabilă. Distrugerea concurenţei, conform acestei teorii, nu ar fi opera tehnicii modeme, ci este rodul imposibilităţii de a beneficia de multe dintre avantajele tehnicilor modeme fară o protecţie în faţa concurenţei — deci fară acordarea unui monopol. Acest tip de argument nu este în chip necesar fraudulos, aşa cum va bănui poate cititorul cu spirit critic. Răspunsul evident, conform căruia o tehnică nouă de satisfacere a nevoilor noastre, dacă este cu adevărat mai bună, s-ar cuveni să fie în stare să înfrunte orice concurenţă, nu este valabil în toate cazurile la care se referă acest argument. Fără îndoială, în multe cazuri, el este folosit de părţile implicate ca o formă de pledoarie în favoarea intereselor lor. Adesea el se bazează pe o confuzie între perfecţiunea tehnică în sens ingineresc îngust şi gradul în care este de dorit aplicarea ei în ansamblul societăţii.

Sînt unele situaţii în care argumentul are totuşi o oarecare forţă. Este, de pildă, de imaginat cel puţin că industria britanică de automobile ar putea fi în măsură să furnizeze o maşină mai ieftină şi mai bună decît maşinile folosite în Statele Unite, dacă toţi consumatorii din Marea Britanie ar putea fi convinşi să utilizeze acelaşi tip de maşină; tot aşa, este de conceput ca utilizarea electricităţii pentru orice scop ar fi mai puţin costisitoare decît gazele sau cărbunele dacă fiecare ar putea fi convins să recurgă exclusiv la electricitate, în astfel de exemple, este cel puţin posibil ca să ne fie la toţi mai bine şi să preferăm noua situaţie, dacă am avea de ales — nimeni nu are însă ocazia să se confrunte vreodată cu o astfel de opţiune, deoarece alternativa este între a fi nevoiţi să utilizăm cu toţii acelaşi tip de maşină ieftină (sau să folosim numai electricitatea) şi a

avea posibilitatea de a alege între diverse variante, fiecare oferită la un preţ mai ridicat. Nu ştiu dacă acesta este adevărul în ambele exemple invocate. Dar trebuie să se accepte că printr-o standardizare obligatorie sau prin interzicerea varietăţii dincolo de un anumit prag este posibil ca sporirea abundenţei în anumite domenii să compenseze în măsură mai mult decît mulţumitoare limitarea alegerii impusă consumatorului. Este chiar de conceput că într-o bună zi ar putea fi făcută o nouă invenţie, a cărei aplicare să ne pară incontestabil benefică, dar care ar putea fi folosită numai dacă marea majoritate a oamenilor ar putea fi convinşi să recurgă la ea simultan.

Indiferent dacă aceste exemple au sau nu o semnificaţie deosebită sau perenă, ele nu sînt, desigur, exemple prin care să se poată susţine în mod valid că progresul tehnic face inevitabilă conducerea centralizată. Ele ar face doar necesară alegerea între dobîndirea unui anumit avantaj prin constrîngere şi renunţarea la el — sau, în cele mai multe cazuri, obţinerea lui cu ceva întîrziere, după ce alt pas înainte al tehnicii a dus la depăşirea dificultăţilor de moment. Este adevărat că, în asemenea situaţii, preţul libertăţii noastre ar fi sacrificarea unui posibil cîştig imediat, dar, pe de altă parte, evităm şi crearea inevitabilă a unei dependenţe a dezvoltării viitoare de cunoaşterea pe care o anume categorie de oameni o posedă acum. Deşi preţul pe care îl avem de plătit pe termen scurt pentru a avea varietate şi libertate de opţiune poate uneori să fie ridicat, pe termen lung progresul material însuşi va depinde de această varietate, fiindcă nu putem prezice care anume dintre numeroasele forme sub care poate fi furnizat un bun sau un serviciu s-ar putea dezvolta către ceva mai bun. Desigur, nu se poate afirma că menţinerea libertăţii în dauna vreunui adaos la confortul nostru material actual va fi răsplătită astfel în toate cazurile. Argumentul care pledează însă în favoarea libertăţii este tocmai că se cuvine să lăsăm un spaţiu pentru creşterea liberă imprevizibilă. Acest argument este valabil şi în cazul în care, pe baza cunoaşterii noastre actuale, constrîngerea pare să aducă numai avantaje, ba chiar în anumite situaţii s-ar putea să nu dăuneze cu nimic. Multe discuţii actuale despre efectele progresului tehnologic ne înfăţişează acest progres ca şi cum ar fi ceva situat în afara noastră, care ne-ar sili să utilizăm noile cunoştinţe într-un anume mod. Deşi este adevărat, desigur, că invenţiile ne-au conferit o putere considerabilă, este absurd să sugerăm că ar trebui să folosim această putere pentru a distruge cea mai preţioasă moştenire lăsată nouă: libertatea. Dacă dorim să o păstrăm, aceasta înseamnă că trebuie să o păzim cu şi mai multă străşnicie decît oricînd şi trebuie să fim pregătiţi să facem sacrificii de dragul ei. Cu toate că nu există nimic în evoluţiile economice modeme care să ne împingă către o planificare economică extinsă, există în ele, într-o mare măsură, ceva care ar face infinit mai periculoasă puterea de care dispune o autoritate planificatoare.

*

Chiar dacă nu încape îndoială că mişcarea către planificare este rezultatul unei acţiuni deliberate şi nu există constrîngeri externe care să ne oblige la un asemenea demers, merită să cercetăm însă de ce un procent atît de mare de experţi în tehnică se află în fruntea adepţilor planificării. Explicaţia acestui fenomen este strîns legată de un aspect pe care criticii adepţilor planificării ar trebui să-l aibă mereu prezent în minte: faptul neîndoielnic că aproape oricare dintre ideile tehnice ale experţilor noştri ar putea fi înfăptuită într-un

interval relativ scurt, dacă realizarea ei ar fi prefăcută în scop unic al omenirii. Există un număr infinit de lucruri bune extrem de dorite de către toţi, posibil de înfăptuit în egală măsură, dar dintre care nu putem spera decît să realizăm cîteva în decursul existenţei noastre sau pe care putem năzui să le împlinim într-o formă mult prea imperfectă. Zădărnicirea ambiţiilor nutrite de fiecare specialist în propriul său domeniu îl face să se revolte împotriva ordinii existente. Toţi apreciem că este greu de suportat să vezi cum rămîn nefăcute lucruri pe care toată lumea trebuie să le socotească dezirabile şi totodată posibile. Imposibilitatea înfăptuirii simultane a acestor obiective, realizabilitatea fiecăruia numai cu condiţia sacrificării celorlalte sînt lucruri ce pot fi văzute numai examinînd şi factori ce nu cad sub incidenţa unei specializări sau a alteia, depunînd un anevoios efort intelectual — cu atît mai anevoios cu cît ne forţează să percepem pe un fundal mai larg obiectivele către care se îndreaptă majoritatea strădaniilor noastre şi să le evaluăm în raport cu obiective care se află în afara interesului nostru imediat şi de care, din acest motiv, ne pasă mai puţin.

Fiecare dintre numeroasele ţeluri care, privite izolat, ar fi realizabile într-o societate adună în jurul lui entuziaşti care sînt încrezători că vor putea să insufle conducătorilor unei societăţi planificate preţuirea pe care o au ei pentru valoarea respectivului obiectiv. Speranţele unora dintre ei ar fi, neîndoielnic, împlinite, întrucît o societate planificată ar urmări în mod cert unele obiective mai mult decît se întîmplă în prezent. Ar fi o nerozie să negăm că exemplele de societăţi planificate sau semiplanificate pe care le cunoaştem n-ar oferi efectiv ilustrări ale acestei idei, lucruri bune pe care oamenii din aceste ţări le datorează integral planificării. Admirabilele autostrăzi din Germania şi Italia sînt un exemplu adeseori invocat — chiar dacă ele nu reprezintă un gen de planificare care să nu fie tot atît de realizabil şi într-o societate liberală. Este însă o prostie să oferim drept dovezi ale superiorităţii generale a planificării asemenea exemple de perfecţiune tehnică în domenii speciale. Ar fi mai corect să spunem că asemenea perfecţiune tehnică în disonanţă cu condiţiile generale este o dovadă de orientare greşită a resurselor. Oricine a rulat de-a lungul faimoaselor autostrăzi germane şi a constatat că volumul traficului este mai redus decît pe multe şosele secundare din Anglia poate avea puţine îndoieli asupra faptului că, din perspectiva unor scopuri paşnice, ele au o justificare îndoielnică. Altfel se pune problema dacă ne gîndim că ne-am afla în faţa unui caz în care planificatorii au ales „tunurile" în defavoarea „untului"[25]. Dar, după criteriile noastre, există slabe motive de entuziasm pentru o asemenea decizie.

Iluzia specialistului că o societate planificată ar acorda o atenţie sporită obiectivelor care îl preocupă pe el în cel mai înalt grad este un fenomen mai răspîndit decît sugerează, la prima vedere, termenul de specialist. Toţi sîntem, într-o oarecare măsură, specializaţi în preferinţele şi interesele noastre. Toţi considerăm că scara noastră de valori nu este doar personală şi că într-o discuţie liberă între oameni raţionali i-am putea convinge pe ceilalţi de justeţea valorilor noastre. Iubitorul vieţii rustice care, mai presus de orice, vrea să se conserve cursului ei tradiţional şi care crede că petele cu care industria a mînjit deja faţa ei

[25] Dar, în timp ce operam corecturile la această carte, mi-au parvenit informaţii referitoare la suspendarea lucrărilor de întreţinere a autostrăzilor din Germania!

frumoasă s-ar cuveni să fie eliminate, deopotrivă cu adeptul entuziast al igienei publice, care vrea să fie dărîmate toate vechile vilişoare pitoreşti, dar insalubre, sau automobilistul care vrea ca ţara să fie sfîrtecată de mari autostrăzi, sau fanaticul eficienţei, care doreşte maximum de specializare şi mecanizare, sau idealistul care, pentru împlinirea personalităţii umane, ţine să fie păstraţi cît mai mulţi meşteşugari independenţi cu putinţă, cu toţii, deopotrivă, nu ştiu decît că împlinirea scopului lor se poate face prin intermediul planificării şi toţi vor, din acest motiv, planificare. Adoptarea planificării sociale pretinsă de ei sus şi tare nu ar putea însă decît să scoată la iveală conflictul ascuns dintre scopurile lor.

Mişcarea pentru planificare îşi trage forţa ei actuală cu precădere din faptul că planificarea, fiind în linii mari doar o ambiţie, îi uneşte pe toţi idealiştii monomani, toţi bărbaţii şi femeile care şi-au închinat viaţa unei singure idei. Speranţele pe care şi le pun în planificare nu sînt însă rezultatul unei viziuni asupra societăţii în ansamblu, ci mai curînd al unui unghi de vedere foarte limitat, deseori rodul unei mari exagerări a importanţei scopurilor pe care ei le pun pe primul plan. Aceasta nu înseamnă că trebuie să subestimăm marea valoare pragmatică a acestui tip de oameni într-o societate liberă cum este a noastră, ceea ce îi şi face să fie obiectul unei îndreptăţite admiraţii. Dar, înşişi indivizii care vor să planifice societatea ar deveni cei mai primejdioşi oameni, dacă li s-ar îngădui să treacă la fapte — şi fiecare dintre ei va ajunge să nu tolereze planificarea celorlalţi. De la idealistul venerabil şi monoman pînă la fanatic este adesea un singur pas. Deşi resentimentul specialistului frustrat dă cel mai puternic imbold cererilor de a se trece la planificare, cu greu ar putea să existe o lume mai insuportabilă şi mai iraţională decît cea în care majorităţii specialiştilor eminenţi din fiecare domeniu li s-ar îngădui să treacă neînfrînati la realizarea lor. Cît despre specializarea unora în „coordonare", aşa cum o imaginează unii adepţi ai planificării, ea este imposibilă. Economistul este ultimul om dispus să pretindă că deţine cunoştinţele de care ar avea nevoie coordonatorul. El pledează pentru o metodă care ar avea efecte similare cu ale coordonării, fară să implice prezenţa unui dictator atoateştiutor. Dar aceasta înseamnă prezenţa cîtorva dintre mecanismele impersonale de reglare şi frînare a eforturilor individuale, mecanisme a căror menţinere este de neînţeles adesea şi care sînt aidoma celor împotriva cărora se revoltă toţi experţii în diferite domenii limitate.

Capitolul V

PLANIFICARE ŞI DEMOCRAŢIE

„Omul de stat care ar încerca să le arate persoanelor private cum se cuvine să-şi utilizeze capitalurile nu numai că s-ar împovăra singur cu o preocupare cît se poate de superfluă, dar şi-ar asuma o autoritate care nu poate fi încredinţată în siguranţă nici unui fel de consiliu sau senat şi care nicăieri nu ar fi mai periculoasă decît în mîinile unuia care a avut suficientă nesăbuinţă şi trufie pentru a-şi închipui că este omul potrivit s-o exercite."

Adam Smith

Trăsăturile comune tuturor sistemelor socialiste pot fi rezumate cu o formulă îndrăgită întotdeauna de către socialiştii din toate şcolile: organizarea deliberată a eforturilor societăţii în vederea atingerii unui anume ţel social. Faptul că societatea noastră actuală este lipsită de o asemenea conducere „conştientă" către un singur scop, că activităţile sale sînt cîrmuite de capriciile şi fanteziile indivizilor iresponsabili a constituit totdeauna una dintre principalele plîngeri ale criticilor socialişti.

Această afirmaţie pune foarte clar, sub multe aspecte, problema fundamentală. Punctul vizat imediat este chiar cel în care se produce conflictul dintre libertatea individuală şi colectivism. Diferitele tipuri de colectivism, comunism, fascism etc. se deosebesc între ele prin natura ţelului către care vor să dirijeze eforturile sociale. Dar toate se diferenţiază de liberalism şi individualism prin dorinţa de a organiza ansamblul societăţii şi toate resursele în vederea atingerii acestui scop unitar şi prin refuzul de a recunoaşte sfere autonome în care primează scopurile indivizilor. Pe scurt, ei sînt totalitari în înţelesul deplin al acestui cuvînt nou, adoptat pentru a descrie efectele neaşteptate, dar totuşi inseparabile, ce însoţesc ceea ce în teorie numim colectivism.

„Scopul social" sau „ţelul comun", în vederea căruia urmează să fie organizată societatea, este de obicei descris în mod vag prin formule precum „bine comun" sau „bunăstare generală", sau „interesul public". Nu este nevoie să reflectezi prea mult pentru a vedea că aceşti termeni nu au nici un înţeles suficient de clar pentru a îndrepta lucrurile pe fagaşul unui anumit curs al acţiunilor. Bunăstarea şi fericirea a milioane de oameni nu pot fi cîntărite pe o balanţă unică. Bunăstarea unui popor, ca şi fericirea unui om, depinde de un număr mare de lucruri, care pot fi furnizate într-o infinită varietate de combinaţii. Nu poate fi exprimată cu adevărat ca un scop unic, ci numai ca o ierarhie de scopuri, o scară cuprinzătoare de valori pe care se fixează locul fiecărei nevoi a unei persoane. A conduce activităţile noastre conform unui plan unic presupune că

fiecăreia dintre nevoile noastre i se dă rangul ei, într-o ordine care trebuie să fie suficient de completă pentru a face posibilă o decizie în legătură cu calea de acţiune pe care planificatorul o alege dintre cele între care are de optat. Pe scurt, aceasta presupune existenţa unui cod complet, în care tuturor valorilor umane diferite li se acordă locul cuvenit.

Concepţia unui cod etic complet este nefamiliară şi cere un oarecare efort de imaginaţie pentru a vizualiza implicaţiile sale. Nu sîntem deprinşi să gîndim codurile morale drept ceva mai mult sau mai puţin complet. Faptul că în mod constant alegem între diferite valori fără ca un cod social să ne prescrie cum s-ar cuveni să alegem nu ne surprinde şi nici nu ne sugerează că este incomplet codul nostru moral. În societatea noastră nu avem nici prilejul şi nici motivul ca oamenii să-şi formeze o opinie comună privitoare la ceea ce ar trebui făcut în asemenea situaţii. Dar acolo unde toate mijloacele ce se folosesc în societate sînt în proprietate comună şi trebuie să fie folosite în numele obştii, conform unui plan unitar, o opinie „socială" asupra a ceea ce se cuvine de făcut trebuie să ne ghideze toate deciziile. Într-o astfel de lume am descoperi curînd că avem un cod moral cu o mulţime de lacune.

Nu ne ocupăm aici de problema dacă ar fi de dorit să avem un asemenea cod etic complet. Se cuvine doar să subliniem că pînă acum progresul civilizaţiei a fost însoţit de o constantă reducere a sferei în care acţiunile individuale sînt supuse unor reguli fixe. Regulile din care se compune codul nostru comun s-a redus treptat ca număr şi au căpătat un caracter mai general. De la omul primitiv, care era legat de un ritual elaborat în desfăşurarea aproape a fiecăreia dintre activităţile sale zilnice, care era limitat de nenumărate tabuuri şi care cu greu ar fi conceput măcar să facă lucrurile altfel decît semenii săi, morala a tins tot mai mult către limite simple care circumscriu sfera în interiorul căreia individul se poate comporta cum îi place. Adoptarea unui cod etic comun, suficient de elaborat pentru a permite trasarea unui plan economic unitar, ar însemna o răsturnare completă a acestei tendinţe.

Esenţialul pentru noi este că un asemenea cod etic complet nu există. Tentativa de a conduce întreaga activitate economică urmînd un singur plan ar ridica nenumărate probleme la care răspunsul ar putea fi furnizat numai de către o regulă morală, dar pentru care morala existentă nu deţine nici un fel de răspuns şi unde nu există nici o opinie general acceptată asupra a ceea ce s-ar cuveni să fie făcut. În asemenea probleme, oamenii nu vor avea nici opinii tranşante, nici puncte de vedere conflictuale, deoarece în societatea liberă în care am trăit nu exista vreo ocazie de a reflecta asupra lor şi, cu atît mai puţin, de a ne forma opinii comune cu privire la ele.

Nu numai că nu posedăm o asemenea scală atotcu-prinzătoare pentru toate valorile; ar fi imposibil pentru orice minte să cuprindă varietatea infinită a nevoilor felurite ale diverşilor oameni aflaţi în competiţie pentru resursele disponibile şi să ataşăm fiecăreia o pondere definită. În problema noastră are o importanţă minoră dacă o persoană este preocupată de scopuri ce vizează nevoile ei individuale sau şi pe cele ale semenilor mai apropiaţi, sau chiar pe cele ale celor mai îndepărtaţi, altfel spus, dacă este egoist sau altruist în sensul uzual al acestor cuvinte. Fundamental este faptul că oricărui om îi este imposibil să cuprindă cu

privirea altceva decît un domeniu limitat, să fie conştient de urgenţa unui număr nelimitat de nevoi. Fie că interesele lui sînt centrate în jurul propriilor sale nevoi concrete, sau că manifestă un viu interes pentru bunăstarea oricărei fiinţe umane pe care o cunoaşte, scopurile sale vor fi totdeauna doar o fracţiune infinitezimală din nevoile oamenilor.

Acesta este punctul iniţial al fundamentelor întregii filozofii a individualismului. Ea nu presupune, aşa cum se afirmă adesea, că omul este egoist sau egocentric, ori că s-ar cuveni să fie. Ea se mărgineşte doar să pornească de la faptul incontestabil că limitele puterii noastre imaginative fac imposibilă includerea în scara noastră de valori a ceva care ar depăşi un simplu sector al nevoilor întregii societăţi şi că, de vreme ce, strict vorbind, scări de valori pot exista numai în mintea individului, nu există nimic altceva decît scări parţiale de valori, care în mod inevitabil diferă între ele şi adesea se contrazic. Plecînd de la această premisă, individualistul conchide că indivizilor trebuie să li se îngăduie, în limite precis conturate, să urmeze propriile lor valori şi preferinţe, mai degrabă decît pe cele ale altora, că în interiorul acestor sfere sistemul individual de ţeluri trebuie să fie judecătorul suprem, nesupus vreunui dictat din partea altora. Esenţa poziţiei individualiste constă în recunoaşterea individului ca arbitru suprem al scopurilor sale, credinţa că se cuvine ca propriile vederi, în măsură cît mai larg posibilă, să-i guverneze acţiunile.

Bineînţeles, această viziune nu exclude identificarea unor scopuri sociale sau, mai degrabă, coincidenţa între scopuri individuale care face să fie recomandabilă unirea oamenilor în vederea realizării lor. Asemenea acţiuni comune ea le limitează însă la situaţiile în care punctele de vedere individuale coincid; „scopurile sociale" sînt, din această perspectivă, doar scopurile identice urmărite de mai mulţi indivizi sau scopurile la a căror atingere indivizii sînt dispuşi să contribuie, în schimbul sprijinului pe care îl primesc în satisfacerea propriilor lor dorinţe. Acţiunea comună este astfel limitată la domeniile în care oamenii cad de acord asupra unor scopuri comune. Foarte adesea aceste scopuri nu vor fi scopuri finale pentru indivizi, ci mijloace de satisfacere a scopurilor urmărite de către diferite persoane. De fapt, oamenii sînt mult mai înclinaţi să cadă de acord asupra unei acţiuni comune cînd scopul obştesc nu este pentru ei un ţel final, ci un mijloc susceptibil să slujească la atingerea unei mari diversităţi de obiective.

Cînd indivizii îşi unesc forţele într-un efort comun de împlinire a unor ţeluri împărtăşite, organizaţiilor,, cum este statul, li se conferă propriul lor sistem de obiective şi propriile lor mijloace. Dar orice organizaţie astfel formată ră- mîne o „persoană" printre altele — în cazul statului, este drept, una mult mai puternică decît oricare alta — avînd totuşi sfera ei separată şi limitată, în care numai scopurile sale deţin supremaţia. Limitele acestei sfere sînt determinate de măsura în care indivizii cad de acord asupra anumitor scopuri, iar probabilitatea că ei vor cădea de acord asupra unui anumit curs al acţiunii descreşte în mod necesar, pe măsură ce aria unei asemenea acţiuni se extinde. Există în mod cert funcţii ale statului asupra exercitării cărora cetăţenii vor fi practic de acord în unanimitate; vor fi altele care vor întruni acordul unei majorităţi substanţiale şi aşa mai departe, pînă cînd vom ajunge la domenii unde, cu toate că fiecare individ ar dori ca statul să acţioneze într-un anume fel, vor exista aproape tot atîtea păreri cîte capete despre ce,ea ce ar trebui să facă statul.

Ne putem bizui pe acordul voluntar în ghidarea acţiunii statului doar atîta timp cît totul se mărgineşte la sfere unde acordul există deja. De îndată ce statul preia controlul direct asupra sferelor în care nu există un asemenea acord, el va suprima în mod cert libertatea individului. Nu putem extinde, din nefericire, la nesfîrşit sfera acţiunii comune, lăsîndu-l totuşi pe individ liber în propria lui sferă. Cînd sectorul comunitar, în care statul controlează toate mijloacele depăşeşte o anume proporţie în cadrul întregului, efectele acţiunii lui domină tot sistemul. Deşi statul controlează direct numai utilizarea unei părţi însemnate din resursele disponibile, efectele deciziilor sale asupra restului sistemului economic devin atît de mari încît, indirect, controlează aproape totul. Acolo unde, aşa cum a fost cazul în Germania încă din 1928, autorităţile centrale şi locale îndrumă în mod direct felul în care se utilizează mai mult de jumătate din venitul naţional (conform estimării făcute pe atunci de un personaj oficial german, era vorba de 53 la sută din venitul naţional german), ele controlează indirect aproape întreaga viaţă economică a naţiunii. Atunci abia dacă mai rămîne vreun scop a cărui realizare să nu fie dependentă de acţiunea statului, iar „scara de valori" care ghidează acţiunea statului trebuie, practic, să parcurgă toate scopurile individuale.

Consecinţele angajării democraţiei pe drumul către o planificare a cărei înfăptuire presupune mai mult acord între cetăţeni decît există în realitate nu sînt greu de întrevăzut. Oamenii au căzut poate de acord să adopte un sistem de economie dirijată, fiindcă au fost convinşi că el va aduce o mare prosperitate. Absenţa unui acord referitor la scopurile planificării a fost mascată, în discuţiile care au dus la această decizie, de faptul că obiectivul planificării va fi fost descris cu un termen precum „bunăstare comună". Acordul va exista în realitate numai în privinţa mecanismelor care urmează să fie utilizate. Mecanismul acesta este însă un instrument care poate fi utilizat numai pentru a atinge un scop comun, ceea ce dă naştere unei întrebări cu privire la ţelul precis către care urmează să fie îndreptată întreaga activitate, în momentul în care puterea executivă va trebui să traducă opţiunea pentru un plan unic într-un plan concret. Atunci va fi limpede că acordul cu privire la dezirabilitatea planificării nu are drept corolar şi un acord cu privire la scopurile pe care planul este menit să le servească. Efectul produs de acordul unor oameni de a planifica centralizat în absenţa unui acord cu privire la scopurile urmărite va fi similar cu acela produs de hotărârea unor oameni de a face o călătorie împreună, fără a fi căzut de acord asupra locului unde se va merge — rezultatul va fi că s-ar putea să întreprindă cu toţii o călătorie pe care majoritatea lor nu o doresc cîtuşi de puţin. Una dintre trăsăturile ce contribuie mai mult decît oricare alta la conturarea esenţei unui sistem planificat ţine de faptul că planificarea creează o situaţie în care trebuie să cădem de acord asupra unui număr mult mai însemnat de teme decît am fost obişnuiţi să o facem şi că într-un sistem planificat nu putem limita acţiunea colectivă la sarcinile asupra cărora putem fi de acord, ci sîntem forţaţi să ajungem la o înţelegere asupra tuturor aspectelor pentru a putea purcede la orice fel de acţiune.

Chiar dacă va fi fost voinţa unanim exprimată de popor ca parlamentul să pregătească un plan economic corespunzător, de aici nu decurge totuşi că poporul sau reprezentanţii săi sînt în stare să ajungă la un acord cuprinzător cu privire la un plan anumit. Incapacitatea adunărilor democratice de a traduce în fapt ceea ce pare a fi un mandat clar din partea poporului va pricinui în mod inevitabil nemulţumire faţă de

instituţiile democratice. Parlamentele ajung să fie socotite drept „ineficiente mori de vorbe goale", nepotrivite sau prea slabe cînd trebuie să se achite de sarcinile pentru care au fost alese. Se întăreşte convingerea conform căreia, dacă e să se facă o planificare eficientă, conducerea trebuie să fie „luată din mîinile politicienilor" şi plasată în mîinile experţilor, ale unor reprezentanţi oficiali permanenţi sau în cele ale unor organisme autonome aparte.

Dificultatea aceasta este bine cunoscută socialiştilor. Se va împlini în curînd o jumătate de veac de cînd soţii Webb au început să se plîngă de „incapacitatea crescîndă a Camerei Comunelor de a face faţă muncii sale"[26]. Mai recent, profesorul Laski a formulat această critică în felul următor:

„Actuala maşină parlamentară, după cum se ştie - este absolut inadecvată pentru adoptarea rapidă a unui volum mare de legislaţie complicată. De altfel, guvernul naţional a şi recunoscut, în esenţă, acest lucru, adoptînd măsurile sale tarifare şi economice nu pe calea unei dezbateri detaliate în Camera Comunelor, ci printr-o procedură de delegare a adoptării unui pachet legislativ. Un guvern laburist va recurge, presupun, mai des la acest procedeu. El va limita Camera Comunelor la cele două funcţii pe care le poate îndeplini cum se cuvine: dezbaterea publică a doleanţelor şi discutarea principiilor generale ale măsurilor corespunzătoare. Legile sale vor căpăta forma unor texte cu caracter general, care conferă puteri ample departamentelor guvernamentale corespunzătoare; iar aceste puteri vor fi exercitate pe baza unui ordin emis de Consiliu, care ar putea fi atacat în Cameră, dacă se doreşte, printr-un vot de neîncredere. Necesitatea şi valoarea legislaţiei delegate au fost recent reafirmate cu tărie de Comitetul Donoughmore, iar extinderea ei este inevitabilă, dacă nu vrem ca procesul socializării să fie distrus prin metodele normale ale obstrucţiei pe care procedura parlamentară existentă le permite."

Şi, pentru a fi absolut limpede că un guvern socialist nu trebuie să-şi îngăduie să fie prea încătuşat de procedura democratică, profesorul Laski, în finalul aceluiaşi articol, a ridicat problema „dacă într-o perioadă de trecere la socialism, un guvern laburist poate risca răsturnarea cursului măsurilor sale ca urmare a unor noi alegeri generale" — şi, în mod simptomatic, a lăsat întrebarea fără răspuns[27].

Este important să fie clarificate cauzele acestei notorii ineficiente a parlamentului cînd e vorba de o administrare detaliată a economiei unei naţiuni. Vina nu este nici a parlamentarilor, nici a instituţiilor parlamentare ca atare, ci a contradicţiilor inerente misiunii cu care au fost învestiţi. Nu li se cere să acţioneze în domeniile unde pot realiza un acord, ci li se pretinde să producă un acord asupra tuturor aspectelor implicate de dirijarea resurselor întregii naţiuni. Pentru o asemenea sarcină însă, sistemul deciziei majoritare

---

[26] Sidney and Beatrice Webb, Industrial Democracy, 1897, p.800, nota de subsol.

[27] H. J.Laski, „Labour and the Constitution", The New Statesman andNation, nr. 81 (serie nouă), 10 sept. 1932,p.277. Într-o carte *(Democracy in Crisis,* 1933, îndeosebi p.87), în care profesorul Laski a dezvoltat ulterior aceste idei, observaţia sa că democraţiei parlamentare nu trebuie să i se îngăduie să constituie un obstacol în calea înfăptuirii socialismului este şi mai direct exprimată: un guvern socialist nu numai că „va dobîndi prerogative ample şi va legifera în virtutea autorităţii lor, pe bază de ordonanţe şi decrete" şi „va suspenda formulele clasice de opoziţie normală; dar „continuarea guvernării parlamentare va depinde de deţinerea [de către guvernul laburist] a unor garanţii din partea Partidului Conservator că munca sa de transformare nu va fi anulată prin revenirea asupra hotărîrilor luate, în eventualitatea înfrîngerii sale la urne"!

Întrucît profesorul Laski invoca autoritatea Comitetului Donough - more, s-ar putea să merite să reamintim că profesorul Laski a fost membru al acestui comitet şi, probabil, unul dintre autorii raportului publicat de comitet.

nu este adecvat. Acolo unde este de ales între alternative limitate majorităţile vor fi frecvente, dar este o superstiţie să crezi că se poate constitui o opinie majoritară în orice problemă. Dacă numărul direcţiilor de acţiune concretă este extrem de mare, nu există nici un motiv să se formeze o majoritate în favoarea fiecăreia dintre ele. Fiecare membru al adunării legislative ar putea să prefere un anumit plan de dirijare a activităţii economice inexistenţei vreunui plan; totuşi, majorităţii parlamentarilor s-ar putea ca nici unul dintre planurile concrete să nu-i apară preferabil inexistenţei vreunui plan.

Un plan coerent nici nu poate fi realizat rupîndu-l în diferite părţi şi votînd separat pe fiecare problemă. O adunare parlamentară care ar vota şi ar amenda un plan economic cuprinzător, clauză cu clauză, la fel cum deliberează asupra unei legi obişnuite, este o absurditate. Ca să-şi merite numele, un plan economic trebuie să aibă o concepţie unitară. Chiar dacă parlamentarii ar putea, votînd punct cu punct, să cadă de acord asupra vreunui cadru de acţiune, cu siguranţă că el nu va satisface pînă la urmă pe nimeni. Un ansamblu complex, în care părţile trebuie potrivite cu mare grijă pentru a fi compatibile nu poate fi realizat printr-un compromis între vederi aflate în conflict. A trasa în acest fel un plan economic este un lucru chiar mai puţin posibil decît planificarea, de exemplu, cu succes a unei campanii militare prin intermediul unei proceduri democratice. Ca şi în cazul campaniilor militare, în mod inevitabil, sarcina ar trebui încredinţată experţilor.

Diferenţa dintre campania militară şi planificare constă totuşi în faptul că, în vreme ce generalului căruia i se încredinţează conducerea campaniei militare i se trasează un singur scop căruia, pe întreaga durată a campaniei, trebuie să-i fie destinate în mod exclusiv toate mijloacele aflate la dispoziţie, planificatorului economiei nu i se poate stabili un asemenea ţel unic şi nu i se poate impune o limitare similară referitoare la mijloacele de care dispune. Generalul nu este obligat să evalueze ponderea diferitelor scopuri independente; pentru el există un ţel suprem. Scopurile urmărite însă printr-un plan economic sau prin fiecare dintre componentele sale nu pot fi trasate separat de opţiunile caracteristice planului ca atare. Ţine de esenţa problemei economice ca alcătuirea unui plan să implice alegerea între scopuri aflate în competiţie sau în conflict — nevoile diferite ale unor indivizi diferiţi. Numai cei care au la dispoziţie toate faptele pot şti care dintre scopurile aflate în conflict vor trebui sacrificate dacă vrem să atingem o serie de obiective — pe scurt, care sînt variantele între care trebuie să alegem; numai experţii sînt în măsură să decidă căruia dintre diferitele scopuri trebuie să i se acorde preferinţă. În mod inevitabil, ei vor impune astfel comunităţii pentru care planifică scara de valori sau preferinţele proprii.

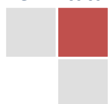

Acest lucru nu este îndeobşte înţeles exact şi delegarea sarcinii de a alcătui planul este justificată pe motive de ordin tehnic. Nu detaliul tehnic însă este lăsat pe seama experţilor şi nu incapacitatea parlamentarilor de a-l înţelege este rădăcina acestor dificultăţi.[28] Modificările aduse legii civile nu sînt mai puţin tehnice şi implicaţiile lor nu sînt mai uşor de evaluat; nimeni nu a propus totuşi în mod serios ca legislaţia să fie elaborată, prin delegare, de către un corp de experţi. Cheia problemei este că, în aceste cazuri, legislaţia nu trece dincolo de reguli generale asupra cărora o majoritate parlamentară poate cădea de acord, în vreme ce, în cazul conducerii activităţii economice, interesele care trebuie reconciliate sînt atît de divergente încît este improbabil să se ajungă efectiv la acorduri care să întrunească o majoritate într-o adunare democratică.

S-ar cădea însă să admitem că nu delegarea puterii de a face legi este totuşi aspectul cel mai criticabil. Dacă vei critica delegarea te vei opune unui simptom şi nu unei cauze, iar forţa pledoariei critice se va diminua, deoarece simptomul ar putea fi rezultatul necesar al altor cauze. Cîtă vreme puterea delegată este puterea de a face reguli generale, pot exista motive cît se poate de întemeiate pentru ca asemenea reguli să fie elaborate de autoritatea locală şi nu de către cea centrală. Criticabil aici este faptul că se recurge atît de des la delegare, fiindcă problema analizată nu poate fi soluţionată prin adoptarea de reguli generale, ci numai prin luarea de măsuri discreţionare, în cazuri particulare. Delegarea, în aceste situaţii, înseamnă că unei autorităţi i se conferă puterea de a recurge la forţa legii pentru a promova ceea ce, din toate punctele de vedere, reprezintă decizii arbitrare (descrise de obicei prin formule de genul „evaluare în mod concret a situaţiei concrete").

Delegarea anumitor sarcini tehnice concrete unor organisme specializate, deşi este un fenomen frecvent, este chiar primul pas prin care o democraţie care se angajează pe drumul planificării renunţă treptat la prerogativele sale. Cauzele care-i fac pe toţi susţinătorii planificării cuprinzătoare atît de neînduplecaţi în faţa neputinţei democraţiei nu pot fi realmente înlăturate prin expedientul delegării deciziei. Delegarea unor puteri specializate unor organisme autonome creează un nou obstacol în calea realizării unui unic plan coordonat. Chiar dacă o democraţie ar reuşi să planifice fiecare sector al vieţii economice folosind acest expedient, tot ar avea de înfruntat problema integrării acestor planuri separate într-unui unitar. Mai multe planuri separate nu alcătuiesc, de fapt — aşa cum s-ar cuveni ca adepţii planificării să observe primii — un

[28] Este instructiv, în acest sens, să ne referim pe scurt la documentul guvernamental în care, în ultimii ani, au fost discutate aceste probleme, încă de-acum treisprezece ani, adică mai înainte ca această ţară să fi abandonat finalmente liberalismul economic, procesul delegării puterilor legislative fusese dus pînă la punctul în care s-a considerat necesară numirea unui comitet pentru a cerceta „ce garanţii sînt de dorit sau necesare pentru a asigura suveranitatea Legii". În raportul Comitetului Donoughmore (Report ofthe [Lord Chancellor's] Committee on Minister's Powers, Cmd. 4060, 1932) s-a arătat că pînă şi la data aceea parlamentul recursese la „practica unei delegări complete şi nediscriminate", dar privea acest lucru (era înainte ca noi să ne fi uitat cu adevărat în imensitatea abisului totalitar!) drept o evoluţie inevitabilă şi relativ benignă. Şi este probabil adevărat că delegarea puterilor, ca atare, nu e nevoie să fie o primejdie pentru libertate. Aspectul interesant este transformarea delegării într-o necesitate curentă. Primul loc printre cauzele enumerate în raport este acordat faptului că „în zilele noastre Parlamentul adoptă atîtea legi în fiecare an" şi că „multe detalii sînt atît de tehnice, încît sînt de nesupus dezbaterii parlamentare". Dar dacă asta ar fi totul, nu ar exista nici un motiv pentru ca detaliul să nu fie pus la punct mai-nainte, mai curînd decît după ce Parlamentul votează o lege. Probabil că, în numeroase cazuri, un motiv mult mai important ca „Parlamentul, în cazul cînd nu ar fi dispus să delege puterea de a face legi, să devină incapabil de a vota genul şi cantitatea de legislaţie pe care o solicită opinia publică" este dezvăluit, în mod inconştient, în afirmaţia succintă că „multe legi privesc detaliile vieţilor oamenilor în asemenea măsură, încît elasticitatea este esenţială"! Ce înseamnă asta, dacă nu conferirea unei puteri arbitrare, putere nelimitată de nici un fel de principii şi care, în opinia Parlamentului, nu poate fi limitată prin reguli definite şi neambigue?

plan; ele ar putea face mai mult rău decît lipsa oricărui plan. Adunarea legiuitoare democratică va ezita multă vreme înainte de a lua o decizie în probleme efectiv vitale, iar, cîtă vreme procedează astfel, împiedică pe oricine să formuleze un plan cuprinzător. Totuşi, consensul asupra necesităţii planificării, dimpreună cu neputinţa adunărilor democratice de a produce un plan vor suscita cereri tot mai vehemente ca guvernului sau unui individ să li se dea puteri de a acţiona pe propria răspundere. Credinţa că realizarea planificării implică eliberarea autorităţilor din cătuşele procedurilor democratice devine tot mai răspîndită.

Cererea stăruitoare de a se institui un dictator economic este o etapă tipică în evoluţia mişcării pentru planificare, iar ea nu este necunoscută în Marea Britanic Au trecut cîţiva ani buni de cînd unul dintre spiritele cele mai pătrunzătoare printre cercetătorii nebritanici ai Angliei, răposatul Elie Halevie, a sugerat că „printr-un colaj din fotografiile reprezentîndu-l pe Lordul Eustace Percy, pe Sir Osvald Mosley şi pe Sir Stafford Cripps, veţi găsi cred trăsătura lor comună, faptul că toţi sînt de acord să spună: « Trăim într-un haos economic şi nu putem ieşi din el decît printr-un gen de conducere dictatorială »"[29]. Numărul oamenilor influenţi în viaţa politică a căror includere nu va modifica trăsăturile „colajului fotografic" a crescut de atunci considerabil.

În Germania, chiar înainte de venirea la putere a lui Hitler, mişcarea aceasta mersese deja pînă foarte departe. Este important să amintim că, şi înainte de 1933, Germania atinsese stadiul în care, într-adevăr, trebuia să fie guvernată dictatorial. Nimeni nu s-ar fi putut îndoi atunci că, pentru moment, democraţia se destrămase, iar democraţi sinceri precum Briining nu erau mai capabili să guverneze democratic decît Schleicher sau von Papen. Hitler nu a fost silit să distrugă democraţia, el n-a făcut altceva decît să profite de decăderea democraţiei şi, la momentul oportun, a obţinut sprijinul multora care, deşi îl detestau, îl considerau totuşi singurul om suficient de puternic pentru ca să treacă la fapte.

*

Argumentul prin care adepţii planificării încearcă să ne consoleze este că, atîta vreme cît democraţia conservă prerogativa deciziei finale, trăsăturile esenţiale ale democraţiei nu sînt afectate de această evoluţie. Astfel, Karl Mannheim scrie :

> *„Singurul (sic) aspect prin care o societate planificată diferă de aceea a secolului al XlX-lea este acela că tot mai multe sfere ale vieţii sociale, iar, în ultimă instanţă, absolut toate sînt supuse dirijării de către stat. Dar dacă suveranitatea parlamentară poate ţine sub control un număr redus de pîrghii, tot aşa de bine pot fi controlate un număr mai mare de pîrghii ce servesc acţiunii statului... iar într-un stat democratic suveranitatea poate fi extinsă nelimitat prin puteri plenare, fără a abandona rolul instanţelor de conducere democratică. "*[30]

Această convingere trece cu vederea o distincţie vitală. Parlamentul poate, desigur, să supravegheze îndeplinirea unor sarcini, dacă ele sînt stipulate prin indicaţii precise, în condiţiile existenţei unui acord

[29] „Socialism and the Problems of Democratic Parliamentarism", International Affairs, voi. XIII, p.501.
[30] K. Mannheim, Man and Society in anAge ofRecomtruction, 1940, p.340.

prealabil cu privire la ţelul urmărit şi ale delegării doar a atribuţiilor legate de detalii. Situaţia este cu totul alta cînd motivul delegării este cel al inexistenţei unui acord real asupra scopurilor urmărite, în condiţiile în care parlamentul are de ales între scopuri de al căror conflict nu este nici măcar conştient şi cînd poate cel mult fi oferit spre votare un plan care trebuie acceptat sau respins în totalitatea sa. Criticile sînt permise şi chiar vor fi exprimate, dar acum nu se va putea constitui nici o majoritate parlamentară în jurul unui plan alternativ, iar părţile din plan supuse criticii pot fi declarate, aproape totdeauna, componente esenţiale ale ansamblului, criticile rămînînd fără efect. Dezbaterea parlamentară poate fi menţinută ca o supapă de siguranţă utilă, ba chiar, în şi mai mare măsură, ca un mijloc comod de răspîndire a răspunsurilor oficiale la plîngeri. Ea poate preveni chiar unele abuzuri flagrante şi poate exercita cu succes presiuni pentru remedierea anumitor neajunsuri. Ea nu poate fi însă un act de conducere. În cel mai bun caz, atribuţiile parlamentului se vor reduce la selectarea persoanelor care urmează să deţină practic o putere absolută. Întregul sistem va tinde către forma plebiscitară a dictaturii, în care şeful statului este confirmat din cînd în cînd prin vot popular, în condiţiile în care el are în mînă toate mijloacele pentru a se asigura că electoratul va merge în direcţia dorită de el.

Preţul democraţiei îl reprezintă restrîngerea posibilităţilor de control conştient la domeniile în care există un consens genuin şi lăsarea pe seama hazardului a evoluţiei în alte domenii. Acest control conştient, într-o societate care, în funcţionarea ei, depinde de planificarea centralizată, nu poate fi făcut să depindă însă de o majoritate capabilă de consens; deseori va fi necesar ca voinţa unei minorităţi reduse să fie impusă poporului, deoarece grupul cel mai mare în stare de un acord asupra problemei aflate în dezbatere este doar o minoritate. Guvemămîntul democratic a funcţionat cu succes doar atîta timp şi doar acolo unde funcţiile guvernării erau, datorită unui crez acceptat pe scară largă, restrînse la domenii în care acordul din sînul majorităţii putea fi realizat pe calea dezbaterii libere. Este marele merit al crezului liberal faptul că a limitat aria problemelor în care era necesar acordul la teme asupra cărora era plauzibil să existe, într-o societate de oameni liberi, o părere majoritară. Se spune acum adesea că democraţia nu va tolera „capitalismul". Dacă aici „capitalism" înseamnă un sistem bazat pe concurenţă, axat pe utilizarea liberă a proprietăţii private, atunci este fundamental să ne dăm seama că numai în cadrul acestui sistem este posibilă democraţia. Dacă ajunge să fie dominată de un crez colectivist, democraţia se va autodistruge în mod inevitabil.

Nu avem intenţia să facem însă un fetiş din democraţie. Se prea poate să fie adevărat că generaţia noastră vorbeşte şi meditează prea mult asupra democraţiei şi prea puţin la valorile pe care le slujeşte. Nu se poate afirma despre democraţie, aşa cum Lord Acton a spus, pe bună dreptate, despre libertate, că ea este: „nu un mijloc pentru atingerea unui ţel politic mai înalt; ea este în sine cel mai înalt scop politic. Nu de dragul unei bune administrări publice este nevoie de ea, ci pentru a beneficia de siguranţă în urmărirea celor mai elevate obiective ale societăţii civile şi ale vieţii private." Democraţia este în esenţa ei un mijloc, un mecanism utilitar pentru salvarea păcii interne şi a libertăţii individuale. Ca atare, ea nu este cîtuşi de puţin infailibilă sau certă. Nu trebuie să uităm nici că a existat adesea mai multă libertate culturală şi spirituală sub o conducere autocrată decît sub unele democraţii. Este cel puţin de închipuit că, sub conducerea unei majorităţi foarte

omogene şi doctrinare, guvernarea democratică poate fi la fel de opresivă ca şi cea mai rea dictatură. Punctul nostru de vedere însă nu este că dictatura urmează să alunge în mod inevitabil libertatea, ci mai curînd că planificarea duce la dictatură, deoarece dictatura, fiind cel mai eficient instrument de coerciţie şi impunere a idealurilor, este de neocolit dacă vrem să facem posibilă planificarea centralizată pe scară mare. Ciocnirea dintre planificare şi democraţie se naşte pur şi simplu din faptul că a doua este un obstacol în calea suprimării libertăţii pe care o presupune dirijarea activităţii economice. În măsura în care democraţia încetează să mai fie garantul libertăţii individuale, ea poate prea bine să persiste însă, în anumite forme, sub un regim totalitar. O veritabilă „dictatură a proletariatului", chiar dacă este democratică în forma ei, dacă şi-a asumat dirijarea centralizată a sistemului economic, va distruge probabil libertatea personală la fel de mult ca şi orice autocraţie existentă vreodată.

Moda accentului pus pe valoarea democraţiei, ca şi cum aceasta ar fi unica valoare ameninţată, nu este lipsită de primejdii. Ea este răspunzătoare, în bună măsură, de convingerea amăgitoare şi neîntemeiată că, atîta timp cît sursa ultimă a puterii este voinţa majorităţii, puterea nu poate fi arbitrară. Asigurarea fară acoperire care pentru mulţi oameni decurge din această convingere este o cauză importantă a nesesizării primejdiilor cu care ne confruntăm. Nu există nici o îndreptăţire pentru credinţa că, atîta vreme cît o putere este conferită printr-o procedură democratică, ea nu poate fi arbitrară; distincţia sugerată prin această aserţiune nu rezistă: nu sursa puterii, ci limitele impuse puterii o împiedică să devină arbitrară. Controlul democratic poate să împiedice puterea să devină arbitrară, dar nu face acest lucru prin simpla lui prezenţă. Dacă democraţia îşi asumă o sarcină care în mod necesar implică utilizarea unei puteri ce nu poate fi exercitată respectînd reguli fixe, ea se transformă în mod necesar în putere arbitrară.

CAPITOLUL VI

PLANIFICAREA şi supremaţia DREPTULUI

„Studii recente de sociologie a dreptului confirmă încă o dată că principiul fundamental al legii formale, după care fiecare caz în parte urmează a fi judecat ţinînd cont de principii raţionale generale, care admit cît mai puţine excepţii posibil şi care includ logic seria de cazuri particulare, este valabil numai în faza capitalismului liberei concurenţe."

K. Mannheim

Nimic nu diferenţiază mai tranşant condiţiile dintr-o ţară liberă de cele dintr-o ţară aflată sub o guvernare arbitrară decît respectarea, în prima, a marilor principii cunoscute sub numele de supremaţia dreptului (rule oflaw). Aceste principii, despuiate de orice detalii tehnice, ne spun că statul, în toate acţiunile lui, este limitat de reguli fixate şi anunţate în prealabil, reguli care fac posibilă prevederea, cu o bună doză de certitudine, a modului în care autoritatea îşi va folosi puterile coercitive într-o împrejurare dată şi fac posibilă planificarea afacerilor individuale pe baza acestei cunoaşteri.[31] Deşi acest ideal nu poate fi atins niciodată în mod desăvîrşit, de vreme ce legiuitorii, ca şi cei cărora le este încredinţată aplicarea legii, sînt oameni supuşi greşelii, se desprinde destul de limpede ideea centrală că posibilitatea lăsată organelor executive de a folosi în mod discreţionar puterea coercitivă trebuie să fie redusă cît mai mult. Orice lege restrînge libertatea individuală într-o anumită măsură, modificînd mijloacele de care oamenii pot uza în urmărirea ţelurilor lor, dar, în condiţiile supremaţiei dreptului, statul este împiedicat să zădărnicească eforturile individuale printr-o acţiune ad hoc. Fiind sigur că puterea statului nu va fi folosită în mod deliberat pentru a-i dejuca intenţiile, individul este liber să urmărească ţelurile şi dorinţele lui personale, în cadrul regulilor cunoscute ale jocului.

Distincţia pe care am trasat-o între crearea unui cadru de legi permanent, în interiorul căruia activitatea productivă este ghidată de decizii individuale, şi dirijarea activităţii economice de către o autoritate centrală este, astfel, în realitate, un caz particular al distincţiei mai generale dintre supremaţia

[31] Conform clasicei expuneri tăcute de A.V. Dicey în The Law of the Constitution (ediţia a 8-a, p. 198), supremaţia dreptului „înseamnă, în primul rînd, supremaţia absolută sau predominanţa legii cunoscute în dauna influenţei puterii arbitrare, excluzînd, aşadar, existenţa arbitrarului, a oricărei prerogative sau chiar a unei autorităţi discreţionare extinse din partea structurilor statului, „ca un rezultat mai cu seamă al lucrării lui Dicey, termenul a dobîndit însă în Anglia un sens tehnic mai îngust, care nu ne priveşte aici. Sensul mai larg şi mai vechi al concep tului de supremaţie [rule] sau de domnie [reign] a dreptului, care în Anglia a devenit o tradiţie consacrată, luată mai mult drept ceva ce este de la sine înţeles, decît discutată ca atare, a fost cît se poate de complet elaborat, tocmai pentru că a ridicat ceea ce erau atunci noi probleme în dezbaterile produse în Germania, la începutul veacului al XlX-lea, cu privire la natura Rechtsstaat-ului (statul de drept).

dreptului şi guvernarea arbitrară. În condiţiile supremaţiei dreptului, statul se mărgineşte la fixarea unor reguli care stabilesc condiţiile de folosire a resurselor disponibile, lăsînd pe seama indivizilor decizia privitoare la scopurile pentru care urmează a fi folosite. În condiţiile guvernării arbitrare, statul dirijează utilizarea mijloacelor de producţie către anumite scopuri. Regulile la care se recurge în condiţiile supremaţiei dreptului pot fi elaborate anticipat, sub forma unor reguli formale, care nu ţintesc către împlinirea dorinţelor şi nevoilor unor indivizi anume. Intenţia este doar ca ele să fie de folos în urmărirea variatelor scopuri individuale. Ele sînt, ori s-ar cuveni să fie, concepute pentru perioade atît de lungi, încît este imposibil să ştii dacă vor veni în sprijinul anumitor oameni mai degrabă decît al altora. Aproape că putem spune despre aceste reguli că sînt un fel de instrumente de producţie ce ajută oamenii să prevadă comportarea celor cu care trebuie să colaboreze, iar nu nişte eforturi de satisfacere a unor nevoi particulare.

Planificarea economică de tip colectivist implică opusul însuşi al acestei situaţii. Autoritatea planificatoare nu se poate autolimita oferind unor oameni necunoscuţi prilejuri speculabile după placul lor. Ea nu-şi poate asuma anticipat obligaţii, prin reguli generale şi formale, care împiedică arbitrarul. Ea trebuie să satisfacă nevoile reale ale oamenilor pe măsură ce acestea se ivesc şi să opteze deliberat între aceste nevoi. Ea trebuie să ia necontenit decizii în probleme cărora nu li se pot găsi soluţii numai în baza unor principii formale, iar luarea acestor decizii presupune o ierarhizare a nevoilor diferiţilor indivizi. Cînd guvernul trebuie să decidă cîţi porci urmează să fie crescuţi sau cîte autobuze trebuie să fie puse în circulaţie, care mine de cărbuni urmează să funcţioneze ori la ce preţuri vor fi vîndute cizmele, aceste decizii nu pot fi deduse din principii formale sau statornicite anticipat pe perioade îndelungate. Ele depind inevitabil de împrejurările de moment şi, în adoptarea unor asemenea decizii, va trebui totdeauna evaluată ponderea relativă a intereselor diverselor persoane şi grupuri. În ultimă instanţă, vederile cuiva vor fi hotărîtoare pentru a stabili ale cui interese sînt mai importante; iar aceste vederi trebuie să devină o parte din legea ţării, implicînd o distincţie de rang pe care aparatul coercitiv al statului o impune oamenilor.

*

Distincţia de care tocmai ne-am folosit mai sus, între lege sau dreptate formală şi reguli materiale, este foarte importantă şi, în acelaşi timp, cît se poate de dificil de transpus precis în termeni practici. Principiul general folosit este totuşi destul de simplu. Deosebirea dintre cele două tipuri de reguli este de natura celei dintre Codul Rutier şi comandarea rutei pe care sînt obligaţi să o ia oamenii, indicarea locului unde trebuie să meargă sau, mai exact, plantarea de indicatoare rutiere şi emiterea de ordine cu privire la trasee. Regulile formale le spun oamenilor, cu anticipaţie, cum va acţiona statul în anumite tipuri de situaţii, definite în termeni generali, fără referire la timp, loc sau anumiţi oameni. Ele vizează situaţii tipice, în care fiecare se poate afla şi în care existenţa acestor reguli va fi utilă pentru o mare varietate de scopuri individuale. Cunoaşterea faptului că în aceste situaţii statul va acţiona într-un anume mod sau că le pretinde oamenilor să se comporte într-un anume fel este un instrument util în alcătuirea de către oameni a propriilor planuri. Regulile formale au doar un caracter instrumental, în sensul că se aşteaptă ca ele să fie de folos unor indivizi încă necunoscuţi, pentru scopurile în care aceşti oameni vor socoti de cuviinţă să le întrebuinţeze şi în

împrejurări ce nu pot fi prevăzute în detaliu. Criteriul cel mai important al regulilor formale, în sensul cel mai bun în care utilizăm aici acest termen, este, în realitate, faptul că nu cunoaştem efectul lor concret, că nu ştim ce scopuri particulare vor fi atinse respectînd aceste reguli sau ce indivizi vor beneficia de acţiunea lor, faptul că nu li se dă decît forma care este cel mai probabil, în genere, să fie benefică pentru toţi oamenii care au nevoie de ele. Ele nu presupun o alegere între scopuri particulare ale unor indivizi particulari, fiindcă pur şi simplu nu putem şti cu anticipaţie de către cine şi în ce mod vor fi folosite.

În epoca noastră, animată de pasiunea pentru controlul conştient al tuturor laturilor vieţii, poate să pară paradoxal să proclami drept o virtute faptul că în cadrul unui sistem vom şti mai puţin despre efectul concret al măsurilor luate de către stat decît ar fi cazul în majoritatea celorlalte sisteme şi că o metodă de coordonare a acţiunilor în societate ar trebui să fie socotită superioară din pricină că noi nu ştim exact la ce rezultate va conduce. Cu toate acestea, aici rezidă, în fapt, raţiunea de a fi a marelui principiu liberal al supremaţiei dreptului. Paradoxal aparent se dizolvă rapid de îndată ce parcurgem următorii paşi ai argumentului.

*

Argumentul are două părţi; prima este de natură economică şi poate fi expusă aici numai în rezumat. Statul ar trebui să se autolimiteze la stabilirea de reguli care să se aplice unor tipuri generale de situaţii şi să îngăduie indivizilor libertatea, în toate momentele şi locurile, deoarece numai indivizii implicaţi într-o situaţie particulară pot să o cunoască pe deplin şi să-şi adapteze acţiunile la împrejurările concrete. Pentru a folosi în mod eficient în alcătuirea de planuri cunoaşterea de care dispun, indivizii trebuie să fie în măsură să prevadă acţiunile statale ce ar putea afecta aceste planuri. Dacă acţiunile statului urmează însă să fie previzibile, ele trebuie să fie îndrumate de reguli fixate independent de circumstanţele concrete, care nu pot fi prevăzute, nici luate în consideraţie anticipat, iar efectele particulare ale unor asemenea prevederi legale vor fi imprevizibile. Dacă, pe de altă parte, statul ar urma să dirijeze acţiunile individului, în aşa fel încît să realizeze scopuri particulare, cursul acţiunii lui urmează să fie decis ţinînd cont de toate imperativele momentului şi va fi, prin urmare, imprevizibil. De aici decurge constatarea familiară că, pe măsură ce statul „planifică" mai mult, cu atît mai dificilă devine planificarea pe care şi-o face individul.

A doua parte a argumentului, cea morală, politică, este chiar mai relevantă pentru tema aflată în discuţie. Dacă statul are obligaţia să prevadă felul în care acţiunile sale îi vor afecta pe indivizi, aceasta înseamnă că nu le poate lăsa nici o opţiune celor afectaţi de ele. Oriunde statul poate să prevadă exact efectul avut de alternativele directe ale acţiunii sale asupra anumitor oameni, tot statul este acela care optează pentru un ţel sau altul. Dacă dorim să creăm noi posibilităţi, deschise tuturora, să oferim şanse pe care oamenii să le poată folosi cum cred de cuviinţă, configuraţia exactă a rezultatelor obţinute nu poate fi prezisă. Regulile generale, legile autentice, care se deosebesc de ordinele speciale, trebuie, aşadar, să fie concepute cu gîndul de a funcţiona în împrejurări care nu pot fi prevăzute în detaliu şi al căror efect, prin urmare, asupra unor scopuri particulare determinate sau a anumitor oameni, nu poate fi cunoscut anticipat.

Numai în acest sens este întru totul posibil ca legislatorul să fie imparţial. A fi imparţial înseamnă să nu ai nici un răspuns la un anumit gen de întrebări — cele în care, dacă sîntem nevoiţi să decidem, decidem care este răspunsul dînd cu banul. Într-o lume în care totul ar fi prevăzut cu precizie, cu greu ar putea statul să întreprindă ceva şi să rămînă imparţial. Dar acolo unde efectele precise ale politicii guvernamentale asupra unor oameni anumiţi sînt cunoscute, unde statul vizează direct asemenea efecte speciale, nu se poate ca el să nu cunoască aceste efecte şi, prin urmare, nu poate fi imparţial. Statul trebuie, în mod necesar, să părtinească, să le impună evaluările sale oamenilor şi, în loc să-i sprijine în realizarea propriilor lor scopuri, să aleagă în locul lor scopurile. De-ndată ce anumite efecte sînt prevăzute în momentul elaborării legii, ea încetează să mai fie un simplu instrument ce urmează să fie utilizat de cetăţeni şi devine, în loc de aceasta, un instrument utilizat de legiuitor pentru a determina poporul să se îndrepte către obiectivele fixate de stat. Statul încetează să mai fie o maşinărie utilitară, concepută pentru a ajuta la deplina dezvoltare a personalităţii indivizilor şi devine o instituţie „morală", termenul „moral" nemaifiind aici opus lui „imoral", ci fiind o descriere a unei instituţii care le impune membrilor ei valori proprii în toate problemele morale, indiferent dacă vederile ei sînt morale ori nespus de imorale, în acest sens, nazismul sau oricare alt stat colectivist este „moral", în vreme ce statul liberal nu este.

Se va spune, poate, că toate aceste obiecţii nu ridică probleme serioase, fiindcă, în tipul de chestiuni asupra cărora planificatorul economic va avea de decis, el nu recurge şi nu trebuie să fie călăuzit de prejudecăţile sale individuale, ci ar putea să se bizuie pe convingerea generală cu privire la ceea ce este echitabil şi rezonabil. Această teză primeşte de obicei sprijinul celor care au experienţa planificării într-o anumită industrie şi care consideră că nu este imposibil să ajungi la o decizie pe care toţi cei interesaţi să o considere drept echitabilă. Motivul pentru care această experienţă nu dovedeşte nimic este, fireşte, faptul că eşantionul „intereselor" aflate în joc în momentul planificării respective este limitat la o anumită industrie. Cei care sînt nemijlocit interesaţi într-o problemă particulară nu sînt în mod necesar şi cei mai buni judecători ai intereselor societăţii luate în ansamblu. Să examinăm o situaţie-tip, cazul cînd, într-o industrie, capitalul şi forţa de muncă sînt de acord asupra unei anumite politici de restrîngere a producţiei şi îi exploatează în acest fel pe consumatori: de obicei, nu se iveşte nici o dificultate în privinţa împărţirii prăzii proporţional cu cîştigurile anterioare sau pe baza vreunui principiu similar. Paguba care rezultă este suportată de mii sau milioane de indivizi şi este fie pur şi simplu trecută cu vederea, fie evaluată în mod absolut neadecvat. Dacă vrem să probăm utilitatea principiului „echităţii" în deciziile implicate de tipul de probleme cu care se confruntă planificarea economică, atunci trebuie să-l aplicăm într-o chestiune în care cîştigurile şi pierderile sînt sesizate în mod egal. În asemenea exemple, se observă rapid că un principiu general de echitate nu poate oferi un răspuns. Pentru a oferi un răspuns, cînd avem de ales între salarii mai mari pentru infirmiere şi medici şi servicii medicale mai extinse pentru bolnavi, între mai mult lapte pentru copii şi salarii mai bune pentru muncitorii agricoli sau între locuri de muncă pentru şomeri şi salarii mai bune pentru cei care sînt deja angajaţi, este necesar, nici mai mult nici mai puţin, decît de un sistem complet de valori în care fiecare nevoie a fiecărei persoane sau grup să aibă un loc definit.

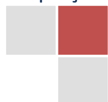
De fapt, întrucît planificarea se extinde din ce în ce mai mult, devine necesar, în mod obişnuit, să stabilim prevederi legale care să se refere tot mai mult la ceea ce este „echitabil" sau „rezonabil", aceasta însemnînd că devine necesar să lăsăm tot mai mult la discreţia judecătorului sau a autorităţii în chestiune decizia asupra cazului concret. S-ar putea scrie o istorie a slăbirii supremaţiei dreptului, a declinului Rechtsstaat-ulm (statul de drept german — n.t.), urmărind efectul introducerii progresive a acestor formule vagi în legislaţie şi jurisdicţie, şi o istorie a arbitrarului şi incertitudinii sporite în aplicarea legii şi funcţionarea ramurii judiciare a statului, care, în aceste condiţii, nu mai erau respectate şi nu mai puteau fi decît un instrument de politică publică. Este important să subliniem încă o dată, în legătură cu acest aspect, că procesul de slăbire a supremaţiei legii s-a desfăşurat constant în Germania cu cîtva timp înainte de venirea la putere a lui Hitler şi că o politică îmbibată serios de spiritul planificării totalitare înfăptuise deja o parte din munca pe care Hitler a desăvîrşit-o.

Nu încape îndoială că planificarea implică, în mod necesar, o discriminare între nevoile specifice diferiţilor indivizi şi îngăduie unui om să întreprindă ceea ce altuia nu îi este permis. Ea trebuie să stabilească printr-o regulă legală cît de înstăriţi vor fi anumiţi oameni şi ce este permis să aibă şi să întreprindă diferiţi oameni. Este echivalentă, în practică, cu o revenire la regula status-ului, cu o răsturnare a „mişcării societăţilor progresiste", care, după expresia faimoasă a lui Sir Henry Mâine „a fost pînă acum o mişcare de la status la contract". În realitate, supremaţia dreptului, mai curînd decît regula contractului, s-ar cuveni, probabil, să fie considerată drept adevăratul pol opus regulii status-ului. Supremaţia dreptului, în sensul domniei legii formale, al absenţei de privilegii legale acordate anumitor oameni desemnaţi expres de către autorităţi, este cea care garantează acea egalitate în faţa legii care reprezintă opusul guvernării arbitrare.

*

Un rezultat necesar, şi doar aparent paradoxal, al acestei situaţii este acela că egalitatea formală în faţa legii se află în conflict, iar în fapt este incompatibilă cu orice activitate statală care urmăreşte în mod deliberat nivelarea materială sau de fond între diverşi oameni şi că orice politică vizînd un ideal concret de dreptate în distribuţie trebuie să ducă la distrugerea supremaţiei dreptului. Ca să obţii acelaşi rezultat în cazul unor oameni diferiţi, este necesar să-i tratezi în mod diferit. A le da unor indivizi diferiţi aceleaşi posibilităţi obiective nu e totuna cu a le acorda aceeaşi şansă subiectivă. Nu se poate nega că supremaţia dreptului produce inegalitate economică — tot ce se poate susţine este că această inegalitate nu este menită să afecteze anumiţi oameni într-un anumit mod. Deosebit de semnificativ este protestul tipic al socialiştilor (şi naziştilor) împotriva dreptăţii „pur" formale, faptul că întotdeauna au obiectat împotriva unei legislaţii care nu cuprinde prevederi referitoare la cît de înstăriţi s-ar cuveni să fie anumiţi oameni[32] şi că întotdeauna au pretins o „socializare a dreptului", au atacat independenţa judecătorilor şi, în acelaşi timp, au sprijinit toate mişcările de tipul Freirechtsschule (Şcoala dreptului liber), care au subminat supremaţia dreptului.

[32] De aceea nu este întru totul greşită opoziţia stabilită de teoreticianul naţional-socialismului în probleme juridice Carl Schmitt între liberalul Rechtsstaat (deci supremaţia dreptului) şi idealul naţional-socialist al unui gerechte Staat (stat drept), numai că dreptatea care este opusul dreptăţii formale implică, în mod necesar, discriminarea între persoane.

Pentru ca supremaţia dreptului să fie eficientă, mai important decît conţinutul regulii se poate spune că este existenţa unei reguli aplicate întotdeauna fară excepţii. Deseori, conţinutul unei reguli este, într-adevăr, de importanţă minoră, dacă aceeaşi regulă este aplicată în mod uniform. Dacă este să revenim la un exemplu anterior, nu contează dacă toţi circulăm pe dreapta sau pe stînga pe şosea, de vreme ce facem toţi acelaşi lucru. Important este ca regula să ne permită să prezicem corect comportamentul altor oameni şi aceasta cere ca ea să fie aplicată în toate cazurile — chiar dacă într- un anumit caz simţim că este nedreaptă.

Conflictul dintre dreptatea formală şi egalitatea formală în faţa legii, pe de o parte, şi încercările de a realiza diferite idealuri de dreptate şi egalitate concrete, pe de alta, este, de asemenea, de vină pentru confuzia curentă în tratarea conceptului de privilegiu şi abuzurile ce decurg din ea. Dacă e să pomenim cel mai important exemplu de asemenea abuz, atunci acesta este chiar aplicarea termenului de privilegiu la proprietate ca atare. Proprietatea ar constitui efectiv un privilegiu dacă, aşa cum a fost de pildă cazul uneori în trecut, proprietatea asupra pămîntului ar fi rezervată numai nobililor. Proprietatea este, fireşte, un privilegiu dacă, aşa cum este cazul în vremea noastră, dreptul de a produce şi de a vinde anumite lucruri este rezervat anumitor oameni, desemnaţi de către autorităţi. Dar a numi privilegiu proprietatea privată ca atare, pe care toţi o pot dobîndi sub incidenţa aceloraşi reguli, fiindcă numai unii izbutesc să o dobîndească, înseamnă să goleşti cuvîntul „privilegiu" de înţelesul său. Imprevizibilitatea efectelor particulare, care este trăsătura distinctivă a unui sistem liberal, este totodată importantă, fiindcă ne ajută să risipim altă confuzie privitoare la natura acestui sistem: convingerea că inacţiunea statului este atitudinea lui tipică. Întrebarea dacă statul s-ar cuveni sau nu să „acţioneze" ori să „intervină" presupune o alternativă cu totul falsă, iar termenul laissez-faire este o descriere cît se poate de ambiguă şi înşelătoare a principiilor pe care se bazează o politică liberală. Desigur, fiecare stat trebuie să acţioneze şi orice acţiune a statului înseamnă o intervenţie de un fel sau altul. Nu acesta este însă obiectul discuţiei. Problema fundamentală este dacă individul poate să prevadă acţiunea statului şi să facă uz de această cunoaştere ca de un dat în alcătuirea propriilor planuri, statul nemaiputînd astfel dirija utilizarea maşinăriei sale, iar individul ştiind precis pînă la ce punct va fi protejat de amestecul cu forţa al altora în treburile sale, şi dacă statul nu-i va distruge cumva rodul eforturilor sale. Controlul statului asupra măsurilor şi greutăţilor (sau prevenirea fraudelor şi înşelătoriei pe orice altă cale) este, desigur, o formă de acţiune, în vreme ce statul în care este permisă, de exemplu, supremaţia forţei pichetelor de grevă este inactiv. Totuşi, tocmai în primul caz statul respectă principiile liberale, iar nu în al doilea! În mod similar, despre majoritatea regulilor generale şi cu aplicare continuă pe care statul le poate stabili pentru producţie, cum ar fi legislaţia în materie de construcţii sau legislaţia ce reglementează industria, se poate spune: acestea pot fi înţelepte sau nechibzuite într-un caz concret, dar ele nu intră în conflict cu principiile liberale cîtă vreme sînt concepute cu intenţia de a fi permanente şi nu sînt folosite pentru a favoriza sau leza anumite persoane. Este adevărat că, în aceste exemple, vor apărea, în afară de efectele pe termen lung care nu pot fi prezise, şi efecte pe termen scurt asupra anumitor oameni, care pot fi limpede identificate. Dar, în cazul acestui tip de legi, efectele pe termen scurt nu sînt (sau cel puţin nu s-ar cuveni să fie) criteriul decisiv. În măsura în care aceste efecte imediate şi previzibile devin mai importante, în

comparaţie cu efectele pe termen lung, ne apropiem de acel punct al liniei de demarcaţie în care distincţia, oricît de clară ar fi în principiu, devine nebuloasă în practică.

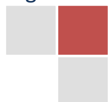
*

Supremaţia dreptului a fost cultivată în mod conştient numai în epoca liberală şi este una dintre cele mai mari realizări ale ei, nu numai ca garanţie, ci ca întrupare juridică a libertăţii. După expresia lui Immanuel Kant (şi Voltaire s-a exprimat înaintea lui aproape în aceiaşi termeni): „Omul este liber dacă nu datorează ascultare nici unei persoane, ci numai legilor". Ca ideal vag, ideea aceasta a existat totuşi cel puţin de pe vremea romanilor, iar în ultimele cîteva secole niciodată nu a fost pusă sub semnul întrebării atît de serios ca astăzi. Ideea că nu există nici o limită în calea puterilor legislatorului este, în parte, rodul suveranităţii poporului şi al guvernării democratice. Ea a fost întărită de convingerea că, atîta vreme cît toate acţiunile statului sînt autorizate în mod corespunzător de legislaţie, supremaţia dreptului va fi menţinută. Dar aceasta înseamnă să concepem complet greşit înţelesul supremaţiei dreptului. Ea are prea puţin de a face cu problema dacă toate actele de guvernare sînt legale în sens juridic. Ele pot prea bine să fie aşa, şi totuşi să nu se respecte supremaţia dreptului. Faptul că o persoană are deplina autoritate legală de a acţiona în felul în care acţionează nu oferă răspuns la întrebarea dacă legea îi conferă puterea de a acţiona arbitrar sau dacă legea prescrie în mod neechivoc felul în care trebuie să procedeze. Se prea poate ca Hitler să fi obţinut puterile sale nelimitate printr-o procedură strict constituţională, iar orice face să fie, prin urmare, legal în sens juridic. Dar s-ar găsi cineva care să susţină că în Germania se mai poate vorbi de supremaţia dreptului?

De aceea, a spune că într-o societate planificată supremaţia dreptului nu se poate menţine nu este totuna cu a spune că acţiunile guvernului nu vor fi legale sau că o asemenea societate va fi neapărat lipsită de lege. Sensul afirmaţiei este că folosirea de către stat a puterilor coercitive nu va mai fi limitată şi precizată prin reguli prestabilite. Legea poate şi trebuie, pentru a face posibilă o conducere centralizată a activităţii economice, să legalizeze ceea ce, din toate punctele de vedere, rămîne o acţiune arbitrară. Dacă legea spune că un anume comitet sau agenţie guvernamentală poate face ce pofteşte, orice fac respectivul comitet sau agenţia este legal, dar, în mod cert, acţiunile lor nu ţin cont de supremaţia dreptului. Acordînd guvernului puteri nelimitate, regula cea mai arbitrară poate fi legalizată: şi, în acest fel, o democraţie poate instaura cel mai deplin dintre despotismele imaginabile.[33]

Legea, în cazul în care conferă autorităţilor capacitatea de a conduce viaţa economică, trebuie să le acorde puterea de a lua şi de a impune hotărîri în împrejurări care nu pot fi prevăzute şi pe baza unor principii care nu pot fi exprimate într-o formă generică. Consecinţa este că, pe măsură ce planificarea se extinde,

[33] Aşadar, conflictul nu se produce, aşa cum s-a crezut adesea, în mod greşit, în dezbaterile din secolul al XlX-lea, între libertate şi lege. Aşa cum a şi arătat John Locke, nu poate exista libertate fără lege. Conflictul se produce între diferitele tipuri de legi, legi atît de diferite încît cu greu li se poate da acelaşi nume: un gen de lege este legea în condiţiile supremaţiei dreptului, principiile generale formulate cu anticipare, „regulile jocului" care permit individului să prevadă cum va fi folosit aparatul coercitiv al statului, sau ce i se va permite să facă, lui şi concetăţenilor săi, orice vor fi puşi să facă, în împrejurări date. Celălalt tip de lege acordă, în fapt, autorităţii puterea de a tace ceea ce crede de cuviinţă. Astfel, în mod clar supremaţia dreptului nu ar putea fi menţinută într-o democraţie care şi-a asumat luarea deciziei în orice conflict de interese, nu după reguli stabilite în prealabil, ci „după cum o cere situaţia concretă".

delegarea de puteri legislative către diverse comitete şi agenţii guvernamentale devine un lucru tot mai răspîndit. Cînd, înainte de ultimul război, într-un caz asupra căruia răposatul Lord Hewart a atras atenţia, domnul judecător Darling a spus: „Parlamentul a statuat chiar anul trecut că nu poate fi supus, pentru acţiunile sale, judecăţii de către Parlament Comitetul pentru Agricultură, tot aşa cum nu poate fi judecat Parlamentul însuşi", acesta era încă un caz rar. De atunci a devenit un eveniment aproape cotidian, în mod constant, puterile cele mai extinse le sînt conferite unor foruri care, fară a fi obligate să urmeze reguli fixe, dispun de o manieră discreţionară aproape nelimitată reglementarea uneia sau alteia dintre activităţile oamenilor.

Supremaţia dreptului implică deci existenţa unor limite ale legiferării: legislaţia este restrînsă doar la acele reguli gene rale cunoscute sub numele de legi formale; este exclusă orice fel de legislaţie care ar viza direct anumite persoane sau ar împuternici pe cineva să utilizeze forţa de constrîngere a sta tului pentru a aplica măsuri destinate numai anumitor persoa ne. Aceasta nu înseamnă că totul este reglementat de lege, ci dimpotrivă că puterea coercitivă a statului poate fi utilizată doar în cazuri definite anticipat de către lege şi în asemenea mod încît să se poată prevedea cum va fi folosită. O anumită statuare poate deci să încalce principiile supremaţiei dreptu lui. Oricine este gata să nege acest lucru trebuie să admită că persistenţa supremaţiei dreptului în Germania, Italia sau Rusia de astăzi depinde de faptul dacă dictatorii din ţările respective au obţinut sau nu puterea lor absolută pe căi constituţionale.[34]

Are o importanţă relativ redusă dacă aplicaţiile fundamentale ale principiului supremaţiei dreptului sînt trecute, aşa cum se întîmplă în unele ţări, într-o Cartă a drepturilor sau într-un Cod constituţional, sau dacă principiul este o tradiţie ferm stabilită. Indiferent ce formă ar îmbrăca, după cum vom vedea imediat, asemenea limitări recunoscute ale puterilor legislativului implică recunoaşterea unor drepturi inalienabile ale indivizilor, drepturile inviolabile ale omului.

---

[34] O altă ilustrare a unei încălcări a supremaţiei dreptului prin legislaţie este cazul legii degradării civice, familiar în istoria Angliei. Forma pe care supremaţia dreptului o ia în materie de legiuire penală este de obicei exprimată prin dictonul latin: *nulla poena sine lege* — nici o pedeapsă fară o lege care să o prescrie în mod expres. Esenţa acestei reguli este că legea trebuie să fi existat ca o regulă generală, înainte de a se fi ivit cazul individual la care urmează să fie aplicată. Nimeni nu va argumenta că, într-un faimos caz din timpul domniei lui Henric al VIII- lea, cînd Parlamentul a decis cu privire la bucătarul episcopului de Rochester, „că numitul Richard Rose va fi fiert pînă ce i se va trage moartea, tară a beneficia de avantajul calităţii sale de cleric", această acţiune a fost îndeplinită respectînd supremaţia dreptului. Dar, în vreme ce supremaţia dreptului a devenit o parte esenţială a procedurii penale în toate ţările liberale, ea nu poate fi menţinută în regimurile totalitare. Acolo, aşa cum bine s-a exprimat E.B. Ashton, maxima liberală este înlocuită de *nullum crimen sinepoenanici* un „delict" nu trebuie să rămînă fară pedeapsă, fie că legea prevede sau nu în mod explicit acest lucru. „Drepturile statului nu se limitează la pedepsirea celor care încalcă legea. Comunitatea este îndreptăţită să ia orice măsură de protejare a intereselor sale — dintre care respectarea legii, ca atare, este numai una dintre cerinţele mai elementare" (E.B. Ashton The Fascist, His State and Mind, 1937, p. 119). Ceea ce constituie încălcarea „intereselor comunităţii" este, bineînţeles, decis de autorităţi.

Nu-i nimic mai jalnic, dar caracteristic pentru fundătura spre care i-au împins idealurile contradictorii în care cred, decît să-i vezi pe intelectualii britanici care sînt adepţii celei mai cuprinzătoare planificări, precum domnul H.G.Wells, scriind şi o înflăcărată pledoarie pentru drepturile omului. Drepturile individuale pe care domnul Wells speră să le menţină ar sta în mod inevitabil în calea planificării dorite de el. De dilema aceasta pare, într-o anumită măsură, să-şi dea şi el seama, aşa că descoperim că prevederile „Democraţiei drepturilor omului" propuse de el sînt atît de împănate de nuanţări încît îşi pierd orice înţeles. De exemplu, în vreme ce declaraţia lui proclamă că: „orice om va avea dreptul de a cumpăra şi vinde, fără nici un fel de restricţii discriminatorii, orice poate fi cumpărat sau vîndut în mod legal", ceea ce este admirabil, imediat ajunge să facă toată prevederea nulă şi neavenită, adăugind că ea se aplică vînzării şi cumpărării „în asemenea cantităţi şi cu crearea unor asemenea rezerve care sînt compatibile cu bunăstarea obştească". Cum toate restricţiile impuse vreodată vînzărilor sau cumpărăturilor de orice natură sînt, bineînţeles, presupuse a fi necesare în interesul „bunăstării obşteşti", în realitate, nu există nici o restricţie pe care această clauză să o prevină în mod efectiv şi nici un drept al individului pe care ea să-l garanteze. O altă clauză fundamentală din Declaraţie afirmă că orice om „poate avea orice ocupaţie permisă de lege" şi că „este îndreptăţit să presteze o muncă plătită şi să aibă o opţiune liberă de cîte ori are mai multe alternative de angajare la dispoziţie". Nu se spune însă cine urmează să decidă dacă un loc de muncă „stă la dispoziţia" celor ce vor să se angajeze, iar prevederea adăugată apoi că o „persoană poate să propună angajarea sa şi poate beneficia de examinarea acestei pretenţii şi respingerea sau acceptarea ei publică" arată că domnul Wells gîndeşte în termenii unei autorităţi care decide dacă un om este „îndreptăţit" sau nu să ocupe o anumită poziţie, ceea ce nu este, desigur, decît opusul unei alegeri libere a ocupaţiei. Iar cum poate fi asigurată „libertatea de a călători şi a emigra", într-o lume planificată, în care nu numai utilizarea mijloacelor de transport şi a banilor este dirijată, dar este planificată şi amplasarea întreprinderilor, sau cum poate fi protejată libertatea presei, cînd aprovizionarea cu hîrtie şi toată reţeaua de distribuţie sînt dirijate de agenţia de planificare — reprezintă întrebări la care domnul Wells nu dă nici un răspuns, ca orice alt adept al planificării.

În acest sens, reformatorii tot mai numeroşi care, încă de la începuturile mişcării socialiste, au combătut ideea „metafizică" a drepturilor individuale dau dovadă de mai mare consecvenţă şi insistă asupra faptului că într-o lume raţional orînduită nu vor exista drepturi individuale, ci doar datorii individuale. Această atitudine a devenit mult mai răspîndită printre aşa-zişii noştri progresişti şi puţine lucruri expun pe cineva cu mai mare certitudine reproşului de a fi reacţionar decît protestul împotriva unei măsuri pe temeiul că ea ar viola drepturile individului. Pînă şi o publicaţie liberală ca The Economist ne oferea, acum cîţiva ani, exemplul francezilor, care, dintre toate popoarele, au învăţat lecţia că:

> *„Guvernămîntul democratic, nu mai puţin decît dictatura, trebuie întotdeauna (sic) să aibă puteri depline in posse, fără a-şi ştirbi prin aceasta caracterul său democratic şi reprezentativ. Nu există nici cea mai mică zonă aferentă drepturilor individuale care să nu poată forma obiectul acţiunii statului, indiferent de împrejurări. Nu există nici o oprelişte în calea actelor de guvernare care pot şi trebuie să fie*

întreprinse de un guvern ales în mod liber de către popor şi care poate fi criticat sub toate aspectele în mod deschis de către opoziţie."

Situaţia de mai sus poate fi inevitabilă în vreme de război, cînd, fireşte, pînă şi critica liberă şi deschisă este în mod necesar restrînsă. Dar cuvîntul „întotdeauna" din luarea de poziţie amintită nu sugerează că The Economist o priveşte ca pe o regretabilă necesitate în vreme de război. Totuşi, o instituţie permanentă, înfiinţată în baza unei asemenea opinii, este în mod cert incompatibilă cu supremaţia dreptului şi duce direct la statul totalitar. Cu toate acestea, este opinia pe care trebuie să o apere toţi cei care vor ca statul să conducă viaţa economică.

Experienţa a diverse state din Europa centrală a dovedit în suficientă măsură cum pînă şi recunoaşterea formală a drepturilor individuale sau a drepturilor egale ale minorităţilor îşi pierde orice semnificaţie într-un stat în care se organizează o dirijare a întregii vieţi economice. S-a dovedit acolo că este posibil să se cultive o necruţătoare politică de discriminare a minorităţilor naţionale prin intermediul instrumentelor recunoscute ale politicii economice, fără a încălca vreodată litera statutelor care protejează drepturile acordate minorităţilor. Opresiunea pe calea politicii economice a fost mult uşurată de faptul că anumite industrii sau activităţi se aflau cu precădere în mîinile unei minorităţi etnice, astfel că multe măsuri îndreptate, de ochii lumii, împotriva unei industrii sau clase vizau în fapt o minoritate naţională. Au fost astfel puse în evidenţă, pentru toţi cei care doresc să vadă cum arată în practică consecinţele politice ale planificării, posibilităţile aproape fară limite oferite unei politici discriminatorii şi opresive de către principii aparent inofensive precum „dirijarea de către stat a dezvoltării industriale".

CAPITOLUL VII

DIRIJAREA ECONOMIEI ŞI TOTALITARISMUL

„Dirijarea producerii de avuţie este sinonimă cu controlul asupra înseşi vieţii omeneşti."

HILAIRE BELLOC

Majoritatea adepţilor planificării care au evaluat în mod temeinic aspectele practice ale misiunii pe care vor sa şi-o asume nu se îndoiesc deloc de faptul că o economie dirijată trebuie să fie condusă după criterii mai mult sau mai puţin dictatoriale. O consecinţă prea evidentă a ideilor subiacente planificării centralizate pentru a nu întruni un acord aproape unanim este necesitatea ca sistemul complex al activităţilor aflate în interacţiune, dacă urmează a fi dirijat cît se poate de conştient, să fie pus sub comanda unui stat-major unic de experţi, iar răspunderea pentru decizia finală să revină în mod necesar unui comandant suprem, ale cărui acţiuni nu trebuie să fie încătuşate de procedura democratică. Mîngîierea pe care ne-o oferă partizanii planificării constă în asigurarea că această conducere autoritară se va aplica „numai" în problemele economice. Unul dintre cei mai importanţi adepţi americani ai planificării, dl Stuart Chase, ne încredinţează, de exemplu, că într-o societate planificată „democraţia politică poate să se păstreze, dacă se aplică în toate domeniile, în afară de cel economic". Asemenea făgăduieli sînt însoţite de obicei de sugestia că, renunţînd la libertate în domeniile care reprezintă, ori s-ar cuveni să reprezinte, aspectele mai puţin importante ale vieţii omeneşti, vom obţine o libertate mai mare de cultivare a unor valori mai elevate. Pe acest temei, oameni care detestă ideea de dictatură politică îşi ridică adesea glasul pentru a cere un dictator în domeniul economic.

Argumentele invocate apelează la cele mai bune intenţii ale noastre şi atrag deseori adeziunea minţilor celor mai alese. Dacă planificarea ne-ar elibera cu adevărat de grijile mai puţin importante şi ar înlesni transformarea existenţei noastre într-una bazată pe un trai simplu şi gîndire elevată, cine ar dori să minimalizeze un asemenea ideal? Dacă activităţile noastre economice ar fi realmente doar un nivel inferior, un palier dintre cele mai sordide al vieţii noastre, s- ar cuveni desigur să ne străduim prin toate mijloacele să găsim o cale de a ne despovăra de grija acaparatoare pentru ţelurile materiale şi, lăsîndu-le în seama unei maşinării cu caracter pur utilitar, să ne eliberăm minţile pentru a ne dedica aspectelor mai elevate ale existenţei.

Din nefericire, este întru totul neîntemeiată convingerea pe care o deduc oamenii din credinţa că puterea asupra vieţii economice nu este decît puterea asupra unei zone de o importanţă secundară, convingere care îi face să nu ia în serios ameninţările la adresa libertăţii activităţilor noastre cu caracter economic. Ea este, în mare măsură, o consecinţă a credinţei eronate că există scopuri pur economice,

distincte de celelalte scopuri ale vieţii. Şi totuşi, afară de cazul patologic al avarului, asemenea lucru nu există. Ţelul final al activităţii fiinţelor raţionale nu este niciodată de natură economică. Strict vorbind, „motive economice" nu există, există numai factori economici care condiţionează strădania noastră de a atinge alte scopuri. Ceea ce, în limbaj obişnuit, este numit, în mod înşelător, „motivul economic" înseamnă doar dorinţa de a avea în general şanse, dorinţa de a avea puterea de a atinge scopuri nespecificate[35]. Dacă ne străduim să obţinem bani, o facem pentru că aceştia deschid larg evantaiul alternativelor între care putem opta şi al modalităţilor de a beneficia de roadele eforturilor noastre. Mulţi au ajuns să urască banul pentru că, în societatea modernă, restricţiile impuse încă de relativa noastră sărăcie devin sesizabile pentru noi prin intermediul limitării veniturilor noastre băneşti, banul fiind tocmai un simbol al acestor restricţii. Mijlocul însă prin care se face simţită o forţă este luat în chip greşit drept cauza restricţiilor. Ar fi mult mai judicios să spunem că banul este unul dintre cele mai puternice instrumente de obţinere a libertăţii inventate vreodată de om. Banul, în societatea actuală, deschide o uimitoare gamă de opţiuni omului sărac, o gamă mai diversificată decît cea care, nu cu multe generaţii în urmă, era la îndemîna celor bogaţi. Vom înţelege mai bine semnificaţia acestui serviciu îndeplinit de către bani dacă ne gîndim ce ar însemna efectiv înlocuirea pe scară largă a „motivului pecuniar" cu „stimulentele non-economice", conform propunerii adesea repetate de către atît de mulţi socialişti. Dacă toate recompensele, în loc de a fi oferite în bani, ar fi oferite sub forma unor distincţii publice sau a unor privilegii, a unor poziţii care conferă putere asupra altor oameni, a unei locuinţe mai bune sau a hranei mai bune, a unor posibilităţi de călătorie şi educaţie, aceasta ar fi echivalent cu imposibilitatea de a alege răsplata, care, indiferent de cine a fixat-o, are nu doar o mărime determinată, dar şi o formă particulară în care trebuie să te bucuri de ea.

*

Importantul sîmbure de adevăr aflat în convingerea generală că problemele economice afectează numai scopurile mai puţin importante ale vieţii este mai uşor de sesizat, iar dispreţul arătat adesea unor consideraţii de ordin „pur" economic este mai inteligibil o dată ce ne dăm seama că nu există motive economice de sine stătătoare şi că un cîştig sau o pierdere economică sînt doar un cîştig sau o pierdere după care stă încă în puterea noastră să decidem care dintre dorinţele sau nevoile noastre vor fi afectate. Mentalitatea după care problemele economice au un caracter periferic este, într-un anume sens, complet justificată într-o economie de piaţă, dar numai într-o asemenea economie liberă. Dacă putem să dispunem în mod liber de venitul nostru, pierderea economică ne va priva întotdeauna numai de împlinirea dorinţelor apreciate drept mai puţin importante. O pierdere „doar" economică este, aşadar, una ale cărei efecte mai putem să le dirijăm către nevoile noastre mai puţin importante, în timp ce atunci cînd spunem că valoarea pierderii suferite este mult mai mare decît valoarea ei economică sau chiar nici nu poate fi estimată în termeni economici, aceasta înseamnă că trebuie să suportăm pierderea acolo unde se produce. Acelaşi raţionament îl putem face în cazul cîştigului economic. Cu alte cuvinte, schimbările economice afectează numai periferia, „marginea" nevoilor noastre. Există multe lucruri mai importante decît orice este probabil să

[35] Cf. L. Robbins, The Economic Causes on War, 1939, anexă.

fie afectat de cîştigurile sau de pierderile economice, lucruri care pentru noi se aflǎ cu mult mai presus de multe dintre cerinţele vieţii care sînt afectate de suişurile şi coborîşurile economice. În comparaţie cu acestea, „gheşeftul murdar", întrebarea dacă stăm cu ceva mai rău sau mai bine în plan economic, pare de mică importanţă. Aceasta îi face pe mulţi oameni să creadă că orice acţiune care, precum planificarea economică, ar afecta doar interesele noastre economice nu poate să influenţeze în mod serios valorile fundamentale ale vieţii.

Totuşi, aceasta este o concluzie eronată. Valorile economice sînt mai puţin importante pentru noi decît multe alte lucruri, tocmai pentru că, în chestiunile economice, sîntem liberi să decidem ce este pentru noi mai important sau mai puţin important. Altfel spus, în societatea actuală, noi sîntem cei care avem de rezolvat problemele economice ale vieţii noastre. A fi îndrumat în activităţile economice este totuna cu a fi permanent dirijat dacă nu declari că urmăreşti vreun scop anume. Or, cînd anunţăm că avem un ţel concret, vom trebui să obţinem şi aprobarea de a urmări obiectivul respectiv, aşa încît vom fi îndrumaţi în toate acţiunile noastre.

Aşadar, problema planificării economice nu se reduce la a şti dacă vom fi în măsură să satisfacem nevoile noastre mai puţin importante în felul preferat de noi. Întrebarea este dacă noi vom fi aceia care vom decide ce este mai important şi ce este mai puţin important pentru noi sau dacă acest lucru îl va face planificatorul. Planificarea economică nu va afecta doar acele nevoi marginale pe care le avem în vedere atunci cînd vorbim cu dispreţ despre ceva pur economic. Ea ar însemna că nouă ca indivizi nu ne mai este permis să decidem ce considerăm drept marginal.

Autoritatea ce dirijează întreaga activitate economică ar îndruma viaţa noastră nu numai în acea parte a vieţii noastre care este legată de lucruri inferioare; ea ar dirija alocarea resurselor limitate disponibile pentru atingerea tuturor ţelurilor noastre. Iar oricine dirijează utilizarea resurselor ce permit atingerea scopurilor noastre va trebui, prin urmare, să decidă ce scopuri vor fi atinse şi ce scopuri vor fi sacrificate,.) Acesta este, în realitate, punctul crucial al problemei. Dirijarea economiei nu se rezumă doar la îndrumarea unui sector al vieţii umane ce poate fi separat de rest; ea înseamnă dirijarea mijloacelor necesare pentru atingerea tuturor scopurilor noastre. Oricine deci ar dirija toate mijloacele trebuie totodată să stabilească scopurile care vor beneficia de mijloace ce vor servi la atingerea lor, care valori sînt mai bine cotate şi care mai puţin; pe scurt, ce se cuvine să creadă oamenii şi pentru ce trebuie să se străduiască. Planificarea centralizată înseamnă că problema economică urmează să fie rezolvată de comunitate, nu de individ; aşadar, comunitatea, mai bine zis reprezentanţii ei, trebuie să decidă asupra importanţei relative a diferitelor nevoi.

Aşa-zisa libertate economică pe care ne-o promit adepţii planificării nu înseamnă altceva decît că urmează să fim scutiţi de truda de a rezolva propriile noastre probleme economice şi că opţiunile spinoase pe care ea le implică vor fi făcute de alţii în locul nostru. Întrucît, în condiţiile moderne, depindem în aproape toate acţiunile noastre de mijloacele furnizate de semenii noştri, planificarea economică ar antrena dirijarea celei mai mari părţi a vieţii noastre. Cu greu ar rămîne vreun aspect, de la nevoile noastre primare pînă la

relaţiile cu familia şi prietenii noştri, de la natura muncii noastre şi pînă la folosirea timpului liber, în care planificatorul să nu-şi exercite „controlul conştient"[36].

Chiar dacă planificatorul s-ar hotărî să nu dea indicaţii directe referitoare la consumul nostru, puterea lui asupra vieţilor noastre particulare nu ar fi mai puţin copleşitoare. Cu toate că o societate planificată ar folosi, probabil, cartelarea şi procedee similare, puterea planificatorului asupra vieţii noastre particulare nu ar fi afectată, ea nefiind mai puţin covîrşitoare atunci cînd consumatorul ar fi, nominal, liber să-şi cheltuiască venitul cum pofteşte. Sursa acestei puteri asupra întregului consum, pe care ar poseda-o statul într-o societate planificată, ar proveni din posibilitatea de a regla producţia.

Într-o societate a concurenţei libere, opţiunea noastră are drept fundament posibilitatea de a apela, în caz că sîntem refuzaţi într-o parte, la o altă persoană care ne poate satisface dorinţele. Dacă ne aflăm însă în faţa unui monopolist, atunci sîntem la discreţia lui. O autoritate care dirijează întregul sistem economic ar fi cel mai puternic monopolist imaginabil. Deşi nu trebuie să ne fie probabil teamă că o asemenea autoritate şi-ar exploata puterea în felul în care ar face-o un monopolist privat, deşi este de presupus că obiectivul ei nu ar fi stoarcerea cîştigului financiar maxim, ea tot ar avea puterea deplină de a decide ce urmează să ni se dea şi în ce condiţii. Nu numai că ar decide ce bunuri şi servicii ar fi disponibile pentru noi şi în ce cantităţi, dar ea ar fi capabilă să dirijeze distribuirea lor pe regiuni geografice şi grupuri de oameni, puţind să facă, dacă ar dori, discriminări între persoane în orice grad ar pofti. Dacă ne amintim de ce majoritatea oamenilor pledează pentru planificare, mai poate oare încăpea multă îndoială cu privire la faptul că această putere va fi folosită pentru atingerea unor scopuri aprobate de putere şi pentru a împiedica atingerea scopurilor pe care ea le dezaprobă?

Dirijarea producţiei şi a preţurilor conferă o putere aproape nelimitată. Într-o societate în care există concurenţă, preţurile pe care trebuie să le plătim pentru un bun, ratele la care putem schimba un bun cu altul, depind de cantităţile din alte bunuri la care nu mai au acces ceilalţi membri ai societăţii în momentul în care noi am achiziţionat un bun. Acest preţ nu este determinat de voinţa conştient exercitată de cineva. Iar dacă o cale de a ne atinge scopurile se dovedeşte a fi prea scumpă pentru noi, sîntem liberi să încercăm alte căi. Obstacolele ivite în drumul nostru nu sînt datorate unei persoane care ne dezaprobă scopurile, ci faptului că aceleaşi bunuri sînt rîvnite, de asemenea, de alte persoane. Într-o economie dirijată, unde puterea veghează asupra scopurilor urmărite, este cert că ea îşi va utiliza prerogativele pentru a veni în sprijinul atingerii anumitor scopuri şi pentru a împiedica realizarea altora. Nu propria noastră viziune asupra a ceea ce

[36] Extinderea influenţei autorităţilor asupra întregii vieţi, pe care o permite deţinerea pîrghiilor de comandă ale economiei, nu este nicăieri mai bine ilustrată decît în domeniul schimburilor externe. La prima vedere, nimic nu pare să afecteze mai puţin viaţa privată decît reglementarea de către stat a negocierilor referitoare la schimburile cu străinătatea, iar majoritatea oamenilor vor privi introducerea ei absolut indiferenţi. Experienţa majorităţii ţărilor europene i-a învăţat totuşi pe oamenii chibzuiţi să privească acest pas ca pe o angajare hotărîtă pe drumul către totalitarism şi către suprimarea libertăţii individuale. În fapt, el presupune lăsarea cu totul a individului la cheremul tiraniei statului, suprimarea finală a tuturor mijloacelor de evadare — nu numai pentru bogaţi, ci pentru oricine. O dată ce individul nu mai este liber să călătorească, nu mai este liber să cumpere cărţi sau ziare străine, o dată ce toate mijloacele de contact cu străinătatea pot fi restrînse la cele aprobate pe cale oficială sau aprobate numai celor pentru care se socoteşte că sînt necesare, influenţarea eficientă a opiniei este mult mai mare decît cea exercitată vreodată de oricare stat absolutist din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea.

se cuvine să ne placă ori să ne displacă, ci aceea a altcuiva ar determina ce ni se cuvine. Iar întrucît puterea ar avea capacitatea de a dejuca orice intenţii de a scăpa de sub călăuzirea ei, ea ar îndruma consumul nostru aproape la fel de eficient ca şi atunci cînd ne-ar spune direct cum să ne cheltuim venitul.

*

Voinţa puterii ne-ar modela şi „călăuzi" viaţa noastră de zi cu zi, nu numai în calitatea noastră de consumatori şi nu cu precădere în această calitate. Ea s-ar comporta astfel într-o măsură încă şi mai mare în ipostaza noastră de producători. Aceste două aspecte ale vieţii noastre nu pot fi separate; pentru cei mai mulţi dintre noi, timpul cheltuit cu munca noastră reprezintă o mare parte din viaţa noastră ca întreg, iar cum slujba determină de obicei locul şi oamenii printre care trăim, un grad oarecare de libertate în alegerea muncii noastre este, probabil, chiar mai important pentru fericirea noastră decît libertatea de a ne cheltui venitul în timpul liber.

Este adevărat, fără îndoială, că pînă şi în cea mai bună dintre lumi această libertate va fi foarte limitată. Posibilităţi multiple de a-şi alege ocupaţia se ivesc doar pentru puţini oameni. Ceea ce contează însă este că avem o oarecare marjă de alegere, că nu sîntem absolut legaţi de o anumită slujbă care a fost aleasă pentru noi sau pe care am ales-o poate în trecut, că există pentru cel capabil să suporte preţul unui sacrificiu, atunci cînd o poziţie profesională devine insuportabilă sau ne-am pus în gînd să o schimbăm, aproape întotdeauna o cale de a atinge ţelul. Nimic nu face condiţia omului mai insuportabilă decît conştiinţa că nu o poate schimba, oricîte eforturi ar face; chiar dacă nu am avea niciodată tăria de caracter de care este nevoie pentru a face sacrificiul necesar, faptul că ştim că avem putinţa să scăpăm, dacă am depune suficiente eforturi, va face din situaţii altminteri intolerabile ceva suportabil.

De aici nu decurge că, în această privinţă, totul merge cum nu se poate mai bine în lumea noastră actuală sau că lucrurile ar fi stat aşa în trecutul cel mai liberal, iar noi nu am putea face mare lucru pentru a îmbunătăţi posibilităţile de opţiune oferite oamenilor. Aici, ca şi în toate celelalte domenii, statul poate face mult pentru a ajuta la răspîndirea cunoştinţelor şi a informaţiilor şi pentru a sprijini mobilitatea. Toată cheia problemei constă însă în faptul că tipul de acţiune statală ce ar spori realmente asemenea posibilităţi este aproape diametral opus „planificării" recomandate şi practicate în general acum. Este adevărat, majoritatea adepţilor planificării promit că în noua lume planificată libera alegere a ocupaţiei va fi scrupulos păstrată sau chiar sporită. Dar ei promit mai mult decît le stă în putinţă să ofere. Dacă vor să planifice, ei trebuie să controleze accesul la diferite meserii şi ocupaţii sau condiţiile de salarizare, sau şi una şi alta. În mai toate exemplele de planificare cunoscute, printre primele măsuri luate a figurat stabilirea unor astfel de restricţii şi reglementări. Dacă o unică autoritate planificatoare ar regla în acest fel în mod universal economia, nu e nevoie decît de multă imaginaţie pentru a vedea ce s-ar alege din făgăduită „alegere liberă a ocupaţiei". „Libertatea de alegere" ar fi o pură ficţiune, o simplă promisiune de a nu practica nici o discriminare, în vreme ce problema abordată este de aşa natură încît o selecţie tot trebuie făcută, iar tot ce ar putea spera cineva ar fi ca selecţia să fie făcută în baza a ceea ce autoritatea ar crede că sînt temeiuri obiective. Deosebirea n-ar fi

mare dacă autoritatea planificatoare s-ar limita - singură la reglementarea condiţiilor materiale în care se face angajarea şi ar încerca să fixeze numărul salariaţilor modifieînd aceste reglementări. Prescriind remuneraţia, ea ar împiedica grupuri de oameni să îmbrăţişeze multe meserii într-un mod tot atît de eficient ca şi atunci cînd i-ar exclude direct. O fată destul de ştearsă care vrea să devină vînzătoare, un băiat firav care aspiră la o slujbă unde îl handicapează lipsa de vigoare, la fel ca şi, în general, cei în aparenţă mai puţini capabili sau mai puţin potriviţi să facă o anume muncă, nu sînt neapărat excluşi de la practicarea meseriei dorite, într-o societate bazată pe concurenţă; dacă preţuiesc suficient poziţia dorită, deseori ei vor fi în măsură să capete o şansă printr-un sacrificiu financiar şi, ulterior, vor face faţă graţie unor calităţi care, la prima vedere, nu sînt atît de evidente. Dar, atunci cînd statul stabileşte remuneraţia pentru o întreagă categorie de oameni şi selecţia candidaţilor se face cu ajutorul unui test obiectiv, intensitatea cu care candidaţii îşi doresc postul la care aspiră va conta prea puţin. Persoana ale cărei calităţi nu intră în tipul standard sau al cărei temperament nu este cel obişnuit nu va mai avea posibilitatea să ajungă la o înţelegere concretă cu un patron ale cărui înclinaţii s-ar potrivi cu nevoile ei concrete: persoana care preferă un orar de lucru fară ore fixe, o existenţă boemă chiar, cu un venit mic şi poate nesigur unei activităţi de rutină nu va mai avea această opţiune. Condiţiile vor fi, fară excepţie, aidoma celor care domnesc oarecum inevitabil într-o organizaţie vastă — ba poate chiar mai rele, căci nu va exista nici o portiţă de scăpare. Nu vom mai fi liberi să fim raţionali şi eficienţi cînd şi unde socotim noi că merită, ci vom fi obligaţi cu toţii să ne conformăm standardelor pe care autoritatea planificatoare trebuie să le traseze pentru a-şi simplifica sarcina. Pentru a face posibilă îndeplinirea acestei sarcini uriaşe, ea va fi silită să reducă diversitatea capacităţilor şi a înclinaţiilor umane la cîteva categorii de unităţi rapid interşanj abile şi să ignore în mod deliberat deosebirile minore. Cu toate că obiectivul declarat al planificării ar fi acela ca omul să înceteze de a mai fi un simplu mijloc, întrucît ar fi imposibil să se ţină cont de planul plăcerilor sau neplăcerilor individuale, în fapt, individul ar deveni, mai mult ca oricînd, un simplu mijloc, urmînd a fi utilizat de autorităţi în slujba unor abstracţiuni de genul „bunăstării sociale" sau „binelui comunităţii".

Faptul că în societatea concurenţei libere majoritatea bunurilor pot fi obţinute cu un preţ, deşi uneori avem de plătit un preţ dureros de ridicat, este un aspect a cărui importanţă poate fi cu greu supraevaluată. Alternativa nu este însă totala libertate de opţiune, ci supunerea la ordine şi interdicţii şi, în ultimă instanţă, recursul la favoarea celor sus-puşi.

Semnificativă pentru confuzia care domneşte în jurul tuturor acestor teme este transformarea într-o obiecţie la adresa unei societăţi bazate pe competiţie a faptului că aproape totul poate fi obţinut la un anume preţ. Această cerinţă poate să pară deplasată şi lipsită de respectul cuvenit demnităţii individului în ochii celor care protestează împotriva tîrîrii valorilor superioare ale vieţii în „lumea banului", neadmiţînd sacrificarea valorilor noastre minore pentru a salvgarda valorile superioare şi care, astfel, susţin că opţiunea trebuie să fie făcută în numele nostru. Faptul că viaţa şi sănătatea, frumuseţea şi virtutea, onoarea şi pacea cugetului pot fi adesea păstrate numai suportînd un cost material considerabil şi că oricine trebuie să opteze este la fel de incontestabil ca şi faptul că noi toţi nu sîntem uneori pregătiţi să facem sacrificiile materiale necesare pentru

a ocroti aceste valori superioare împotriva oricărei atingeri. Am putea să dăm şi un exemplu: ne-ar sta în putinţă, fireşte, să reducem la zero pierderile de vieţi omeneşti cauzate de accidentele rutiere, dacă am fi dispuşi să suportăm costul — fie el şi cel al desfiinţării automobilelor. Acelaşi lucru este valabil şi în alte exemple în care ne riscăm permanent viaţa şi sănătatea, şi toate valorile spirituale nobile, ale noastre şi ale semenilor noştri, pentru a spori într-o măsură încă şi mai mare ceea ce - cu dispreţ numim confortul nostru material. Lucrurile nici nu pot sta altfel, de vreme ce toate scopurile noastre intră în concurenţă pentru aceleaşi resurse limitate; iar dacă aceste valori absolute n-ar trebui periclitate cu nici un chip, nu am putea face nimic altceva decît să ne străduim să le promovăm.

Nu este surprinzător că oamenii doresc să fie despovăraţi de opţiunea spinoasă pe care le-o impune adesea aspra realitate. Puţini vor însă să fie despovăraţi prin metoda luării "K deciziilor de către alţii în numele lor. Oamenii vor doar să nu fie nevoiţi să aleagă. Şi sînt cît se poate de dispuşi să creadă că opţiunea nu este realmente necesară, ci le este impusă de către sistemul economic în care trăim. De nemulţumit îi nemulţumeşte, de fapt, însăşi existenţa unei probleme economice.

Oamenii au fost întăriţi în credinţa lor iluzorie că, în realitate, nu mai există o problemă economică de vorbe iresponsabile despre „belşugul potenţial", care, dacă ar avea acoperire faptică, ar însemna într-adevăr că nu mai există o problemă economică datorită căreia a opta este un lucru inevitabil. Dar, cu toate că această capcană a servit propagandei socialiste, sub diverse nume, de cînd există socialismul, ea este la fel de manifest falsă acum ca şi atunci cînd a fost utilizată pentru prima dată, cu peste o sută de ani în urmă. În toată această perioadă, nici unul dintre cei care au folosit-o nu a înfăţişat un plan realizabil de sporire a producţiei astfel încît ceea ce noi numim sărăcie să fie desfiinţată măcar în Europa occidentală, fără să mai pomenim de planetă în ansamblul. Cititorul trebuie să fie convins că oricine vorbeşte despre belşugul potenţial este ori necinstit-, ori nu ştie despre ce vorbeşte[37]. Totuşi, această speranţă iluzorie, mai mult decît orice altceva, ne împinge pe drumul către planificare.

În vreme ce mişcarea, populară este încă încurajată de către această credinţă falsă - pretenţia că economie planificată ar produce un rezultat substanţial mai mare decît sistemul bazat pe concurenţă este abandonată treptat de către majoritatea celor care cercetează această problemă în mod profesional. Chiar şi

---

[37] Pentru a justifica - aceste cuvinte drastice, trebuie să fie citate următoarele concluzii la care a ajuns dl Colin Clark, unul dintre cei mai cunoscuţi statisticieni economici tineri şi un om cu vederi neîndoielnic progresiste şi un orizont strict ştiinţific, în lucrarea sa Condition of Economie Progress (1940, pp. 3-4): „Frazele deseori repetate despre sărăcie în mijlocul, belşugului şi despre problemele producţiei ca fiind gata rezolvate, numai dacă am înţeles problema distribuirii; ajung să devină cel mai calp dinte toate clişeele modeme... Subutilizarea capacităţii productive este o chestiune de considerabilă importanţă doar în SUA deşi în anumiţi ani a avut oarecare importanţă în Marea Britanie, Germania şi Franţa, dar pentru majoritatea globului este complet subsidiară faptului că, şi folosind deplin resursele productive, pot produce doar atît de puţin. Va mai dura mult pînă să vină epoca abundenţei... Dacă şomajul care poate fi prevenit ar fi eliminat pe parcursul ciclului muncii, aceasta ar însemna o ameliorare deosebită a nivelului - de trai al populaţiei din SUA, dar din punctul de vedere al omenirii, în ansamblul ei, ar aduce doar o contribuţie mică la rezolvarea problemei mai însemnate a ridicării venitului real al masei populaţiei mondiale către un palier apropiat de cel civilizat."

un număr însemnat de economişti cu vederi socialiste care au studiat problemele planificării centralizate se mulţumesc acum să spere că o societate planificată va fi tot atît de eficientă ca şi un sistem bazat pe competiţie, ei nemaipledînd pentru planificare pe temeiul productivităţii ei superioare, ci pentru că ea ne va permite să asigurăm o distribuire mai dreaptă şi mai echitabilă a bogăţiei, într-adevăr, acesta este singurul argument care poate fi adus în mod serios în favoarea planificării. Este indiscutabil că trebuie să planificăm întregul sistem economic, dacă dorim să asigurăm o distribuire a bogăţiei care să se conformeze unui criteriu predeterminat, dacă vrem în mod conştient să decidem cine ce va poseda. Rămîne însă problema dacă preţul pe care l-am avea de plătit pentru realizarea idealului de dreptate al cuiva nu se va traduce prin mai multă nemulţumire şi mai multă opresiune decît a cauzat vreodată mult defăimatul joc liber al forţelor economice.

Ar însemna să ne amăgim considerabil dacă am căuta o mîngîiere la toate temerile acestea în ideea că adoptarea planificării centralizate nu ar fi decît o revenire, după un scurt interval de vrajă a economiei libere, la opreliştile şi reglementările care au guvernat activitatea economică în aproape toate epocile şi că, prin urmare, ştirbirile aduse libertăţii personale nu e nevoie să fie mai mari decît erau înaintea epocii lui laissez-faire. Aceasta este o iluzie periculoasă. Pînă şi în perioadele istoriei europene cînd ordonarea vieţii economice mergea destul de departe, ea se ridica la puţin mai mult decît crearea unui cadru general şi semipermanent de reguli între hotarele cărora individul păstra o largă sferă de libertate. Aparatul de control disponibil atunci nu ar fi fost adecvat pentru a impune altceva decît orientări foarte generale. Chiar atunci cînd îndrumările date erau mai extinse, obiectul lor erau numai acele activităţi prin care o persoană participa la diviziunea socială a muncii. Fiecare era însă liber să acţioneze cum socotea de cuviinţă în sfera încă vastă pe atunci în care indivizii consumau propriile lor produse.

Situaţia este acum cu totul alta. În cursul erei liberale, diviziunea tot mai adîncită a muncii a creat o stare de lucruri în care fiecare dintre activităţile noastre este o parte dintr-un proces social. Aceasta este evoluţia ireversibilă, deoarece numai datorită ei putem menţine o populaţie mult sporită cel puţin la nivelul de trai actual. Prin urmare, înlocuirea concurenţei prin planificare centralizată antrenează necesitatea de a dirija dintr-un singur centru o parte mult mai mare a vieţii noastre decît s-a încercat vreodată în trecut. Ea nu s-ar putea rezuma la ceea ce privim drept activităţile noastre economice, deoarece acum sîntem dependenţi în aproape fiecare segment al vieţii noastre de activităţile economice ale altcuiva[38]. Pasiunea pentru „satisfacerea colectivă a nevoilor noastre", prin care socialiştii noştri au pregătit atît de bine drumul către totalitarism, şi care ne-ar cere să ne bucurăm de plăceri şi să ne satisfacem nevoile la momentul prestabilit şi în forma prescrisă, este, desigur, în parte un mijloc prin care se urmăreşte educaţia politică. Ea este însă şi

[38] Nu este întîmplător că în ţările totalitare, fie că este vorba de Rusia, Germania sau Italia, chestiunea modului de organizare a timpului liber al oamenilor a devenit o problemă de planificare. Germania chiar a inventat pentru această problemă oribilul şi auto-contradictoriul nume de Freizeitgestaltung (literal: programarea întrebuinţării date de oameni timpului liber), ca şi cum ar mai fi vorba de „timp liber", cînd trebuie să fie petrecut în felul ordonat de autorităţi.

rodul cerinţelor planificării, care constă, în esenţă, din privirea noastră de opţiune, pentru a ni se da ceea ce se potriveşte cel mai bine în plan, la momentul hotărît prin plan.

Deseori se spune că libertatea politică este lipsită de sens fără libertate economică. Această afirmaţie cuprinde destul adevăr în ea, dar într-un sens aproape opus celui în care expresia este folosită de către adepţii de la noi ai planificării. Libertatea economică, temeiul oricărei alte libertăţi, nu poate consta în eliberarea de grijile economice, pe care ne-o promit socialiştii şi care poate fi obţinută scutindu-l pe individ simultan de nevoia şi de prerogativa opţiunii; ea trebuie să reprezinte libertatea activităţii noastre economice, care, dimpreună cu dreptul la a avea o opţiune, implică totodată riscul şi responsabilitatea presupuse de acel drept.

CAPITOLUL VIII

CARE PE CARE?

„Cea mai frumoasă şansă hărăzită vreodată lumii a fost abandonată, fiindcă pasiunea pentru egalitate a zădărnicit speranţa de libertate."

Lord Acton

Simptomatic este faptul că de cele mai multe ori concurenţei i se reproşează „orbirea". Nu este lipsit de interes să reamintim că, pentru antici, orbirea era o trăsătură a zeiţei dreptăţii. Cu toate că dreptatea şi concurenţa pot avea puţine lucruri în comun, este un elogiu adus concurenţei, ca şi dreptăţii, să spui că nu sînt în stare să vadă deosebiri între persoane. Faptul că este imposibil să prevedem cui îi va surîde norocul sau pe cine îl va urmări ghinionul, că răsplăţile şi pedepsele nu sînt împărţite conform vederilor cuiva anume cu privire la meritele sau scăderile diferiţilor indivizi, ci depind de capacitatea şi norocul lor este la fel de important ca şi acela că, atunci cînd construim un cadru de reguli legale, nu se cuvine să fim capabili să prezicem cărei persoane aplicarea lor îi va aduce cîştiguri şi cui îi va aduce pierderi. Iar acest lucru este cu atît mai adevărat, deoarece, în competiţie, şansa şi norocul joacă un rol la fel de important ca şi îndemânarea şi prevederea în determinarea sorţii diferitelor persoane.

Avem de ales nu între un sistem în care fiecare va căpăta ceea ce merită conform vreunui etalon al dreptăţii universal şi absolut şi un alt sistem în care ceea ce revine fiecăruia este determinat în parte de hazard sau noroc, ori nenoroc, ci între un sistem în care voinţa cîtorva persoane decide cine şi ce anume trebuie să obţină şi altul în care acest lucru depinde, măcar în parte, de capacitatea şi spiritul de iniţiativă al oamenilor şi, în parte, de împrejurări imprevizibile. Faptul că într-un sistem fondat pe iniţiativa liberă şansele nu sînt egale, deosebirile de şanse fiind generate într-un asemenea sistem de proprietate privată, pe care se bazează în mod necesar şi (deşi poate nu cu acelaşi grad de necesitate) de moştenire, nu face mai puţin relevant caracterul acestei alternative. Există, ce-i drept, argumente puternice în favoarea reducerii acestei inegalităţi de şanse, în măsura în care o permit deosebirile congenitale şi în măsura în care este posibil să se procedeze astfel fără a distruge caracterul impersonal al procesului prin care fiecare trebuie să-şi încerce şansa şi fără ca vederile vreunei persoane despre ceea ce este drept şi dezirabil să prevaleze.

Faptul că şansele săracilor într-o societate bazată pe concurenţă sînt mult mai restrînse decît cele ale bogaţilor nu face să fie mai puţin adevărat că, într-o asemenea societate, săracii sînt mult mai liberi decît o persoană care dispune de mult mai mult confort material într-un tip diferit de societate. Cu toate că, în

condiţiile concurenţei, probabilitatea ca un om care îşi începe existenţa sărac să ajungă să dispună de o mare avere este mult mai redusă decît cea a unui om care a moştenit o mare avere, nu numai că este posibil ca acest lucru să se producă, dar concurenţa este singurul sistem în care el depinde doar de individ şi nu de favorurile celor puternici, nimeni neputînd împiedica un om să ajungă la acest rezultat. Numai pentru că am uitat ce înseamnă lipsa de libertate, trecem adesea cu vederea faptul evident că un muncitor necalificat prost plătit din Anglia are, în orice sens veritabil al termenului, mai multă libertate de a-şi trăi viaţa cum crede de cuviinţă decît mulţi mici antreprenori din Germania sau un inginer ori director mult mai bine plătit din Rusia. Deşi preţul plătit uneori pentru satisfacerea dorinţelor sale este ridicat, iar multora le pare chiar prea ridicat, fie că este vorba de schimbarea locului de muncă sau a locuinţei, de posibilitatea de a avea un anumit crez sau de a-şi petrece timpul liber intr-un mod anume, în calea muncitorului englez nu există nici un impediment absolut, nici o primejdie pentru securitatea lui fizică şi libertatea sa, care să-l lege prin forţă brută de locul şi sarcina pe care i le- a hărăzit un superior.

Este adevărat că idealul de dreptate al majorităţii socialiştilor ar fi satisfacut dacă, pur şi simplu, venitul privat provenit din proprietate ar fi abolit, iar raporturile între veniturile cîştigate de diferiţi oameni ar rămîne cele de acum[39]. Aceşti oameni uită însă că, o dată ce proprietatea mijloacelor de producţie a trecut în mîinile statului, acesta este cel care, prin acţiunile sale, va stabili efectiv toate veniturile. Puterea acordată astfel statului şi cererea ca statul să o folosească pentru a „planifica" nu înseamnă nimic altceva decît că el ar trebui să o folosească fiind pe deplin conştient de toate aceste efecte.

Este eronat să credem că puterea încredinţată astfel statului este doar una transferată din mîinile altora. Este o putere nou creată şi pe care într-o societate bazată pe concurenţă nu o posedă nimeni. Nici un proprietar, acţionînd independent, cîtă vreme proprietatea este divizată între mai mulţi posesori, nu are puterea exclusivă de a stabili venitul şi situaţia unor anumiţi oameni — nimeni nu este obligat să intre în relaţii cu un proprietar, altfel decît atras de condiţiile mai bune care i s-ar oferi.

Generaţia noastră a uitat că sistemul proprietăţii private este cea mai importantă garanţie a libertăţii, nu numai pentru cei care deţin proprietate, dar şi nu în mai mică măsură pentru cei care nu o posedă. Numai divizarea controlului asupra mijloacelor de producţie între numeroşi oameni care acţionează independent face ca nimeni să nu aibă o putere asupra noastră, iar noi ca indivizi să putem decide ce să facem cu persoanele noastre. Dacă toate mijloacele de producţie ar fi concentrate într-o singură mînă, fie că ea ar fi,

[39] Probabil că, de obicei, supraestimăm gradul în care inegalitatea veniturilor este cauzată mai ales de venitul provenit din proprietate, iar, prin urmare, şi măsura în care inegalităţile majore ar fi înlăturate prin desfiinţarea venitului generat de proprietate. Puţinele informaţii pe care le avem despre distribuirea veniturilor în Rusia Sovietică nu sugerează că acolo inegalităţile sînt simţitor mai reduse faţă de o societate capitalistă. Marx Eastman (The End of Socialism in Russia, 1937, pp.30-34) dă unele informaţii din surse oficiale ruseşti, care indică diferenţe între salariile cele mai ridicate şi cele mai scăzute plătite în Rusia cam de acelaşi ordin de mărime (aproximativ 50 la 1) ca şi în Statele Unite; iar Lev Troţki, conform unui articol citat de James Bumham (The Managerial Revolution, 1941, p. 431), estima că, încă din 1939, „pătura superioară, de 11 sau 12 la sută, a populaţiei sovietice, primeşte acum , aproximativ 50 la sută din venitul naţional. Această diferenţiere este mai accentuată decît în SUA, unde stratul superior, de 10 la sută din populaţie, primeşte aproximativ 35 la sută din venitul naţional".

nominal, cea a „societăţii" în ansamblu, fie cea a unui dictator, oricine exercită acest control ar avea putere deplină asupra noastră. Cine poate oare pune la îndoială în mod serios faptul că membrul unei mici minorităţi rasiale va fi mai liber chiar şi fară a avea vreo proprietate, cîtă vreme semeni din comunitatea lui au proprietate şi deci pot să-l angajeze, decît ar fi dacă proprietatea privată ar fi desfiinţată şi el ar fi deţinătorul unei părţi nominale din proprietatea obştească? Sau că puterea pe care un multimilionar, care poate fi eventual vecinul şi patronul meu, o are asupra mea este cu mult mai mică decît cea exercitată de cel mai neînsemnat fonctionair care mînuieşte puterea coercitivă a statului şi care poate hotărî unde şi cum să trăiesc sau ce să muncesc? Şi cine poate nega că o lume în care bogaţii sînt puternici este încă o lume mai bună decît cea în care numai cei deja puternici pot dobîndi avere?

Este dramatic, dar în acelaşi timp încurajator să vezi cum un vechi fruntaş comunist ca dl Max Eastman redescoperă acest adevăr.

„Îmi pare evident acum — scrie el într-un articol recent — deşi, trebuie să recunosc, am ajuns încet la această concluzie, că instituţia proprietăţii private este una din modalităţile-cheie prin care omul a dobîndit doza limitată de libertate pe care Marx spera să o facă infinită prin abolirea acestei instituţii. În chip destul de ciudat, Marx a fost primul care a descoperit acest lucru. În analizele sale istorice, el este cel care ne-a dezvăluit că evoluţia capitalismului privat, cu piaţa lui liberă, a fost o precondiţie pentru evoluţia tuturor libertăţilor noastre democratice. Niciodată nu i-a trecut prin minte, privind spre viitor, că dacă lucrurile stau astfel, celelalte libertăţi ar putea să dispară o dată cu abolirea pieţei libere.[40]*”*

Se spune uneori, pentru a risipi asemenea temeri, că nu există nici un motiv ca planificatorul să fie cel care fixează veniturile indivizilor. Dificultăţile sociale şi politice implicate în stabilirea părţilor din venitul naţional cuvenite diferitelor persoane sînt atît de evidente, încît pînă şi cel mai înverşunat adept al planului va ezita probabil să încredinţeze vreunui for această misiune. Probabil că oricine îşi dă seama ce implică o astfel de sarcină ar prefera să rezume planificarea la producţie, să o folosească pentru a asigura o organizare raţională a industriei, lăsînd cît mai mult cu putinţă distribuirea veniturilor pe seama unor forţe impersonale. Cu toate că este imposibil să dirijezi industria fără a exercita o oarecare influenţă asupra distribuţiei şi deşi nici un planificator nu va dori să lase distribuţia în întregime pe seama forţelor pieţei, probabil că toţi ar prefera să se limiteze la grija ca distribuţia să se conformeze unor reguli generale de echitate şi onestitate, ca să fie evitate inegalităţi exagerate şi ca raporturile dintre remuneraţiile claselor mai importante să fie drepte, fără a-şi asuma răspunderea pentru situaţia anumitor oameni în cadrul clasei lor sau pentru gradaţiile şi diferenţierile produse între grupurile mai mici şi între indivizi.

Am văzut deja că interdependenţa strînsă dintre toate fenomenele economice face dificilă limitarea planificării exact la zonele unde o dorim şi că, o dată ce a fost depăşit un anumit prag în acţiunea de împiedicare a funcţionării libere a pieţei, planificatorul va fi obligat să-şi extindă acţiunea de dirijare economică pînă ce ea devine atotcuprinzătoare. Aceste tendinţe economice, care explică de ce este imposibil

---

[40] Max Eastman în săptămînalul The Reader's Digest, iulie 1941, p.39.

să oprim controlul deliberat exact acolo unde am dori, sînt serios accentuate de acţiunea anumitor forţe sociale şi politice, care îşi sporeşte intensitatea pe măsură ce planificarea se extinde. Atitudinea oamenilor faţă de poziţia lor în cadrul ordinii sociale se schimbă în mod necesar de îndată ce devine din ce în ce mai limpede şi este acceptată, în general, determinarea poziţiei individului nu de către forţe impersonale, nu ca urmare a interacţiunii în cadrul unui proces competiţional ce angrenează o mulţime de indivizi, ci prin decizia deliberată a unei autorităţi. Totdeauna vor exista inegalităţi care vor părea nedrepte celor care suferă de pe urma lor, eşecuri care vor părea nemeritate şi întorsături necuvenite ale destinului. Dar cînd aceste lucruri se produc într-o societate condusă în mod conştient, felul în care vor reacţiona oamenii diferă foarte mult de cel din situaţia în care nu este vorba de decizia deliberată a cuiva. Inegalitatea, fără îndoială, este mai uşor de suportat şi ştirbeşte mai puţin demnitatea, personală dacă este generată de forţe impersonale, nu de intenţia umană. Într-o societate bazată pe concurenţă o persoană nu este lezată, nici nu este ofensată în demnitatea ei dacă o anumită firmă i-ar spune că nu mai are nevoie de serviciile ci sau că nu îi poate oferi o slujbă mat bună. Este adevărat că în perioade de şomaj de masă prelungit, efectul asupra a numeroşi oameni ar putea fi destul de apropiat de afectarea demnităţii persoanei. Există însă metode mai bune decît conducerea centralizată de a preveni acest flagel. Şomajul sau pierderea veniturilor, care vor afecta totdeauna pe unii oameni în orice societate, sînt însă cu siguranţă mai puţin degradante dacă sînt rodul nenorocului şi nu ceva impus deliberat de către autorităţi. Oricît de amară; ar fi această experienţă, ea ar fi cu mult mai dramatică într-Q societate, planificată. Într-o asemenea societate este de decis nu dacă o persoană este necesară la un anumit loc de muncă, ci dacă este în stare de ceva util şi în ce măsură poate face acest lucru. Poziţia sa în viaţă trebuie să-i fie atribuită de altcineva.

Oamenii vor accepta nenorocirea care poate lovi pe oricine, dar nu vor suporta uşor suferinţa pricinuită de decizia unei autorităţi. Poate fi rău să nu fii decît o rotiţă a unei maşinării impersonale, dar este infinit mai rău dacă nu mai poţi ieşi din angrenajele ei, dacă ajungem să fim legaţi de locul de muncă şi de superiorii care ne-au fost sortiţi. Insatisfacţia oricui faţă de destinul său va spori în chip inevitabil o dată cu conştiinţa faptului că el este rezultatul unei acţiuni umane deliberate.

O dată ce statul s-a angajat pe calea planificării de dragul dreptăţii, el nu mai poate refuza răspunderea pentru destinul sau locul cuiva. Într-o societate planificată vom şti cu toţii că sîntem mai bine sau mai prost situaţi decît alţii, nu din cauza unor împrejurări pe care nimeni nu le poate controla şi pe care este imposibil să le prevezi cu certitudine, ci din cauză că aşa vrea o anumită autoritate. Toate eforturile noastre de a ne îmbunătăţi poziţia vor trebui să tindă nu către prevederea şi pregătirea cît mai bună pentru împrejurări asupra cărora nu avem controlul, ci către sporirea trecerii noastre pe lîngă forul care deţine toată puterea. Statul în care „nu va mai exista nici o cale către bogăţie şi onoare, afară de cea mediată oficial"[41], coşmarul gînditorilor politici englezi din secolul al XlX-lea, ar cunoaşte o întruchipare mai vie decît şi-au imaginat vreodată — dar cunoscută deja în bună măsură în ţările care de atunci au trecut la totalitarism.

[41] Aceste cuvinte îi aparţin tînărului Disraeli.

*

De-ndată ce statul preia sarcina de a planifica întreaga viaţă economică, problema rangului cuvenit diferiţilor indivizi şi grupuri trebuie, inevitabil, să devină cu adevărat problema politică principală. Întrucît autoritatea coercitivă a statului va decide în mod exclusiv cine ce va poseda, singura putere pe care va merita să o ai va fi cea de a participa la exercitarea acestei diriguiri a vieţii sociale. Nu vor exista probleme economice sau sociale care nu vor fi probleme politice, în sensul că soluţionarea lor va depinde exclusiv de cel care controlează puterea coercitivă, de cel ale cărui opinii vor prevala în toate împrejurările.

Cred că Lenin însuşi este cel care a introdus în Rusia faimoasa expresie „care pe care?" (v. Lenin, „Noua politică economică"— 17 octombrie 1921, în Opere complete, vol. 44, Bucureşti, Editura Politică, 1967, p. 163 — n.t) — ea era în anii de început ai puterii sovietice lozinca ce rezuma problema universală a societăţii socialiste[42]. Cine planifică pe cine, cine conduce şi domină pe cine, cine le stabileşte altor oameni poziţia socială şi cine va primi de la alţii partea ce i se cuvine? În mod necesar acestea devin probleme centrale, în care va hotărî numai puterea supremă.

Recent, un politolog american a extins înţelesul expresiei lui Lenin şi a afirmat că problema guvernării este: „cine ce primeşte, cînd şi cum?" Este, într-un fel, o afirmaţie nu lipsită de adevăr. Este cert că orice formă de guvernare afectează poziţia relativă a diferiţilor indivizi şi că, în condiţiile oricărui sistem, este greu să dăm peste un aspect al vieţii omeneşti care să nu fie afectat de acţiunea statului. Cîtă vreme statul va întreprinde o acţiune sau alta, ea va avea un efect oarecare asupra ecuaţiei „cine ce primeşte, cînd şi cum".

Trebuie să facem totuşi două distincţii fundamentale. Mai întîi, statul poate să adopte măsuri fară a cunoaşte modul cum ele îi vor afecta pe anumiţi indivizi şi fără a viza anumite efecte concrete. Acest aspect l-am mai discutat. În al doilea rînd, felul în care sînt trasate frontierele sferei de activitate a statului va determina faptul dacă ele înglobează tot ceea ce obţine oricine în orice moment, sau dacă influenţa statului se limitează la precizarea faptului dacă unii oameni vor primi unele lucruri în vreun fel, în unele momente. Aici rezidă întreaga deosebire dintre un sistem liber şi unul totalitar.

Contrastul dintre un sistem liberal şi unul total planificat este grăitor ilustrat de plîngerile comune ale socialiştilor şi naziştilor împotriva „separării artificiale a vieţii economice de cea politică" şi de pretenţia lor, tot comună, ca politicul să domine economicul. Este de presupus că asemenea formulări nu vor să dea de înţeles doar că forţelor economice li se îngăduie în prezent să producă rezultate care nu fac parte dintre obiectivele politicii guvernamentale, ci şi că se permite utilizarea puterii economice independent de directivele guvernamentale şi pentru scopuri pe care guvernul s-ar putea să nu le aprobe. Alternativa nu constă numai în existenţa unei singure puteri, ci şi în dirijarea de către acea putere unică, grupul conducător,

[42] Cf. M. Muggeridge, Winter in Moscow, 1934; A. Feiler, The Experiment of Bolshevism, 1930.

a tuturor scopurilor omeneşti, dar, mai - cu seamă, în puterea completă de a stabili poziţia socială a fiecărui individ.

Este cert că un stat care îşi asumă dirijarea activităţii economice va fi nevoit să-şi folosească puterea pentru, a realiza idealul de dreptate în distribuţie al cuiva. Dar cum poate folosi şi cum va folosi această putere? Ce principiu îl va călăuzi ori s-ar cuveni să îl călăuzească? Există oare un răspuns bine definit la nenumăratele întrebări privind meritele relative, întrebări care se vor pune şi vor trebui să-şi găsească un răspuns ales în mod deliberat? Există o scară de valori asupra căreia este de aşteptat ca oamenii să cadă de acord, care să servească drept justificare pentru o nouă ordine ierarhică a societăţii, şi care ar fi susceptibilă să dea satisfacţie năzuinţelor către dreptate?

Există doar un singur principiu general, o singură regulă simplă care ar oferi într-adevăr un răspuns clar la toate aceste întrebări legalitatea, completă şi absolută, egalitatea tuturor indivizilor sub toate aspectele supuse controlului uman. Dacă acest lucru ar fi considerat dezirabil de către toţi (lăsînd la o parte întrebarea dacă ar fi practicabil, adică, dacă ar fi astfel asigurate stimulente adecvate), ideea vagă de dreptate în distribuţie ar căpăta un înţeles clar şi planificatorul ar avea un criteriu precis de organizare a distribuţiei. Dar nimic nu este mai departe de adevăr decît aserţiunea că oamenii ar privi egalitatea mecanică de acest tip drept ceva dezirabil. Nici o mişcare socialistă care a tins către egalizarea deplină nu a cîştigat vreodată un sprijin substanţial. Socialismul nu a promis o distribuire absolut egală a veniturilor, ci una mai dreaptă şi mai echilibrată. Nu egalitatea în sens absolut, ci „o mai mare egalitate" este singurul ţel către care se tinde în mod serios.

Deşi aceste două idealuri par a fi absolut similare, ele sînt cît se poate de diferite dacă le raportăm la problema care ne preocupă. În vreme ce egalitatea absolută ar determina cu precizie sarcina planificatorului, năzuinţa către o mai mare egalitate are în ea doar ceva negativ, nu este altceva decît expresia nemulţumirii faţă de actuala stare de lucruri, iar cîtă vreme nu sîntem pregătiţi să admitem că fiecare mişcare în direcţia unei depline egalităţi este dezirabilă, ea ar putea cu greu să răspundă la vreuna dintre întrebările asupra cărora planificatorul va avea de decis.

Problema nu se reduce aici la un joc de cuvinte. Similaritatea termenilor folosiţi este de natură să mascheze problema crucială cu care ne confruntăm aici. Consensul asupra egalităţii depline ar răspunde tuturor întrebărilor legate de meritele oamenilor pe care planificatorul trebuie să şi le pună, dar formula recursului la sporirea egalităţii nu ar oferi, practic, răspunsuri. Ea nu are un conţinut aproape deloc mai bine definit decît formele „binele general" sau „bunăstarea socială". Ea nu ne scuteşte de obligaţia de a decide în fiecare caz în parte care sînt meritele anumitor indivizi sau grupuri şi nu e de nici un ajutor în luarea acestor decizii. Efectiv, tot ce ne spune este să luăm de la bogaţi cît mai mult putem. Dar cînd este vorba de distribuirea prăzilor, problema distribuţiei se pune ca şi cînd formula „o mai mare egalitate" n-ar fi fost niciodată inventată.

*

Majorităţii oamenilor îi vine greu să admită că noi nu posedăm criterii morale care să îngăduie rezolvarea acestor probleme — dacă nu în mod perfect, atunci cel puţin furnizînd o mai mare satisfacţie generală decît reuşeşte sistemul bazat pe concurenţă. Nu avem oare cu toţii ceva idei despre ceea ce este un „preţ just" sau un „salariu echitabil?" Nu ne putem bizui pe acutul simţ al echităţii pe care îl au oamenii ? Şi chiar dacă nu putem acum cădea întru totul de acord asupra a ceea ce este drept sau cinstit într-un caz particular, nu se vor cristaliza oare criterii mai limpezi pornind de la ideile cele mai răspîndite pe aceste teme, dacă oamenilor li s- ar da ocazia de a-şi vedea idealurile realizate ?

Din nefericire, există puţine temeiuri pentru asemenea speranţe. Criteriile pe care le avem decurg din regimul bazat pe concurenţă, pe care l-am cunoscut, şi ar dispărea în mod necesar de îndată ce nu ar mai exista competiţie. Pentru a acorda un înţeles termenilor precum „preţ just" sau „salariu echitabil" noi recurgem la noţiunile obişnuite de preţ, salariu sau venit, formate pe baza experienţei trăite într-o societate bazată pe concurenţă, sau la ideea de preţ şi salariu existente în absenţa exploatării monopoliste. Singura poziţie discordantă pe această temă obişnuia să fie revendicarea de către muncitori a „întregului produs al muncii lor", revendicare din care se trage o atît de mare parte a doctrinei socialiste. Astăzi există însă puţini socialişti care cred că într-o societate socialistă produsul muncii fiecăruia, în fiecare industrie, va fi integral împărţit muncitorilor, deoarece astfel muncitorii din industriile care folosesc mai mult capital ar avea un venit mult mai ridicat decît cei din industriile care folosesc puţin capital, ceea ce majoritatea socialiştilor ar socoti ca fiind foarte nedrept. Acum însă aproape toată lumea este de acord că această pretenţie concretă se baza pe o interpretare greşită a faptelor. Dar, o dată ce pretenţia muncitorului individual la întregul produs al muncii „lui" este respinsă, iar venitul produs de capital urmează a fi împărţit ca un întreg între toţi muncitorii, problema distribuirii lui implică aceeaşi întrebare fundamentală.

Dacă ar putea fi stabilite în mod independent cantităţile de care este nevoie din diversele produse sau servicii, atunci problema „preţului just" pentru o anume marfă sau a remunerării „echitabile" a unui anume serviciu este de conceput că ar putea fi soluţionată în mod obiectiv. Daca aceste cantităţi ar fi date independent de cost, planificatorul ar putea încerca să afle ce preţ ori salariu sînt necesare pentru a le produce. Dar planificatorul este obligat să decidă mai întîi cît de mult să se producă din fiecare tip de bunuri, iar procedînd astfel el stabileşte şi care este preţul just ori salariul echitabil. Dacă planificatorul decide că este nevoie de mai puţini arhitecţi sau ceasornicari şi că nevoile pot fi acoperite de cei dispuşi să rămînă în meserie cu o remuneraţie mai redusă, atunci salariul „echitabil" va fi mai redus. Luînd decizii asupra importanţei relative a diferitelor scopuri ale acţiunilor umane, planificatorul hotărăşte totodată care este importanţa relativă a diferitelor grupuri şi persoane. Iar cum nu se poate presupune că el va trata oamenii doar ca pe nişte mijloace, el trebuie să ţină seama de aceste efecte şi să echilibreze conştient ponderea diferitelor scopuri pe fondul efectelor deciziei sale. Aceasta înseamnă însă că el va structura direct viaţa diverşilor oameni.

Concluzia de mai sus se aplică atunci cînd este vorba despre poziţia relativă a indivizilor cu tot atîta temei ca şi în cazul poziţiei relative a grupurilor. În general, sîntem înclinaţi să credem că veniturile din cadrul unei meserii sau profesii date sînt, mai mult sau mai puţin, uniforme. Diferenţele de venituri însă, nu numai dintre cele ale doctorului sau arhitectului celebru şi ale medicilor şi arhitecţilor necunoscuţi, sau dintre scriitori, actori de cinema, boxeri, jochei, ci chiar dintre cele ale celui mai prosper instalator sau zarzavagiu, băcan sau croitor şi cele ale omologilor lor cu mai puţine succese, sînt la fel de mari ca şi cele dintre veniturile claselor care au proprietăţi şi cele ale claselor lipsite de proprietate. Cu toate că planificatorul ar încerca, fară îndoială, să creeze categorii standard, nevoia de a discerne între indivizi ar rămîne aceeaşi, fie că ea s-ar manifesta în momentul fixării veniturilor lor individuale, fie că s-ar pune în momentul repartizării lor într-o categorie sau alta.

Nu e nevoie să spunem prea multe despre probabilitatea ca oamenii dintr-o societate liberă să se supună unei asemenea dirijări — nici despre faptul dacă ei ar mai rămîne liberi, în cazul în care s-ar supune. Cele scrise de John Stuart Mill, cu aproape un secol în urmă, asupra ansamblului acestei probleme îşi păstrează şi astăzi aceeaşi valoare de adevăr: „Ar putea fi acceptată o regulă rigidă, precum cea a egalităţii, sau jocul norocului, sau o constrîngere externă; dar o mînă de oameni care ar judeca meritele tuturor, dînd unuia mai mult, altuia mai puţin, numai după cum vor simţi sau vor aprecia ei că se cuvine, ar fi suportaţi doar de-ar fi consideraţi fiinţe mai presus de cele omeneşti, la îndemîna cărora stau duhuri supranaturale."[43]

*

Aceste dificultăţi nu duc neapărat la ciocniri deschise, cîtă vreme socialismul este aspiraţia unui grup limitat şi destul de omogen. Ele răbufnesc numai cînd se încearcă efectiv aplicarea unei politici socialiste, cu sprijinul a o serie de grupuri care alcătuiesc împreună majoritatea unei naţiuni. Atunci problema alegerii unuia dintre diferitele seturi de idealuri, în slujba căruia urmează să fie puse toate resursele naţiunii, devine unica problemă arzătoare. Restrîngerea libertăţilor noastre de opţiune între bunurile materiale loveşte atît de direct libertatea noastră spirituală, din cauza că asigurarea succesului planificării presupune crearea unei opinii comune asupra valorilor esenţiale.

Socialiştii, părinţii cultivaţi ai barbarei odrasle pe care au zămislit-o, speră, în mod tradiţional, să rezolve această problemă prin educaţie. Ce-ar însemna însă aici educaţia? Am aflat, desigur, că nu cunoaşterea poate crea noi valori etice, că nici o doză de învăţătură nu va duce oamenii la împărtăşirea aceloraşi vederi asupra problemelor morale ridicate de o ordonare conştientă a tuturor relaţiilor sociale. Nu de convingere raţională, ci de acceptarea unui anumit crez este nevoie pentru a justifica un anumit plan. Şi, într-adevăr, pretutindeni, socialiştii au fost primii care au admis că sarcina pe care şi-au propus-o cerea acceptarea unanimă a unei Weltanschauung, a unui set concret de valori. Aceste eforturi ale socialiştilor de a

[43] John Stuart Mill, Principles of Politicul Economy, cartea I, cap. II, paragraful 4.

produce o mişcare de masă bazată pe o unică viziune despre lume au creat mai întîi majoritatea instrumentelor de îndoctrinare pe care naziştii şi fasciştii le-au utilizat atît de eficient.

În Germania şi Italia, naziştii şi fasciştii nu au avut literalmente multe de inventat. Uzanţele noilor mişcări politice, care au invadat toate aspectele vieţii, fuseseră introduse, în ambele ţări, de către socialişti. Ideea unui partid politic care îndrumă toate activităţile individului, de cînd se naşte şi pînă moare, care pretinde să-i orienteze opiniile asupra oricărui subiect şi care e fascinat de transformarea tuturor problemelor în probleme de Weltanschauung partinic a fost mai întîi pusă în practică de socialişti. Un socialist austriac, scriind despre mişcarea socialistă din ţara lui, afirmă cu mîndrie că „trăsătura ei distinctivă era aceea de a crea organizaţii speciale pentru fiecare domeniu de activitate al muncitorilor şi salariaţilor.[44]" Cu toate că se prea poate ca socialiştii austrieci să fi mers mai departe decît alţii în această direcţie, în alte părţi situaţia nu era foarte diferită.

Nu fasciştii, ci socialiştii au început să adune copii, de la cea mai fragedă vîrstă, să-i grupeze în organizaţii politice, pentru a fi siguri că ei vor creşte ca buni proletari. Nu fasciştii, ci socialiştii s-au gîndit cei dintîi să organizeze sporturile, jocurile de echipă, fotbalul, excursiile, în cluburi de partid, unde membrii nu vor fi contaminaţi de alte vederi politice. Socialiştii au cerut primii ca membrul de partid să se distingă de alţi oameni prin salut şi formele de adresare. Tot ei, prin organizarea de „celule" şi mecanisme de supraveghere permanentă a vieţii particulare, au creat prototipul partidului totalitar. Balilla şi Hitlerjugend, Dopolavoro şi Kraft durch Freude, uniformele politice şi formaţiunile paramilitare ale partidului nazist sau fascist nu sînt nimic altceva decît imitaţii ale instituţiilor socialiste mai vechi[45].

*

Atîta vreme cît mişcarea socialistă dintr-o ţară este strîns legată de interesele unui anumit grup — de obicei muncitorii industriali cu calificare superioară — problema formării unei opinii comune asupra statusului dezirabil pentru diferiţi membri ai societăţii este relativ simplă. Preocuparea imediată a mişcării o constituie statusul unui anumit grup, iar ţelul ei îl reprezintă sporirea prestigiului acestui status în raport cu cel al altor grupuri. Caracterul problemei se schimbă însă pe măsură ce, în cursul înaintării treptate spre socialism, devine tot mai evident pentru fiecare că venitul şi poziţia lui în general sînt determinate de aparatul coercitiv al statului, că el îşi poate menţine ori îmbunătăţi poziţia numai ca membru al unui grup organizat, capabil să influenţeze sau să controleze maşinăria statului în interesul lui. În conflictele dintre diferitele grupuri de presiune, care se iscă în acest stadiu, nu este cîtuşi de puţin necesar ca interesele grupurilor celor mai numeroase şi mai sărace să prevaleze.

Iar partidele socialiste mai vechi, care reprezentau în mod declarat interesele unui grup, nu au neapărat un avantaj din faptul că au fost primele care au păşit pe acest tărîm şi şi-au conceput întreaga lor ideologie în aşa fel încît să-i atragă pe muncitorii manuali din industrie. Însuşi succesul lor şi insistenţa de a li

[44] G.Wieser, Ein Staatstirbt, Oestereich 1934-1938, Paris, 1938, p.41.
[45] „Cluburile cărţii", cu caracter politic, din Anglia, oferă o paralelă nu lipsită de importanţă.

se accepta integral crezul sînt menite să creeze o puternică mişcare în sens contrar — nu din partea capitaliştilor, ci chiar a vastelor clase la fel de lipsite de proprietate, care îşi văd pus în pericol statusul lor relativ de progresele făcute de acea elite a muncitorilor din industrie.

Teoria şi tactica socialistă, chiar atunci cînd au fost dominate de dogma marxistă, s-au bazat pretutindeni pe ideea societăţii în două clase ai căror membri au interese comune, dar aflate în conflict cu acelea ale membrilor celeilalte clase: capitaliştii şi muncitorii industriali. Socialismul a contat pe dispariţia rapidă a vechii clase de mijloc şi a trecut complet cu vederea apariţia unei noi clase de mijloc, armata fară număr a funcţionarilor şi dactilografelor, a lucrătorilor din administraţie şi profesorilor, meseriaşilor şi micilor slujbaşi ai statului şi straturile inferioare ale „gulerelor albe". Mulţi dintre liderii mişcării muncitoreşti au provenit, o vreme, din rîndul acestor clase. Dar, pe măsură ce devenea tot mai limpede că situaţia acestor clase se deteriora în raport cu aceea a muncitorilor industriali, idealurile care îi însufleţeau pe muncitori şi-au pierdut mult din forţa de atracţie pentru membrii acestor clase. Toţi erau,socialişti, în sensul că nu sufereau sistemul capitalist şi doreau o împărţire deliberată a bogăţiilor, conformă cu ideile lor de dreptate, dar aceste idei se dovedeau a fi foarte diferite de cele întrupate în practica partidelor socialiste mai vechi.

Mijloacele folosite cu succes de către vechile partide socialiste pentru a-şi asigura sprijinul unui grup profesional — îmbunătăţirea poziţiei economice în raport cu alte grupuri — nu pot fi folosite pentru a dobîndi sprijinul tuturor. Ele sînt menite să dea naştere unor mişcări socialiste rivale, care apelează la sprijinul celor a căror poziţie relativă se înrăutăţeşte. Este o mare doză de adevăr în afirmaţia, ce se face adesea auzită, că fascismul şi naţional-socialismul sînt un soi de socialism al clasei de mijloc — atîta doar că, în Germania şi Italia, susţinătorii acestor mişcări nu mai reprezentau cu adevărat, în plan economic, o clasă de mijloc. În mare măsură, era vorba de revolta unei noi clase defavorizate împotriva aristocraţiei muncitoreşti create de mişcarea muncitorilor din industrie. Nu încape îndoială că nici un factor economic nu a priit mai mult acestor mişcări decît invidia profesionistului neafirmat, a inginerului sau a avocatului, a „proletariatului cu guler alb" în general faţă de mecanicul de locomotivă, linotipistul şi alţi membri ai celor mai puternice sindicate, al căror venit era de cîteva ori mai mare decît al lor. Nu încape însă îndoială că, în termenii veniturilor băneşti, la începuturile mişcării naziste, membrii de rînd şi cei cu oarecare rang erau mai săraci decît media sindicaliştilor sau a membrilor partidelor socialiste mai vechi; discrepanţă care a luat proporţii şi mai mari datorită faptului că socialiştii dintîi cunoscuseră adesea şi zile mai bune şi, în mod frecvent, trăiau într-un mediu care era rezultatul acelui trecut. Expresia „luptă de clasă ă rebours", curentă în Italia în vremea ascensiunii fascismului, subliniază efectiv un aspect foarte important al mişcării. Conflictul dintre fascişti sau naţional-socialişti şi partidele socialiste mai vechi trebuie, aşadar, să fie considerat în foarte mare măsură drept tipul de conflict sortit a se naşte între facţiuni socialiste rivale. Nu există între ele nici o deosebire în problema dacă voinţa statului este cea care trebuie să atribuie fiecărei persoane locul cuvenit în societate. Există însă, aşa cum vor fi totdeauna, importante deosebiri de vederi cu privire la locul cuvenit diferitelor clase şi grupuri.

Vechilor lideri socialişti, care au privit totdeauna mişcarea lor ca pe avangarda naturală a viitoarei mişcări către socialism, le vine greu să priceapă că, la fiecare extindere a ariei de aplicare a metodelor

socialiste, resentimentul amplelor clase sărace se întoarce contra lor. Acest lucru are însă loc pentru că, în vreme ce vechile partide socialiste sau muncitorimea organizată din anumite industrii au descoperit, de regulă, că nu este deosebit de dificil să se ajungă la o înţelegere cu patronatul în vederea unor acţiuni comune în respectiva industrie, clase foarte numeroase au fost lăsate pe dinafară. Nu fără oarecare îndreptăţire, pentru aceştia, straturile mai prospere ale mişcării muncitoreşti păreau să facă parte mai curînd din clasa exploatatoare decît din cea exploatată[46].

Resentimentul stratului de jos al clasei de mijloc, din rîndurile căreia fascismul şi nazismul au recrutat o proporţie atît de însemnată a adepţilor lor, era intensificat de aspiraţiile inculcate de educaţia, de pregătirea care îi făcuse să aspire, în multe cazuri, la locuri de conducere, de faptul că se simţeau îndreptăţiţi să fie membri ai clasei conducătoare, în vreme ce generaţia mai tînără, animată de dispreţul pentru obţinerea de profit, cultivat de învăţătura socialistă, nesocotea poziţiile sociale independente, care implicau risc, şi se îngrămădea în număr mare în slujbe unde se primeau salarii, fără riscuri, şi unde securitatea în viaţă părea asigurată, ei cereau un post care să le aducă venitul şi puterea la care, în opinia lor, îi îndreptăţea pregătirea lor. Deşi credeau într-o societate organizată, ei se aşteptau la un loc foarte diferit în acea societate decît cel pe care părea să li-l ofere societatea cîrmuită de muncitorime. Ei erau absolut dispuşi să preia metodele socialismului mai vechi, dar intenţionau să le pună în slujba unei clase diferite. Mişcarea era capabilă să-i atragă pe toţi cei care, deşi erau de acord că este de dorit ca statul să controleze întreaga activitate economică, dezaprobau scopurile pentru care aristocraţia muncitorească din industrie utiliza forţa ei politică.

Noua mişcare socialistă a pornit la drum cu cîteva avantaje tactice. Socialismul muncitoresc se formase într-o lume democratică şi liberală, adaptîndu-şi tacticile la ea şi preluînd multe din idealurile liberalismului. Protagoniştii lui mai credeau că faurirea socialismului ca atare va rezolva toate problemele. Pe de altă parte, fascismul şi naţional-socialismul îşi au izvoarele în experienţa trăită într-o societate tot mai reglementată, care se trezea la realitatea că socialismul internaţionalist şi democratic nutrea idealuri incompatibile. Tacticile noilor veniţi s-au articulat într-o lume dominată deja de politica socialistă şi de problemele create de ea. Ei nu aveau iluzii cu privire la posibilitatea unei soluţii democratice a problemelor acestora, care ar presupune un acord mai amplu decît este de aşteptat în mod rezonabil din partea oamenilor. Ei nu aveau nici un fel de iluzii cu privire la capacitatea raţiunii de a decide în toate chestiunile referitoare la importanţa relativă a nevoilor diferitelor persoane sau grupuri, chestiuni pe care le pune în mod inevitabil planificarea; ei nu mai nutreau nici iluzia că formula egalităţii oferă un răspuns. Ei ştiau că grupul cel mai puternic, grupul care ralia suficienţi adepţi ai formării unei noi ordini ierarhice a societăţii şi care promitea făţiş privilegii claselor la care facea apel, va căpăta probabil sprijinul tuturor celor dezamăgiţi pentru că li se promisese egalitatea, ca să ajungă să constate că n-au făcut decît să promoveze interesele unei

[46] S-au împlinit doisprezece ani de cînd unul dintre intelectualii de vază ai socialismului european, Hendrick de Man (care de-atunci şi-a continuat evoluţia şi a încheiat pace cu naziştii), facea remarca... „pentru prima dată de la începuturile socialismului, resentimentele anticapitaliste se îndreaptă împotriva mişcării socialiste" (Sozialismus und National - Faszismus, Potsdam, 1931, p.6).

anumite clase. Ei aveau succes, mai presus de orice, pentru că ofereau o teorie, o Weltanschauung, care părea să justifice privilegiile făgăduite adepţilor lor.

CAPITOLUL IX

SECURITATE ŞI LIBERTATE

„Întreaga societate va trebui să devină un unic birou şi o unică uzină, cu egalitate a muncii şi egalitate a plăţii."

V.I. Lenin, 1917

„Într-o ţară în care statul este singurul patron opoziţia înseamnă moarte prin înfometare treptată. Vechiul principiu : cine nu munceşte nu mănîncă a fost înlocuit de unul nou: cine nu se supune nu mănîncă."

L.Troţki, 1937

Securitatea economică este socotită adesea, ca şi pretinsa „libertate economică", dar cu mai multă îndreptăţire, o condiţie indispensabilă a libertăţii reale. Într-un sens, acest lucru este totodată adevărat şi important. Independenţa de cuget sau tăria de caracter pot fi rareori găsite printre cei care nu pot fi siguri că îşi vor croi un drum în viaţă prin propriul lor efort. Cu toate acestea, ideea securităţii economice nu este mai puţin vagă şi ambiguă decît majoritatea termenilor din acest domeniu; din această cauză, aprobarea universală de care se bucură revendicarea securităţii poate deveni o primejdie pentru libertate. Efortul uman, aşadar, de a dobîndi securitatea, cînd ea este înţeleasă într-un sens prea absolut, departe de a spori şansele de a beneficia de libertate, devine cea mai gravă ameninţare la adresa ei.

Va fi bine să limpezim de la început contrastul dintre cele două tipuri de securitate: cea limitată, care poate fi realizată pentru toţi şi care nu este, prin urmare, un privilegiu, ci obiectul unei dorinţe legitime; şi securitatea absolută, care într-o societate liberă nu poate fi realizată în cazul[47] tuturor şi care s-ar cuveni să nu fie acordată ca un privilegiu — cu excepţia cîtorva cazuri speciale, precum acela al judecătorilor, a căror independenţă deplină este de o importanţă crucială. Aceste două tipuri de securitate reprezintă, prima, securitatea faţă de orice lipsuri materiale serioase, certitudine a unui nivel de subzistenţă minim pentru toţi; şi, a doua, securitatea unui anumit nivel de trai sau a poziţiei relative de care o persoană sau un grup se bucură în comparaţie cu alţii; sau, într-o formulare succintă, asigurarea unui venit minim şi asigurarea venitului pe care o persoană sau alta, în particular, se socoteşte că îl merită. Vom vedea apoi că această distincţie coincide, în mare măsură, cu distincţia dintre securitatea care poate fi oferită tuturora, suplimentar,

[47] Există, de asemenea, probleme serioase de relaţii internaţionale care se ivesc dacă simpla cetăţenie a unei ţări conferă dreptul la un nivel de trai mai ridicat decît în alte părţi şi care s-ar cuveni să nu fie respinse cu uşurinţă.

în afara jocului economiei de piaţă, şi securitatea care poate fi oferită numai cîtorva şi numai prin dirijarea sau desfiinţarea pieţei.

Nu există nici un motiv pentru ca, într-o societate care a ajuns la nivelul general de bogăţie atins de societatea noastră, primul tip de securitate să nu fie garantat tuturor, fară , a periclita libertatea în general. Nivelul exact care ar trebui să fie asigurat suscită probleme dificile; se pune îndeosebi importanta chestiune dacă persoanele dependente în acest fel de comunitate trebuie să se bucure în mod necondiţionat de aceleaşi libertăţi ca şi ceilalţi membri ai comunităţii." O tratare imprudentă a acestor chestiuni ar putea prea bine să provoace probleme politice serioase şi poate chiar mai periculoase, dar nu încape îndoială că un oarecare minim de hrană, adăpost şi îmbrăcăminte, suficient pentru a menţine sănătatea şi capacitatea de muncă, poate fi asigurat oricui.

Într-adevăr, pentru o parte considerabilă a populaţiei Marii Britanii, acest gen de securitate a fost de mult realizat.

Nu există, de asemenea, nici un motiv pentru ca statul să nu-i ajute pe indivizi prin măsuri de compensare a accidentelor care pot avea loc în mod obişnuit în viaţă, dar împotriva cărora, din pricina imprevizibilităţii lor, puţini oameni pot lua măsuri adecvate de prevenire. Acolo unde, în caz de boală sau accident, nici dorinţa de a evita asemenea nenorociri, nici eforturile de a depăşi consecinţele lor nu sînt, de regulă, slăbite de oferirea unei asistenţe — acolo unde, pe scurt, avem de a face cu autentice riscuri asigurabile, se poate pleda cu mult temei în favoarea ajutorului dat de către stat la organizarea unei asistenţe sociale cuprinzătoare.

Sînt multe aspecte de detaliu asupra cărora cei dornici să menţină sistemul bazat pe concurenţă şi cei care vor să-l înlocuiască prin ceva diferit vor fi în dezacord în cazul unor asemenea planuri; este chiar posibil ca sub numele de asigurări sociale să fie introduse măsuri care tind să facă mai mult sau mai puţin inoperantă concurenţa. Dar, în principiu, au există incompatibilitate între asigurarea de către stat a unei securităţi mai mari, pe această cale, şi menţinerea libertăţii individuale. De asemenea, aceleiaşi categorii de probleme îi aparţine sporul de securitate acordat de către stat victimelor unor „acte ale voinţei divine", cum ar fi cutremurele şi inundaţiile. Acţiunea obştească trebuie să fie incontestabil iniţiată ori de cîte ori se pot atenua urmările dezastrelor împotriva cărora individul nici nu poate încerca măcar să se păzească singur, nici să ia măsuri de prevenire a consecinţelor lor.

Există, în sfîrşit, problema de importanţă crucială a combaterii fluctuaţiilor generale ale activităţii economice şi a valurilor repetate de şomaj pe scară largă care le însoţesc. Aceasta este, desigur, una dintre cele mai grave şi mai presante probleme ale epocii noastre. Cu toate că soluţionarea lor va presupune multă planificare, în sensul bun al cuvîntului, ea nu necesită — sau cel puţin nu ar trebui să presupună — acel tip de planificare care, după adepţii ei, urmează să înlocuiască piaţa. Mulţi economişti speră să găsească dezlegarea finală a problemei în politica monetară, care nu ar implica nimic incompatibil nici măcar cu liberalismul secolului al XlX-lea. Este adevărat, alţii cred că un succes real poate fi aşteptat numai din partea sincronizării

abile a lucrărilor publice, întreprinse pe scară largă. Politica aceasta ar putea duce la serioase restrîngeri ale sferei concurenţei şi, experimentînd în această direcţie, va trebui să avansăm cu grijă pentru a evita aducerea întregii activităţi economice într-o stare tot mai accentuată de dependenţă de orientarea şi volumul cheltuielilor statului. Aceasta nu este însă nici singura, nici — după părerea mea — cea mai promiţătoare cale de a preveni cea mai gravă ameninţare la adresa securităţii economice, în orice caz, eforturile extrem de necesare de asigurare a unei protecţii faţă de aceste fluctuaţii nu duc la genul de planificare care să ameninţe cumva libertatea noastră.

*

Planificarea de acest gen care are însă un atare efect de subminare a libertăţii noastre este cea care pregăteşte o securitate de un tip deosebit. Este planificarea menită să protejeze indivizi sau grupuri întregi în cazul scăderilor de venituri care, deşi nu sînt în nici un fel meritate, se produc totuşi zilnic într-o societate bazată pe concurenţă, în cazul pierderilor care impun privaţiuni aspre, lipsite de orice justificare morală, dar sînt totuşi inseparabile de sistemul bazat pe competiţie. Acest fel de a revendica securitatea în viaţă nu este decît o altă formă a cererii de acordare a unei remuneraţii juste, a unei remuneraţii proporţionale cu meritele subiective şi nu cu rezultatele obiective ale eforturilor omului. Acest gen de securitate sau dreptate pare de neîmpăcat cu libertatea de a-ţi alege locul de muncă.

În orice sistem care recurge la opţiunea oamenilor pentru a realiza repartizarea lor pe diferite meserii şi ocupaţii, remuneraţia din aceste meserii trebuie să corespundă cu utilitatea lor pentru ceilalţi membri ai societăţii, chiar dacă acest lucru nu va avea nici o legătură cu meritul subiectiv. Cu toate că rezultatele obţinute vor corespunde adesea eforturilor şi intenţiilor indivizilor, acest lucru nu poate fi totdeauna adevărat, în orice formă de societate. Lucrurile nu vor sta astfel in numeroasele cazuri în care utilitatea unei meserii sau a unei anumite calificări este modificată de împrejurări care nu pot fi prevăzute. Ne este tuturor familiar tabloul întorsăturii Iragice ce poate avea loc în viaţa omului cu o înaltă pregătire, care îşi vede brusc devalorizată calificarea din pricina unei invenţii foarte benefice pentru restul societăţii. Istoria ultimilor o sută de ani este plină de asemenea exemple, unele dintre ele afectînd concomitent sute de mii de oameni.

Fără îndoială că simţul nostru de dreptate este rănit dacă cineva, fară a avea nici o vină şi în pofida unei munci îndîrjite şi a unei calificări ireproşabile, trebuie să suporte o însemnată scădere a venitului său şi să-şi vadă toate speranţele înşelate. Este cert că oamenii care suferă în acest fel, atunci cînd cer intervenţia statului pentru a apăra aşteptările lor legitime, vor căpăta simpatia şi sprijinul maselor. Aprobarea generală a acestor revendicări a avut drept efect nu numai protejarea de greutăţi şi lipsuri severe a oamenilor astfel ameninţaţi, dai" şi asigurarea în continuare a venitului anterior şi punerea lor la adăpost de economia de piaţă[48].

[48] Foarte interesante păreri privind modul în care aceste dificultăţi ar fi atenuate în cadrul unei societăţi liberale au fost formulate de către profesoral W. H. Hutt, într-o carte care merită un studiu temeinic (Plan for Reconstruction, 1943).

Siguranţa primirii unui anumit venit nu poate fi însă acordată tuturora, dacă vrem să menţinem o oarecare libertate de alegere a ocupaţiei. Dacă unii beneficiază de o asemenea securitate, lucrul acesta devine un privilegiu acordat pe seama altora, a căror securitate este astfel diminuată. Este uşor de demonstrat că un venit invariabil cert poate fi asigurat pentru toţi numai prin desfiinţarea oricărei libertăţi în alegerea ocupaţiei. Şi totuşi, deşi o asemenea garantare în general a unor aşteptări legitime este adesea considerată idealul către care trebuie să tindem, nu se încearcă acordarea ei în mod serios. Ceea ce s-a făcut în permanenţă a fost conferirea acestui gen de securitate pe bucăţi, cutărui sau cutărui grup, rezultatul fiind că, pentru cei lăsaţi în voia sorţii, insecuritatea creşte permanent. Nu este de mirare că, în consecinţă, valoarea privilegiului securităţii creşte permanent, revendicarea lui devine tot mai insistentă, iar pînă la urmă obţinerea lui este dorită cu orice preţ, chiar şi cu preţul libertăţii.

*

Dacă urmează să fie ocrotiţi împotriva pierderilor nemeritate cei a căror utilitate este redusă de împrejurări imprevizibile şi greu de controlat, iar cei a căror utilitate a fost sporită în acelaşi mod ar fi împiedicaţi să obţină un cîştig nemeritat, atunci remuneraţia ar înceta curînd să aibă vreo legătură cu utilitatea ei reală. Ea ar depinde de opiniile profesate de o anumită persoană cu privire la ceea ce s-ar cuveni să facă o persoană, ce s-ar fi cuvenit să prevadă şi cît de bune sau rele erau intenţiile sale. Asemenea decizii nu ar putea să fie, în mare măsură, decît arbitrare. Aplicarea acestui principiu ar conduce, în mod necesar, la situaţia că oameni care fac aceeaşi muncă ar primi remuneraţii diferite. Diferenţele de cîştig nu ar mai reprezenta atunci un stimulent pentru ca oamenii să facă schimbările care sînt de dorit din punct de vedere social şi nici nu ar mai fi posibil pentru indivizi să aprecieze dacă o anumită schimbare merită efortul de a fi făcută.

Dar dacă schimbările în repartizarea oamenilor între diferite ocupaţii, care sînt necesare în orice moment în societate, nu mai pot fi declanşate prin intermediul unor „premii" şi „penalizări" pecuniare (care nu sînt neapărat legate de meritul subiectiv), ele trebuie să fie înfăptuite cu ajutorul ordinelor directe. Cînd unei persoane i se garantează venitul, nu i se poate permite să rămînă în postul ei fiindcă îi place acolo, nici să aleagă o altă muncă pe care i-ar plăcea să o facă. Întrucît nu persoana respectivă este cea care aduce un cîştig sau suportă o pierdere prin mutarea sau nemutarea sa, opţiunea trebuie să fie făcută în locul ei de către aceia care dirijează distribuirea venitului disponibil.

Problema care se ridică aici, cea a stimulentelor adecvate, este dezbătută de obicei ca şi cum ar fi mai cu seamă o problemă a dispoziţiei indivizilor de a da tot ce au mai bun în ei. Deşi important, acest aspect nu reprezintă totul, nu este nici măcar latura cea mai importantă a problemei. Nu este vorba doar de faptul că oamenii, dacă vrem să se străduiască din răsputeri, trebuie să şi primească în schimb ceva. Ceea ce este mai important, dacă vrem să-i lăsăm pe oameni să-şi aleagă ocupaţia, dacă ei vor fi cei care vor trebui să evalueze alternativele, este să li se ofere un aparat de măsură uşor de citit cu care să aprecieze importanţa socială a diferitelor ocupaţii. Oricui i-ar fi imposibil, chiar de ar fi animat de cea mai mare bunăvoinţă din lume, să

aleagă în mod inteligent între diferitele variante, dacă avantajul pe care i-l oferă nu ar avea nici o legătură cu utilitatea lor pentru societate. Pentru a şti dacă, în urma unei schimbări în meserie şi în mediul care ajunsese să-i placă, un om trebuie să-şi schimbe locul de muncă, este necesar ca modificările în valoarea relativă pentru societate a diferitelor ocupaţii să-şi găsească expresia în remuneraţiile oferite.

Fireşte, problema are o semnificaţie chiar mai mare, deoarece în condiţiile actuale oamenii nu vor face probabil eforturi maxime, de-a lungul unor lungi perioade de timp, dacă interesele lor nu sînt implicate direct. Dacă vrem ca ei să lucreze cît mai bine, este nevoie, cel puţin în cazul unui mare număr de oameni, de o oarecare presiune externă. În acest sens, problema stimulentelor este foarte reală, atît în sfera muncii obişnuite, cît şi în cea a activităţilor de conducere. Aplicarea tehnicii inginereşti, la scara unei întregi naţiuni — iar planificarea este echivalentă cu această idee — „pune probleme de disciplină greu de rezolvat", aşa după cum pe drept a remarcat un inginer american care are o mare experienţă în domeniul planurilor trasate de stat şi care a intuit în mod limpede această problemă:

> *„Cînd se întreprinde o lucrare inginerească — explică el — ar trebui ca în jurul locului de muncă să existe o arie relativ largă de acţiune economică neplanificată. Ar trebui să existe un loc din care pot fi aduşi muncitori, iar, atunci cînd un muncitor este concediat, ar trebui ca el să dispară din întreprindere şi de pe statul de plată. În lipsa unui astfel de rezervor de forţă de muncă, disciplina nu poate fi mentinută fără pedepse corporale, ca şi în cazul muncii cu sclavi.*[49]"

În sfera muncii manageriale, problema sancţionării neglijenţei se pune într-o formă diferită, dar nu mai puţin acută. S-a spus pe bună dreptate că, în vreme ce resortul ultim al economiei bazate pe concurenţă este portărelul, economia planificată recurge, în ultimă instanţă, la călău[50]. Puterile conferite directorului oricărei întreprinderi vor trebui totuşi să fie considerabile. Dar într-un sistem planificat nu poţi face ca poziţia şi venitul directorului să depindă, în măsură mai mare decît acest lucru poate fi făcut în cazul muncitorului, doar de succesul sau eşecul înregistrate de munca desfăşurată sub conducerea lui. Nici riscul, nici cîştigul nu-i aparţin, nu judecata lui personală trebuie să decidă, ci faptul dacă el face ceea ce ar fi trebuit să facă, urmînd o anumită regulă prestabilită. O eroare pe care s-ar fi „cuvenit" să nu o comită nu este o greşeală pe care ar trebui să o repare singur, ea este un delict împotriva comunităţii şi trebuie tratată ca atare. Aşadar, atîta timp cît el se menţine pe fagaşul îndeplinirii constatabile în mod obiectiv a datoriilor, este mai sigur de venitul său decît întreprinzătorul capitalist; în schimb, primejdiile care îl ameninţă în caz de eşec real sînt mai grave decît falimentul. El poate conta pe securitate economică atîta vreme cît îşi mulţumeşte superiorii, dar această securitate este dobîndită cu preţul sacrificării siguranţei trăirii în mod liber a vieţii.

Conflictul cu care avem de a face este deci unul absolut fundamental, între două tipuri ireconciliabile de organizare socială, care, plecînd de la formele de organizare în care se manifestă în mod tipic principiile lor

---

[49] D.C. Coyle, „The Twilight of National Planning", Harper's Magazine, octombrie 1935, p.558.

[50] W. Roepke, Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart, Zurich, 1942, p.172.

constitutive, au fost denumite tipul comercial şi cel militar de societate. Termenii au fost poate aleşi în mod nefericit, deoarece ei focalizează atenţia spre aspecte neesenţiale, făcînd greu de văzut faptul că avem aici de înfruntat o alternativă reală şi că nu există o a treia cale. Alternativa este următoarea: fie atît opţiunea, cît şi riscul rămîn în sarcina individului; fie el este scutit de amîndouă. În acest sens, sub multe aspecte, armata reprezintă întruchiparea cea mai familiară a celei de a doua alternative, acel tip de organizare în care muncitorul şi munca sînt repartizaţi de autoritate şi unde, dacă mijloacele avute la dispoziţie sînt reduse, toată lumea este adusă la un numitor comun. Acesta este unicul sistem în care individului I se poate acorda deplină securitate economică şi prin a cărui extindere la ansamblul societăţii securitatea poate fi acordată tuturor. Această securitate este însă inseparabilă de restricţiile aduse libertăţii şi de ordinea ierarhică a vieţii militare — este securitatea cazărmilor.

Este posibil, desigur, să se organizeze, după acest principiu, sectoare ale unei societăţi, altminteri libere, şi nu există nici un motiv pentru ca această formă de viaţă, cu restricţiile inevitabil aduse libertăţii individuale, să nu fie accesibilă celor care o preferă. Efectiv, o anumită formă de muncă voluntară, după tipare militare, ar putea fi cea mai bună modalitate pentru stat de a oferi tuturor un loc de muncă sigur şi un venit minim cert. Propunerile de acest gen făcute în trecut s-au dovedit însă inacceptabile, pentru că oamenii dispuşi să sacrifice libertatea în schimbul securităţii au cerut întotdeauna ca şi cei nedispuşi să procedeze aşa să renunţe la deplina lor libertate, în cazul în care ei o jertfesc pe a lor. Pretenţia aceasta este însă greu de justificat.

Tipul militar de organizare este însă numai o imagine inadecvată a ceea ce ar însemna aplicarea acestui principiu de organizare la ansamblul societăţii. Atîta timp cît după tipare militare este organizată doar o parte a societăţii, lipsa de libertate a membrilor organizaţiei militare este atenuată de faptul că au la dispoziţie o sferă în care se pot muta, dacă restricţiile devin prea sufocante. Cînd vrem să ne croim o imagine a societăţii organizate ca o uzină uriaşă, conform idealului care a sedus pe atîţia socialişti, ar trebui să privim spre Sparta antică sau Germania anului 1940, care — după ce vreme de două sau trei generaţii a avansat în această direcţie — acum aproape că şi-a atins ţinta.

Într-o societate deprinsă cu libertatea, este imposibil ca o serie de oameni să fie gata, în mod deliberat, să dobîndească securitatea cu acest preţ. Politicile publice practicate acum pretutindeni, care oferă privilegiul securităţii cînd unui grup, cînd altuia, creează totuşi rapid condiţiile în care efortul de a dobîndi securitate tinde să devină mai puternic decît dragostea de libertate. Temeiurile acestei tendinţe rezidă în sporirea în mod necesar a insecurităţii restului indivizilor, atunci cînd unui grup i se acordă securitate completă. Dacă le garantezi unora o porţie fixă dintr-o plăcintă variabilă, partea destinată restului comunităţii este menită să fluctueze în proporţii mai mari decît întregul. Iar elementul esenţial în materie de securitate pe care îl oferă sistemul bazat pe concurenţă, marea varietate de posibilităţi, este din ce în ce mai diminuat.

În cadrul economiei de piaţă, securitatea poate fi garantată anumitor grupuri doar prin genul de planificare cunoscut sub numele de Asjbrijcjiomsm (care include însă aproape toate componentele planificării

practicate în prezent!). „Controlul", adică limitarea producţiei pentru ca preţurile să asigure beneficii „adecvate", este singura cale pe care, într-o economie de piaţă, producătorilor li se poate garanta un venit cert. Dar aceasta implică neapărat o reducere a posibilităţilor accesibile celorlalţi. Dacă producătorul, fie că este întreprinzătorul sau muncitorul, va fi protejat împotriva sublicitării de către alţii, aceasta înseamnă că altora, aflaţi în condiţii mai proaste, li se interzice accesul la prosperitatea relativ mai mare a industriilor îndrumate de stat. Fiecare restrîngere a libertăţii de acces într-o profesie reduce securitatea tuturor celor din afara ei. Şi, în vreme ce numărul celor al căror venit este asigurat în acest fel creşte, cîmpul posibilităţilor alternative deschise oricui suferă o pierdere de venit se restrînge; cei afectaţi în mod defavorabil de o schimbare oarecare vor avea o şansă scăzută în mod corespunzător de a evita o cădere fatală a venitului lor. Iar, dacă aşa cum este tot mai adesea cazul, în fiecare profesie în care condiţiile se îmbunătăţesc, celor care o practică li se îngăduie să-i excludă pe alţii, cu scopul de a păstra întregul cîştig, sub formă de salarii sau profituri mai mari, atunci cei din profesiile pentru care cererea a scăzut nu au unde să se ducă şi fiecare schimbare devine cauza unui şomaj de masă. Nu încape îndoială că, în mare măsură, şomajul şi insecuritatea, ce domnesc în rîndul unor straturi ample ale populaţiei, au sporit atît de mult din pricina efortului din ultimele decenii de a dobîndi securitatea pe aceste căi.

În Marea Britanie, asemenea restricţii, în special cele care afectează straturile intermediare ale societăţii, au căpătat o mare amploare într-o perioadă relativ recentă şi ne-am dat seama încă prea puţin de urmările lor în ansamblu. Situaţia absolut disperată a celor care, într-o societate care a pierdut în acest fel flexibilitatea, ajung să fie lăsaţi în afara sferei ocupaţiilor garantate, precum şi adîncimea hăului care-i desparte de cei care au norocul sa ocupe o slujbă protejată împotriva concurenţei, nefiind nevoiţi să mişte nici măcar un deget pentru a face loc celor din afară, pot fi înţelese numai de cei care au trăit această experienţă. Nu se pune problema ca norocoşii să renunţe la locurile lor, ci doar să suporte o parte din nenorocirea comună prin reducerea într-o oarecare măsură a veniturilor lor sau, adesea, numai printr-o sacrificare a perspectivei de ameliorare a lor. Protejarea „nivelului lor de trai", a „preţului echitabil", a „venitului specific profesiei", la care se consideră îndreptăţiţi şi pe care o realizează cu ajutorul statului, face imposibilă o astfel de atitudine. Prin urmare, în loc de preţuri, salarii şi venit individual, acum au ajuns să fie supuse unei violente fluctuaţii locurile de muncă şi producţia. Niciodată nu a existat o exploatare mai rea şi mai cruntă a unei clase de către alta decît cea la care sînt supuşi membrii mai slabi sau mai puţin norocoşi ai unui grup de producători de către cei deja consacraţi în meserie, exploatare care a fost făcută posibilă de „reglementarea" concurenţei. Puţine lozinci amăgitoare au făcut atîta rău precum idealul „stabilizării" unor preţuri (sau salarii), care, asigurînd venitul unora, face ca situaţia celorlalţi să devină din ce în ce mai precară.

Astfel, cu cît încercăm mai mult, prin intervenţii în sistemul economiei de piaţă, să asigurăm securitatea deplină, cu atît mai mare devine insecuritatea; şi, ceea ce este mai rău, se adînceşte prăpastia dintre securitatea celor care au primit-o ca pe un privilegiu şi insecuritatea crescîndă a celor lipsiţi de privilegii. Pe măsură ce securitatea devine un privilegiu, iar primejdia pentru cei excluşi din sfera ei creşte, securitatea va fi şi mai mult preţuită. În timp ce numărul celor care dispun de privilegii creşte şi se

accentuează deosebirea dintre securitatea lor şi insecuritatea celorlalţi, se afirmă treptat un set complet nou de valori sociale. Acum rangul şi statusul social nu mai sînt conferite de independenţă, ci de securitate, astfel încît dreptul asigurat la o pensie, mai degrabă decît încrederea în reuşita de care va avea tînărul parte în viaţă, îl fac bun de însurat, în vreme ce insecuritatea devine starea de temut a unui paria, stare în care rămîn toată viaţa lor cei cărora li s-a refuzat în tinereţe admiterea în raiul slujbelor ce dau dreptul la salariu.

*

Efortul general de a dobîndi securitatea prin măsuri restrictive, tolerate sau sprijinite de către stat, a condus, în cursul vremilor, la o transformare progresivă a societăţii — transformare în fruntea căreia, aşa cum a fost cazul şi în alte direcţii, s-a plasat Germania, iar alte ţări au urmat-o. Această evoluţie a fost accelerată de alt efect al doctrinei socialiste, discreditarea deliberată a tuturor activităţilor care implică riscul economic şi oprobriul moral aruncat asupra profiturilor ce motivează asumarea de riscuri, dar pe care numai puţini le pot cîştiga. Nu le putem lua în nume de rău tinerilor noştri preferinţa pentru slujba sigură, de salariat, în detrimentul riscului întreprinderii, după ce din fragedă copilărie au aflat că, în primul caz, este vorba despre o ocupaţie superioară, mai puţin egoistă, dezinteresată. Generaţia tinerilor din ziua de azi a crescut într-o lume în care, în şcoală şi în presă, spiritul întreprinderii comerciale era prezentat ca un lucru demn de dispreţ, iar realizarea unui profit drept ceva imoral, o lume în care a avea o sută de angajaţi înseamnă a exploata, iar a comanda un număr egal de oameni este considerat ceva onorabil. Oamenii mai în vîrstă socotesc exagerată această descriere a stării de lucruri, dar experienţa cotidiană a profesorului universitar oferă prea puţine motive de îndoială în privinţa schimbării valorilor în Marea Britanie, ca rezultat al propagandei anticapitaliste, în mult mai mare măsură decît s-au schimbat instituţiile. Problema este dacă, transformînd instituţiile, pentru a le pune în acord cu noile mentalităţi, nu vom distruge, fară să ne dăm seama, valori la care ţinem încă în şi mai mare măsură.

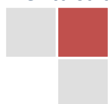
Schimbarea în structura socială presupusă de victoria idealului securităţii asupra celui de independenţă nu poate fi mai bine ilustrată decît prin compararea a ceea ce putea, în urmă cu zece sau douăzeci de ani, să mai fie considerat drept tipul englezesc şi cel germanic de societate. Oricît de mare va fi fost influenţa armatei în Germania, este o greşeală gravă să punem mai ales pe seama ei ceea ce englezul considera drept caracterul „militar" al societăţii germane. Deosebirea era mult mai accentuată decît ar sugera o explicaţie ce invocă influenţa armatei, iar trăsăturile specifice societăţii germane existau atît în cercuri în care influenţa militară era neglijabilă, cît şi în cercuri în care ea era considerabilă. Nu organizarea aproape permanentă a unei părţi mai însemnate a poporului, decît în alte ţări, în vederea războiului, ci faptul că acelaşi tip de organizare era folosit pentru a atinge multe alte ţeluri a conferit societăţii germane caracterul ei specific. Din cauză că în Germania o parte a vieţii civile mai mare decît în oricare altă ţară era organizată în mod deliberat, de sus, un procent atît de mare dintre cetăţenii ei nu se socotesc oameni independenţi, ci funcţionari numiţi, de unde şi caracterul specific al structurii societăţii germane. De multă vreme Germania ajunsese, aşa cum se lăudau chiar germanii, un Beamtenstaat, în care nu numai în rîndul funcţionarilor de stat

propriu-zişi, dar în aproape toate sferele vieţii, venitul şi statusul sînt acordate şi garantate de către un anume for al statului.

Deşi este probabil imposibil ca spiritul libertăţii să poată fi, în vreo parte a lumii, extirpat prin forţă, nu este sigur dacă s-ar găsi vreun popor care să poată rezista cu succes procesului de sufocare lentă la care acesta a fost supus în Germania. Acolo unde poziţia socială şi rangul sînt dobîndite A aproape exclusiv prin ocuparea unui post de slujbaş la stat, acolo unde a îndeplini datoria trasată cuiva este considerat ceva mai lăudabil decît alegerea independentă a ocupaţiei în care a-i putea fi util, acolo unde toate eforturile care nu aduc o poziţie recunoscută în ierarhia oficială sau îndreptăţirea la un venit fix sînt socotite inferioare şi chiar oarecum degradante, ar fi o dovadă de optimism mult prea exagerat să te aştepţi ca mulţi să prefere libertatea securităţii. Numai puţini vor rezista tentaţiei securităţii dobîndite cu preţul libertăţii, acolo unde alternativa la securitatea oferită de o poziţie de dependenţă este o situaţie cît se poate de precară, în care eşti dispreţuit fie că ai succese, fie că ai eşecuri. O dată ce lucrurile au mers atît de departe, libertatea devine cu adevărat ceva derizoriu, de vreme ce nu poate fi dobîndită decît prin sacrificarea celor mai bune lucruri de pe acest pămînt. În acest stat nu este de mirare că tot mai mulţi oameni ajung la convingerea că fară securitate economică „nu merită" să ai libertate şi că ei sînt dispuşi să-şi sacrifice libertatea de dragul securităţii. Este însă îngrijorător să vezi cum profesorul Harold Laski recurge, în Marea Britanie, la exact aceleaşi argumente care au contribuit poate mai mult decît oricare altele la decizia poporului german de a-şi sacrifica libertatea[51]. Nu încape îndoială că unul dintre ţelurile principale ale politicii publice va trebui să-l constituie o protecţie faţă de lipsurile grave, precum şi eliminarea unora din cauzele evitabile ale eforturilor greşit orientate şi a deziluziilor ce le însoţesc. Dacă aceste strădanii vrem însă să aibă succes şi să nu distrugă libertatea individuală, atunci securitatea trebuie să fie oferită în afara pieţei, iar concurenţa trebuie lăsată să se desfăşoare fară piedici. Un anumit grad de securitate este esenţial pentru a putea menţine libertatea, deoarece majoritatea oamenilor sînt dispuşi să suporte riscul presupus de libertate numai atîta timp cît acest risc nu este prea mare. Deşi acesta este un adevăr pe care niciodată nu trebuie să-l pierdem din vedere, nu este nimic mai periculos decît actuala modă, afişată printre liderii lumii intelectuale, de a ridica în slăvi securitatea în dauna libertăţii. Este necesar să învăţăm din nou în mod cinstit să privim în faţă realitatea că libertatea poate fi dobîndită numai plătind un preţ şi trebuie să fim pregătiţi, ca indivizi, să facem serioase sacrificii materiale pentru a ne păstra libertatea. Dacă vrem să nu o pierdem, trebuie să refacem convingerea pe care s-a întemeiat supremaţia libertăţii în ţările anglo-saxone şi pe care Benjamin Franklin a sintetizat-o într-o expresie aplicabilă, în aceeaşi măsură, în viaţa unui individ, ca şi în viaţa unei naţiuni: „Cei care vor renunţa la libertatea esenţială pentru a dobîndi o fărîmă de siguranţă pe moment nu merită nici libertatea, nici siguranţa."

[51] H.J. Laski, Liberty in the Modem State (ediţia Pelican 1937, p.51): „Cei care cunosc viaţa de zi cu zi a săracului, sentimentul obsedant al unui dezastru iminent, căutarea sporadică a frumuseţii care le scapă veşnic din mînă îşi vor da, desigur, seama că, fară securitatea economică, nu merită să ai libertatea."

CAPITOLUL X

DE CE AJUNG ÎN FRUNTE CEI MAI RĂI

”Orice putere corupe, puterea absolută corupe în mod absolut."

Lord Acton

Trebuie să cercetăm acum o credinţă ce-i alină pe mulţi dintre cei care privesc instaurarea totalitarismului ca pe un fenomen inevitabil, o credinţă care slăbeşte serios rezistenţa multor altora, care i s-ar opune din răsputeri, dacă i-ar înţelege în întregime natura. Este credinţa că trăsăturile cele mai respingătoare are regimurilor totalitare sînt rodul accidentului istoric, că ele se datorează unor grupuri de escroci şi gangsteri. Sigur, se argumentează, dacă în Germania crearea regimului totalitar a adus la putere indivizi ca Streicher şi Killinger, Ley şi Heine, Himmler şi Heydrich, aceasta poate proba caracterul ticălos al germanului, dar nu faptul că ascensiunea unor asemenea oameni este consecinţa necesară a sistemului totalitar. De ce nu ar fi posibil ca acelaşi tip de sistem, cînd ar fi vorba de nevoia de a atinge scopuri importante, să nu fie condus de oameni cumsecade, acţionînd pentru binele obştei, în ansamblul ei?

Nu trebuie să ne amăgim singuri crezînd că toţi oamenii buni trebuie să fie democraţi sau că aceştia vor dori neapărat să aibă o participare la guvernare. Fără îndoială, mulţi ar încredinţa-o mai curînd cuiva pe care îl socotesc mai competent. Cu toate că această atitudine ar putea fi neînţeleaptă, nu e nimic rău sau dezonorant să aprobi o dictatură a celor buni. Putem auzi de pe acum argumentîndu-se că totalitarismul este un sistem care poate face în aceeaşi măsură bine şi rău, iar ţelul pentru care va fi utilizat depinde în întregime de dictatori. Cei care gîndesc că nu de sistem trebuie să ne temem, ci de pericolul că el ar putea fi condus de oameni răi, ar putea fi chiar tentaţi să preîntîmpine acest pericol avînd grijă ca regimul să fie creat la momentul potrivit de către oameni buni.

Fără îndoială, un sistem „fascist" englez s-ar deosebi mult de modelul italian sau cel german; fară îndoială, dacă tranziţia ar fi efectuată fără violenţă, ne-am putea aştepta să dăm peste un tip mai bun de cunoscător. Iar dacă aş fi nevoit să trăiesc sub un regim fascist, neîndoielnic că aş trăi mai curînd sub unul condus de englezi decît sub unul condus de oricare alţii. Totuşi, toate acestea nu înseamnă că, judecind după criteriile noastre din ziua de azi, un sistem fascist britanic s-ar dovedi, pînă la urmă, chiar atît de diferit sau ar fi mai uşor de suportat decît prototipurile lui. Există motive puternice pentru a crede că trăsăturile care ne par nouă cele mai rele aspecte ale sistemelor totalitare existente nu sînt produse secundare occidentale, ci fenomene pe care este sigur că totalitarismul le va genera, mai curînd sau mai tîrziu. Tot aşa cum omul de stat democrat care se apucă să planifice viaţa economică va fi, în curînd, confruntat cu alternativa alegerii între asumarea de puteri dictatoriale şi abandonarea planificării, la fel şi dictatorul totalitar va avea, în scurt timp de la instalare, de ales între nesocotirea moralei curente şi eşec. Cei fară scrupule şi cei care nu se dau înapoi de la nimic vor avea probabil, din acest motiv, mai mult succes într-o societate care tinde spre

totalitarism. Cine nu vede acest lucru încă nu a priceput ce prăpastie adîncă separă totalitarismul de un regim liberal, deosebirea de neînchipuit dintre ansamblul climatului moral în condiţiile unui regim colectivist şi cel al civilizaţiei occidentale profund individualist.

Desigur, s-a discutat mult în trecut despre „baza morală a colectivismului", dar pe noi ne preocupă aici nu fundamentele sale morale, ci efectele din punct de vedere moral. Discuţiile uzuale în legătură cu aspectele etice ale colectivismului se referă la problema dacă judecăţile moralei existente fac necesar colectivismul sau acesta ar presupune alte convingeri morale pentru a genera rezultatele sperate. Noi ne punem însă problema viziunilor morale ce vor fi produse de o organizare colectivistă a societăţii sau a viziunilor morale ce au şansa de a-l călăuzi. Interacţiunea dintre starea morală a societăţii şi instituţie poate prea bine să aibă efectul ca etica produsă de colectivism să fie întru totul diferită de idealurile morale care duc la cererea de a se instaura colectivismul. Deşi sîntem înclinaţi să gîndim că, în virtutea originii dorinţei de colectivism în raţiuni morale elevate, un asemenea sistem trebuie să fie pepiniera celor mai alese virtuţi, nu există, în fapt, nici un motiv pentru ca vreun sistem să potenţeze în mod necesar acele atitudini care slujesc ţelul pentru care era conceput. Vederile morale dominante vor depinde, în parte, de calităţile care îi vor duce pe indivizi la succes într-un sistem colectivist sau totalitar şi, în parte, de cerinţele maşinăriei totalitare.

*

Aici trebuie să revenim, pentru o clipă, la momentul care precede suprimarea instituţiilor democratice şi crearea regimului totalitar. În acest stadiu, cererea generală de a se trece la o acţiune rapidă şi hotărîtă din partea statului este elementul dominant al situaţiei, ea provenind din nemulţumirea stîrnită de cursul lent şi încurcat al producerii democratice care face ca obiectul să devină acţiunea de dragul acţiunii. Atunci omul sau partidul care par îndeajuns de puternici şi hotărîţi „pentru a trece la fapte" exercită cea mai mare atracţie. „Puternic" în acest sens nu înseamnă doar o majoritate numerică — oamenii sînt nemulţumiţi de ineficienta majorităţilor parlamentare. Ei vor căuta o persoană care are un sprijin atît de solid încît este de crezut că poate duce la capăt orice îşi pune în gînd. Aici intră în joc noul tip de partid, organizat după tipare militare.

În ţările Europei centrale, partidele socialiste au obişnuit masele cu organizaţii politice înregimentate aproape ca nişte armate şi menite să absoarbă cît mai mult posibil din viaţa privată a membrilor lor. Tot ce mai lipsea pentru a da unui grup o putere covîrşitoare era desăvîrşirea acestui principiu, căutarea sprijinului nu în voturile sigure ale unor mase uriaşe la alegerile desfăşurate din cînd în cînd, ci a sprijinului absolut necondiţionat al unui nucleu mai redus, dar mai temeinic organizat. Şansa de a impune un regim totalitar unui întreg popor surîde liderului care ştie să adune, mai întîi, în jurul său un grup gata să se supună de bunăvoie acelei discipline totalitare pe care urmează să o impună cu forţa restului populaţiei.

Deşi partidele socialiste erau în măsură să acapareze orice, dacă s-ar fi pretat să folosească forţa, ele ezitau să procedeze astfel. Fără să îşi dea seama, îşi propuseseră singure o sarcină pe care numai cei lipsiţi de scrupule, gata să nu ţină seama de barierele moralei acceptate o pot duce pînă la capăt.

Bineînţeles, mulţi reformatori sociali din trecut ştiau că socialismul poate fi pus în practică doar prin metode dezaprobate de majoritatea socialiştilor. Vechile partide socialiste erau însă reţinute de idealurile lor democratice, nu erau atît de lipsite de scrupule încît să ducă la bun sfîrşit sarcina asumată. Tipic, atît pentru Germania, cît şi pentru Italia, este că succesul fascismului a fost precedat de refuzul partidelor socialiste de a prelua răspunderile guvernării. Ele nu erau pe de-a-ntregul dispuse să folosească metodele către care indicaseră calea. Mai sperau încă în miracolul unei majorităţi ce cade de acord cu un anume plan de organizare a ansamblului societăţii; alţii învăţaseră deja lecţia că, într-o societate planificată, nu se pune problema direcţiilor cu care este de acord majoritatea unui popor, ci problema găsirii celui mai numeros grup între ai cărui membri există un acord suficient pentru a face posibilă conducerea unificată a întregii societăţi sau, dacă nu există un asemenea grup suficient de numeros pentru a-şi impune vederile, se pune problema creării lui şi problema persoanei care va izbuti să-l creeze.

Există trei motive de bază în virtutea cărora un asemenea grup numeros şi puternic, cu convingeri îndeajuns de uniforme, nu este plauzibil să fie format de cele mai bune, ci mai curînd de cele mai rele elemente ale oricărei societăţi. După criteriile noastre, principiile de selectare a membrilor unui astfel de grup ar fi aproape integral negative.

În primul rînd, este probabil adevărat că, în general, cu cît nivelul inteligenţei şi al educaţiei indivizilor este mai elevat, cu atît sînt mai diferenţiate gusturile şi opiniile lor şi este cu atît mai puţin probabil să cadă de acord asupra unei anumite scări de valori. Un corolar al acestei concluzii este că, atunci cînd dorim să găsim un grad mai ridicat de uniformitate şi similaritate în viziuni, sîntem nevoiţi să coborîm în zonele cu standarde intelectuale şi morale mai scăzute, unde instinctele şi gusturile primare „comune" predomină. Aceasta nu înseamnă că majoritatea oamenilor au standarde morale scăzute; înseamnă doar că grupul cel mai numeros de oameni ale căror valori sînt foarte asemănătoare este de găsit printre cei cu standarde neelevate. Cum s-ar zice, cel mai mic numitor comun este acela care uneşte cel mai extins grup de oameni. Dacă este necesar un grup numeros, suficient de puternic pentru a le impune tuturor celorlalţi vederile sale asupra valorilor vieţii, niciodată el nu va fi constituit din cei cu gusturi extrem de diferenţiate şi evoluate, ci din cei care formează „masa", în sensul peiorativ al termenului; cei mai puţin originali şi independenţi vor fi capabili să încline cu greutatea numărului lor balanţa în favoarea idealurilor lor specifice.

Dacă un dictator potenţial trebuie să se bizuie însă în întregime pe cei ale căror instincte simple şi primare se întîmplă să fie foarte asemănătoare, numărul lor anevoie va conferi suficientă pondere eforturilor lor. El va trebui să le sporească numărul, convertind mai mulţi indivizi la acelaşi crez simplu.

Aici intervine al doilea principiu negativ de selecţie: el va fi în măsură să obţină sprijinul tuturor celor docili şi creduli, care nu au convingeri proprii ferme, ci sînt pregătiţi să accepte un sistem de valori gata confecţionat, numai dacă li se împuie urechile cu el suficient de zgomotos şi de des. Cei ale căror idei vagi şi imperfect formate sînt uşor de influenţat şi ale căror pasiuni şi emoţii sînt grabnic stîmite vor îngroşa astfel rîndurile partidului totalitar.

În strînsă legătură cu efortul deliberat al demagogului iscusit, de a strînge laolaltă un corp de susţinători omogen şi strict coerent, intră în acţiune al treilea şi poate cel mai important element negativ al procesului de selecţie. Pare să fie aproape o lege a naturii umane faptul că este mai uşor pentru oameni să cadă de acord asupra unui program negativ, asupra urii împotriva unui duşman, asupra invidiei faţă de cei mai bine situaţi decît asupra oricărei sarcini pozitive. Contrastul dintre „noi" şi „ei", lupta comună împotriva celor dinafară grupului par a fi ingredientul esenţial în orice crez care va da coeziune unui grup ce se pregăteşte de o acţiune comună. De aceea, acest mijloc este utilizat întotdeauna de către cei care urmăresc nu doar reunirea de sprijin pentru o politică, ci dobîndirea loialităţii necondiţionate a unor mase imense. Din punctul lor de vedere, ura comună are marele avantaj de a le lăsa o mai mare libertate de acţiune decît orice program pozitiv. Ura împotriva duşmanului, fie că este intern, precum „evreul" sau „chiaburul", fie că este extern, pare să fie o armă indispensabilă în panoplia unui lider totalitar.

Transformarea în Germania a evreului în duşman, pînă cînd locul lui a fost luat de „plutocraţii", nu a fost în mai mică măsură un rezultat al resentimentului anticapitalist pe care se baza întreaga mişcare nazistă, decît alegerea pentru acelaşi rol a chiaburului în Rusia. În Germania şi Austria, evreul ajunsese să fie privit drept reprezentantul capitalismului deoarece o tradiţională antipatie a unor ample straturi ale populaţiei făcuse din îndeletnicirile comerciale o ocupaţie predilectă a unui grup practic exclus de la meseriile mai stimate. Este vechea istorie a rasei străine care este admisă numai în meseriile mai puţin respectate şi apoi urîtă şi mai mult pentru că le practică. Faptul că antisemitismul şi anticapitalismul german au o rădăcină comună este de mare însemnătate pentru înţelegerea celor petrecute acolo, dar este rareori sesizat de observatorii străini.

*

Socotirea tendinţei generale a politicii colectiviste de a deveni naţionalistă drept o consecinţă rezultată numai din necesitatea de a asigura un sprijin neşovăielnic ar presupune neglijarea altui factor, nu mai puţin important. Ne putem pune într-adevăr întrebarea dacă cineva poate concepe în mod realist un program colectivist care să nu fie pus în slujba unui grup limitat, dacă poate exista colectivism în altă formă decît aceea a unui anumit soi de provincialism — fie că este naţionalism, rasism sau lupta de clasă. Credinţa în comunitatea de ţeluri şi interese cu semenii pare să presupună un grad mai mare de similaritate de optică şi gîndire decît există între indivizi trataţi doar ca fiinţe umane. Pentru ca un individ să se identifice cu ceilalţi membri ai grupului, dacă nu-i poate cunoaşte personal pe toţi, atunci trebuie să fie măcar de acelaşi tip cu cei din jurul său, să gîndească şi să vorbească în acelaşi fel şi cam despre acelaşi gen de lucruri. Colectivismul la scară mondială pare de neconceput — în afară de cazul în care ar fi pus în slujba unei mici elite conducătoare. În mod cert, el ar ridica nu numai probleme tehnice, ci, mai presus de orice, probleme de ordin moral — pe care nici unul dintre socialiştii noştri nu este dispus să le înfrunte. Dacă proletariatul englez este îndreptăţit la o parte egală din venitul obţinut acum de pe urma resurselor de capital ale Angliei şi la controlul folosirii lor — deoarece ele sînt rezultatul exploatării lui —, atunci, tot astfel, după acelaşi principiu, toţi indienii ar fi îndreptăţiţi nu numai la venitul produs de ei, ci şi la uzul unei părţi corespunzătoare din capitalul britanic.

Care dintre socialişti intenţionează însă, în mod serios, să împartă în mod egal între popoarele lumii resursele de capital existente? Toţi consideră capitalul ca aparţinînd nu omenirii, ci naţiunii, deşi, chiar în cadrul naţiunii, puţini ar îndrăzni să pledeze pentru ca regiunile mai bogate să fie private de o parte din echipamentul „lor" capital în scopul de a ajuta regiunile mai sărace. Ceea ce specialiştii proclamă ca o datorie faţă de ceilalţi membri ai comunităţilor statale existente nu sînt pregătiţi să acorde străinilor. Din punctul de vedere al colectivistului consecvent, pretenţiile naţiunilor „neînstărite" la o nouă împărţire a lumii sînt absolut îndreptăţite deşi, dacă sînt consecvent transpuse în practică, cei care susţin cel mai zgomotos aceste pretenţii ar pierde aproape la fel de mult ca şi cele mai bogate naţiuni. De aceea, ei au grijă să nu-şi bazeze principiile pe un principiu egalitar, ci pe pretinsa lor capacitate superioară de a organiza alte popoare.

Una dintre contradicţiile inerente filozofiei colectiviste, deşi această filozofie porneşte tot de la morala umanistă dezvoltată de individualism, rezidă în posibilitatea de a o practica numai în interiorul unui grup relativ mic. Faptul că socialismul, cîtă vreme rămîne teoretic, este internaţionalist, pe cînd de-ndată ce este pus în practică — fie că e vorba de Rusia sau de Germania — devine violent naţionalist, este unul din motivele pentru care „socialismul liberal", aşa cum şi-l imaginează majoritatea oamenilor din lumea occidentală, este pur teoretic, în vreme ce practica socialismului este pretutindeni totalitară[52]. Colectivismul nu are loc pentru umanitarismul tolerant al liberalismului, ci numai pentru particularismul îngust al viziunii totalitare.

Dacă statul sau „comunitatea" au prioritate în raport cu individul, dacă au scopuri proprii independente şi superioare celor ale indivizilor, numai indivizi care îşi pun eforturile în slujba aceloraşi scopuri pot fi socotiţi membri ai comunităţii. O consecinţă necesară a acestei opinii este că o persoană se bucură de respect doar ca membru al grupului, adică dacă şi numai dacă acţionează pentru scopurile comune recunoscute, şi că întreaga ei demnitate decurge numai din această calitate de membru şi nu doar din aceea că este om. Conceptele înseşi de umanitate şi, prin urmare, orice formă de internaţionalism sînt, aşadar, produsele integrale ale viziunii individualiste asupra omului şi nu poate exista loc pentru ele într-un sistem de gîndire colectivist[53]. Dincolo de datul fundamental că din punct de vedere colectivist comunitatea se poate extinde doar pînă acolo unde există sau poate fi creată unitatea de ţel a indivizilor, cîţiva factori contribuie la accentuarea tendinţei colectivismului de a deveni particularist şi exclusivist. Dintre aceştia, unul de cea mai mare importanţă este acela că dorinţa individului de a fi identificat cu un grup este foarte adesea rezultatul unui sentiment de inferioritate şi, ca atare, nevoia de identificare cu grupul va fi satisfăcută numai dacă apartenenţa la grup îi conferă o anume superioritate asupra celor din afara lui. Uneori, se pare, însuşi faptul că pot fi defulate, în cadrul violenţei colective contra intrusului, instincte violente, pe care individul ştie că trebuie să le înfrîneze în cadrul grupului, devine încă un motiv de a-şi contopi personalitatea cu aceea a

[52] Cf. instructiva discuţie cuprinsă în lucrarea Socialism, National or Internaţionali de F.Borkenau, 1942.

[53] Este absolut în spiritul colectivismului cînd Nietzsche îl pune pe Zarathustra să spună: „Pînă acum au existat o mie de ţeluri, fiindcă existau o mie de popoare. Dar lanţul pentru cele o mie de grumazuri lipseşte, lipseşte încă ţelul unic. Omenirea încă nu are un ţel. Dar spuneţi-mi, fraţii mei: dacă umanităţii încă îi lipseşte ţelul, nu este însăşi umanitatea neîmplinită?" (cf. Friedrich Nietzsche, Aho sprach Zarathustra, „Despre o mie şi unu de ţeluri", Kroner Verlag, Leipzig, 1918, p. 87.

grupului. Un profund adevăr este exprimat în titlul cărţii lui R.Niebuhr Moral Man and Immoral Society (Omul moral şi societatea imorală) — oricît de puţin am putea accepta concluziile pe care le trage din teza lui. Există, într-adevăr, aşa cum spune el în altă parte, „o tendinţă sporită printre oamenii timpurilor modeme de a se reprezenta drept fiinţe morale, fiindcă şi-au delegat viciile unor grupuri din ce în ce mai largi"[54]. A acţiona în numele unui grup pare să elibereze oamenii de multe din reţinerile morale care le îndrumă comportarea ca indivizi în cadrul grupului.

Atitudinea categoric ostilă pe care majoritatea planificatorilor o adoptă faţă de internaţionalism se trage şi din faptul că, în lumea actuală, toate contactele externe ale unui grup sînt obstacole în calea planificării eficiente a sferei accesibile planificării pentru membrii grupului. De aceea, nu este o întîmplare că, aşa cum a descoperit spre mîhnirea lui editorul unuia dintre cele mai cuprinzătoare volume de studii asupra planificării, „majoritatea adepţilor « planificării » sînt naţionalişti militanţi"[55].

Înclinaţiile naţionaliste şi imperialiste ale adepţilor socialişti ai planificării, mult mai răspîndite decît se recunoaşte în general, nu sînt totdeauna la fel de flagrante ca, de exemplu, în cazul soţilor Webb şi al altor cîtorva dintre primii fabieni, la care entuziasmul pentru planificare se combina, în mod tipic, cu veneraţia pentru unităţi politice vaste şi puternice şi cu un dispreţ pentru statul mic. Istoricul Elie Halevy, vorbind despre soţii Webb aşa cum i-a cunoscut prima oară, cu patruzeci de ani în urmă, îşi aminteşte că:

> *„Socialismul lor este profund antiliberal. Ei nu-i urau pe tories (conservatori), ci, în realitate, erau extrem de îngăduitori faţă de ei, dar nu aveau nici o milă pentru liberalismul gladstonian. Menirea noastră avea loc în vremea războiului cu burii, şi atît liberalii progresişti, cît şi oamenii care începuseră să formeze partidul laburist luaseră cu generozitate partea burilor împotriva imperialismului britanic, în numele libertăţii şi al umanităţii. Dar cei doi Webb şi prietenul lor, Bemard Shaw, s-au ţinut deoparte. Erau în mod explicit imperialişti. Independenţa micilor naţiuni ar putea însemna ceva pentru individualistul liberal. Nu însemna nimic pentru colectivişti ca ei. Îl pot auzi pe Sidney Webb explicîndu-mi că viitorul aparţine marilor entităţi administrative naţionale, unde guvernanţii oficiali cîrmuiesc şi poliţia menţine ordinea."*

Şi în alt pasaj Halevy îl citează pe Bemard Shaw argumentînd, cam prin aceeaşi perioadă, că: „Lumea le aparţine în mod necesar statelor mari şi puternice, iar statele mici trebuie să se menţină între hotarele lor sau să fie zdrobite.[56]"

Am citat pe larg aceste pasaje, care nu ar surprinde pe nimeni dacă le-ar întîlni într-o descriere a predecesorilor germani ai naţional-socialismului, deoarece ele oferă o ilustrare atît de grăitoare a tipului de

[54] Citat dintr-un articol de dr.Niebuhr de către E.H.Carr: The Twenty Years' Crisis, 1941,p.203.
[55] Findlay MacKenzie (ed.), Planned Society, Yesterday, Today, Tomorrow: A Symposium, 1937, p.XX.
[56] E. Halevy, L'Ere des Tyrannies, Paris, 1938, p.217, şi History of the English People, Epilog, vol. I, pp. 105-106.

glorificare a puterii care duce uşor de la socialism la naţionalism şi care marchează profund vederile etice ale tuturor colectiviştilor. În măsura în care este vorba de naţiunile mici, Marx şi Engels nu erau mult mai binevoitori decît mai toţi ceilalţi colectivişti consecvenţi, iar opiniile exprimate de ei cu privire la cehi sau polonezi seamănă cu cele ale naţional-socialiştilor contemporani[57].

*

Dacă, de la marii filozofi sociali individualişti ai secolului al XlX-lea, cum ar fi Lord Acton sau Jacob Burchard, pînă la socialişti contemporani care au moştenit, ca Bertrand Russell, tradiţia liberală, puterea însăşi a fost considerată răul suprem, pentru colectivistul strict ea este un scop în sine. Nu este vorba numai despre faptul că dorinţa descrisă atît de bine de Bertrand Russell, de a organiza viaţa socială conform unui plan unitar izvorăşte în mare măsură dintr-o dorinţă de putere[58]. Dorinţa aceasta, mai mult decît atît, este rezultatul faptului că, pentru a-şi atinge scopul, colectiviştii trebuie să creeze putere — putere asupra oamenilor deţinută de alţi oameni de proporţii nemaicunoscute niciodată mai-nainte şi de faptul că succesul lor va depinde de gradul de realizare a unei astfel de puteri.

Adevărul acesta rămîne valabil, chiar dacă mulţi socialişti liberali sînt călăuziţi în eforturile lor de tragica iluzie că, lipsindu-i pe indivizii privaţi de puterea pe care o posedă într-un sistem individualist şi transferînd societăţii această putere, se poate desfiinţa, pe această cale, puterea. Ceea ce trec cu vederea toţi cei care argumentează în acest mod este că, prin concentrarea puterii în aşa fel încît ea poate fi utilizată în slujba unui plan unic, puterea nu este doar transferată, ci infinit potenţată, astfel că, trecînd unui singur for puterea exercitată anterior independent de către o multitudine de oameni, este creată o cantitate infinit mai mare de putere decît oricare dintre cele care au existat înainte, depăşindu-i atît de mult aria de acţiune, încît aproape devine altceva. Este complet eronat să susţii, aşa cum se face uneori, că marea putere exercitată de un Consiliu Planificator Central nu ar fi mai extinsă decît puterea exercitată colectiv de consiliile private de administraţie[59]. Într-o societate bazată pe competiţie nimeni nu poate să dispună măcar de o fracţiune a puterii pe care un consiliu socialist de planificare ar poseda-o, iar dacă nimeni nu poate utiliza în mod conştient puterea, afirmaţia că noua putere ai fi echivalentă cu aceea a tuturor capitaliştilor laolaltă nu este decît o mostră de utilizare greşită a cuvintelor[60]. Este doar un joc de cuvinte să se vorbească despre „puterea exercitată colectiv de consiliile de administraţie private", cîtă vreme membrii lor nu se aliază în vederea unei acţiuni concertate — care ar însemna, desigur, sfîrşitul concurenţei şi crearea unei economii planificate. Pentru a diviza sau descentraliza puterea, este necesar să fie redusă cantitatea absolută de putere, iar

---

[57] K. Marx, Revoluţie şi contrarevoluţie (este vorba probabil de articolele lui F. Engels, semnate K. Marx, şi apărute în New York Daily Tribune; v. F. Engels, „Revoluţie şi contrarevoluţie în Germania", în K.Marx şi F. Engels, Opere, vol.8,Editura Politică, 1960, pp.3-112; v.ilustraţia de la p.90 pentru semnătura lui K.Marx la articolul „ evoluţie şi contrarevoluţie" şi pp.51-55, în special 55, pentru opinii de genul celor semnalate de Hayek — n.ed. române).

[58] Bertrand Russell, The Scientific Outlook, 1931, p.211.

[59] B.E. Lippincott în Introducerea la lucrarea lui O.Lange şi F.M.Taylor, On the Economic Theory of Socialism, Minneapolis, 1938, p.35.

[60] Nu trebuie să îngăduim să ne înşele faptul că termenul „putere" (power), afară de sensul în care este folosit referitor la fiinţele umane, mai este folosit şi într-un sens impersonal (sau mai curînd antropomorfic) pentru orice cauză determinantă. Desigur, totdeauna va fi ceva care determină tot ce se întîmplă, şi în acest sens cantitatea de putere (energie) existentă trebuie să fie totdeauna aceeaşi. Dar acest lucru nu este adevărat despre puterea emanată în mod conştient de fiinţe umane.

sistemul întemeiat pe competiţie este singurul astfel croit încît să minimizeze prin descentralizare puterea exercitată de om asupra omului.

Am văzut mai-nainte cum separarea obiectivelor economice de cele politice este o garanţie esenţială a libertăţii individuale şi cum, din acest motiv, este atacată de toţi colectiviştii. La această constatare trebuie să adăugăm, în acest moment, că „substituirea puterii economice cu cea politică", cerută atît de des acum, înseamnă, în mod necesar, substituirea unei puteri care este totdeauna limitată cu o putere din faţa căreia nu există scăpare. Ceea ce se numeşte putere economică, deşi poate fi un instrument de coerciţie în mîinile indivizilor privaţi, nu este niciodată o putere exclusivă sau completă, nu este niciodată o putere exercitată asupra întregii vieţi a unei persoane. Centralizată, ca instrument al puterii politice, ea creează însă un grad de dependenţă cu greu de deosebit de sclavie.

Din cele două trăsături centrale ale oricărui sistem colectivist, nevoia de a avea uri sistem de scopuri ale grupului acceptat de toată lumea şi dorinţa pusă mai presus de orice de a conferi grupului maximum de putere în realizarea acestor scopuri, se naşte un sistem precis al moralei, care în anumite puncte coincide şi în altele se află în violent contrast cu morala noastră, dar diferă sub un aspect care pune sub semnul îndoielii utilizarea însăşi a calificativului „moral": cel al lipsei de libertate a conştiinţei individuale în aplicarea propriilor ei reguli şi chiar al lipsei oricărui fel de reguli generale pe care individului i se cere ori i se îngăduie să le respecte în orice împrejurare. Aceasta face să existe o asemenea discrepanţă între morala colectivistă şi ceea ce am socotit noi că este morala, încît ne vine greu să găsim principiul după care ea se conduce.

Deosebirea de principiu seamănă foarte mult cu aceea pe care am examinat-o în cazul supremaţiei dreptului. Ca şi legea formală, regulile eticii individuale, oricît de imprecise ar putea fi sub multe aspecte, sînt generale şi absolute, ele prescriu sau interzic un tip general de acţiune, independent de faptul că, în cazul concret dat, ţelul ultim este bun sau rău. A înşela sau a fura, a tortura sau a trăda încrederea este socotit un act rău, indiferent dacă, în cazul particular avut în vedere, asemenea acţiune provoacă sau nu daune. Nici faptul că, într-un caz particular dat, s-ar putea ca nimeni să nu ajungă într-o stare mai rea de pe urma lui, nici vreun ţel înalt în vederea căruia va fi fost săvîrşit actul nu pot schimba calificarea lui ca rău. Deşi uneori se poate să fim forţaţi să alegem între diferite rele, ele rămîn rele. Principiul că scopul scuză mijloacele este, în etica individualistă, privit ca o negare a oricărei morale. În etica colectivistă, el devine, în mod necesar, regula supremă; nu există, literalmente, nici o faptă pe care un colectivist consecvent să nu fie gata a o săvîrşi, dacă slujeşte „binele întregii societăţi", deoarece „binele întregului" este pentru el unicul criteriu a ceea ce se cuvine făcut. Acea raison d'Etat, în care etica colectivistă a găsit cea mai explicită întruchipare «a ei, nu cunoaşte altă limită decît cea trasată de oportunitate — adecvarea acelui act particular la scopul avut în vedere. Iar ceea ce implică la raison d'Etat în cazul relaţiilor dintre ţări diferite se aplică în mod egal relaţiilor dintre indivizi diferiţi în cadrul statului colectivist. Nu există lucruri pe care cetăţeanul acestui stat nu trebuie să fie pregătit să le facă, nici un act pe care conştiinţa trebuie să-l împiedice să-l comită, dacă aceasta este necesar atingerii unui scop pe care comunitatea şi l-a stabilit singură sau pe care superiorii îi poruncesc cetăţeanului să-l îndeplinească.

*

Absenţa unor reguli formale absolute în etica de factură colectivistă nu înseamnă, fireşte, că nu există unele obiceiuri utile ale indivizilor, pe care o comunitate colectivistă le va încuraja, şi altele, pe care le va descuraja. Lucrurile stau exact pe dos: ea va arăta un interes mult mai mare faţă de obiceiurile vieţii individuale decît într-o comunitate individualistă. Pentru a fi un membra util al societăţii colectiviste este nevoie de calităţi foarte precise, care trebuie să fie antrenate printr-o practică neîntreruptă. Motivul pentru care desemnăm aceste calităţi drept „obiceiuri utile", şi anevoie pot fi descrise drept virtuţi morale, este acela că individului nu i s-ar putea îngădui niciodată să pună aceste reguli mai presus de orice ordine specifice primite sau să le lase să devină un obstacol în calea realizării oricăreia din ţelurile comunităţii. Ele servesc, cum s-ar zice, la umplerea oricărui gol care s-ar ivi între ordinele directe sau fixarea anumitor obiective, dar nu pot niciodată să justifice un conflict cu voinţa autorităţii.

Deosebirea dintre virtuţile care vor continua să fie preţuite într-un sistem colectivist şi cele care vor dispărea este limpede ilustrată de o comparaţie între virtuţile pe care pînă şi cei mai răi duşmani le recunosc germanilor — sau mai cu rînd „prusacului tipic" — şi cele de care se socoteşte, în general, că sînt lipsiţi, şi prin care englezii, cu oarecare îndreptăţire, obişnuiau să creadă că excelează. Puţini oameni vor nega că, în ansamblu, germanii sînt harnici şi disciplinaţi, meticuloşi şi energici pînă la necruţare, conştiincioşi, neabătuţi în îndeplinirea oricărei sarcini pe care şi-o asumă, că posedă un puternic simţ al ordinii, o strictă supunere faţă de autorităţi, că se arată foarte dispuşi să facă sacrificii personale şi dovedesc mare curaj în situaţii de pericol fizic. Toate acestea fac din german un instrument eficient în ducerea pînă la capăt a unei sarcini trasate, iar, din acest motiv, trăsăturile acestea au fost cultivate cu grijă în vechiul stat prusac şi în noul Reich dominat de prusaci. Ceea ce se socoteşte adesea că îi lipseşte „germanului tipic" sînt virtuţile individualiste: toleranţa şi respectul pentru alţi indivizi şi opiniile lor, independenţa de gîndire şi acea tărie de caracter şi pornire de a apăra convingerile proprii împotriva unui superior, pe care germanii, de obicei conştienţi că lor le lipseşte, o numesc Zivilcourage, atenţia acordată celor slabi şi suferinzi şi acel sănătos dispreţ şi antipatie faţă de putere, pe care doar o veche tradiţie de libertate personală le creează. De asemenea, ei par a fi lipsiţi de majoritatea acelor calităţi de amănunt, dar atît de importante, care facilitează relaţiile dintre oameni într-o societate liberă: amabilitate şi simţul umorului, modestie personală şi respect pentru intimitatea vecinului, şi încredere în bunele sale intenţii.

După cele ce am spus mai-nainte, nu va provoca mirare afirmaţia că aceste virtuţi individualiste sînt, în acelaşi timp, virtuţi eminamente sociale, virtuţi care înlătură fricţiunile din contactele sociale şi care fac îndrumarea de sus în jos mai puţin necesară şi, totodată, mai dificilă. Sînt virtuţi care înfloresc oriunde tipul de societate individualist sau comercial a prevalat şi care sînt absente acolo unde predomină tipul colectivist sau militar de societate — o deosebire care este, sau era, la fel de sesizabilă între diferitele regiuni ale Germaniei, pe cît a devenit acum deosebirea între valorile care domnesc în Germania şi cele caracteristice Occidentului. Pînă de curînd cel puţin, în acele părţi ale Germaniei care au fost mai îndelung expuse influenţei forţelor civilizatoare ale comerţului, vechile oraşe comerciale din Sud şi din Vest şi oraşele hanseatice,

conceptele morale generale erau, probabil, mult mai înrudite cu acelea ale popoarelor occidentale decît cu cele care au devenit acum dominante în întreaga Germanie.

Ar fi totuşi extrem de nedrept să considerăm masa popoarelor totalitare ca fiind lipsită de fervoare morală din cauză că oferă un sprijin neclintit unui sistem care nouă ne pare a fi o negare a valorilor morale prin excelenţă. În cazul majorităţii oamenilor din aceste ţări probabil că adevărul se află la polul opus: intensitatea trăirilor morale ce susţin o mişcare ca naţional-socialismul sau comunismul poate fi, probabil, comparată cu aceea a marilor mişcări religioase din istorie. O dată ce admiţi că individul nu este decît un mijloc pentru a sluji scopurile unei entităţi superioare, numită societate sau naţiune, aproape toate trăsăturile regimurilor totalitare care ne stârnesc oroare decurg în mod necesar. Din punct de vedere colectivist, intoleranţa şi suprimarea brutală a opoziţiei, ignorarea completă a vieţii şi fericirii individului sînt urmări fireşti şi inevitabile ale acestei premise fundamentale, iar colectivistul poate recunoaşte acest lucru şi, în acelaşi timp, pretinde că sistemul lui este superior celui în care intereselor „egoiste" ale individului li se îngăduie să obstrucţioneze deplina realizare a obiectivelor urmărite de către comunitate. Cînd filozofii germani prezintă în mod repetat efortul de dobîndire a fericirii personale ca drept intrinsec imoral şi admit numai îndeplinirea unei datorii impuse ca pe ceva demn de laudă, ei sînt de o desăvîrşită sinceritate, oricît de dificil de înţeles ar fi această atitudine pentru cei care au fost crescuţi într-o tradiţie diferită.

Acolo unde există un singur obiectiv comun atotcuprinzător, nu rămîne spaţiu pentru nici un fel de reguli sau morală cu caracter general. Într-o măsură limitată, noi înşine trăim această experienţă în vreme de război. Dar chiar şi războiul şi cele mai mari pericole nu au produs în Anglia decît o abordare foarte moderat totalitară, o înlăturare într-o măsură foarte redusă a tuturor celorlalte valori, pentru a face loc unui ţel unic. Dar acolo unde scopuri speciale domină întreaga societate este inevitabil ca, din cînd în cînd, cruzimea să devină o datorie, ca acţiuni împotriva cărora se revoltă toate simţurile noastre, cum ar fi împuşcarea unor ostateci sau uciderea bătrînilor şi a bolnavilor, să fie socotite drept nişte simple chestiuni de eficienţă, ca dezrădăcinarea şi transportarea forţată a sute de mii de oameni să devină instrumentul unei politici aprobate aproape de toată lumea, cu excepţia victimelor, sau ca propuneri de tipul „mobilizării femeilor în scopuri de reproducere" să poată fi formulate cu seriozitate. În ochii colectivistului există totdeauna un ţel mai însemnat pe care îl pot sluji aceste acţiuni şi care, după el, se justifică, fiindcă urmărirea scopului comun al unei societăţi nu poate cunoaşte limite puse de vreun drept ori vreo valoare a oricărui individ.

Dar, în timp ce, în cazul masei cetăţenilor statului totalitar devotamentul dezinteresat faţă de un ideal, chiar dacă este vorba despre unul respingător pentru noi, poate adesea împinge la aprobarea şi chiar săvîrşirea unor asemenea fapte, justificarea aceasta nu poate fi invocată în favoarea celor care orientează politica statului. Pentru a da un ajutor util ia conducerea unui stat totalitar nu este suficient să fii gata să accepţi o justificare eronată a unor fapte josnice, trebuie să fii pregătit activ să încâlci orice regulă morală cunoscută, dacă acest lucru este socotit necesar pentru atingerea scopului stabilit. Deoarece conducătorul suprem stabileşte de unul singur ţelurile, ajutoarele lui nu trebuie să aibă nici o convingere proprie. Ei trebuie, mai presus de orice, să se pună fără rezerve în slujba persoanei conducătorului, dar, imediat după

aceasta, cel mai important lucru este ca ei să fie complet lipsiţi de principii şi, literalmente, capabili de orice. Trebuie să nu aibă idealuri personale pe care să vrea să le realizeze, nici o idee despre rău sau bine care să poată încurca intenţiile conducătorului. Cei cu convingeri morale de genul celor care în trecut au călăuzit popoarele europene au deci prea puţine motive să fie atraşi de putere; există prea puţine elemente care ar putea să compenseze caracterul dezgustător al multora dintre aceste însărcinări şi puţine şanse de a satisface dorinţa de un tip ceva mai idealist, de a primi o compensaţie de acest gen pentru riscul incontestabil, pentru sacrificarea aproape a tuturor plăcerilor vieţii private şi jertfirea independenţei personale, cerute de posturile de mare răspundere. Singurele gusturi care sînt satisfăcute sînt gustul pentru putere ca atare, plăcerea de a fi ascultat şi de a face parte dintr-o maşinărie care funcţionează bine şi are o forţă copleşitoare în faţa căreia totul se înclină.

Chiar şi aşa, deşi există puţine elemente care sînt susceptibile de a îndemna pe oamenii buni după criteriile noastre să aspire la poziţiile de conducere în maşina totalitară şi sînt multe aspecte care îi vor ţine deoparte, rămîn şi alte prilejuri de manifestare pentru cei brutali şi lipsiţi de scrupule. Vor fi misiuni de îndeplinit asupra ticăloşiei cărora, dacă le privim intrinsec, nimeni nu nutreşte nici o îndoială, dar care trebuie să fie făcute, pentru a atinge un scop mai înalt şi care se cere să fie duse la bun sfîrşit cu aceeaşi pricepere şi eficienţă ca oricare altele. Vor fi de îndeplinit acţiuni rele în sine, pe care tuturor celor încă influenţaţi de morala tradiţională le va fi silă să le facă, comportarea celor gata să le săvîrşească devenind o cale de promovare şi de dobîndire a puterii. Într-o societate totalitară sînt numeroase locuri în care trebuie să fii crud şi să intimidezi, să înşeli cu bună ştiinţă şi să spionezi. Nici Gestapoul, nici administraţia unui lagăr de concentrare, nici Ministerul Propagandei, nici SA sau SS (ori echivalentul lor italian sau rus) nu sînt locuri adecvate manifestării de sentimente umanitare. Cu toate acestea, prin asemenea locuri trece calea care duce la cele mai înalte funcţii în statul totalitar. Este cît se poate de adevărată concluzia unui distins economist american, trasă pe baza unei scurte enumerări similare a îndatoririlor autorităţilor unui stat colectivist, şi conform căreia:

> *”ei vor avea de făcut aceste lucruri fie că sînt sau nu de acord cu ele, iar probabilitatea ca oamenii aflaţi la putere să fie indivizi cărora le-ar displace deţinerea şi exercitarea puterii este egală cu probabilitatea ca o persoană cu o fire extrem de blîndă să capete slujba de biciuitor-şef pe o plantaţie cu sclavi"[61].*

Nu putem însă să epuizăm aici subiectul. Problema selecţiei conducătorilor este strîns legată de problema mai cuprinzătoare a selecţiei operate în funcţie de opiniile profesate sau, mai curînd, conform cu disponibilitatea unei persoane de a se conforma unui set de doctrine în veşnică schimbare. Ajungem astfel la una dintre trăsăturile morale caracteristice totalitarismului — raporturile şi efectele sale asupra tuturor virtuţilor plasate sub titulatura generală de sinceritate. Subiectul acesta este atît de vast, încît necesită un capitol separat.

[61] Profesorul F.H. Knight în The Journal of Political Economy, decembrie 1938, p. 869.

CAPITOLUL XI

SFÎRŞITUL ADEVĂRULUI

„Este semnificativ faptul că naţionalizarea gîndirii a decurs pretutindeni paripass cu naţionalizarea industriei."

E.H.CARR

Cel mai eficient mod de a face pe oricine să slujească sistemul unic de scopuri către care este îndreptat planul social este de a-l determina pe fiecare să creadă în aceste scopuri. Pentru a asigura funcţionarea eficientă a unui sistem totalitar nu este suficient ca toată lumea să fie forţată să muncească pentru a atinge aceleaşi scopuri. Este esenţial ca oamenii să ajungă să le considere propriile lor scopuri. Deşi credinţele pot să fie alese în numele oamenilor şi impuse acestora, ele trebuie să devină credinţele lor, un crez unanim acceptat, care-i face pe indivizi, pe cît posibil, să acţioneze spontan în felul voit de planificator. Dacă senzaţia de opresiune dintr-un stat totalitar este, în general, mult mai puţin acută decît îşi închipuie majoritatea oamenilor din ţările liberale, aceasta se produce din cauză că guvernele totalitare izbutesc într-un grad sporit să-i facă pe oameni să gîndească aşa cum vor ele.

Bine-nţeles, această atitudine este cultivată prin inter¬mediul unor variate forme de propagandă. Tehnica ei este acum atît de familiară, încît nu este nevoie să spunem mare lucru despre ea. Singurul aspect care trebuie scos în evidenţă este că nici propaganda ca atare, nici tehnicile folosite nu sînt specifice totalitarismului, dar ceea ce îi schimbă atît de complet natura şi efectul propagandei într-un stat totalitar este faptul că ea slujeşte, în totalitatea ei, acelaşi obiectiv, că toate instrumentele propagandei sînt coordonate pentru a influenţa indivizii în aceeaşi direcţie şi pentru a produce caracteristica Gleichschaltung a tuturor minţilor. Efectul propagandei din ţările totalitare, din punctul de vedere al rezultatelor, diferă nu numai prin amploare, ci şi calitativ de cel al propagandei făcute cu diferite scopuri de către firme independente şi aflate în competiţie. Dacă toate sursele de informare se află efectiv sub un control unic, nu se mai pune doar problema de a convinge oamenii de cutare sau cutare lucru. Propagandistul abil are atunci puterea de a le modela minţile în orice direcţie decide el, astfel încît şi cei mai inteligenţi şi independenţi oameni nu pot scăpa cu totul de această influenţă, dacă sînt izolaţi vreme îndelungată de toate celelalte surse de informare.

Deşi acest statut conferă propagandei, în statele totalitare, o putere unică asupra minţilor oamenilor, efectele morale specifice izvorăsc nu din tehnică, ci din obiectul şi aria propagandei totalitare. Dacă ea ar putea fi limitată la îndoctrinarea oamenilor cu întregul set de valori către care este orientat efortul social, propaganda ar reprezenta numai o manifestare particulară a trăsăturilor caracteristice moralei colectiviste, pe care le-am examinat deja. Dacă obiectivul ei ar fi doar să le inculce oamenilor un cod moral precis şi cuprinzător, problema ar fi numai dacă este bun sau rău codul moral. Am văzut că nu e plauzibil să ne atragă codul moral al unei societăţi totalitare, că pînă şi năzuinţa către egalitate prin intermediul unei economii

dirijate poate avea drept rezultat numai o inegalitate impusă oficial, o stabilire autoritară a statusului fiecărui individ în noua ordine ierarhică, dispărînd din acest cod majoritatea elementelor umanitare ale moralei noastre, respectul pentru viaţa umană, pentru cel slab şi, în general, pentru individ. Oricît de detestabil poate fi acest lucru pentru majoritatea oamenilor, şi cu toate că el implică o schimbare a criteriilor morale, nu este neapărat în întregime an timorai. Unele trăsături ale unui asemenea sistem pot chiar să-i atragă pe moraliştii mai severi, cu tentă conservatoare, şi să le pară preferabile criteriile mai indulgente ale unei societăţi liberale.

Consecinţele morale ale propagandei totalitare, pe care trebuie să le analizăm acum, au totuşi un caracter mai profund. Ele distrug orice fel de morală, fiindcă subminează temelia oricărei morale, simţul şi respectul adevărului. Din cauza naturii sarcinii sale, propaganda totalitară nu se poate limita la valori, la probleme de opinii şi de convingeri morale, în care individul se va conforma totdeauna, mai mult sau mai puţin, vederilor care cîrmuiesc comunitatea sa, ci trebuie să se extindă la probleme de fapt, în care inteligenţa umană este implicată într-un mod diferit. Lucrurile iau această întorsătură, mai întîi, întrucît pentru a-i convinge pe oameni să accepte valorile oficiale, acestora trebuie să li se găsească o justificare sau o legătură cu valorile deja acceptate de oameni, ceea ce, de obicei, va implica aserţiuni referitoare la conexiuni cauzale între mijloace şi scopuri; iar, în al doilea rînd, fiindcă distincţia dintre scopuri şi mijloace, dintre obiectivul urmărit şi măsurile luate pentru a-l realiza, nu este de fapt niciodată atît de clar conturată şi tranşantă cum pare să sugereze orice discuţie generală a acestor probleme; aşadar, oamenii trebuie să fie făcuţi să aprobe nu numai ţelurile ultime, dar şi vederile privitoare la faptele şi posibilităţile pe care se bazează măsurile particulare.

*

Am văzut că nu se poate realiza, într-o societate liberă, acordul asupra unui cod complet, acel cod atotcuprinzător de valori care este presupus de orice plan economic, ci el ar trebui să fie creat în noile condiţii. Nu trebuie să presupunem însă că planificatorul va aborda sarcina lui fiind conştient de această nevoie sau, chiar nefiind conştient de ea, i-ar sta în puteri să creeze, înainte de a se trece la elaborarea planului, un astfel de cod cuprinzător. El descoperă conflictele dintre diferitele nevoi omeneşti pe măsură ce păşeşte pe drumul său şi trebuie să ia deciziile pe măsură ce se iveşte o nevoie. Codul de valori care-i călăuzeşte deciziile nu există in absîracto înainte de a fi nevoit să ia deciziile, trebuind să fie creat o dată cu deciziile particulare. Am mai văzut cum această neputinţă de a separa problema valorilor de deciziile particulare face imposibil ca un for democratic, nepotrivit, desigur, să hotărască în privinţa detaliilor tehnice ale unui plan, să nu poată determina nici măcar valorile subiacente planului.

Aşadar, autoritatea planificatoare va fi nevoită, în mod constant, să ia, în acelaşi timp, hotărîri în diverse probleme, pornind de la aprecieri pentru care nu există reguli morale definite, şi să justifice în ochii oamenilor deciziile luate — sau, cel puţin, trebuie cumva să-i facă pe oameni să creadă că s-au luat deciziile corecte. Cu toate că autorii unei decizii se poate să nu fi fost călăuziţi de nimic altceva decît de prejudecată, unele principii călăuzitoare vor trebui să fie enunţate în mod public, în cazul în care comunitatea urmează nu

doar să se supună pasiv, ci să sprijine activ măsura respectivă. Nevoia de a da un aspect raţional simpatiilor şi antipatiilor care, în lipsă de altceva, trebuie să-l ghideze pe planificator în multe din deciziile lui şi necesitatea de a-şi declara motivele, într-o formă cît mai atrăgătoare pentru cît mai mulţi oameni cu putinţă, îl va forţa să construiască teorii, adică aserţiuni privitoare la relaţiile dintre fapte, care devin atunci o parte integrantă a doctrinei oficiale. Acest proces de făurire a unui „mit" pentru a-şi justifica propria acţiune nu e nevoie să fie conştient. Conducătorul totalitar poate fi mînat doar de o antipatie instinctivă faţă de starea de lucruri pe care a găsit-o şi de dorinţa de a crea o nouă ordine ierarhică mai apropiată de felul în care vede el meritele oamenilor; el poate doar să ştie că îi detestă pe evrei, care păreau să aibă atîta succes într-o ordine care nu-i oferea lui un loc satisfăcător şi că iubeşte şi admiră omul înalt, blond, figură „aristocratică" a romanelor citite în tinereţe.

În acest fel, pentru a găsi o fundamentare raţională prejudecăţilor pe care le împărtăşeşte dimpreună cu mulţi dintre semenii săi, el va îmbrăţişa fară ezitare teorii care par să ofere o asemenea întemeiere. Astfel, o teorie pseudoştiinţifică devine parte a unui crez oficial care, într-o măsură mai mare sau mai mică, dirijează acţiunea fiecăruia. Sau antipatia răspîndită faţă de civilizaţia industrială şi dorul romantic după viaţa rustică, îngemănate cu ideea (probabil eronată) despre calităţile speciale de soldaţi ale oamenilor de la ţară, vor oferi bazele unui alt mit: Blut und Boden (sînge şi glie), care exprimă nu numai valori fundamentale, dar şi un întreg arsenal de convingeri despre cauze şi efecte care, devenite idealuri directoare pentru activitatea întregii comunităţi, nu mai pot fi puse în discuţie.

Nevoia de a recurge la asemenea doctrine oficiale ca instrumente de conducere şi mobilizare a eforturilor poporului a fost prezisă cu clarviziune de către diferiţii teoreticieni ai sistemului totalitar. „Minciunile nobile" ale lui Platon şi „miturile" lui Sorel servesc acelaşi obiectiv ca şi doctrina rasială a naziştilor sau teoria statului corporatist formulată de Mussolini. Toate se bazează, în mod necesar, pe viziuni unilaterale asupra faptelor, transformate în teorii ştiinţifice pentru a justifica o opinie preconcepută.

*

Cea mai eficientă metodă de a-i face pe oameni să accepte validitatea valorilor pe care urmează să le slujească este aceea de a-i convinge că sînt, în realitate, identice cu cele pe care ei, sau măcar cei mai buni dintre ei, le-au profesat întotdeauna, dar pe care nu le-au înţeles sau apreciat cum se cuvine pînă atunci. Oamenii sînt făcuţi să-şi transfere devoţiunea de la vechii zei la cei noi, sub pretextul că noii zei sînt, în realitate, ceea ce le spusese dintotdeauna instinctul lor sănătos, dar nu putuseră întrezări mai-nainte decît în chip vag. Iar cea mai eficientă tehnică în acest scop este folosirea vechilor cuvinte, dar cu înţeles schimbat. Puţine trăsături ale regimurilor totalitare sînt totodată atît de înşelătoare pentru observatorul superficial, dar atît de caracteristice totuşi pentru întregul climat intelectual, cum sînt pervertirea deplină a limbajului, alterarea înţelesului cuvintelor ce ex primă idealurile noilor regimuri.

Fireşte că, în acest sens, cuvîntul care suferă cel mai mult este cuvîntul „libertate". Este un cuvînt utilizat în statele totalitare la fel de slobod ca oriunde. Ba chiar aproape că s-ar putea spune — şi ar trebui să

ne servească drept avertisment, pentru a ne feri de ispita celor care ne propun Libertăţi noi în locul celor vechi[62] – că oriunde libertatea, aşa cum o înţelegem noi, a fost distrusă, aceasta s-a făcut aproape totdeauna în numele vreunei noi libertăţi făgăduite poporului. Chiar printre noi avem „planificatori pentru libertate" care ne promit o „libertate colectivă a grupului", a cărei natură poate fi dedusă din faptul că partizanii ei găsesc necesar să ne asigure că „fireşte, instaurarea libertăţii planificate nu înseamnă că toate [sic] formele anterioare ale libertăţii trebuie să fie abolite". Dr.Karl Mannheim, din a cărui lucrare[63] sînt luate aceste afirmaţii, cel puţin ne avertizează că: „o concepţie despre libertate croită după tiparele epocii precedente este un obstacol în calea oricărei înţelegeri reale a problemei." Dar modul cum utilizează el cuvîntul libertate este la fel de înşelător ca şi atunci cînd el este rostit de politicienii totalitari. Ca şi libertatea acestora, „libertatea colectivă" pe care ne-o oferă el nu este libertate pentru membrii societăţii, ci libertatea nelimitată lăsată planificatorului de a face cu noi orice pofteşte. Este confuzia dintre libertate şi puterea dusă la extrem[64].

În acest caz particular, pervertirea sensului cuvîntului a fost, desigur, bine pregătită de un lung şir de filozofi germani, şi nu în ultimul rînd de mulţi dintre teoreticienii socialismului. Dar „libertate" nu este cîtuşi de puţin singurul dintre cuvintele al căror înţeles a fost schimbat în contrariul său, pentru a le transforma în instrumente ale propagandei totalitare. Am văzut deja cum acelaşi lucru se întîmplă cu „dreptate" şi „lege" şi „egal". Lista ar putea fi extinsă pînă ar include aproape toţi termenii morali şi politici de uz curent.

Cui nu a trăit nemijlocit acest proces îi este greu să aprecieze amploarea acestei prefaceri a înţelesului cuvintelor, confuzia pe care o stîmeşte şi barierele pe care le ridică în faţa oricărei discuţii naţionale. Numai dacă vezi poţi să înţelegi cum se ajunge ca un frate ce îmbrăţişează noua credinţă în scurt timp să pară a vorbi un limbaj diferit, care face imposibilă orice comunicare reală cu celălalt frate. Iar stîlcirea limbajului devine şi mai gravă, întrucît schimbarea înţelesului cuvintelor care descriu idealuri politice nu este un episod izolat, ci un proces continuu, o tehnică folosită conştient sau inconştient pentru a dirija poporul. Treptat, pe măsură ce procesul continuă, întregul limbaj este văduvit de sensuri, cuvintele devin cochilii goale, lipsite de orice înţeles precis, la fel de bune pentru a denota un lucru şi opusul său, utilizate doar pentru a declanşa emoţiile asociate încă acestor învelişuri.

Nu este greu să-i lipseşti pe cei mai mulţi dintre oameni de o gîndire independentă. Dar minoritatea care va menţine o tendinţă critică trebuie să fie şi ea redusă la tăcere. Am şi văzut de ce constrîngerea nu poate fi folosită doar pentru a impune codul etic subiacent planului, după care se conduce orice activitate socială. Întrucît multe componente ale acestui cod nu vor fi niciodată explicit formulate, întrucît multe părţi ale scării de valori care serveşte drept ghid vor exista doar implicit în plan, planul ca atare, fiecare detaliu al său, de fapt fiecare act de guvernare trebuie să devină sacrosante şi ferite de critică. Dacă oamenii trebuie să

[62] Acesta este titlul unei recente lucrări a istoricului american C.L.Becker.

[63] Man and Society in an Age of Reconstruction, p.377.

[64] Dl Peter Drucker {TheEnd of Economic Man, p.74) remarcă în mod corect: „cu cît există mai puţină libertate, cu atît mai mult se discută despre « noua libertate ». Totuşi, această nouă libertate este un simplu cuvînt care acoperă exact contrazicerea a tot ce Europa a înţeles totdeauna prin libertate... Noua libertate predicată în Europa este însă dreptul majorităţii împotriva individului."

sprijine fără ezitare efortul comun, ei trebuie să fie convinşi că nu numai scopul vizat, dar şi mijloacele alese sînt cele juste. Crezul oficial, la care va fi obligatoriu să aderi, va cuprinde, prin urmare, toate aprecierile asupra faptelor pe care este bazat planul. Critica publică, chiar exprimarea îndoielii, trebuie să fie suprimate, fiindcă ele duc la reducerea sprijinului popular. Soţii Webb prezintă în felul următor situaţia din orice întreprindere rusă: „Cît timp o lucrare e în plină desfăşurare, orice îndoială exprimată în public, fie şi temerile că planul nu va avea succes, este un act de nesupunere şi chiar de trădare, din cauza efectelor pe care le-ar putea avea asupra voinţei şi asupra efortului restului colectivului[65]. Cînd îndoiala sau temerile exprimate nu se referă la reuşita unei anumite întreprinderi, ci la întregul plan social, cu atît mai mult atitudinea trebuie calificată drept sabotaj.

Faptele şi teoriile trebuie să devină obiectul doctrinei oficiale în aceeaşi măsură cu viziunea asupra valorilor. Iar întregul aparat de răspîndire a cunoştinţelor, şcolile şi presa, radioul şi cinematograful vor fi utilizate exclusiv pentru a inculca punctele de vedere care, indiferent dacă sînt adevărate sau false, vor întări credinţa în justeţea deciziilor luate de autorităţi; iar orice informaţii care ar putea provoca îndoială sau ezitare vor fi cenzurate. Efectul probabil asupra încrederii poporului în sistem devine singurul criteriu pentru a decide dacă o anumită informaţie urmează să fie publicată sau suprimată. Într-un stat totalitar situaţia este, în permanenţă şi în toate domeniile, similară celei existente în alte părţi, în anumite domenii, în vreme de război. Orice ar putea stîrni îndoieli cu privire la înţelepciunea guvernului sau nemulţumire va fi ascuns faţă de popor. Date care ar permite comparaţii nefavorabile cu condiţiile din alte părţi, prezentarea unor alternative posibile la politica urmată în prezent, informaţii care ar putea sugera incapacitatea guvernului de a-şi respecta promisiunile făcute sau de a folosi posibilităţile de ameliorare a situaţiei — toate acestea vor fi cenzurate. Nu există, prin urmare, nici un domeniu în care să nu fie aplicat controlul sistematic al informaţiei şi să nu fie consolidată uniformitatea opiniilor.

Controlarea informaţiei se practică pînă şi în domeniile aparent cele mai depărtate de orice fel de interese politice, în particular în toate ştiinţele, chiar şi în cele mai abstracte. Este lesne de bănuit şi s-a confirmat pe scară largă, în viaţă, faptul că, în disciplinele care abordează direct relaţiile umane şi, de aceea, afectează în mod absolut nemijlocit opiniile politice, precum istoria, dreptul sau ştiinţele economice, căutarea dezinteresată a adevărului prin cercetare nu poate fi îngăduită într-un sistem totalitar, iar justificarea opiniilor oficiale devine unicul obiectiv. Într-adevăr, în toate ţările totalitare, aceste discipline au devenit cele mai productive maşini de fabricat mituri oficiale, pe care cîrmuitorii le folosesc pentru a îndruma minţile şi voinţele supuşilor lor. Nu este surprinzător că în aceste sfere este abandonată pînă şi pretenţia căutării adevărului, iar autorităţile decid ce doctrine s-ar cuveni să fie predate şi răspîndite în scris.

Controlul totalitar asupra opiniei se extinde însă şi la teme care, la prima vedere, par a nu avea nici o semnificaţie politică. Uneori este greu de explicat de ce anumite doctrine au ajuns să fie prescrise în mod oficial sau de ce s-a trecut la încurajarea altora şi de ce, în mod curios, aceste simpatii şi antipatii sînt evident

[65] B.Webb, *Soviet Communism,* p. 1038.

similare în diferitele sisteme totalitare. În particular, toate par a împărtăşi o antipatie pronunţată faţă de formele mai abstracte ale gîndirii, o antipatie manifestată, în mod caracteristic, şi de către numeroşi adepţi ai colectivismului dintre savanţii noştri. Fie că teoria relativităţii este prezentată drept un „atac semit împotriva temeliei fizicii creştine şi nordice", fie că ea este combătută fiindcă se află „în conflict cu materialismul dialectic şi dogma marxistă" — rezultatul este aproape identic. Prea mare nu-i nici deosebirea cînd anumite teoreme ale statisticii matematice sînt atacate pentru că „fac parte din lupta de clasă pe frontul ideologic şi sînt produsul istoric al rolului jucat de matematici ca slujnice ale burgheziei" sau cînd toată tematica este condamnată deoarece „nu oferă garanţii că va servi intereselor poporului". Se pare că matematica pură nu este nici ea cruţată şi că susţinerea anumitor opinii cu privire la natura continuităţii poate fi pusă pe seama „prejudecăţilor burgheze". Conform soţilor Webb, Gazeta pentru ştiinţele naturale marxist-leniniste are următoarea deviză: „Sîntem pentru partinitate în matematici. Sîntem pentru puritatea teoriei marxist-leniniste pe tărîmul chirurgiei". Situaţia pare să fie foarte asemănătoare în Germania. Gazeta Asociaţiei naţional-socialiste a matematicienilor este pătrunsă de linia „partidului în matematici" şi unul dintre cei mai cunoscuţi fizicieni germani, laureat al premiului Nobel, Lennard, şi-a sintetizat opera vieţii sale sub titlul Fizica germană în patru volume !

Este absolut în consonanţă cu întregul spirit al totalitarismului faptul că el condamnă orice activitate umană desfăşurată doar de dragul ei şi lipsită de ţeluri ulterioare. Ştiinţa pentru ştiinţă, arta pentru artă le repugnă în egală măsură naziştilor, intelectualilor noştri socialişti şi comuniştilor, justificarea oricărei activităţi trebuie să decurgă dintr-un scop social formulat conştient. Nu trebuie să existe nici o activitate spontană, nedirijată, fiindcă ea ar putea produce rezultate care nu pot fi prevăzute şi pe care planul nu le include. Ar putea produce ceva nou, la care nici măcar nu se poate visa, pe baza filozofiei planificatorului. Principiul se extinde pînă şi la jocuri şi distracţii. Las pe seama cititorului să ghicească dacă în Germania sau în Rusia şahiştii au fost îndemnaţi de forurile oficiale să „termine o dată pentru totdeauna cu neutralitatea şahului. Trebuie să condamnăm o dată pentru totdeauna formula « şah de dragul şahului», ca şi formula « artă pentru artă »."

Oricît de incredibile pot să pară unele din aceste aberaţii, trebuie să ne ferim să le desconsiderăm, tratîndu-le ca pe nişte simple produse secundare accidentale, care nu au nimic de-a face cu esenţa unui sistem totalitar sau planificat. Nu sînt doar atît. Ele sînt rezultatul direct al aceleiaşi dorinţe de a vedea totul dirijat din perspectiva unei „concepţii unitare asupra întregului", a nevoii de a confirma, cu orice preţ, viziunile pentru care oamenilor li se cere să facă necontenit sacrificii, precum şi a ideii generale după care cunoştinţele şi credinţele oamenilor sînt un instrument destinat utilizării într-un singur scop. O dată ce ştiinţa este nevoită să slujească nu adevărul, ci interesele unei clase, ale unei comunităţi ori ale unui stat, unica sarcină a argumentării şi a analizei ideilor este aceea de a justifica şi de a răspîndi în lume convingerile care orientează întreaga viaţă a comunităţii. Aşa cum a explicat ministrul nazist al justiţiei, întrebarea pe care trebuie să şi-o pună orice nouă teorie ştiinţifică este: oare servesc astfel naţional-socialismul, spre cel mai mare folos al tuturor?

Însuşi cuvîntul „adevăr" încetează de a mai avea vechiul lui înţeles. Nu mai descrie ceva care trebuie descoperit, avînd conştiinţa individuală drept singurul arbitru care hotărăşte dacă, în orice instanţă particulară, dovada (sau reputaţia celor care o aduc) este un temei suficient pentru a-ţi asuma o convingere; adevărul devine ceva stabilit de autorităţi, ceva în care trebuie să se creadă în interesul unităţii efortului organizat şi care poate fi modificat după cum o cer exigenţele acestui efort organizat.

Climatul intelectual de ansamblu generat de această mentalitate, spiritul de total cinism în ce priveşte adevărul, zămislit de ea, pierderea pînă şi a simţului adevărului, dispariţia spiritului de cercetare independent şi a credinţei în puterea convingerii raţionale, modul în care deosebirile de opinie în fiecare ramură a cunoaşterii devin chestiuni politice menite a fi decise de către autorităţi, toate acestea sînt lucruri pe care trebuie să le trăieşti personal. Nici un fel de descriere succintă nu poate reda amploarea lor. Poate că faptul cel mai alarmant este acela că dispreţul pentru libertatea intelectuală nu este o stare care se iveşte numai după ce sistemul totalitar este instaurat, ci una care poate fi găsită pretutindeni printre intelectualii care au îmbrăţişat un crez colectivist şi care sînt aclamaţi ca lideri intelectuali chiar în ţări aflate încă sub un regim liberal. Nu numai că opresiunea cea mai rea este aprobată, dacă este practicată în numele socialismului, dar oameni care pretind că vorbesc în numele savanţilor din ţările liberale pledează făţiş pentru crearea unui sistem totalitar şi intoleranţa este proslăvită pe faţă. Am ajuns să vedem recent cum un autor britanic de lucrări ştiinţifice apără pînă şi Inchiziţia, deoarece, în opinia lui, „este benefică pentru ştiinţă cînd protejează o clasă progresistă"[66]. Desigur, această opinie este, practic, de nedeosebit de vederile care i-au condus pe nazişti la persecutarea oamenilor de ştiinţă, la arderea cărţilor ştiinţifice şi la stîrpirea sistematică a intelectualităţii popoarelor subjugate.

*

Dorinţa de a le impune cu forţa oamenilor un crez considerat salutar pentru ei nu este, desigur, un lucru nou sau specific epocii noastre. Nou este însă argumentul cu care mulţi dintre intelectualii noştri încearcă să justifice asemenea încercări. Nu există nici o libertate reală de gîndire în societatea noastră, aşa se spune, fiindcă opiniile şi gusturile maselor sînt modelate de propagandă, de reclamă, după exemplul claselor de sus şi prin mijlocirea altor factori din mediu care, în mod inevitabil, forţează gîndirea oamenilor să apuce pe drumuri bătătorite. Din această afirmaţie se trage concluzia că, în condiţiile în care idealurile şi gusturile marii majorităţi a indivizilor sînt totdeauna dependente de împrejurări pe care le putem controla, se cuvine să folosim în mod deliberat această putere pentru a îndrepta gîndurile oamenilor în direcţia socotită de noi ca fiind dezirabilă.

Este probabil destul de adevărat că marea majoritate a indivizilor sînt rareori capabili să gîndească independent, că în mai toate problemele ei acceptă opinii pe care le găsesc gata confecţionate şi că vor fi la fel de mulţumiţi dacă se nasc cu, ori sînt împinşi cu sila spre, un set de convingeri sau altul. Probabil că în orice societate libertatea de gîndire va avea o semnificaţie nemijlocită doar pentru o minoritate restrînsă. Dar

[66] J.G.Crowther, The Social Relations of Science, 1941,P-333.

aceasta nu înseamnă că oricine este competent ori s-ar cuveni să aibă puterea de a selecţiona pe aceia cărora urmează să le fie rezervată această libertate. Cert e că ea nu justifică pretenţia trufaşă a nici unui grup de oameni de a monopoliza dreptul de a stabili ce s-ar cuveni să gîndească sau să creadă oamenii. Este o dovadă de totală confuzie în gîndire să susţii că în condiţiile în care, în orice tip de sistem, majoritatea oamenilor urmează un lider, este totuna dacă fiecare trebuie să urmeze acelaşi lider. A diminua valoarea libertăţii intelectuale fiindcă ea nu va însemna niciodată pentru toată lumea aceeaşi posibilitate de gîndire independentă s-ar traduce într-o completă ignorare a raţiunilor care conferă valoare libertăţii intelectuale. Ceea ce este esenţial pentru a o face să servească funcţia ei de prim motor al progresului intelectual nu este ca fiecare să fie capabil de a gîndi sau de a scrie orice, ci ca oricare cauză sau idee să poată fi argumentată de către cineva. Cîtă vreme nu este suprimat dezacordul, totdeauna vor fi unii care vor pune sub semnul întrebării ideile după care se călăuzesc contemporanii lor şi vor supune noi idei la proba argumentării şi a popularizării.

Această interacţiune a indivizilor posedînd cunoştinţe diferite şi opinii diferite constituie viaţa gîndirii. Dezvoltarea raţiunii este un proces social bazat pe existenţa unor astfel de deosebiri. Esenţa sa este că rezultatele lui nu pot fi prezise, că nu putem şti care opinii vor sprijini dezvoltarea şi care nu — pe scurt, că dezvoltarea nu poate fi guvernată de nici una dintre opiniile pe care le profesăm acum, fără ca, prin aceasta, să nu o limităm. A planifica sau a „organiza" dezvoltarea minţii sau, într-un cuvînt, progresul în general, este o contradicţie în termeni. Ideea că mintea omenească ar trebui să-şi controleze „conştient" propria dezvoltare confundă raţiunea individului, care singură poate „să controleze conştient" orice, cu procesul interpersonal căruia îi este datorată această dezvoltare. Încercînd să îl controlăm, nu facem decît să stabilim limite dezvoltării sale şi trebuie, mai curînd sau mai tîrziu, să producem o stagnare a gîndirii şi un declin al raţiunii.

Tragedia gîndirii colectiviste este că, deşi ea porneşte cu intenţia de a acorda rolul suprem raţiunii, sfîrşeşte prin a distruge raţiunea deoarece concepe în mod greşit procesul de care depinde dezvoltarea raţiunii. Se poate spune, într- adevăr, că paradoxul tuturor doctrinelor colectiviste şi al pretenţiei lor la control „conştient" sau la planificare „conştientă" constă în faptul că ele duc în mod necesar la pretenţia ca mintea unui anumit individ să devină regula supremă — în vreme ce numai o abordare individualistă a fenomenelor sociale ne permite să identificăm forţele super individuale care călăuzesc dezvoltarea raţiunii. Individualismul este astfel o atitudine de umilinţă în faţa acestui proces social şi de toleranţă a altor opinii şi este exact contrariul acelei rătăciri intelectuale care se află la originea cererii ca procesul social, în ansamblul său, să fie dirijat.

CAPITOLUL XII

RĂDĂCINILE SOCIALISTE ALE NAZISMULUI

„Toate forţele antiliberale se unesc împotriva a tot ce este liberal."

A. MOELLER VAN DEN BRUCK

Este o greşeală răspîndită considerarea naţional-socialismului drept o simplă revoltă împotriva raţiunii, o mişcare iraţională, fârâ rădăcini în lumea ideilor. Dacă ar fi aşa, mişcarea aceasta ar fi mult mai puţin periculoasă decît este. Dar nimic nu ar putea fi mai departe de adevăr sau mai înşelător. Doctrinele naţional-socialismului sînt încununarea unei evoluţii îndelungate a ideilor, un proces la care au luat parte gînditori care au avut o mare influenţă, cu mult dincolo de frontierele Germaniei. Orice ar putea gîndi cineva despre premisele de la care au pornit, nu se poate nega că oamenii care au produs noile doctrine erau autori cu mare putere de persuasiune, care şi-au pus pecetea ideilor lor asupra ansamblului gîndirii europene. Sistemul lor de gîndire a fost dezvoltat cu o consecvenţă necruţătoare. O dată ce sînt acceptate premisele de la care porneşte, nu mai există scăpare din logica lui. Este un colectivism pur, eliberat de orice urme de tradiţie individualistă care ar putea sta în calea înfăptuirii sale.

Deşi gînditorii germani au fost liderii acestei evoluţii a ideilor, ei nu erau cîtuşi de puţin singuri. Thomas Carlyle şi Huston Stewart Chamberlain, Auguste Comte şi Georges Sorel formează o parte la fel de însemnată a acestei evoluţii continue ca şi oricare dintre germani. Evoluţia acestui filon de gîndire în cadrul Germaniei a fost bine trasată recent de domnul R.D.Butler în studiul său The Roots of National Socialism (Rădăcinile naţional-socialismului). Dar, cu toate că persistenţa acestei tradiţii în Germania de-a lungul a o sută cincizeci de ani, într-o formă aproape imuabilă, şi repusă periodic în circulaţie, care se desprinde din acest studiu, este cît se poate de înspăimîntătoare, importanţa avută de aceste idei în Germania, înainte de 1914, este lesne exagerată. Ele constituiau numai un filon de gîndire în mijlocul unui popor care împărtăşea pe atunci o diversitate de opinii poate mai mare decît la alte popoare. În ansamblu, gînditorii aceştia constituiau o minoritate redusă şi erau priviţi de către majoritatea germanilor cu un dispreţ la fel de mare ca şi în alte ţări.

Atunci, cum de s-a ajuns ca opiniile acestea, proprii unei minorităţi reacţionare, să cîştige, în cele din urmă, sprijinul marii majorităţi a germanilor şi, practic, al întregului lor tineret ? Nu doar înfrîngerea, suferinţa şi valul de naţionalism au dus la succesul lor. Cu atît mai puţin cauza nu a constat, aşa cum vor să creadă mulţi, într-o reacţie capitalistă împotriva înaintării socialismului. Din contră, aceste idei au fost propulsate la putere tocmai de forţe venite din tabăra socialistă. Desigur că nu sprijinul burgheziei, ci mai curînd absenta unei burghezii puternice a facilitat venirea lor la putere.

Doctrinele după care s-au călăuzit elementele conducătoare din Germania, pe parcursul generaţiei trecute, nu se opuneau socialismului din marxism, ci elementelor liberale conţinute în el, internaţionalismului şi democratismului lui. Iar, pe măsură ce a devenit tot mai limpede că acestea erau elementele care puneau piedici în calea înfăptuirii socialismului, socialiştii de stînga s-au apropiat din ce în ce mai mult de ideile dreptei. Unirea forţelor anticapitaliste de dreapta şi de stînga, contopirea socialismului radical cu cel conservator au alungat din Germania tot ce era liberal.

Legătura dintre socialism şi naţionalism în Germania era, de la început, strînsă. În mod semnificativ, majoritatea precursorilor de seamă ai naţional-socialismului — Fichte, Rodbertus şi Lassalle — sînt, în acelaşi timp, părinţi recunoscuţi ai socialismului. Cîtă vreme socialismul teoretic, în forma lui marxistă, a inspirat mişcarea muncitorească germană, autoritarismul şi naţionalismul au fost împinse, pentru un timp, în spatele scenei. Dar nu pentru multă vreme[67]. Începînd cu anul 1914, din rîndurile socialismului marxist s-au ridicat, unul după altul, dascăli care au condus, nu pe conservatori şi reacţionari, ci pe muncitorul care trudea din greu şi tineretul socialist în tabăra naţional-socialistă. Numai după aceea mareea naţional-socialismului a atins nivelul ei maxim şi s-a transformat curînd în doctrina hitleristă. Isteria războinică din 1914, care, tocmai din cauza înfrîngerii germane, n-a fost niciodată complet vindecată, este punctul de început al procesului evolutiv modem care a dus la naţional-socialism, cu largul concurs al vechilor socialişti, în toată această perioadă.

*

Poate că primul, iar în unele privinţe cel mai tipic, reprezentant al acestei evoluţii este defunctul profesor Wemer Sombart, a cărui notorie lucrare Händler und Helden (Comerciant şi eroi) a apărut în 1915. Sombart şi-a început cariera ca socialist marxist şi mai putea încă, în 1909, să afirme cu mîndrie că îşi închinase cea mai mare parte a vieţii sale luptei pentru ideile lui Karl Marx. Făcuse tot ce i-a stat în putinţă pentru a raspîndi ideile socialiste şi fel de fel de variante ale resentimentului anticapitalist în întreaga Germanie; iar dacă gîndirea germană a ajuns să fie impregnată de elemente marxiste cum nu se întîmpla în nici o altă ţară, pînă la revoluţia rusă, aceasta s-a datorat, în mare măsură, lui Sombart. Într-o vreme el a fost considerat reprezentantul proeminent al intelectualităţii socialiste persecutate, întrucît, din cauza opiniilor lui radicale, nu putea obţine o catedră universitară. Chiar după război, influenţa exercitată, în interiorul şi în afara Germaniei, de scrierile sale istorice, care au rămas marxiste ca abordare şi după ce el încetase să mai fie marxist în politică, se propagase pînă departe şi poate fi sesizată mai ales în operele multor adepţi englezi şi americani ai planificării.

În cartea sa scrisă în vreme de război, acest vechi socialist a salutat „războiul german" ca pe un conflict inevitabil între civilizaţia comercială a Angliei şi cultura eroică a Germaniei. Dispreţul lui pentru modul „comercial" de a vedea lucrurile al poporului englez, din care dispăruse orice instinct belicos, este neţărmurit.

[67] Şi numai parţial. În 1892, unul dintre fruntaşii partidului social-democrat, August Bebel, a fost în stare să-i spună lui Bismarek: „Cancelarul imperial poate fi încredinţat că social-democraţia germană este un fel de şcoală pregătitoare pentru militarism"!

În ochii lui, nimic nu este mai vrednic de dispreţ decît năzuinţa generală către fericirea individului; iar ceea ce este, după el, maxima fundamentală a moralei engleze, „fii exact aşa cum trebuie pentru ca să-ţi poată fi bine ţie şi ca să-ţi stea în putinţă a-ţi prelungi traiul pe acest pămînt", este pentru el: „cea mai mîrşavă maximă care a fost vreodată rostită de o minte comercială." „Ideea germană a statului", aşa cum au formulat-o Fichte, Lassalle şi Rodbertus, este că statul nu e nici întemeiat, nici format din indivizi, nu e nicidecum o însumare a indivizilor care îl compun şi nici nu are drept ţel slujirea vreunui interes individual. Este Volksgemeinschaft, o comunitate în care individul nu are drepturi, ci numai datorii. Pretenţiile individului sînt întotdeauna un rezultat al spiritului comercial. „Ideile anului 1789" — libertate, egalitate, fraternitate — sînt idealuri tipic comerciale, care nu au alt scop decît să asigure indivizilor anumite avantaje.

Înainte de 1914, toate idealurile germane veritabile de viaţă eroică erau ameninţate să dispară în faţa primejdiei înaintării constante a idealurilor comerciale engleze, a conflictului englez, a sportului englez. Nu numai că poporul englez însuşi devenise complet corupt, fiecare sindicalist fiind adîncit în „marasmul confortului", dar idealurile comerciale începuseră să contamineze toate celelalte popoare. Numai războiul i-a ajutat pe germani să-şi aducă aminte că, în realitate, erau un popor de războinici, un popor la care toate activităţile, îndeosebi cele economice, erau subordonate unor scopuri militare. Sombart ştia că germanii erau priviţi cu dispreţ de către alte popoare, deoarece considerau războiul drept ceva sacru — dar el se făleşte cu asta. A considera războiul o acţiune inumană şi fără sens este un produs al unor vederi comerciale. Există o viaţă mai presus decît cea individuală, viaţa poporului şi viaţa statului, iar ţelul individului este acela de a se sacrifica pe altarul acestei vieţi mai elevate. Pentru Sombart războiul este întruparea supremă a viziunii eroice asupra vieţii, iar războiul împotriva Angliei este războiul purtat împotriva idealului opus, idealul comercial al libertăţii individuale şi al confortului englez, care, în ochii lui, îşi găseşte expresia cea mai demnă de dispreţ în aparatele de ras din tranşeele engleze.

Dacă răbufnirea lui Sombart a fost, la vremea respectivă, de nesuportat chiar pentru majoritatea germanilor, alt profesor german a ajuns, în esenţă, la aceleaşi idei, într-o formă mai moderată şi mai erudită, dar, din acest motiv, chiar mai eficientă. Profesorul Johann Plenge era, în domeniul studiilor despre Marx, o autoritate la fel de mare ca şi Sombart. Cartea lui Marx und Hegel {Marx şi Hegel) marchează începutul renaşterii hegeliene modeme printre specialiştii în studii marxiene; şi nu poate încăpea nici o îndoială cu privire la caracterul autentic socialist al convingerilor de la care a plecat. Printre numeroasele sale scrieri apărute în timpul războiului, cea mai importantă este o mică, dar la momentul respectiv larg dezbătută, carte purtînd titlul semnificativ: 1789 şi 1914. Anii simbolici în istoria conştiinţei politice. Ea este consacrată conflictului dintre „ideile anului 1789", idealul de libertate, şi „ideile anului 1914", idealul organizării. Pentru el, ca şi pentru toţi socialiştii care ajung la concepţia lor printr-o aplicare rudimentară a idealurilor ştiinţifice la problemele societăţii, organizarea este esenţa socialismului. Organizarea, după cum subliniază el pe drept, era ideea-cheie din care se trăgea mişcarea socialistă la începuturile sale, în Franţa primilor ani ai secolului al XlX-lea. Marx şi marxismul au trădat ideea fundamentală a socialismului prin adeziunea lor fanatică, dar utopică, la ideea abstractă de libertate. Ideea de organizare abia acum îşi regăsea locul meritat, în alte ţări, în

Anglia sub pana unor autori ca domnul H.G.Wells (de a cărui carte Future in America — Viitorul în America — profesorul Plenge a fost profund influenţat şi pe care îl prezintă ca pe una din figurile proeminente ale socialismului modem), dar mai ales în Germania, unde organizarea este cel mai bine înţeleasă şi unde ea este pe deplin realizată. De aceea, războiul dintre Anglia şi Germania este, în realitate, un conflict între două principii opuse. „Războiul mondial economic" este a treia mare epocă de luptă spirituală în istoria modernă. El are o importanţă egală cu Reforma şi cu revoluţia burgheză a libertăţii. Este lupta pentru victoria noilor forţe născute în formele avansate de viaţă economică din secolul al XlX-lea: socialismul şi organizarea.

> *„Pentru că în sfera ideilor este exponentul cel mai hotărîtor al tuturor viselor socialiste, iar în sfera realităţii este cel mai viguros creator al sistemului economic superior organizat — Germania întruchipează secolul al XX-lea. Oricum s-ar sfîrşi războiul, noi sîntem un popor exemplar. Ideile noastre vor modela ţelurile existenţei umane. Istoria lumii este în prezent martora spectacolului colosal, al apropierii de victoria finală o dată cu noi, a unui nou ideal măreţ de viaţă, în vreme ce, în Anglia, unul dintre principiile istorice ale facerii-de-lumi în sfîrşit se prăbuşeşte. Economia de război creată în 1914 în Germania este prima realizare a unei societăţi socialiste şi spiritul ei este prima manifestare activă, nu doar dezideratívă, a ideii socialiste. Nevoile războiului au consacrat ideea socialistă în viata economică germană şi, astfel, apărarea naţiunii noastre a produs pentru ome¬nire ideea anului 1914, ideea organizării germane, comunitatea poporului (Volksgemeimchafi) în cadrul socialismului naţional... Fără să ne dăm seama cu adevărat, întreaga noastră viaţă politică în stat şi industrie s-a ridicat la un stadiu mai înalt. Statul şi viaţa economică formează o nouă unitate... Sentimentul unei răspunderi economice, care caracterizează munca slujbaşului de stat, pătrunde în întreaga activitate privată... Noua alcătuire corporativă germană a vieţii economice care, profesorul Plenge recunoaşte, nu este încă matură şi nici completă este cea mai înaltă formă de viaţa a statului cunoscută vreodată pe pămînt."*

La început, profesorul Plenge spera încă să împace idealul de libertate cu idealul de organizare, deşi o făcea, cu precădere, apelînd la totala, dar voluntara, supunere a individului faţă de ansamblul societăţii. Dai aceste vestigii ale ideilor liberale dispar curînd din scrierile lui. Prin 1918, ideea contopirii socialismului cu puterea politică necruţătoare prinsese contur deplin în mintea sa. Cu puţin înainte de sfîrşitul războiului, în ziarul socialist Die Glocke, el şi-a îndemnat compatrioţii în felul următor:

> *„A sosit timpul să admitem faptul că socialismul trebuie să recurgă la politica de putere, fiindcă el va fi organizare. Socialismul trebuie să cîştige puterea, nu trebuie niciodată să distrugă orbeşte puterea. Iar problema cea mai importantă şi cea mai critică pentru socialism în timp de război al popoarelor este, în mod necesar, aceasta: care popor este chemat cu prioritate la putere, fiindcă este conducătorul exemplar în materie de organizare a popoarelor?"*

El a formulat anticipat ideile pe care avea, în cele din urmă, să se întemeieze Ordinea Nouă a lui Hitler:

> *„Tocmai din punctul de vedere al socialismului, care este organizare, ne duce cumva un drept absolut de autodeterminare a oamenilor la dreptul la anarhia economică individualistă? Sîntem oare dornici să acordăm o deplină autodeterminare individului în viaţa economică? Socialismul consecvent poate acorda oamenilor un drept la încorporare numai în conformitate cu distribuţia reală a forţelor istorice determinate."*

*

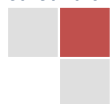
Idealurile pe care Plenge le-a exprimat atît de clar au fost populare îndeosebi în anumite cercuri ale savanţilor şi inginerilor germani (poate chiar provin din ele), care, exact cum se cere acum atît de zgomotos din partea omologilor lor englezi, au revendicat organizarea planificată centralizat a tuturor aspectelor vieţii. In fruntea acestora s-a aflat celebrul chimist Wilhelm Ostwald, un om ale cărui luări de poziţie în această problemă au dobîndit o faimă certă. Se spune că el ar fi declarat public următoarele:

> *„Germania vrea să organizeze Europa, care pînă în prezent este lipsită de organizare. Vă voi explica acum marele secret al Germaniei: noi, sau poate rasa germană, am descoperit semnificaţia organizării. În vreme ce alte naţiuni trăiesc încă sub regimul individualismului, noi l-am şi realizat pe cel al organizării."*

Idei foarte apropiate de acestea erau curente în birourile dictatorului german al materiilor prime, Walter Rathenau, care, cu toate că s-ar fi înfiorat dacă şi-ar fi dat seama de consecinţele economiei sale totalitare, merită totuşi un loc de seamă în orice istorie mai cuprinzătoare a ascensiunii ideilor naziste. Prin scrierile sale, probabil că mai mult decît oricare altul, el a modelat vederile economice ale generaţiei care a crescut în Germania în cursul şi imediat după ultimul război mondial; iar unii dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai săi aveau să formeze mai tîrziu coloana vertebrală a echipei ce coordona planul cincinal sub conducerea lui Goering. Foarte asemănătoare a fost şi o mare parte din învăţătura altui fost marxist, Friedrich Naumann, a cărui lucrare Mitteleuropa (Europa centrală) a atins probabil cea mai mare difuzare a unei cărţi apărute în timpul războiului în Germania[68]. Dar i-a fost dat unui politician socialist activ, membru al aripii de stînga a partidului social-democrat în Reichstag, să dezvolte cît se poate de amănunţit aceste idei şi să le răspîndească în lung şi-n lat. Paul Lensch descrisese, în cărţi anterioare, războiul drept „fuga burgheziei engleze din faţa înaintării socialismului" şi explicase cît de diferite erau idealul socialist de libertate şi concepţia engleză. Dar numai în cea de-a treia carte a sa din timpul războiului, cea care a avut cel mai mare succes, Trei ani de Revoluţie Mondială[69], aveau să atingă ideile lui, sub influenţa lui Plenge, deplina lor

[68] Un bun rezumat al vederilor lui Naumann, la fel de caracteristice pentru amestecul nemţesc de socialism şi imperialism ca şi oricare alta citată de noi în text, se găseşte în cartea lui R.D.Butler The Roots of National-Socialism, 1914, p. 203-209.

[69] Paul Lensch, There Years of World Revolution, cu o prefaţă de J.E.M., Londra, 1918. Traducerea engleză a acestei lucrări a fost făcută încă în cursul ultimului război de către o persoană clarvăzătoare.

dezvoltare. Lensch îşi întemeiază argumentarea pe o relatare istorică interesantă şi, în multe privinţe, făcută cu acurateţe a modului cum adoptarea protecţionismului de către Bismarck a făcut posibilă în Germania evoluţia către acea concentrare industrială şi cartelizare care, din punct de vedere marxist, reprezenta un stadiu mai avansat de dezvoltare industrială. „Urmarea hotărîrii luate de Bismarck în anul 1879 a fost preluarea de către Germania a rolului revoluţionarului; cu alte cuvinte, a rolului unui stat care, în raport cu restul lumii, este reprezentantul unui sistem economic superior, progresist. După ce ne-am dat seama de aceasta ar trebui să observăm că, în actuala sa evoluţie mondială, Germania întruchipează latura revoluţionară, iar marele ei adversar, Anglia, pe cea contrarevoluţionară. Acest fapt dovedeşte cît de mică importanţă are în problema statului liberal sau nu al unei ţări, din punctul de vedere al dezvoltării istorice, constituţia ei, fie ea liberală şi republicană, sau monarhică şi autocratică. Altfel spus, pentru a le zice lucrurilor pe nume, concepţiile noastre despre liberalism, democraţie şi aşa mai departe se trag din ideile individualismului englez, după care un stat cu un guvern slab este un stat liberal, iar orice restrîngere a libertăţilor individului este socotită a fi rodul autocraţiei şi militarismului."

În Germania, „reprezentantul desemnat de istorie" al acestei forme superioare de viaţă,

> „lupta pentru socialism a fost extraordinar de mult simplificată de cînd toate condiţiile preliminare presupuse de socialism au şi fost create aici. Şi, de aceea, a fost, în mod necesar, o preocupare vitală a oricărui partid socialist ca Germania să-şi impună triumfător punctul de vedere faţă de duşmanii ei şi astfel să fie capabilă să-şi îndeplinească misiunea istorică: revoluţionarea lumii. De aceea, războiul Antantei împotriva Germaniei a semănat cu încercarea burgheziei inferioare din epoca precapitalistă de a împiedica declinul propriei clase.

Acea organizare a Capitalului [continuă Lensch], care a început în mod inconştient înainte de război şi care, în timpul războiului, a fost continuată conştient, va fi desăvîrşită în mod sistematic după război. Acest lucru are loc nu datorită vreunei dorinţe de a stăpîni arta organizării, şi nici fiindcă socialismul a fost recunoscut drept un principiu mai elevat al dezvoltării sociale. Clasele care astăzi sînt pionierii practici ai socialismului în teorie sînt adversarii lui declaraţi sau, în orice caz, erau astfel pînă nu de mult. Socialismul se apropie şi, de fapt, în oarecare măsură, a şi sosit, de vreme ce nu mai putem trăi fără el."

Singurii oameni care se opun acestei tendinţe sînt liberalii.

„Acest soi de oameni, care în mod inconştient gîndesc după criterii engleze, cuprinde întreaga burghezie educată germană. Ideile lor politice, de «libertate » şi « drepturi civile », de con¬stituţionalism şi parlamentarism, decurg din concepţia individualistă despre lume, a cărei întrupare clasică este liberalismul englez şi care a fost adoptată de purtătorii de cuvînt ai burgheziei germane în anii cincizeci, şaizeci şi şaptezeci ai secolului al XlX-lea. Dar aceste criterii sînt demodate şi zdruncinate, la fel cum demodatul liberalism englez a fost zdruncinat de acest război. Ceea ce trebuie făcut acum este să scăpăm de aceste idei politice moştenite şi să susţinem dezvoltarea unei noi concepţii despre stat şi societate. Şi în această sferă

socialismul trebuie să se opună în mod conştient şi ferm individualismului. În acest sens, este uimitor faptul că, în aşa-zisa Germanie « reacţionară », clasa muncitoare a dobîndit o poziţie mult mai solidă şi mai puternică în viaţa statului decît este cazul fie în Anglia, fie în Franţa."

Lensch continuă această analiză cu o apreciere care iarăşi conţine mult adevăr şi asupra căreia merită să medităm:

> „De cînd social-democraţii, cu ajutorul sufragiului (universal), au ocupat fiecare post pe care-l puteau obţine în Reichstag, parlamentele landurilor, consiliile municipale, curţile de arbitraj ale conflictelor comerciale, fondurile de ajutorare a bolnavilor şi aşa mai departe, ei au pătruns foarte adînc în organismul statului; dar preţul pe care au fost nevoiţi să-l plătească pentru această situaţie a fost că statul, la rîndul său, a exercitat o profundă influenţă asupra clasei muncitoare. Este cert că, în urma muncii îndîrjite depuse de socialişti vreme de cincizeci de ani, statul nu mai este acelaşi ca în 1867, cînd a intrat în funcţiune pentru întîia oară sufragiul universal; dar nici social-democraţia, la rîndul ei, nu mai este aceeaşi ca la vremea aceea. Statul a suferit un proces de socializare, iar social-democraţia a suferit un proces de naţionalizare”.

*

Plenge şi, la rîndul lui, Lensch au oferit ideile directoare pentru mentorii nemijlociţi ai naţional-socialismului, îndeosebi Oswald Spengler şi A. Moeller van den Bruek, pentru a nu menţiona decît două dintre numele cele mai bine cunoscute[70]. Părerile s-ar putea să nu coincidă cînd este vorba de punctul la care primul dintre aceşti autori poate fi socotit socialist. Dar în broşura lui despre Prusianism şi socialism, apărută în 1920, va fi deja evident că el nu face decît să exprime idei răspîndite printre socialiştii germani. Cîteva mostre ale argumentării sale vor fi suficiente. „Vechiul spirit prusian şi crezul socialist, care astăzi se detestă cu o ură fraternă, sînt unul şi acelaşi lucru." Reprezentanţii civilizaţiei occidentale în Germania, liberalii germani, sînt „armata engleză invizibilă pe care, după bătălia de la Jena, Napoleon a lăsat-o în urma lui pe pămînt german". Pentru Spengler, oameni ca Hardenberg şi Humboldt, şi toţi ceilalţi reformatori liberali erau „englezi". Dar acest spirit „englez" va fi alungat de revoluţia germană care aînceputîn 1914.

„Ultimele trei naţiuni ale Occidentului au avut ca ţel trei forme de existenţă, reprezentate în faimoasa triadă: libertate, egalitate, comunitate. Ele apar sub formele politice ale parlamentului liberal, social-democraţiei şi socialismului autoritar.... Instinctul german, mai corect, cel prusian, este: puterea aparţine întregii comunităţi. Fiecăruia i se dă locul lui. Sau comanzi, sau asculţi de ordine. Acesta este, din veacul al XVII-lea, socialismul autoritar, esenţialmente neliberal şi antidemocratic, în măsura în care ne referim la liberalismul englez şi la

[70] Acelaşi lucru se poate spune despre mulţi intelectuali de frunte ai generaţiei care a produs nazismul, ca Othmar Spân, Hans Freyer, Cari Schmitt şi Emst Jiinger. A se vedea şi interesantul studiu de Aurel Kolnai, The War against the West, 1938, care suferă însă de defectul că, limitîndu-se la perioada postbelică, cînd aceste idealuri fiiseseră deja preluate de naţionalişti, trece cu vederea pe creatorii lor socialişti.

democraţia franceză... În Germania există multe contraste detestate şi cu proastă faimă, dar pe pămîntul german numai liberalismul este demn de dispreţ.

Structura naţiunii engleze se bazează pe distincţia dintre bogaţi şi săraci, cea a naţiunii prusiene pe distincţia dintre comandă şi supunere. În consecinţă, sensul apartenenţei de clasă este fundamental diferit în cele două ţări."

După ce subliniază deosebirea esenţială dintre sistemul bazat pe competiţie al englezilor şi sistemul prusian al „administraţiei economice" şi după ce arată (urmîndu-l în mod conştient pe Lensch) cum de la Bismarck încoace organizarea deliberată a activităţii economice a căpătat treptat forme tot mai socialiste, Spengler continuă[71]:

> „în Prusia exista un stat real, în cel mai îngust sens al cuvîntului. Strict vorbind, nici nu puteau să existe persoane private. Oricine trăia în cadrul sistemului, care funcţiona cu precizia unui mecanism de ceasornic, era, într-un anumit fel, o piesă în angrenajul lui. De aceea, soarta treburilor publice nu putea să se afle în mîinile unor persoane private, cum ar presupune parlamentarismul. Ea forma obiectul unui Amt, al unei misiuni oficiale, iar politicianul responsabil era un slujbaş public, un slujitor al întregului."

„Ideea prusacă" pretinde ca fiecare să devină un slujbaş de stat, ca toate onorariile şi salariile să fie fixate de stat. În special, administrarea tuturor bunurilor devine o funcţie salariată. Statul viitorului va fi un Beamtenstaat. Dar:

> „întrebarea decisivă, nu numai pentru Germania, ci pentru întreaga lume, care trebuie să fie rezolvată de Germania pentru lume, este: în viitor comerţul este destinat să dirijeze statul sau statul va dirija comerţul ? În faţa acestei întrebări, prusianismul şi socialismul sînt acelaşi lucru... Prusianismul şi socialismul combat Anglia din rîndurile noastre."

De la asemenea afirmaţii nu mai era de făcut decît un pas pînă la sfîntul patron al national-socialismului, Moeller van den Bruck, care a proclamat că războiul mondial este un război între socialism şi liberalism." Noi am pierdut războiul împotriva Occidentului. Socialismul l-a pierdut pe cel împotriva liberalismului[72]. Ca şi la Spengler, liberalismul este, din acest motiv, inamicul numărul unu. Moeller van den Bruck se mîndreşte, de fapt, că:

> „în Germania de azi nu există liberali, sînt tineri revoluţionari şi tineri conservatori. Dar cine ar fi liberal?... Liberalismul este o filozofie a vieţii de care tineretul german se

---

[71] Formula spengleriană îşi găseşte ecoul în declaraţia deseori citată a lui Cari Schmitt, expertul nazist principal în materie de drept constituţional, după care evoluţia guvernării se desfăşoară „în trei stadii dialectice: de la statul absolut din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, prin statul neutru al liberalului secol al XIX-lea, pînă la statul totalitar, în care statul şi societatea sînt identice" (C. Schmitt, DerHiiter der Verfassung, Tubingen, 1931, p.79).

[72] Moeller van den Bruck, Sozialismus und Aussenpolitik, 1933, pp.87, 90 şi 100. Articolele retipărite în acest volum, mai cu seamă cel despre „Lenin şi Keynes", care expune mai pe larg pretenţia analizată de noi, au fost publicate mai întîi între 1919 şi 1923.

îndepărtează acum cu silă, cu mînie, cu un dispreţ aparte, căci nimic nu este mai străin, mai respingător, mai contrar filozofiei lui. Tineretul german de azi recunoaşte în liberal inamicul numărul unu."

Al Treilea Reich al lui Moeller van den Bruck era destinat să le dea germanilor un socialism potrivit cu natura lor şi nepîngărit de ideile liberale occidentale. Şi aşa a şi făcut.

Aceşti autori nu erau cîtuşi de puţin prezenţe izolate, încă din 1922, un observator detaşat putea să vorbească de un „fenomen specific şi, la prima vedere, surprinzător", care se putea vedea atunci în Germania:

„Lupta împotriva ordinii capitaliste, conform cu aceste vederi, este o continuare a războiului împotriva Antantei făcută cu armele spiritului şi ale organizării economice, calea care duce la socialismul practic, revenirea poporului german la cele mai bune şi mai nobile tradiţii ale sale."

Lupta împotriva liberalismului, sub toate formele sale, împotriva liberalismului care a învins Germania, era ideea care-i unea pe socialişti şi conservatori într-un front comun. La început, mai ales în rîndurile Mişcării Germane de Tineret, aproape integral socialistă ca inspiraţie şi orizont, au fost mai rapid acceptate aceste idei şi a fost desăvîrşită fuziunea socialismului cu naţionalismul. La sfîrşitul deceniului al treilea şi pînă la venirea la putere a lui Hitler, un cerc de tineri s-au adunat în jurul ziarului Die Tat şi conduşi de Ferdinand Fried, au devenit exponenţii de căpetenie ai acestei tradiţii în sfera intelectuală. Lucrarea lui Fried, Ende des Kapitalismus (Sfîrşitul capitalismului), este, poate, cel mai tipic produs al acestui grup de Edelnazi, cum erau cunoscuţi ei în Germania, şi este deosebit de neliniştitor din pricina asemănării ei cu o parte atît de mare din literatura pe care o vedem azi în Anglia, unde putem urmări aceeaşi alăturare a socialiştilor de stînga şi de dreapta şi aproape[73] acelaşi dispreţ faţă de tot ce este liberal în vechiul sens. „Socialismul conservator" (şi în alte cercuri „socialismul religios") era lozinca sub care un mare număr de autori au pregătit atmosfera în care a izbîndit „naţional-socialismul". Acum, în Anglia, tendinţa dominantă este „socialismul conservator". Nu cumva războiul dus împotriva puterilor occidentale, „cu armele spiritului şi ale organizării economice" aproape că a triumfat, mai-nainte de a fi început războiul adevărat?

---

[73] K.Pribram, „Deutscher Nationalismus und Deutscher Socialismus", în Archiv jur Soziabvissenschaft und Sozialpolitik, vol. 49, 1922, pp. 298-299. Autorul menţionează drept alte exemple pe filozoful Max Scheler, propovăduind „misiunea mondială socialistă a Germaniei", şi pe mandstul K. Korsch, scriind despre spiritul noii Volksgemeinschaft, care îşi construiesc argumentele în acelaşi spirit.

CAPITOLUL XIII

ADEPŢII TOTALITARISMULUI PRINTRE NOI

„Cînd autoritatea se înfăţişează sub masca organizării, ea capătă farmece îndeajuns peantru a preface comunitati de oameni liberi în state totalitare."

E probabil adevărat că însăşi amploarea fărădelegilor comise de guvernele totalitare, în loc de a spori teama ca un asemenea sistem să nu se ivească cîndva şi în Anglia, mai degrabă a întărit credinţa că aşa ceva nu se poate întîmpla aici. Cînd ne uităm la Germania nazistă, abisul care ne desparte pare atît de adînc încît nimic din cele ce se petrec acolo nu pare a fi relevant pentru orice s-ar putea întîmpla în această ţară. Iar faptul că deosebirea a devenit tot mai mare pare să infirme orice insinuare că noi ne-am putea îndrepta într-o direcţie similară. Dar să nu uităm că, în urmă cu cincisprezece ani, posibilitatea ca o asemenea stare de lucruri să apară în Germania ar fi părut la fel de fantezistă, nu numai pentru nouă zecimi dintre germanii înşişi, ci chiar şi pentru cei mai ostili observatori străini (oricît de clarvăzători ar putea pretinde acum că au fost).

Aşa cum s-a arătat însă mai-nainte în aceste pagini încep să semene tot mai mult condiţiile din Anglia nu cu acelea din Germania actuală, ci cu cele din cea de acum douăzeci sau treizeci de ani. Există numeroase trăsături care erau pe atunci socotite drept „tipic germane" şi care acum sînt la fel de obişnuite în această ţară, şi multe simptome care indică o evoluţie ulterioară în aceeaşi direcţie. L-am menţionat deja pe cel mai semnificativ, asemănarea crescîndă dintre vederile economice ale Stîngii şi Dreptei şi opoziţia lor comună faţă de liberalismul care constituia de obicei fondul comun al celei mai mari părţi a vieţii politice engleze. Putem apela la autoritatea domnului Harold Nicolson pentru a certifica afirmaţia că, în cursul ultimei guvernări conservatoare, printre parlamentarii de rînd ai partidului conservator, „cei mai înzestraţi... erau cu toţii socialişti în adîncul inimii lor"[74], şi nu există nici o îndoială că, la fel ca în perioada de început a fabianismului, numeroşi socialişti nutresc mai multă simpatie pentru conservatori decît pentru liberali. Această atitudine implică o serie întreagă de poziţii comune. Veneraţia crescîndă pentru stat, admirarea puterii şi a gigantismului de dragul gigantismului, entuziasmul pentru „organizarea" oricărui lucru (acum numim acest lucru planificare) şi acel fel de „a nu te trage inima să laşi ceva pe seama simplei forţe a creşterii organice", pe

[74] The Spectator, 12 aprilie, 1940, p.523.

care pînă şi H. von Treitschke o deplora la germani, cu şaizeci de ani în urmă, sînt toate departe de a fi mai puţin pronunţate în Anglia acum decît erau în Germania.

Cît de departe a mers Anglia pe calea Germaniei în ultimii douăzeci de ani este pus în lumină în termeni extrem de vii dacă citeşti unele dintre analizele mai serioase ale deosebirilor dintre vederile britanice şi cele germane referitoare la problemele politice şi morale, publicate în Anglia în cursul ultimului război. Este probabil adevărat dacă spunem că atunci publicul britanic dispunea, în general, de o evaluare mai adecvată a acestor deosebiri decît are acum; dar, în vreme ce britanicii erau atunci mîndri de tradiţia lor aparte, au mai rămas puţine opinii considerate atunci drept tipic englezeşti de care să nu pară acum pe jumătate ruşinaţi cei mai mulţi dintre britanici, dacă nu le repudiază chiar în mod explicit. Nu exagerăm deloc dacă afirmăm despre un autor de scrieri în probleme politice sau sociale că gradul în care pare azi, în ochii lumii, mai tipic englez face ca el să fie cu atît mai uitat azi în propria lui patrie. Oameni ca Lord Morley sau Henry Sidgwick, Lord Acton sau A.V.Dicey, care erau altădată admiraţi în întreaga lume ca exemple remarcabile de înţelepciune politică a Angliei liberale, sînt pentru generaţia actuală mai mult nişte victorieni desueţi. Poate că nimic nu pune în evidenţă mai limpede această schimbare decît faptul că, în timp ce nu lipsesc abordările înţelegătoare ale poziţiei lui Bismarck, în literatura engleză contemporană, numele lui Gladstone este rareori menţionat de generaţia mai tînără fără a-l însoţi de remarci sarcastice despre moralitatea lui victoriană şi utopismul lui naiv.

Nu aş putea să redau adecvat, în cîteva paragrafe, senzaţia de îngrijorare pe care ţi-o produce lectura cîtorva din lucrările despre ideile dominante în Germania, publicate în Anglia în decursul ultimului război, unde aproape fiecare cuvînt ar putea fi aplicat punctelor de vedere în vogă azi în scrieri englezeşti. Mă voi mulţumi să citez un scurt pasaj din Lord Keynes, descriind în 1915 „coşmarul" pe care l-a găsit etalat într-o lucrare germană tipică din acea perioadă: el arată cum, după autorul german,

> *„chiar în timp de pace, viaţa industrială trebuie să rămînă în stare de mobilizare. Aceasta este ceea ce el înţelege prin « militarizarea vieţii noastre industriale » (titlul lucrării recenzate). Individualismul trebuie să ajungă, categoric, la un sfîrşit. Trebuie să fie stabilit un sistem de reglementări, al cărui obiectiv nu este o mai mare fericire a individului (profesorul Jaffe nu se ruşinează să spună acest lucru, negru pe alb), ci întărirea unităţii organizate a statului avînd ca obiectiv atingerea gradului maxim de eficienţă (Leistungsfähigkeit), a cărei influenţă în beneficiul individual este doar indirectă. Această hidoasă doctrină este transformată în crez, prefăcută într-un fel de ideal. Naţiunea se va metamorfoza într-un tot unitar închis şi va deveni, în fapt, ceea ce declara Platon că ar trebui să fie — Der Mensch im Grossen. În particular, pacea care se apropie va aduce cu sine consolidarea ideii de intervenţie statală în industrie.*

...Investiţiile străine, emigrarea, politica industrială, care în anii din urmă au privit întreaga lume ca pe o piaţă unică, sînt prea primejdioase. Vechea ordine a industriei, care e muribundă astăzi, se întemeiază pe profit, iar

în noua Germanie a secolului al XX-lea Puterea fară luarea în consideraţie a Profitului urmează să pună capăt acelui sistem al Capitalismului care a fost importat din Anglia acum o sută de ani.[75]"

Afară de faptul că, după cîte ştiu eu, nici un autor englez nu a îndrăznit încă să discrediteze în mod făţiş fericirea individuală, există aici vreun pasaj care să nu-şi găsească omologul într-o mare parte a scrierilor engleze contemporane ?

Şi, fără îndoială, nu numai ideile care au pregătit totalitarismul, în Germania şi în alte părţi, dar şi multe din principiile totalitarismului ca atare exercită o fascinaţie crescîndă, în numeroase alte ţări. Deşi nu s-ar găsi probabil nimeni în Anglia care să accepte integral totalitarismul, există puţine trăsături separate pe care să nu fi fost încă sfătuiţi de către cutare sau cutare autor să le imităm. La drept vorbind, cu greu s-ar găsi o filă din cartea lui Hitler pe care vreun autor din Anglia să nu ne-o fi recomandat spre preluare şi utilizare pentru propriile noastre ţeluri. Remarca se potriveşte îndeosebi multor oameni care sînt, fără îndoială, duşmani de moarte ai lui Hitler din pricina vreunei anumite trăsături a sistemului lui. Nu trebuie să uităm niciodată că antisemitismul lui Hitler a gonit din ţara lui sau a transformat în duşmani personali mulţi oameni care, sub toate aspectele, sînt adepţi inveteraţi ai totalitarismului de tip german[76].

Nici o descriere făcută în termeni generali nu poate da o idee adecvată despre similitudinea multor cărţi din literatura politică engleză curentă cu scrierile care au distrus încrederea în civilizaţia occidentală în Germania şi au creat starea de spirit în care nazismul a putut izbîndi. Asemănarea este şi mai mare în privinţa temperamentului cu care sînt abordate problemele, decît în materie de argumente specifice folosite — o dispoziţie similară de a rupe orice legătură cu trecutul şi de a miza totul pe succesul unui anumit experiment. După cum a fost adevărat şi în Germania, majoritatea scrierilor care pregătesc calea spre o orientare totalitară în această ţară sînt produsul unor idealişti sinceri, adesea al unor oameni de o apreciabilă distincţie intelectuală. Aşa că, deşi este un lucru ingrat să evidenţiezi anumite persoane drept exemplificări, acolo tinde pentru vederi similare pledează alte sute, nu văd altă cale de a dovedi cît de departe a ajuns efectiv această evoluţie în Anglia. Voi alege în mod deliberat, pentru ilustrare, autori a căror sinceritate şi dezinteresare sînt mai presus de orice suspiciune. Deşi sper ca în acest mod să arăt cum se răspîndesc rapid aici vederile din care izvorăşte totalitarismul, am însă o şansă redusă de a reuşi să fac să se simtă asemănarea la fel de importantă în privinţa climatului emoţional. O cercetare extensivă a tuturor schimbărilor subtile, survenite în gîndire şi limbaj, ar fi necesară pentru a face explicit ceea ce simţi că dezvăluie simptomele unor tranziţii familiare. Dacă dai peste tipul de om care îţi vorbeşte despre nevoia de a opune ideile „mari" celor „mici" şi de a înlocui vechea gîndire „statică" sau „parţială" cu noul mod de gîndire „dinamic" sau „global", ajungi să-ţi

[75] Economic Journal, *1915, p. 450*.

[76] Mai ales când ne gîndim cîţi foşti socialişti au devenit nazişti este important să amintim că adevărata semnificaţie a acestui procent este pusă în lumină numai dacă îl comparăm, nu cu numărul total al foştilor socialişti, ci cu numărul acelora a căror convertire nu ar fi fost în nici un caz împiedicată de trecutul lor ideologic. De fapt, una dintre trăsăturile surprinzătoare ale emigraţiei politice din Germania este numărul relativ redus de refugiaţi din rîndurile stîngii care nu sînt „evrei", în sensul german al termenului. Cît de frecvent nu auzim apologii ale sistemului german prefaţate de o declaraţie cum este cea care urmează, care la o recentă conferinţă a slujit drept introducere la o enumerare a „trăsăturilor tehnicii totalitare de mobilizare economică la care merită să ne gîndim", citez: „Herr Hitler nu este idealul meu, departe de asta. Există motive personale foarte presante pentru care Herr Hitler nu ar trebui să fie idealul meu, dar..."

dai seama că atitudini care par, la prima vedere, pure nonsensuri, sînt un indiciu al aceleiaşi poziţii intelectuale pe care o putem înfăţişa aici doar din punctul de vedere al manifestărilor ei simptomatice.

*

Primele mele exemple sînt două lucrări ale unui cărturar înzestrat, care a făcut multă vîlvă în ultimii ani. Există, poate, puţine alte exemple printre scrierile englezeşti contemporane în care influenţa ideilor germane analizate aici să fie atît de marcată ca în cărţile profesorului E. H. Carr Twenty Years' Crisis {Criza de douăzeci de ani) şi Conditions ofPeace (Condiţii de pace).

În prima lucrare, profesorul E. H. Carr îşi mărturiseşte cu sinceritate „adeziunea la « şcoala istorică » a realiştilor, [care] şi-a avut patria în Germania şi [a cărei] filiaţie poate fi urmărită pînă la marile nume ale lui Hegel şi Marx". Un realist, explică el, este o persoană „care face din moralitate o funcţie a politicii" şi care „în mod logic nu poate accepta nici un criteriu de valoare, afară de acela al faptelor". Acest „realism" este pus în contrast, într-o manieră cu adevărat germană, cu gîndirea „utopică" datînd din veacul al XVIII-lea, „care era esenţialmente individualistă, în sensul că facea din conştiinţa umană curtea supremă de apel". Dar vechile morale, cu „principiile lor generale abstracte", trebuie să dispară, deoarece „empiristul abordează cazul concret pornind de la calităţile individuale". Cu alte cuvinte, primează soluţiile concrete, şi sîntem chiar asiguraţi că „regula pacta sunt servanda (înţelegerile trebuie să fie respectate), nu este un principiu moral". Realitatea că, fără principiile abstracte generale, calităţile individuale devin doar o chestiune de opinie arbitrară şi că tratatele internaţionale, dacă nu obligă pe plan moral, nu au nici un sens, nu pare să-l deranjeze pe profesorul Carr.

Într-adevăr, după părerea lui, cu toate că nu se exprimă explicit aşa, rezultă că Anglia a ales greşit tabăra în care a luptat în ultimul război. Oricine reciteşte acum declaraţiile expunînd obiectivele britanice în războiul de acum douăzeci şi cinci de ani şi le compară cu vederile actuale ale profesorului Carr va vedea imediat că punctele de vedere socotite atunci a fi punctele de vedere germane sînt acum cele ale profesorului Carr, care probabil ar argumenta că opiniile diferite susţinute atunci în Anglia nu erau decît un produs al ipocriziei britanice. Cît de mică e deosebirea pe care el este în stare să o vadă între idealurile îmbrăţişate în Anglia şi cele practicate de Germania nazistă se desprinde cel mai bine din aserţiunea lui, după care:

> „este adevărat că, atunci cînd un naţional-socialist de frunte afirmă că « orice este spre binele poporului german este drept, orice îi dăunează este rău », el nu face decît să proclame aceeaşi identitate dintre interesul naţional şi dreptul universal ce a fost statornicită în ţările anglofone de către [preşedintele] Wilson, profesorul Toynbee, Lord Cecil şi mulţi alţii."

Întrucît cărţile profesorului Carr sînt dedicate problemelor internaţionale, tendinţa lor caracteristică devine evidentă mai cu seamă în acest domeniu. Din crîmpeiele de imagine a societăţii viitoare agreate de el se vede însă că aceasta va urma un model absolut totalitar. Uneori chiar te întrebi dacă asemănarea este accidentală sau deliberată. Oare profesorul Carr îşi dă seama, de exemplu, cînd afirmă: „distincţia uzuală în

gîndirea secolului al XlX-lea, între « societate » şi « stat» nu mai are sens", că el nu face decît să reia ideea lui Carl Schmit, teoreticianul nazist de frunte al totalitarismului, şi că, de fapt, nu a făcut decît să reproducă esenţa definiţiei pe care acest autor a dat-o totalitarismului ? Îşi dă el oare seama, de asemenea, că părerea sa, după care „producţia de masă a opiniilor este corolarul producţiei de masă a bunurilor" şi, prin urmare, „prejudecata pe care cuvîntul propagandă o mai suscită încă astăzi în multe minţi este strîns legată de prejudecata împotriva dirijării industriei şi comerţului" este, în realitate, o apologie făcută înregimentării opiniei publice după modelul practicii naziste ?

În cartea sa mai recentă Conditions of Peace, profesorul Carr răspunde cu un „da" hotărît la întrebarea cu care am încheiat ultimul capitol:

> „Cîştigătorii războiului au fost învinşi în vreme de pace, iar Rusia Sovietică şi Germania au obţinut victoria, deoarece primii au continuat să predice şi în parte să aplice idealurile odinioară valide, dar acum subminante, ale drepturilor naţiunilor şi ale capitalismului de tip laissez-faire, în timp ce celelalte două ţări, în mod conştient sau inconştient, duse de valul secolului al XX-lea, se străduiau să reclădească lumea sub forma unor entităţi mai planificate şi dirijate centralizat."

Profesorul Carr a preluat cu totul strigătul de luptă german al revoluţiei socialiste a Estului împotriva Vestului liberal, în fruntea căreia urmează să se plaseze Germania:

> „revoluţie care a început o dată cu ultimul război, care a fost forţa impulsionantă a fiecărei mişcări politice semnificative în ultimii douăzeci de ani... o revoluţie împotriva ideilor predominante ale secolului al XlX-lea: democraţia liberală, autodeterminarea naţională şi economia bazată pe laissez-faire.

După cum afirmă el însuşi, pe bună dreptate, „era aproape inevitabil ca această sfidare a convingerilor secolului al XlX- lea, pe care Germania nu le-a împărtăşit niciodată realmente, să găsească în ea unul dintre cei mai activi promotori". Cu tot patosul credinţei fataliste a fiecărui pseudoistoric, de la Hegel şi Marx încoace, el prezintă această evoluţie ca pe ceva inevitabil: „Noi ştim în ce direcţie se mişcă lumea, deci trebuie ori să ne aplecăm în faţa ei, ori să pierim."

Convingerea că această tendinţă este inevitabilă se bazează, în mod tipic, pe erori economice familiare: presupusa necesitate a generalizării monopolurilor ca o consecinţă a dezvoltării tehnologice, pretinsul „belşug potenţial" şi toate celelalte sintagme la modă ce se perindă prin lucrări de acest gen. Profesorul Carr nu este economist şi argumentele sale economice, în general, nu rezistă unui examen critic serios. Dar nici acest lucru, nici ideea lui, care, într-o manieră tipică pentru acest mod de a gîndi, este avansată în acelaşi timp, şi după care importanţa factorului economic în viaţa socială descreşte rapid, nu îl împiedică să-şi întemeieze pe argumente economice toate prezicerile sale despre tendinţele inevitabile sau să prezinte drept principala sa revendicare pentru viitor „reinterpretarea în termeni predominant economici a idealurilor democratice de « egalitate » şi «libertate »!

Dispreţul profesorului Carr pentru toate aceste idei ale economiştilor liberali (pe care continuă să le numească idei ale secolului al XlX-lea, deşi ştie că Germania „nu le-a împărtăşit niciodată cu adevărat" şi încă din secolul trecut practicase majoritatea principiilor pentru care pledează el acum) este la fel de profund ca şi cel al oricăruia dintre autorii germani citaţi în ultimul capitol. El preia chiar teza germană, iniţiată de Friedrich List, după care comerţul liber era o politică dictată exclusiv de şi potrivită numai cu interesele speciale ale Angliei în secolul al XlX-lea. Acum însă „producerea artificială a unui anumit grad de autarhie este o condiţie necesară pentru o existenţă socială ordonată". Este de neconceput să fie determinată o „revenire la un comerţ mondial mai dispersat şi generalizat... printr-o «înlăturare a barierelor comerciale » sau printr-o înviere a principiilor laissez-faire-ului din secolul al XlX-lea". Viitorul aparţine Grossraumwirtschaft de tip german: „rezultatul pe care îl dorim putînd fi dobîndit numai printr-o reorganizare deliberată a vieţii europene, aşa cum a întreprins-o Hitler"!

După toate aceste afirmaţii, nu mai eşti surprins cînd dai peste o secţiune caracteristică a cărţii, intitulată „Funcţiile morale ale războiului", în care profesorul Carr compătimeşte cu condescendenţă pe oamenii bine intenţionaţi (îndeosebi din ţările anglofone), care, ancoraţi în tradiţia secolului al XlX-lea, continuă să considere războiul drept ceva lipsit de sens şi ţel" şi se bucură de „simţămîntul prezenţei unui sens şi a unui ţel", pe care îl creează războiul, „cel mai puternic instrument de făurit solidaritate socială". Toate acestea ne sînt bine cunoscute — dar nu era de aşteptat să găseşti aceste vederi în scrierile cărturarilor englezi.

*

Se poate să nu fi dat încă suficientă atenţie unei trăsături a evoluţiei intelectuale din Germania ultimilor o sută de ani, care acum îşi face apariţia, într-o formă aproape identică, în Anglia: savanţii care fac propagandă pentru o organizare „ştiinţifică" a societăţii. Idealul unei societăţi organizate de sus, „de la un capăt la celălalt", a fost favorizat considerabil de influenţa de excepţie de care au beneficiat oamenii de ştiinţă şi inginerii germani în materie de formare a opiniilor sociale şi politice. Puţini îşi amintesc că în istoria modernă a Germaniei profesorii politicieni au jucat un rol comparabil cu cel al avocaţilor politicieni în Franţa[77]. Influenţa acestor savanţi – politicieni s-a situat, în ultimii ani, adeseori nu de partea libertăţii: „intoleranţa raţiunii", de care frecvent te ciocneşti la omul de ştiinţă, inapetenţa pentru felul omului obişnuit de a rezolva probleme, atît de caracteristică pentru experţi şi dispreţul pentru orice nu este organizat în mod conştient de minţi superioare, conform unui plan ştiinţific, erau fenomene familiare în viaţa politică germană de cîteva generaţii, mai înainte ca ele să devină semnificative în Anglia. Şi poate că nici o altă ţară nu oferă o mai bună ilustrare a efectelor avute asupra unei naţiuni de trecerea generală şi deplină a unei mari părţi a sistemului ei de învăţămînt de la „uman" la „real" decît Germania dintre 1840 şi 1940[78]. Felul în care, pînă la urmă — cu puţine excepţii — cărturarii şi savanţii germani s-au pus de-ndată în slujba noilor stăpîni este unul

[77] Cf.Franz Schnabel, Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahr- hundert, vol. II, 1933, p.204.

[78] Cred că Hobbes, autorul Leviathan-ului, a propus cel dintîi ca predarea clasicilor să fie suprimată, fiindcă insuflă un primejdios spirit de libertate!

dintre cele mai deprimante şi ruşinoase spectacole din întreaga istorie a ascensiunii naţional-socialismului[79]. Este bine cunoscut faptul că îndeosebi savanţii şi inginerii, care proclamaseră atît de zgomotos că sînt în fruntea marşului către o lume nouă şi mai bună, s-au suspus mai rapid decît aproape orice altă clasă noii tiranii[80].

Rolul pe care intelectualii l-au jucat în transformarea totalitară a societăţii a fost indicat în mod profetic în altă ţară, de către Julien Benda, a cărui carte ”La trahison des clercs” (Trădarea cărturarilor), capătă o nouă semnificaţie cînd o reciteşti, la cincisprezece ani după ce a fost scrisă. Există îndeosebi un pasaj în această lucrare care merită să fie bine cîntărit şi ţinut minte cînd ajungem să medităm la anumite exemple oferite de incursiunile savanţilor britanici în politică. Este pasajul în,care domnul Benda vorbeşte despre

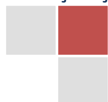
> *„fetişizarea ştiinţei, considerată componentă în orice domeniu, inclusiv cel moral; fetişizare pentru care trebuie să mulţumim, repet, secolului al XIX-lea. Rămîne de văzut dacă cei ce flutură această dogmă chiar cred în ea sau vor doar să-şi împodobească pasiunile (deşi ştiu prea bine că nu sînt decît pasiuni) cu prestigiul unui veşmînt ştiinţific. Remarcabil este faptul că dogma după care istoria se supune unor legi ştiinţifice este susţinută în special de partizanii autorităţii; lucru firesc, de vreme ce ea elimină cele două realităţi eminamente detestate: libertatea umană şi acţiunea istorică a individului."*

Am avut anterior prilejul de a menţiona un produs englezesc de acest tip, o lucrare în care, pe un fundal marxist, toate aversiunile tipice pentru intelectualul totalitar, ura împotriva a aproape tot ce caracterizează civilizaţia europeană, începînd din vremea Renaşterii, se combină cu aprobarea metodelor Inchiziţiei. Nu vom examina aici un astfel de caz extrem, ci vom analiza o lucrare care este mai reprezentativă şi care s-a bucurat de o publicitate considerabilă. Cărţulia lui C.H. Waddington, avînd titlul caracteristic The Scientific Attitude (Atitudinea ştiinţifică) este un exemplu la fel de bun ca oricare altul pentru o categorie de literatură patronată activ de influentul săptămînal Nature, o literatură în care pretenţii la o mai mare putere politică acordată savanţilor se îmbină cu o pledoarie înflăcărată pentru „planificare" atotcuprinzătoare. Deşi

---

[79] Servilismul savanţilor faţă de puterea instituţionalizată a apărut de timpuriu în Germania, mînă în mînă cu marea dezvoltare a ştiinţei organizate de stat, care astăzi este obiectul atîtor elogii în această ţară. Unul dintre cei mai faimoşi savanţi germani, fiziologul Emil du Bois-Reymond, nu s-a ruşinat, într-o cuvîntare ţinută în 1870 în dubla lui calitate de rector al Universităţii din Berlin şi preşedinte al Academiei de Ştiinţe din Prusia, să proclame că: „Noi, Universitatea din Berlin, aşezaţi peste drum de palatul regelui, sîntem, prin acţiunile instituţiei noastre, corpul de gardă intelectual al Casei de Hohenzollern" (A Speech on the German War, Londra, 1870, p.31). Este remarcabil că du Bois-Reymond s-a gîndit că este indicat să publice o versiune în limba engleză a acestei cuvîntări.

[80] „Va fi suficient să cităm un singur martor străin: dl R. A. Brady, care, în studiul său The Spirit and Structure of German Fascism, încheie detaliata lui relatare asupra evoluţiei parcurse de lumea academică germană cu declaraţia că „savantul, *perse*, este, din acest motiv, poate cel mai uşor manipulat şi « coordonat» dintre toţi oamenii cu pregătire specială din societatea modernă. Ca să fim sinceri, naziştii au concediat destul de mulţi profesori universitari şi au înlăturat destul de mulţi savanţi din laboratoarele de cercetări. Dar profesorii proveneau, în primul rînd, dintre cei care predau ştiinţele sociale, care erau, fireşte, mai conştienţi de programele naziste şi criticau încă regimul nazist şi nu printre cei din domeniul ştiinţelor naturii, unde se presupune că gîndirea este cea mai riguroasă. Cei înlăturaţi din acest domeniu erau cu precădere evrei sau excepţii la generalizările făcute mai sus, din cauza unei acceptări la fel de necritice a convingerilor opuse vederilor naziste. Prin urmare, naziştii au fost în stare să «coordoneze» cercetători şi savanţi cu relativă uşurinţă şi apoi să arunce în balanţa elaboratei lor propagande toată greutatea şi sprijinul lumii ştiinţifice germane."

nu spune pe faţă, ca domnul Crowther, că dispreţuieşte libertatea, doctorul Waddington nu este deloc mai liniştitor. El se deosebeşte de majoritatea autorilor de acest gen prin aceea că vede limpede şi chiar subliniază faptul că tendinţele pe care le descrie şi le sprijină duc în mod inevitabil la un sistem totalitar. Totuşi, acesta i se pare preferabil „babiloniei feroce a civilizaţiei actuale", cum se exprimă el.

Pretenţiile doctorului Waddington, după care savantul este îndrituit să conducă o societate totalitară, se bazează în special pe teza lui că „ştiinţa poate să ne ofere judecăţi etice asupra comportamentului uman", o teză elaborată de către dr. Waddington, căreia revista Nature i-a făcut o considerabilă publicitate. Desigur, este o teză care a fost multă vreme familiară savanţilor-politicieni germani şi care a fost pe drept incriminată de Julien Benda. Pentru o ilustrare a ceea ce înseamnă acest lucru nu e nevoie să ieşim din paginile cărţii doctorului Waddington. Libertatea, explică el, „este un concept prea îndoielnic pentru analizele savantului, în parte fiindcă el nu este convins că, în ultimă instanţă, există un asemenea lucru". Cu toate acestea, ni se spune că „ştiinţa recunoaşte" cîte „un tip de libertate, dar libertatea de a fi ieşit din comun şi altfel decît semenul său este... o valoare ştiinţifică". După cum se vede, „tîrfele umaniste", despre care dr. Waddington are de spus multe lucruri nemăgulitoare, ne-au dus de-a binelea de nas, învăţîndu-ne toleranţa!

Ne-am obişnuit să ne aşteptăm ca, în acest gen de literatură, în momentul cînd se ajunge la probleme sociale şi economice, „atitudinea ştiinţifică" să nu fie cîtuşi de puţin ştiinţifică. Găsim iarăşi toate clişeele familiare şi generalităţile neîntemeiate despre „belşugul potenţial" şi inevitabila tendinţă spre monopol, deşi „cele mai bune autorităţi" citate în sprijinul acestor pretenţii se dovedesc, la o examinare mai atentă, a fi mai mult broşuri politice de un nivel ştiinţific discutabil, în timp ce studiile serioase asupra aceloraşi probleme sînt ignorate în mod vădit.

Ca în mai toate lucrările de acest tip, convingerile doctorului Waddington sînt, în mare măsură, determinate de credinţa lui în „tendinţe istorice inevitabile" pe care ştiinţa este presupusă a le fi descoperit şi care decurg din „filozofia profund ştiinţifică" a marxismului, ale cărui noţiuni de bază sînt „aproape, dacă nu chiar identice cu cele subiacente abordării ştiinţifice a naturii" şi care, după cum îi spune doctorului Waddington „competenţa sa de gînditor", reprezintă un progres faţa de tot ce s-a făcut anterior. Astfel, dr.Waddington, deşi socoteşte că „este greu de afirmat că Anglia ar fi o ţară în care se trăieşte mai rău decît se trăia" în 1913, îşi îndreaptă privirile către un sistem economic care „va fi centralizat şi totalitar în sensul că toate aspectele dezvoltării economice a unor regiuni întinse sînt planificate în mod conştient ca un întreg integrat". Iar pentru optimismul său facil, după care în acest sistem totalitar libertatea de gîndire va fi menţinută, „atitudinea ştiinţifică" nu are alt sfat mai bun decît convingerea că „în probleme pe care nu trebuie să fii expert pentru a le înţelege", cum ar fi, de pildă, dacă este posibil „să se îmbine totalitarismul cu libertatea de gîndire", „trebuie să existe dovezi grăitoare".

*

O trecere în revistă mai cuprinzătoare a diferitelor tendinţe către totalitarism manifestate în această ţară ar trebui să acorde o atenţie considerabilă diverselor încercări de a crea un anumit soi de socialism al

clasei mijlocii, avînd, fără îndoială, fară ştirea autorilor lor, o îngrijorătoare asemănare cu evoluţii similare din Germania prehitleristă[81]. Dacă ne-am ocupa aici cu mişcarea politică propriu-zisă, am fi fost obligaţi să ne gîndim la organizaţii noi, cum sînt „Marşul înainte" sau mişcarea „Avuţia Comună" a lui Sir Richard Acland, autorul cărţii Unser Kampf sau la activităţile „Comitetului 1941" al domnului J.R.Priestley, o vreme asociat cu precedentul. Deşi ar fi neînţelept să trecem cu vederea semnificaţia simptomatică a unor astfel de fenomene, ele nu pot fi încă socotite forţe politice importante, în afară de influenţele intelectuale pe care le-am ilustrat prin două exemple, avîntul mişcării către totalitarism este conferit mai ales către cele două mari grupuri de interese consacrate, capitalul organizat şi munca organizată. Probabil că ameninţarea majoră o constituie faptul că politica urmată de aceste două grupuri, cele mai puternice, se îndreaptă în aceeaşi direcţie. Ele fac acest lucru prin sprijinul comun, şi deseori concertat, dat organizării monopoliste a industriei, iar această tendinţă este marele pericol imediat. Deşi nu există nici un motiv să credem că această mişcare este inevitabilă, nu poate încăpea decît prea puţină îndoială că, mergînd înainte pe drumul pe care am păşit, vom ajunge la totalitarism.

Desigur, această mişcare este plănuită în mod deliberat mai ales de către organizatorii capitalişti ai monopolurilor şi deci ei sînt una din principalele surse ale acestui pericol. Răspunderea lor nu este atenuată de faptul că obiectivul lor nu este un sistem totalitar, ci mai curînd un fel de societate corporatistă, în care industriile organizate vor funcţiona ca „domenii" semiindependente şi autoguvernate. Dar ei sînt la fel de miopi cum erau şi colegii lor germani, cînd cred că li se va îngădui nu numai să creeze, ci şi că vor fi lăsaţi, un timp mai lung sau mai scurt, să conducă un astfel de sistem. Deciziile pe care vor fi obligaţi să le ia în mod constant managerii unei asemenea industrii organizate nu sînt decizii pe care o societate să le lase multă vreme pe mîna unor indivizi privaţi. Un stat care permite să crească asemenea enorme conglomerate de putere nu-şi poate îngădui să lase ca această putere să rămînă integral în stăpînire privată. Nici nu este mai puţin iluzorie credinţa că, în asemenea condiţii, antreprenorilor li se va permite mult timp să beneficieze de poziţia favorizată care într-un sistem bazat pe concurenţă este justificată de faptul că dintre numeroşii oameni care iau asupra lor riscurile numai puţini dobîndesc succesul care face ca riscul să merite a fi înfruntat. Nu este surprinzător că antreprenorilor le-ar place să beneficieze atît de venitul ridicat pe care într-o societate bazată pe competiţie îl cîştigă aceia dintre ei care au succes, cît şi de securitatea slujbaşului de stat. Cîtă vreme un sector amplu al industriei private există alături de industria condusă de stat, este probabil ca marile talente industriale să dispună de salarii mari chiar în poziţii complet sigure. Cu toate că antreprenorii pot prea bine să-şi vadă aşteptările realizate în cursul unei etape de tranziţie, nu va trece însă mult pînă cînd ei vor descoperi, cum au făcut colegii lor germani, că nu mai sînt stăpîni, dar vor fi, sub toate aspectele, siliţi să se mulţumească cu cîtă putere şi orice onorarii le-ar acorda guvernul.

---

[81] Alt element care, după acest război, probabil că va intensifica tendinţele în această direcţie, îl vor constitui o parte dintre oamenii care, în cursul războiului, au gustat din puterile diriguirii coercitive şi cărora le va veni greu să se împace cu rolurile mai umile pe care le vor avea de jucat. Deşi, după ultimul război, oamenii de acest gen nu erau la fel de numeroşi pe cît vor fi probabil în viitor, ei au exercitat chiar şi atunci o influenţă nu lipsită de importanţă asupra politicii economice a Angliei, în compania cîtorva dintre aceşti oameni, încă de acum zece-doisprezece ani, am trăit pentru prima oară în Anglia senzaţia — pe-atunci neobişnuită — de a fi brusc transportat în ceea ce mă obişnuisem să consider un climat intelectual pur „german".

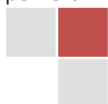
Dacă argumentarea acestei cărţi nu a fost înţeleasă complet greşit, autorul nu va fi bănuit de nici o tendinţă favorabilă capitaliştilor dacă subliniază aici că ar fi totuşi o greşeală să dăm vina pentru această mişcare modernă către monopol exclusiv sau cu precădere pe această clasă. Înclinarea lor în această direcţie nu este nici nouă, nici nu ar fi probabil ca, prin ea însăşi, să devină o putere formidabilă. Evoluţia fatală a fost aceea că ei au izbutit să mobilizeze sprijinul unui număr mereu sporit de alte grupuri şi, cu ajutorul lor, să obţină sprijinul statului.

Într-o anumită măsură, monopoliştii au cîştigat acest sprijin fie lăsînd alte grupuri să participe la beneficii, fie — şi poate aşa au procedat mai frecvent — convingîndu-le că formarea monopolurilor era în interesul public. Schimbarea produsă în opinia publică însă, a cărei influenţă asupra legislaţiei şi a deciziilor judecătoreşti[82] a fost cel mai important factor care a făcut posibilă această evoluţie, este, mai presus de toate, rodul propagandei făcute Stîngii împotriva concurenţei. Foarte adesea, pînă şi măsuri îndreptate contra monopoliştilor au servit de fapt numai la întărirea puterii monopolului. Fiecare atac asupra cîştigurilor monopolului, fie că este intenţionat în interesul unor anumite grupuri ori în cel al statului în ansamblu, tinde să creeze noi grupuri de interese consacrate care vor ajuta la menţinerea monopolului. Un sistem în care grupuri privilegiate ample profită de cîştigurile monopolului poate fi, pe plan politic, mult mai periculos, iar într-un asemenea sistem, desigur că monopolul este mult mai puternic decît într-unui unde profiturile revin unui număr limitat de indivizi. Deşi ar trebui să fie clar că salariile mai ridicate pe care monopolistul este, de pildă, în măsură să le plătească sînt tot atît de mult rezultatul exploatării, cît este şi profitul de monopol ca atare, şi cu toate că este cît se poate de sigur că monopolurile vor sărăci nu numai pe toţi consumatorii, ci mai ales pe toţi ceilalţi salariaţi, în zilele noastre nu doar cei care beneficiază de pe urma acestei situaţii, ci publicul în general acceptă capacitatea de a plăti salarii mai ridicate ca pe un argument în favoarea monopolului[83].

Există un motiv serios de a ne îndoi dacă, pînă şi în acele cazuri în care monopolul este, inevitabil, cel mai bun mijloc de a-l controla este să fie pus în mîinile statului. Lucrurile ar putea prea bine să stea aşa, dacă s-ar pune problema unei singure industrii. Dar, cînd trebuie să avem de-a face cu multe industrii monopoliste, este preferabil să fie lăsate în diferite mîini private decît să fie concentrate sub controlul unic al statului. Chiar dacă transportul aerian şi căile ferate sau aprovizionarea cu gaze şi electricitate ar fi toate, în mod inevitabil, monopoluri, consumatorul se află, indiscutabil, într-o poziţie mult mai puternică, cîtă vreme ele rămîn monopoluri separate, decît cînd sînt „coordonate" printr-o dirijare centrală. Monopolul privat nu este aproape niciodată complet şi rareori se menţine mult timp sau este capabil să ignore concurenţa potenţială.

[82] Cf., în această privinţă, studiul recent şi pătrunzător „Monopoly and Law", de W. Arthur Lewis, apărut în The Modern Law Review, vol. VI, nr. 3, aprilie 1943.

[83] Chiar şi mai surprinzător, poate, este remarcabila blîndeţe pe care mulţi socialişti sînt dispuşi să o arate faţă de rentier — deţinătorul de acţiuni —, căruia organizarea monopolistă a industriei îi garantează frecvent venituri sigure. Faptul că duşmănia lor oarbă faţă de profituri îi face pe oameni să înfăţişeze venitul fix, obţinut fară efort, ca fiind pe plan social ori etic mai de dorit decît profiturile şi să accepte chiar ca monopolul să asigure un asemenea venit garantat, de pildă, acţionarului la căile ferate, este unul dintre cele mai extraordinare simptome ale pervertirii valorilor petrecut în cursul ultimei generaţii.

Dar un monopol de stat este întotdeauna un monopol protejat de stat — protejat atît împotriva concurenţei potenţiale, cît şi a criticii eficiente. În majoritatea cazurilor, aceasta înseamnă că unui monopol temporar i se conferă puterea de a-şi consolida poziţia pentru totdeauna — o putere care este aproape, cert că va fi folosită. Acolo unde puterea care s-ar cuveni să frîneze şi să controleze monopolul devine interesată în ocrotirea şi apărarea funcţionarilor numiţi de ea, unde pentru ca guvernanţii să remedieze un abuz trebuie să-şi asume răspunderea comiterii lui, unde criticarea acţiunilor monopolului înseamnă criticarea guvernului, există puţine speranţe ca monopolul să devină slujitorul comunităţii. Un stat care este implicat sub toate aspectele în conducerea întreprinderii monopoliste, chiar dacă ar poseda o putere zdrobitoare asupra individului, ar fi totuşi un stat slab în măsura în care ne referim la libertatea sa de a-şi decide politica. Maşinăria monopolului devine identică cu maşinăria statului, iar statul însuşi se identifică mai mult cu interesele celor care dau ordine decît cu interesele poporului în general.

Soluţia plauzibilă este ca, oriunde monopolul este realmente inevitabil, să se aplice ideea preferată de obicei de către americani a unui control statal puternic asupra monopolurilor private, care, aplicată consecvent, oferă o şansă mai bună de a obţine rezultate satisfăcătoare decît administrarea de către stat a monopolului. Cel puţin aşa se pare că stau lucrurile acolo unde statul impune un strict control al preţurilor, care nu lasă marjă pentru profiturile extraordinare la care pot participa alte persoane decît monopoliştii. Chiar dacă aceasta ar avea efectul (cum s-a întîmplat uneori cu serviciile publice americane) ca serviciile industriilor monopoliste să devină mai puţin satisfăcătoare decît ar putea fi în alte condiţii, tot ar fi un preţ mic de plătit pentru o fiînare eficientă a puterilor monopolului. Personal, aş prefera să am de înfruntat mai degrabă ineficienţa de acest fel, decît să suport controlul monopolului organizat asupra modului meu de trai. O asemenea metodă de a trata monopolurile, care ar face rapid poziţia monopolistului cea mai puţin dorită dintre poziţiile antreprenorilor, ar contribui, de asemenea, tot atît de mult ca orice alt factor la restrîngerea monopolului la sferele unde este inevitabil şi la stimularea inventării unor înlocuitori ce pot fi furnizaţi de firme aflate în competiţie. Este suficient să faci în aşa fel încît din nou monopolul să fie sigur că e ţapul ispăşitor al politicii economice, şi vei fi surprins văzînd cît de iute aproape toţi antreprenorii capabili îşi vor redescoperi gustul pentru aerul înviorător al competiţiei!

*

Problema monopolului nu ar fi aşa de dificilă cum este dacă am avea de luptat doar cu capitalistul monopolist. Dar, aşa cum s-a mai spus, monopolul a devenit pericolul pe care îl constituie nu prin eforturile cîtorva capitalişti interesaţi, ci prin sprijinul pe care ei l-au obţinut de la aceia cărora le-au permis să împartă cîştigurile cu ei de la cei mult mai numeroşi pe care i-au convins că, sprijinind monopolurile, ajută la crearea unei societăţi mai drepte şi mai ordonate. Cotitura fatală în istoria modernă s-a produs cînd marea mişcare ce poate atinge ţelurile ei iniţiale numai combătînd orice privilegiu — mişcarea muncitorească a căzut sub influenţa doctrinelor ostile concurenţei şi s-a angajat în disputarea de privilegii. Creşterea recentă a monopolurilor este mai ales rezultatul unei colaborări deliberate între capitalul organizat şi munca organizată, în care grupurile privilegiate din rîndul muncitorilor se împărtăşesc din profiturile monopolurilor

pe cheltuiala comunităţii, îndeosebi pe seama celor mai săraci, cei angajaţi în industriile mai puţin bine organizate, şi a şomerilor.

Unul dintre cele mai triste spectacole ale epocii noastre este să vezi cum o mare mişcare democratică sprijină o politică destinată să ducă la distrugerea democraţiei şi de care între timp poate beneficia numai o minoritate a maselor care o sprijină. Totuşi, tocmai acest sprijin acordat de Stînga tendinţelor către monopol le face atît de irezistibile şi face să fie atît de întunecate perspectivele noastre. Cîtă vreme mişcarea muncitorească va continua să susţină distragerea singurei ordini sub care cel puţin un oarecare grad de independenţă şi libertate a fost asigurat fiecărui muncitor, într-adevăr ne rămîne o slabă speranţă de viitor. Conducătorii acestei mişcări, care acum proclamă sus şi tare că ei s-au dezis o dată pentru totdeauna de nebunescul sistem bazat pe competiţie[84], proclamă sfîrşitul libertăţii individului. Singu¬rele ordini posibile sînt fie ordinea guvernată de disciplina impersonală a economiei de piaţă, fie cea dirijată de voinţa cîtorva indivizi; iar cei ce şi-au pus în gînd să o distrugă pe prima, cu sau fară voia lor, ajută să fie creată cea de-a doua. Chiar dacă unii muncitori vor fi, poate, mai bine hrăniţi şi, fară îndoială toţi vor fi mai uniform îmbrăcaţi, în acea ordine nouă, ne este permis să ne îndoim că majoritatea mun¬citorilor englezi le vor mulţumi, pînă la urmă, intelectualilor aflaţi printre liderii lor, care le-au făcut cadou o doctrină socialistă ce le ameninţă libertatea personală.

Pentru oricine este familiarizat cu istoria ţărilor europene mai însemnate în ultimii douăzeci şi cinci de ani, studiul recentului program al Partidului Laburist, angajat acum în crearea unei „societăţi planificate", este o experienţă cît se poate de deprimantă. Oricărei „încercări de a restaura Britania tradiţională" i se opune un plan care, nu numai în liniile sale generale, dar şi în detaliu şi chiar în formulări, nu poate fi deosebit de visele socialiste care au dominat dezbaterile cu douăzeci şi cinci de ani în urmă. Nu numai revendicări ca acelea cuprinse în rezoluţia adoptată pe baza moţiunii profesorului Laski — care pretinde menţinerea în timp de pace a „măsurilor de control guvernamental necesare pentru mobilizarea resurselor naţionale în timp de război" — dar toate sintagmele la modă specifice, cum este „economia echilibrată", pe care profesorul Laski o cere acum pentru Marea Britanie, sau „consumul comunitar", către care producţia ar urma să fie îndrumată centralizat, sînt preluate în bloc din ideologia germană. Acum douăzeci şi cinci de ani mai exista, poate, oarecare scuză pentru a adopta credinţa naivă că o societate planificată poate fi o societate cu mult mai liberă decît ordinea bazată pe competiţie a laissez faire – ului pe care este menită să o înlocuiască[85]. Dar să descoperi că este din nou îmbrăţişată, după o experienţă de douăzeci şi cinci de ani şi după reexaminarea vechilor convingeri la care a dus această experienţă, într-o perioadă cînd luptăm tocmai cu rezultatele acestor doctrine, este o situaţie de un tragism inexprimabil în cuvinte. Schimbarea decisivă petrecută în epoca noastră şi sursa pericolului pentru tot ce trebuie să preţuiască un liberal este aceea că marele partid care, în

[84] Profesorul H. J. Laski, în mesajul lui la cea de-a 41-a Conferinţă anuală a Partidului Laburist, Londra, 26 mai 1942 (Report, p. 111). Merită să semnalăm că, după profesorul Laski, „acest nebun sistem al competiţiei aduce sărăcie popoarelor şi războiul ca un rezultat al acestei sărăcii" — o ciudată interpretare a istoriei ultimilor o sută cincizeci de ani.

[85] The Old World, and the New Society, un raport interimar al Comitetului Naţional Executiv al Partidului Laburist Britanic despre problemele reconstrucţiei, pp. 12 şi 16.

Parlament şi în ochii opiniei publice, a luat, în mare măsură, locul partidelor progresiste din trecut s-a situat singur de partea unei mişcări care, în lumina întregii evoluţii trecute, trebuie să fie considerată drept reacţionară. Ameninţarea de către Dreapta tradiţionalistă a cuceririlor trecutului este un fenomen mereu întîlnit şi care nu trebuie să ne alarmeze. Dar dacă, în ultima vreme, locul opoziţiei împotriva acestui fenomen, în dezbaterile publice, la fel ca şi în Parlament, a fost monopolizat de un al doilea partid reacţionar, atunci cu adevărat nu ne-a mai rămas nici o speranţă.

CAPITOLUL XIV

CONDIŢII MATERIALE ŞI ŢELURI IDEALE

”Este oare drept sau rezonabil ca vrerea unei majorităţi ce-ar suprima ţelul de căpătîi al guvernării să-i robească pe cei puţini care doresc să rămînă liberi? Dacă se ajunge la forţă, atunci mai drept ar fi ca cei puţini să-i silească a păstra libertatea pe cei mulţi, căci ea nu le poate pricinui nici un rău, decît ca, pentru a lor plăcere josnică, cei mulţi să-i constrîngă pe cei puţini în chip cît se poate de vătămător, să le fie tovarăşi de sclavie. Cei care nu caută decît dreapta lor libertate au totdeauna dreptul să o cîştige, ori de cîte ori le stă în putere, oricît de multe ar fi vrerile ce le-ar sta împotrivă.”

John Milton

Generaţiei noastre îi place să se autoflateze, susţinînd că acordă mai puţină importanţă considerentelor economice decît o faceau părinţii sau bunicii noştri. „Sfîrşitul omului economic" are şansa de a se impune ca unul dintre miturile de căpătîi ale epocii noastre. Înainte de a accepta această pretenţie sau de a lăuda schimbarea inevitabilă, trebuie să ne întrebăm în ce măsură este vorba aici de un adevăr. Cînd examinăm pretenţiile de reconstrucţie socială cel mai insistent propuse, descoperim că aproape toate au un caracter economic: am văzut deja că una dintre principalele revendicări ale oamenilor care, în acelaşi timp, proclamă sfîrşitul omului economic este „reinterpretarea în termeni economici" a idealurilor politice ale trecutului, idealul de libertate, egalitate şi securitate. Neîndoielnic este şi faptul că, în convingerile şi aspiraţiile lor, oamenii sînt astăzi mai mult ca niciodată călăuziţi de doctrine economice, de credinţa, întreţinută cu grijă, în iraţionalitatea sistemului nostru economic, de false aserţiuni despre „belşugul potenţial", de pseudoteorii despre tendinţa inevitabilă către monopol şi de impresia creată de evenimente în jurul cărora s-a făcut mult tapaj, precum distrugerea unor stocuri de materii prime sau suprimarea unor invenţii — pentru care se aruncă vina pe concurenţă, deşi ele sînt exact genul de fapte imposibile în condiţiile competiţiei şi care devin posibile numai în condiţiile monopolizării, de obicei ale monopolizării realizate cu ajutorul statului[86].

[86] Folosirea frecventă a distrugerii ocazionale de grîne, cafea etc, ca argument împotriva concurenţei în economie, este o ilustrare a neonestităţii intelectuale a unei bune părţi a acestui argument, deoarece, dacă reflectăm, vom vedea că, pe o piaţă pe care există concurenţă, nici un deţinător al unor astfel de stocuri nu poate cîştiga prin distrugerea lor. Cazul pretinsei suprimări a unor brevete utile este mai complicat şi nu poate fi discutat în mod adecvat într-o notă; dar condiţiile în care ar fi profitabil să „conservi la frigider" un brevet care în interesul societăţii s- ar cuveni să fie folosit sînt atît de excepţionale, încît este mai mult decît îndoielnică manifestarea acestui fenomen în vreun caz important.

În alt sens totuşi este, fară îndoială, adevărat că generaţia noastră este mai puţin sensibilă la argumentele economice decît predecesoarele sale. Nu este. deloc dispusă să renunţe la vreuna dintre pretenţiile sale în faţa argumentelor economice, este nerăbdătoare şi intolerantă faţă de orice restrîngere a poftelor sale imediate şi nedispusă să se plece nu prin vreun dispreţ pentru bunăstarea materială sau măcar printr-o dorinţă mai reţinută de împlinire materială, ci, dimpotrivă, prin refuzul de a admite existenţa oricărui obstacol, a oricărui conflict cu alte ţeluri care ar putea împiedica realizarea propriilor dorinţe. Atitudinea aceasta ar putea fi mai adecvat caracterizată drept economofobie, decît prin formula de două ori derutantă: „sfîrşitul omului economic", care sugerează o tranziţie de la o stare de lucruri care n-a existat niciodată într-o direcţie în care nu ne mişcăm. Omul a ajuns să urască şi să se revolte împotriva forţelor impersonale cărora în trecut li s-a supus, chiar dacă adesea ele au ruinat eforturile sale individuale.

Această revoltă este o ilustrare a unui fenomen mult mai general — un nou refuz de a se supune oricărei reguli sau necesităţi a căror răpune omul nu o înţelege; ea se face simţită în multe din laturile vieţii, îndeosebi în morală, şi este adesea o atitudine lăudabilă. Există domenii în care această sete de inteligibilitate nu poate fi însă pe deplin satisfăcută şi în care, în acelaşi timp, refuzul de a ne supune oricăror cerinţe pe care nu le putem înţelege antrenează distrugerea civilizaţiei noastre. Deşi este firesc ca, pe măsură ce lumea din jur devine mai complexă, să crească împotrivirea noastră la forţele care, pe căi neînţelese de noi, perturbă neîncetat speranţe şi planuri individuale, tocmai în aceste împrejurări oricui îi vine tot mai greu să înţeleagă pe deplin aceste forţe. O civilizaţie cum este a noastră se bazează, în mod necesar, pe adaptarea individului la schimbări a căror cauză şi natură nu le poate înţelege: de ce se cuvine să aibă mai mult sau mai puţin, de ce se cade să fie nevoit să-şi schimbe ocupaţia, de ce ar deveni mai greu de obţinut unele lucruri pe care le doreşte decît altele — toate aceste aspecte se vor împleti întotdeauna cu atît de multe împrejurări încît nici o minte nu va fi capabilă să le cuprindă ori, chiar mai rău, cei implicaţi vor da toată vina pe o cauză evidentă imediată şi evitabilă, deşi jocul mai complex de interrelaţii care determină schimbarea rămîne, inevitabil, ascuns pentru ei. Diriguitorul unei societăţi complet planificate, chiar dacă ar dori să ofere o explicaţie adecvată oricărui l-ar solicita, arătîndu-i de ce a trebuit să fie îndreptat spre o slujbă diferită sau de ce remuneraţia lui a trebuit să fie schimbată, nu ar putea face pe deplin acest lucru, fără a explica şi a-şi justifica întregul său plan — ceea ce înseamnă, desigur, că nu ar putea da explicaţii decît cîtorva persoane.

Ascultarea arătată de indivizi forţelor impersonale ale pieţei a făcut posibilă în trecut ascensiunea unei civilizaţii care altfel nu s-ar fi putut dezvolta; supunîndu-ne astfel, contribuim zilnic la zidirea a ceva ce trece dincolo de ceea ce oricare dintre noi poate să înţeleagă în întregime. Nu contează dacă în trecut oamenii se supuneau sub imboldul unor convingeri pe care unii le consideră acum superstiţii; dintr-un spirit religios de smerenie sau dintr-un respect exagerat pentru învăţăturile sumare ale primilor economişti. Crucial este că ne vine mult mai greu să înţelegem raţional necesitatea de a ne supune unor forţe a căror acţiune nu o putem urmări în detaliu, decît să procedăm astfel fie dintr-o simplă teamă revoluţionară pe care o inspiră religia, fie din respect chiar pentru doctrinele economice. Într-adevăr, s-ar putea să fie nevoie din partea fiecăruia de o doză infinit mai mare de inteligenţă decît cea posedată acum de vreunul dintre oameni, dacă ne-am propune

ca măcar să menţinem actuala noastră civilizaţie complexă fără ca vreun individ să fie obligat să facă lucruri a căror necesitate nu o înţelege. Refuzul de a ceda unor forţe pe care nici nu le înţelegem, nici nu le putem socoti drept deciziile conştiente ale unei fiinţe inteligente este produsul unui raţionalism incomplet şi deci eronat. Este incomplet, deoarece nu cuprinde o înţelegere a faptului că într-o societate complexă coordonarea multiplelor eforturi individuale trebuie să ţină seama de realităţi care nu intră în întregime în orizontul nici unui individ. Pe de altă parte, nu cuprinde o înţelegere a faptului că, atîta vreme cît societatea aceasta complexă nu trebuie să fie distrusă, unica alternativă a supunerii în faţa forţelor impersonale, şi aparent iraţionale, ale pieţei este supunerea în faţa puterii tot atît de incontrolabile, şi prin urmare arbitrare, a altor oameni. În nerăbdarea lui de a scăpa de constrîngerile stînjenitoare pe care le îndură acum, omul nu-şi dă seama că noile constrîngeri autoritare, care vor trebui să-i fie impuse în mod deliberat în locul lor, vor fi şi mai dureroase. Cei care susţin că am învăţat într-un grad uimitor să stăpînim forţele naturii, dar sîntem întristător de înapoiaţi pe tărîmul utilizării cu succes a posibilităţilor de colaborare socială, au perfectă dreptate, în limitele acestui enunţ. Dar se înşală cînd duc comparaţia mai departe şi pretind că trebuie să învăţăm să stăpînim forţele naturii. Aceasta nu este numai calea spre totalitarism, dar şi calea spre distrugerea civilizaţiei noastre şi un mijloc sigur de a bloca progresul viitor. Cei care cer acest lucru arată, prin înseşi revendicările lor, că nu au înţeles încă în ce măsură simpla menţinere a ceea ce am dobîndit pînă acum depinde de coordonarea eforturilor individuale de către forţe impersonale.

*

Trebuie să reanalizăm acum pe scurt aspectul nodal al problematicii noastre, acela al incompatibilităţii dintre libertatea individuală şi supremaţia unui ţel unic, căruia întreaga societate trebuie să-i fie complet şi permanent subordonată. Singura situaţie în care se face excepţie de la regula că o societate liberă nu trebuie să fie supusă unui ţel unic o reprezintă starea de război sau cea din timpul altor calamităţi vremelnice, cînd punerea aproape a tuturor forţelor în slujba satisfacerii nevoilor imediate şi neîngăduitoare este preţul păstrării libertăţii pe termen lung. Aşa se explică şi de ce atîtea dintre formulele la modă care ne cer să ne atingem ţelurile pe timp de pace aşa cum am învăţat să le servim în caz de război sînt atît de înşelătoare: are sens să sacrifici temporar libertatea pentru a o face mai sigură în viitor; dar nu acelaşi lucru se poate spune despre un sistem propus ca o rînduială permanentă.

Ideea că în timp de pace nu trebuie să se îngăduie nici unui obiectiv unic să aibă prioritate absolută asupra tuturor celorlalte se aplică pînă şi singurului obiectiv asupra căruia toată lumea este de acord acum că se situează pe primul plan: eradicarea şomajului. Nu încape îndoială că trebuie să facem în acest sens cele mai mari eforturi; chiar aşa stînd lucrurile, nu înseamnă că trebuie să se permită ca un asemenea obiectiv să ne domine pînă la excluderea a orice altceva, după formula superficială: şomajul trebuie eliminat „cu orice preţ". De fapt, în acest domeniu, fascinaţia exercitată de expresii vagi, dar populare, precum „locuri de muncă pentru toţi", poate prea bine să ducă la măsuri extrem de mioape şi în care formula categorică şi iresponsabilă „trebuie realizat oricît ar costa", a idealiştilor cu idei fixe, va face probabil cel mai mare rău.

Este foarte important să abordăm cu luciditate sarcina căreia va trebui să-i facem faţă după război şi să înţelegem limpede ce putem spera să realizăm. Una din trăsăturile dominante ale situaţiei imediat postbelice va fi determinată de efectul atragerii, în virtutea nevoilor concrete de război, a sute de mii de bărbaţi şi femei în posturi specializate, unde, în cursul războiului, au ajuns să cîştige salarii relativ ridicate, în multe cazuri, nu va exista nici o posibilitate de a folosi acelaşi număr de oameni în aceste profesii. Va exista o nevoie urgentă de a transforma un număr însemnat de angajaţi pe alte posturi, iar mulţi dintre ei vor socoti că slujba pe care o pot obţine nu este atît de generos remunerată ca postul deţinut în anii războiului. Chiar şi reciclarea, care desigur că s-ar cuveni să fie asigurată pe scară largă, nu poate soluţiona complet această problemă. Vor fi şi mai mulţi oameni care, dacă urmează să fie plătiţi la valoarea pe care o vor avea în acel moment pentru societate serviciile lor, în orice fel de sistem, vor fi siliţi să se mulţumească cu o scădere a nivelului lor de trai comparativ cu al altora.

Atunci, dacă sindicatele rezistă cu succes oricărei scăderi a salariilor grupurilor speciale în chestiune, nu vor rămîne decît două variante: fie că se va folosi coerciţia — adică anumiţi indivizi vor trebui să fie desemnaţi în vederea unui transfer forţat în alte slujbe, relativ mai prost plătite, fie vor lî trecuţi în stare de şomaj cei ce nu pot fi angajaţi cu salariile relativ ridicate pe care le-au cîştigat în timpul războiului, pînă cînd vor fi dispuşi să accepte o muncă cu un salariu relativ mai scăzut. Problema aceasta se va pune într-o societate socialistă exact ca şi în oricare alta; iar marea majoritate a muncitorilor probabil că vor fi tot atît de puţin înclinaţi să le garanteze perpetuu salariile lor actuale celor care au fost atraşi în munci atît de bine plătite pentru a face faţă cerinţelor războiului. În mod cert, în această situaţie, o societate socialistă va utiliza coerciţia. Aspectul relevant pentru noi este că decizia fermă de a nu permite cu nici un preţ apariţia şomajului, cuplată cu refuzul de a utiliza coerciţia, ne vor împinge la tot soiul de expediente disperate, care nu ne vor scăpa nicicum pe termen lung de probleme şi vor dăuna în mod serios utilizării eficiente a resurselor noastre. Trebuie să semnalăm în mod special că politica monetară nu poate vindeca efectiv această maladie decît printr-o generalizare apreciabilă a inflaţiei, suficientă pentru a ridica toate celelalte salarii şi preţuri raportate la cele care nu pot fi scăzute, astfel încît, pînă şi această măsură va aduce rezultatul dorit numai operînd pe ascuns şi neonest acea reducere a salariului real care nu a putut fi făcută direct. Ridicarea totuşi a tuturor celorlalte salarii şi venituri la un nivel suficient pentru a reaşeza poziţia grupului în chestiune ar implica extinderea inflaţiei pe o asemenea scară încît perturbările, greutăţile şi nedreptăţile cauzate ar fi mult mai mari decît cele ce trebuie să fie vindecate.

Problema aceasta, care se va pune într-o formă deosebit de acută după război, ne va însoţi mereu, cîtă vreme sistemul economic trebuie să se adapteze la schimbări continue. Tot-deauna va exista, pe termen scurt, o folosire maximă a forţei de muncă, ce poate fi realizată dînd tuturor de lucru acolo unde se nimeresc să se afle, cu ajutorul expansiunii monetare. Problema este că acest maximum poate fi menţinut numai printr-o expansiune monetară inflaţionistă, avînd drept efect oprirea redistribuirii forţei de muncă între industrii, cerută de noile condiţii, redistribuire care, cîtă vreme muncitorii sînt liberi să-şi aleagă locul de muncă, se va produce oricum, dar cu oarecare întîrziere şi şomaj. Politica de a oferi, prin mijloace monetare,

maximum de locuri de muncă posibile, se îndreaptă în mod cert, pînă la urmă, împotriva propriilor sale scopuri. Ea tinde să scadă productivitatea muncii şi sporeşte astfel neîncetat contingentul din forţa de muncă menţinut în posturi cu salariile actuale numai prin mijloace artificiale.

*

Este neîndoielnic că, după război, înţelepciunea în administrarea afacerilor noastre va fi şi mai importantă decît pînă acum şi că, în ultimă instanţă, soarta civilizaţiei noastre va depinde de felul cum vom rezolva problemele economice de care ne vom ciocni. Vom fi mai întîi săraci, realmente foarte săraci, iar problema redobîndirii şi îmbunătăţirii fostului nostru nivel de trai poate, în fapt, să se dovedească a fi pentru Marea Britanie mai dificilă decît pentru multe alte ţări. Dacă acţionăm înţelept, nu ne va fi greu ca, prin muncă tenace şi consacrînd o parte însemnată a eforturilor noastre revizuirii generale, retehnologizării şi organizării noastre industriale, în cîţiva ani să revenim la nivelul pe care îl atinseserăm şi chiar să-l depăşim. Dar aceasta presupune că nu vom consuma în mod curent cantităţi care ar submina sarcina reconstrucţiei, că nici un fel de speranţe exagerate nu vor genera pretenţii exacerbate şi că vom socoti mai important să ne folosim resursele în mod optim, pentru scopuri care contribuie cel mai mult la bunăstarea noastră şi nu cum se nimereşte[87]. Nu mai puţin important este poate ca, prin încercări mioape de a vindeca sărăcia printr-o redistribuire, în loc să recurgem la o mărire a venitului nostru, să nu deprimăm pături largi, astfel încît să le transformăm în duşmani îndîrjiţi ai ordinii politice existente. Nu ar trebui să se uite niciodată că unicul factor decisiv pentru ascensiunea totalitarismului pe continentul european, care este încă absent în Anglia, este existenţa unei întinse clase mijlocii recent deposedate.

Speranţele noastre de a evita soarta care ne ameninţă trebuie, într-adevăr, în mare măsură, să plece de la perspectiva că ne putem relua rapid progresul economic, care — oricît de jos ar fi punctul de la care s-ar putea să trebuiască să pornim — va continua însă să ne ducă în sus; iar condiţia principală pentru o asemenea dezvoltare este să fim cu toţii gata să ne adaptăm rapid unei lumi foarte mult schimbate, nici un fel de considerente legate de nivelul obişnuit de trai al anumitor grupuri netrebuind să împiedice această adaptare, astfel încît să învăţăm încă o dată să ne alocăm toate resursele noastre acolo unde au o contribuţie maximă la îmbogăţirea noastră a tuturor. Adaptările care vor fi necesare, dacă vrem să ne refacem şi să depăşim nivelurile noastre anterioare, vor fi mai profunde decît toate cele pe care le-am avut de făcut în trecut, aşa încît, numai dacă fiecare dintre noi este gata, individual, să se supună imperativelor acestei readaptări, vom fi în stare să traversăm o perioadă dificilă ca oameni liberi, care îşi pot alege propriul lor mod de viaţă. Putem fi de acord ca fiecăruia să-i fie asigurat neapărat un nivel de trai minim uniform; dar trebuie să admitem, în acelaşi timp, că o dată cu această asigurare a unui venit minim de bază trebuie să se renunţe la orice pretenţii

[87] Poate că este locul să subliniem că, oricît de intens poate dori cineva o revenire grabnică la o economie liberă, aceasta nu poate însemna înlăturarea, dintr-un foc, a majorităţii restricţiilor din perioada războiului. Nimic nu ar discredita mai mult sistemul liberei întreprinderi decît această măsură, deşi dislocările şi instabilitatea pe care le-ar produce o asemenea încercare ar fi, probabil, efemere. Problema este către ce tip de sistem trebuie să ne orientăm în procesul demobilizării, nu dacă sistemul din perioada de război ar trebui sau nu transformat în reglementări pe un termen ceva mai lung, printr-o politică temeinic chibzuită de relaxare gradată a strînsorii intervenţiei statale, care poate să se extindă pe durata mai multor ani.

la o securitate privilegiată a unor anumite clase, că trebuie să dispară toate pretextele folosite pentru a îngădui unor grupuri să excludă pe cei nou veniţi de la participarea la relativa lor prosperitate, în scopul de a-şi menţine nivelul de trai propriu intact.

Poate suna nobil să spui: la naiba cu economia, haideţi să clădim o lume pentru oameni, dar, în realitate, intenţia este pur şi simplu iresponsabilă. Ţinînd seama de lumea noastră aşa cum este, cînd fiecare este convins că, aici sau aiurea, condiţiile materiale trebuie să fie ameliorate, singura noastră şansă de a clădi o lume mai bună ţine de posibilitatea de a ridica nivelul general de bogăţie. Singurul lucru pe care democraţia modernă nu-l va suporta fără a trosni din încheieturi este necesitatea unei substanţiale scăderi a nivelului de trai în timp de pace sau chiar stagnarea economică îndelungată.

*

Oamenii care admit că actualele tendinţe politice constituie o serioasă ameninţare la adresa perspectivelor noastre economice, iar prin efectele lor economice periclitează valori mult mai însemnate, sînt totuşi în stare să se amăgească singuri, pretinzînd că facem sacrificii materiale pentru a atinge scopuri ideale. Este mai mult decît îndoielnic însă dacă cincizeci de ani de apropiere de colectivism ne-au ridicat nivelul moral sau dacă schimbarea nu s-a produs mai curînd în direcţia opusă. Deşi ne-am deprins să ne mîndrim cu conştiinţa noastră socială mai sensibilă, nu este cîtuşi de puţin clar dacă această atitudine este justificată de practica conduitei noastre individuale. Pe latura ei negativă, prin indignarea manifestată faţă de inechităţile ordinii sociale existente, probabil că generaţia noastră îşi depăşeşte cu mult înaintaşii. Dar efectul acestei mişcări asupra criteriilor noastre pozitive pe tărîmul moralei propriu-zise, al conduitei individuale şi asupra seriozităţii cu care apărăm principiile morale împotriva expedientelor şi a exigenţelor maşinăriei sociale — aceasta este cu totul altă chestiune.

Dezbaterile în acest domeniu au devenit atît de confuze încît este necesar să ne întoarcem la datele fundamentale. Generaţia noastră este în pericol de a uita nu numai faptul că morala constituie, în mod necesar, un fenomen ce ţine de comportamentul individual, dar şi că ea nu poate exista decît în sfera în care individul este liber să decidă pentru sine însuşi şi să treacă voluntar la sacrificarea avantajului personal de dragul respectării unei reguli morale. În afara sferei răspunderii individuale, nu exista nici bunătate, nici răutate, nici prilej de a avea un merit moral, nici şansa de a-ţi demonstra convingerile sacrificînd dorinţele personale pe altarul a ceea ce gîndeşti că este drept. Numai cînd răspundem de soarta propriilor noastre interese şi sîntem liberi să le sacrificăm, are hotărîrea noastră o valoare morală. Nu sîntem îndrituiţi nici sa fim altruişti pe socoteala altuia, nici nu există vreun merit în a fi altruist cînd nu ai altă opţiune. Membrii unei societăţi care, sub toate aspectele, sînt meniţi să făptuiască lucrul bun nu au nici un titlu de laudă. Aşa cum spunea Milton: „Dacă orice acţiune care este bună sau rea la un om copt în ani s-ar afla sub veghere, prescripţie şi constrîngere, ce ar mai fi virtutea decît un nume, ce laudă ar fi datorată atunci facerii de bine, ce scofală să fii sobru, drept, sau cumpătat?"

Libertatea de a ne ordona propria conduită în sfera în care condiţiile materiale sînt cele care delimitează cadrul opţiunii şi răspunderea pentru rînduirea propriei noastre vieţi conform cu conştiinţa noastră, numai aceasta este atmosfera în care simţul şi valorile morale se refac zilnic, prin hotărîre liberă a individului. Răspunderea, nu faţă de un superior, ci faţă de propria conştiinţă, conştiinţa unei datorii care nu este împlinită cu de-a sila, necesitatea de a decide care din lucrurile preţuite urmează să fie sacrificate în favoarea altora, cu suportarea consecinţelor propriei decizii, reprezintă esenţa însăşi a unei morale demne de acest nume.

Este incontestabil că în sfera conduitei individuale efectul colectivismului a fost aproape complet distructiv. Nici nu putea fi altfel. O mişcare a cărei principală promisiune este scutirea de răspunderi[88] nu poate fi decît antimorală în efectele ei, oricît de nobile ar fi idealurile cărora le datorează naşterea. Nu este oare cert că sentimentul unei obligaţii personale de a remedia inechităţile, în cazul în care acest lucru stă în puterea noastră ca indivizi, a fost mai degrabă subminat decît potenţat, că atît simţul răspunderii, cît şi conştiinţa datoriei individuale de a şti să optezi au fost în mod perceptibil ştirbite? Este o deosebire ca de la cer la pămînt între a pretinde ca o stare de lucruri deziderabilă să fie înfăptuită de către autorităţi sau chiar între a fi dispus să te supui, cu condiţia ca toţi ceilalţi să fie obligaţi să procedeze la fel, şi dispoziţia de a face ceea ce gîndeşti că este drept, cu preţul sacrificării dorinţelor personale şi, poate, al înfruntării unei opinii publice ostile. Sînt multe lucruri care sugerează că, în fapt, am devenit mai îngăduitori cu anumite abuzuri şi mult mai indiferenţi faţă de inechităţi în cazuri individuale, de cînd ne-am fixat ochii asupra unui sistem complet diferit, în care statul va îndrepta toate lucrurile. Se poate chiar după cum s-a spus, ca pasiunea pentru acţiunea colectivă să fie o cale pe care ne lăsăm pradă fară jenă, în mod colectiv, acelui egoism, de care, ca indivizi, învăţaserăm cel puţin să ne ferim.

Este adevărat că virtuţile mai puţin stimate şi practicate acum — independenţa, bizuirea pe propriile forţe şi asumarea de riscuri, dispoziţia de a-ţi apăra propria convingere împotriva unei majorităţi şi disponibilitatea de a coopera în mod voluntar cu semenii tăi — sînt, în esenţă, cele pe care se întemeiază funcţionarea unei societăţi individualiste. Colectivismul nu are nimic de pus în locul lor, iar în măsura în care le-a şi distrus, a lăsat un gol umplut doar de pretenţia la supunere şi faptuirea individuală forţată binelui asupra salutară în putere şi autoritate. Puterea britanică, spiritul britanic şi înfăptuirile britanice sînt, în mare măsură, rezultatul unei cultivări a spontaneităţii. Dar aproape toate tradiţiile şi instituţiile în care geniul moral englez şi-a găsit expresia lui cea mai caracteristică şi care, la rîndul lor, au modelat caracterul naţional şi întregul climat moral al Angliei, sînt cele pe care ofensiva colectivismului şi tendinţele lui centraliste inerente

[88] Acest deziderat se conturează tot mai limpede pe măsură ce socialis¬mul se apropie de totalitarism, iar în Anglia este cît se poate de explicit formulat în programul celei mai recente şi mai totalitare forme de socialism englez, mişcarea „Commonwealth" a lui Sir Richard Acland. Trăsătura principală a acestei noi ordini promise de el este rezumată în deviza prin care comunitatea îi spune individului „Nu-ţi bate tu capul cu grija de a-ţi agonisi traiul". Prin urmare, fireşte, „comunitatea în ansamblul ei trebuie să decidă dacă un om va fi pus să folosească resursele noastre, cum, unde şi în ce fel va munci", şi tot comunitatea „va organiza tabere pentru chiulangii, în condiţii foarte tolerabile". Mai este atunci surprinzător că autorul socoteşte că Hitler „a dat întîmplător peste (sau a avut nevoie să folosească) o mică parte sau, poate, s-ar cuveni să spunem, un aspect particular a ceea ce, în ultimă instanţă, i se va cere omenirii"? (Sir Richard Acland, *The Fonvard March*, 1941, p.127, 126, 135 şi 32.)

le distrug treptat. Educaţia dobîndita în altă ţară te ajută uneori să vezi mai clar căror împrejurări li se datorează trăsăturile prin care excelează climatul moral al unei naţiuni. Şi dacă se cade din partea cuiva care, orice ar putea spune legea, trebuie să rămînă pentru totdeauna un străin să se exprime astfel, unul dintre cele mai descurajante spectacole ale epocii noastre este să vezi în ce măsură cîteva dintre lucrurile cele mai preţioase pe care Anglia le-a dat lumii sînt acum dispreţuite în Anglia însăşi. Englezii nu-şi dau uşor seama în ce măsură se deosebesc de majoritatea altor popoare prin aceea că ei toţi, indiferent de partid, îmbrăţişează într-o măsură mai mare sau mai mică ideile care, în forma lor cea mai pronunţată, sînt cunoscute sub numele de liberalism. În comparaţie cu majoritatea celorlalte popoare, cu numai douăzeci de ani în urmă, aproape toţi englezii erau liberali, oricît de puţin s-ar fi identificat ei cu liberalismul de partid. Şi chiar astăzi, englezul, conservator ori socialist, nu mai puţin decît englezul liberal, cînd călătoreşte în străinătate, deşi s-ar putea să descopere că ideile şi scrierile lui Carlyle sau Disraeli, ale soţilor Webb sau H. G. Wells sînt extrem de populare în cercuri cu care are prea puţin în comun, printre nazişti şi alţi totalitari, dacă găseşte o oază intelectuală unde tradiţia lui Macaulay şi Gladstone, a lui J.S.Mill sau John Morley este vie, va găsi spirite înrudite, care „vorbesc aceeaşi limbă" ca şi el — oricît de diferite ar fi idealurile sale de cele pe care acei oameni le-au apărat în mod concret. Nicăieri nu este mai manifestă pierderea încrederii în valorile specifice ale civilizaţiei britanice şi nicăieri nu a avut ea un efect mai paralizant asupra marelui nostru ţel imediat decît în ineficienta îngrozitoare a majorităţii propagandei britanice. Prima cerinţă pentru succesul unei propagande adresate altui popor este punerea în evidenţă cu mîndrie a valorilor şi trăsăturilor caracteristice prin care ţara care face propagandă este cunoscută celorlalte popoare. Cauza principală a ineficientei propagandei britanice este că aceia care o îndrumă par să fi pierdut propria lor încredere în valorile specifice civilizaţiei engleze sau par să ignore complet aspectele esenţiale prin care ea se distinge de cele ale altor popoare. Intelectualitatea de stînga, într-adevăr, a adorat vreme atît de îndelungată zei străini, încît pare să fi devenit aproape incapabilă să vadă vreo calitate în tradiţiile şi instituţiile tipic englezeşti. Bine-nţeles, aceşti socialişti nu pot admite că valorile morale cu care majoritatea lor se mîndresc sînt cu precădere produsul instituţiilor pe care sînt porniţi să le distrugă. Şi această atitudine, din nefericire, nu se limitează la socialiştii declaraţi. Deşi trebuie să sperăm că lucrurile nu stau aşa în cazul celor mai tăcuţi, dar mai numeroşi, dintre englezii cultivaţi, dacă ar fi să judecăm după ideile care îşi găsesc expresia în dezbaterea politică şi în propagandă, englezii care nu doar „vorbesc în graiul lui Shakespeare", dar întreţin şi „credinţa şi morala de Milton îmbrăţişată"[89] par să fi dispărut cu totul.

A crede însă că genul de propagandă produs de această atitudine poate avea efectul dorit asupra inamicilor noştri, şi mai cu seamă asupra germanilor, este o eroare fatală. Germanii cunosc Anglia — poate nu bine, dar suficient pentru a şti care sînt valorile tradiţionale tipice vieţii britanice şi ceea ce în ultimele două-trei generaţii a separat tot mai mult spiritualitatea celor două ţări. Dacă dorim să îi convingem, nu numai de sinceritatea noastră, dar şi de faptul că avem de oferit o alternativă reală la drumul pe care au mers ei, nu

[89] Deşi subiectul acestui capitol a presupus deja mai multe trimiteri la Milton, este greu de rezistat tentaţiei de a mai adăuga încă un citat, unul foarte familiar, deşi este un pasaj pe care, în zilele noastre, se pare că nimeni altul decît un străin n-ar îndrăzni să-l citeze: „Să nu uite Anglia că ea a învăţat alte naţiuni cum să trăiască." Este, poate, semnificativ că generaţia noastră a cunoscut o serie de detractori americani şi englezi ai lui Milton şi că primul dintre ei, dl Ezra Pound, ne vorbea la radio din Italia.

vom reuşi acest lucru prin concesii făcute sistemului lor de gîndire. Nu îi vom amăgi cu o reproducere răsuflată a ideilor părinţilor lor, pe care le-am împrumutat de la aceştia — fie că e vorba de socialismul de stat, fie de Realpolitik, de planificare „ştiinţifică" sau de corporatism. Nu îi vom convinge urmîndu-i pînă la jumătatea drumului care duce la totalitarism. Dacă englezii înşişi abandonează idealul suprem al libertăţii şi fericirii individului; dacă ei admit, implicit, că civilizaţia lor nu merită să fie păstrată şi nu ştiu nimic mai bun decît să păşească pe calea pe care au luat-o înainte germanii, într-adevăr nu au nimic de oferit. Pentru germani, toate acestea sînt recunoaşteri tardive ale faptului că britanicii au greşit de-a lungul întregului drum şi că ei înşişi conduc marşul spre o lume nouă şi mai bună, oricît de înfiorătoare ar putea să fie perioada de tranziţie. Germanii ştiu că tot ceea ce ei consideră încă drept tradiţia britanică şi propriile lor noi idealuri sînt concepţii despre viaţă fundamental opuse şi ireconciliabile. Ei ar putea fi convinşi că drumul pe care l-au ales era greşit — dar nimic nu-i va convinge vreodată că britanicii vor fi călăuze mai bune pe calea germană.

Cel mai puţin va avea ecou acest tip de propagandă la acei germani pe al căror ajutor trebuie să contăm, în ultimă instanţă, în reclădirea Europei, fiindcă valorile lor sînt cele mai apropiate de ale noastre. Căci experienţa i-a făcut mai înţelepţi şi mai trişti; ei au învăţat că nici intenţiile bune, nici eficienţa în organizare nu pot păstra în limite omeneşti un sistem în care libertatea personală şi răspunderea individuală sînt distruse. Ceea ce vor mai presus de orice germanii şi italienii care au învăţat această lecţie este protecţia împotriva statului monstru — nu scheme măreţe de organizare la scară colosală, ci şansa fiecăruia de a clădi din nou, în mica sa lume proprie, paşnic şi în libertate. Nu din cauză că ei cred că este preferabil să le comande britanicii, în loc să le dea ordine prusacii, ci fiindcă ei cred că într-o lume în care idealurile britanice ar fi victorioase li se vor da mai puţine ordine şi vor fi lăsaţi în pace să-şi vadă de propriile lor preocupări, putem spera să beneficiem de sprijinul unora dintre cetăţenii ţărilor inamice.

Dacă vrem să avem succes în războiul ideologiilor şi să cîştigăm de partea noastră oamenii cumsecade din ţările inamice, trebuie înainte de orice să redobîndim încrederea în valorile tradiţionale pe care le-a reprezentat în trecut Anglia şi trebuie să avem curajul moral de a apăra cu străşnicie idealurile pe care inamicii noştri le atacă. Nu vom cîştiga încredere şi sprijin prin scuze ruşinoase, prin asigurări că ne îndreptăm rapid greşelile, nu explicînd că acum un compromis oarecare între valorile englezeşti tradiţionale şi noile idei totalitare. Nu îmbunătăţirile cele mai recente, prin care poate că am perfecţionat instituţiile noastre sociale, dar care contează relativ puţin, în raport cu deosebirile fundamentale dintre cele două moduri de viaţă opuse, ci credinţa noastră nestrămutată în aceste tradiţii, care au făcut din Anglia o ţară de oameni liberi şi drepţi, toleranţi şi independenţi — doar aceasta contează.

CAPITOLUL XV

PERSPECTIVELE INTERNATIONALE

„Dintre toate mecanismele de reglare a democraţiei, federaţia a fost cel mai eficient şi cel mai potrivit naturii acesteia... Sistemul federal limitează şi restrînge puterea suverană, împărţind-o şi acordînd componentelor statului numai anumite drepturi definite. Este singura metodă de a domoli nu numai majoritatea, ci şi puterea întregului popor."

Lord Acton

În nici un alt domeniu nu a plătit încă lumea un preţ atît de ridicat pentru abandonarea liberalismului secolului al XlX-lea ca în zona unde a început retragerea: în relaţiile internaţionale. De învăţat nu am învăţat însă decît o mică parte din lecţia pe care s-ar fi cuvenit să ne-o dea experienţa. Poate chiar mai mult decît oriunde altundeva, noţiunile curente despre ceea ce este dezirabil şi practicabil au o natură care poate prea bine să producă opusul situaţiilor la care aceste noţiuni sugerează că se va ajunge.

Partea lecţiei dată de trecutul recent, pe care o desluşim încet, cu paşi mărunţi, este aceea că prezenţa unei multitudini de tipuri de planificare economică, aplicate independent una de alta, pe scară naţională, este menită, prin efectul lor cumulat, să fie dăunătoare chiar din punct de vedere pur economic, şi, pe lîngă aceasta, să producă serioase conflicte internaţionale. Nu este acum mare nevoie să subliniem există slabă speranţă de ordine internaţională sau de pace durabilă, cîtă vreme fiecare ţară este liberă să folosească orice măsuri socoteşte dezirabile, în propriul ei interes imediat, oricît de dăunătoare ar fi ele pentru celelalte naţiuni, într-adevăr, multe tipuri de planificare economică sînt practicabile numai dacă autoritatea planificatoare poate, efectiv, să bareze drumul oricăror influenţe din afară; rezultatul unei asemenea planificări este, de aceea, inevitabil, acumularea de restricţii impuse circulaţiei oamenilor şi bunurilor.

Mai puţin evidente, dar cu nici un chip mai puţin reale, sînt primejdiile pentru pace generate de solidaritatea economică, artificial promovată, a tuturor locuitorilor unei ţări şi de noile blocuri de interese opuse formate prin planificarea la scară naţională. Nu este nici necesar, nici de dorit, ca fruntariile naţionale să marcheze deosebiri nete în modul de trai, ca apartenenţa la un grup naţional să dea dreptul la o porţie de plăcintă cu totul diferită de cea de care au parte membrii altor grupuri. Dacă resursele diferitelor naţiuni sînt socotite proprietatea exclusivă a acestor naţiuni ca întreg, dacă relaţiile economice internaţionale, în loc să fie relaţii între indivizi, devin din ce în ce mai mult relaţii între naţiuni întregi organizate ca nişte corporaţii comerciale, în mod inevitabil ele devin sursă de ciocniri şi de invidie între naţiuni întregi. Este una dintre iluziile cele mai nefaste aceea că, înlocuind prin negocieri între state sau între grupuri organizate competiţia pentru pieţe de desfacere sau pentru materii prime, vor fi reduse fricţiunile internaţionale. Aceasta nu ar face

altceva decît să pună încercarea de forţă în locul a ceea ce doar metaforic poate fi numită „lupta" din cadrul competiţiei şi să transfere pe seama unor state puternice şi înarmate, nesupuse nici unei legi superioare, rivalităţile care între indivizi trebuie să fie tranşate fară a se recurge la forţă. Tranzacţiile economice dintre entităţi naţionale, care sînt în acelaşi timp judecătorii supremi ai propriului lor comportament, care nu se pleacă înaintea nici unei legi superioare şi ai căror reprezentanţi nu ascultă de nici o altă obligaţie decît aceea impusă de interesul imediat al naţiunilor respective, trebuie să se încheie prin conflicte de putere[90]. Dacă ar fi să ne folosim victoria doar pentru a valida tendinţele existente în această direcţie, absolut vizibile înainte de 1939, am putea realmente să descoperim că am învins naţional-socialismul doar pentru a crea o lume cu multe național-socialisme naţionale, diferite în detalii, dar tot atît de totalitare şi naţionaliste, şi aflate într-un conflict cronic între ele. Germanii ar apărea ca tulburătorii păcii, aşa cum se şi întîmplă în ochii unor oameni[91], doar fiindcă au fost primii care au apucat pe drumul pe care toţi ceilalţi aveau, în final, să-i urmeze.

*

Cei care îşi dau seama măcar în parte de aceste pericole de obicei trag concluzia că planificarea economică trebuie să fie făcută „la nivel internaţional", de către vreo autoritate supranaţională. Deşi acest lucru ar evita cîteva dintre pericolele evidente generate de planificarea la scară naţională, se pare că adepţii unor astfel de scheme ambiţioase nu prea au însă idee despre dificultăţile şi pericolele şi mai mari create de propunerile lor. Problemele ridicate de o dirijare conştientă a vieţii economice la scară naţională, în mod inevitabil capătă dimensiuni amplificate cînd acelaşi lucru este încercat la nivel internaţional. Conflictul dintre planificare şi libertate nu poate decît să devină şi mai serios cînd similaritatea standardelor şi valorilor acceptate de cei supuşi unui plan unitar scade. E nevoie să depăşeşti dificultăţi reduse în planificarea vieţii economice a unei familii şi relativ puţine în planificarea într-o comunitate mică. Dar pe măsură ce scara se măreşte, doza de consens asupra ordinii scopurilor scade şi necesitatea de a se bizui pe forţă şi constrîn- gere creşte. Într-o comunitate mică, vederi împărtăşite de toţi asupra importanţei relative a principalelor sarcini, criterii de valoare acceptate vor exista pe un mare număr de teme. Dar numărul lor se va micşora treptat, pe măsură ce orizontul planului va cuprinde comunităţi tot mai ample; iar cînd există o comuniune de opinii mai restrînsă, necesitatea recurgerii la forţă şi constrîngere creşte.

Oamenii din orice ţară pot fi uşor convinşi să facă un sacrificiu pentru a ajuta ceea ce ei consideră industria „lor" siderurgică sau agricultura „lor", sau pentru ca în ţara lor nimeni să nu coboare sub un anumit nivel de trai. Cîtă vreme este vorba de a ajuta oameni ale căror obiceiuri şi moduri de gîndire ne sînt familiare, de a corecta distribuirea veniturilor ori condiţiile de lucru ale unor oameni pe care ni-i putem imagina concret şi ale căror opinii asupra statusului lor adecvat sînt, în aspectele lor fundamentale, similare cu ale noastre, sîntem de obicei gata să facem unele sacrificii. Dar nu ai decît să-ţi imaginezi problemele ridicate de planificarea economică chiar pe o arie ca aceea a Europei occidentale, pentru a înţelege că bazele morale ale

---

[90] Despre toate acestea şi despre celelalte aspecte, care pot fi surprinse doar foarte pe scurt, a se vedea cartea profesorului Lionel Robbins Economic Planning and International Order, 1937, *passim*...

[91] A se vedea îndeosebi importanta carte scrisă de James Bumham, *The Managerial Revolution,* 1941.

unei asemenea întreprinderi sînt complet absente. Cine îşi închipuie că ar exista vreun ideal comun de dreptate în distribuţie de natură să-l facă pe pescarul norvegian să consimtă să renunţe la perspectiva de ameliorare economică pentru a-l ajuta pe confratele lui portughez sau pe muncitorul olandez să plătească mai scump bicicleta lui ca să-l ajute pe mecanicul din Coventry, sau pe ţăranul francez să plătească impozite mai mari ca să ajute la industrializarea Italiei?

Dacă majoritatea oamenilor nu sînt dispuşi să vadă dificultatea, aceasta se întîmplă mai ales fiindcă, conştient sau inconştient, presupun că ei vor fi aceia care vor tranşa în aceste chestiuni în locul altora şi pentru că sînt convinşi de propria lor capacitate de a face acest lucru în mod drept şi echitabil. Cetăţenii englezi, poate chiar mai mult decît alţii, încep să-şi dea seama ce înseamnă asemenea planuri numai cînd li se arată că ei s-ar putea să reprezinte doar o minoritate în autoritatea planificatoare şi că liniile principale ale viitoarei dezvoltări economice a Marii Britanii ar putea fi determinate de o majoritate nebritanică. Cît de mulţi oameni din această ţară ar fi pregătiţi să se supună deciziei unui for internaţional, oricît de democratic constituit, care ar avea puterea de a decreta că dezvoltarea industriei siderurgice spaniole trebuie să aibă prioritate asupra unei dezvoltări similare în South Wales, că industria optică ar fi mai bine să fie concentrată în Germania, cu excluderea Marii Britanii, sau că în Marea Britanie trebuie să fie importat numai petrol complet rafinat şi toate industriile conexe procesului de rafinare să fie amplasate în ţările producătoare de petrol? A-ţi închipui că viaţa economică a unei vaste arii geografice, cuprinzînd multe popoare diferite, poate fi condusă sau planificată printr-o procedură democratică trădează o lipsă de cunoaştere a problemelor pe care le-ar ridica o astfel de planificare. Planificarea la scară internaţională, chiar mai mult decît cea la scară naţională, nu poate reprezenta altceva decît supremaţia forţei brute, un mic grup care le impune tuturor celorlalţi acel tip de nivel de trai şi nivel de ocupare a forţei de muncă pe care planificatorii îl socotesc potrivit pentru restul naţiunii. Dacă ceva este cert este faptul că *Grossraumwirtschaft* de genul celei spre care au tins germanii este o economie care poate fi realizată cu succes doar de către o rasă stăpînă, Herrenvolk, care impune necruţător ţelurile şi ideile sale restului popoarelor. Este o greşeală să considerăm brutalitatea şi ignorarea tuturor dorinţelor şi idealurilor popoarelor mai mici manifestată de către germani pur şi simplu ca pe un simptom al răutăţilor lor aparte; însăşi natura sarcinii asumate face inevitabile aceste lucruri. A prelua conducerea vieţii economice a unor oameni cu valori şi idealuri extrem de divergente înseamnă a-ţi asuma răspunderi care te angajează să foloseşti forţa; înseamnă să ocupi o poziţie în care cele mai bune intenţii nu te pot împiedica să fii nevoit a acţiona într-un mod care unora dintre cei afectaţi trebuie să le apară ca nespus de imoral[92].

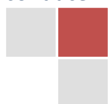
[92] Experienţa acumulată în colonii de Anglia, la fel ca de oricare altă ţară, a arătat pe larg că pînă şi formele atenuate de planificare pe care le implică dezvoltarea colonială, fie că vrem sau nu, impun anumite valori şi idealuri celor pe care încercăm să-i ajutăm. Într-adevăr, această experienţă a făcut ca pînă şi experţii coloniali animaţi de cel mai internaţionalist spirit să fie foarte sceptici în privinţa practicabilităţii unei administrări „internaţionale" a coloniilor.

Observaţia este valabilă chiar dacă am presupune că puterea dominantă este atît de idealistă şi de altruistă pe cît se poate imagina. Dar cît de redusă este probabilitatea că ea va fi altruistă şi cît de mari sînt ispitele! Cred că standardele de omenie şi de corectitudine, mai ales în domeniul relaţiilor internaţionale, sînt la fel de elevate, dacă nu şi mai mult, în Anglia ca şi în orice altă ţară. Putem auzi chiar şi acum oameni susţinînd că victoria trebuie să fie folosită pentru a crea condiţii în care industria britanică va fi capabilă să folosească la maximum utilajul special pe care şi l-a construit în timpul războiului, că reconstrucţia Europei trebuie să fie astfel condusă încît să fie în concordanţă cu necesităţile speciale ale industriei britanice şi să asigure fiecărei persoane din Marea Britanie felul de muncă pentru care simte că are chemare. Lucrul alarmant în legătură cu aceste sugestii nu este faptul că sînt emise, ci că sînt făcute în totală necunoştinţă de cauză şi socotite ceva de la sine înţeles de către oameni cumsecade, care nu au habar de enormitatea morală implicată de folosirea forţei pentru asemenea obiective[93].

Factorul cel mai puternic, poate, în procesul de formare a credinţei în posibilitatea unei conduceri centrale unice prin mijloace democratice a vieţii economice a cîtorva popoare diferite este iluzia funestă că, hotărîrile fiind lăsate pe seama „poporului", comunitatea de interese a claselor muncitoare ar depăşi grabnic deosebirile existente între clasele conducătoare. Există toate motivele să ne aşteptăm că, o dată cu planificarea mondială, ciocnirea de interese economice care se produce acum în interiorul oricărei naţiuni pe tema politicii economice ar îmbrăca, de fapt, forma mai aprigă a ciocnirii de interese dintre popoare întregi, care ar putea fi decise numai prin forţă. În problemele pe care un for planificator internaţional ar avea să le decidă, interesele şi opiniile claselor muncitoare ale diferitelor popoare se vor afla în chip inevitabil într-un conflict la fel de puternic, iar baza acceptată în comun în vederea unui acord va fi chiar mai redusă pentru o rezolvare echitabilă decît cea existentă între diferitele clase din oricare ţară. Pentru muncitorul dintr-o ţară săracă, cererea colegului său mai norocos de a fi protejat de concurenţa pe care i-o face salariul său mai scăzut, prin legislaţia salariului minim, presupusă a fi în interesul lui, nu este adesea nimic mai mult decît un mijloc de a-l priva de singura lui şansă de a-şi îmbunătăţi condiţiile de trai, depăşind dezavantajele naturale prin muncă plătită cu salarii mai scăzute decît cele ale colegilor săi din alte ţări. Iar pentru el faptul că trebuie să dea produsul a zece ore din munca sa pentru produsul a cinci ore din munca unui om din altă ţară, mai bine utilat, este o „exploatare" la fel de mare ca şi aceea practicată de oricare capitalist.

Este absolut cert că, într-un sistem internaţional planificat, naţiunile mai bogate şi, prin urmare, mai puternice, ar deveni obiectul urii şi invidiei celor mai sărace, într-o măsură mult mai mare decît într-o economie liberă: şi acestea din urmă, pe drept sau pe nedrept, ar fi toate convinse că situaţia lor s-ar putea ameliora mult mai rapid dacă ar fi libere să facă ce doresc. Efectiv, dacă se ajunge la a considera drept datoria

[93] Dacă cineva nu ar vedea dificultăţile sau ar îndrăgi credinţa că ele pot fi depăşite cu puţină bunăvoinţă, îi va fi de ajutor o încercare de a cerceta implicaţiile conducerii centralizate a activităţii economice la scară mondială. Ne putem oare îndoi de faptul că aceasta ar însemna un efort, mai mult sau mai puţin conştient, de a garanta dominaţia omului alb şi ar fi pe bună dreptate privită ca atare de toate celelalte rase? Pînă cînd nu dau peste o persoană întreagă la minte care să creadă în mod serios că rasa europeană se va supune în mod voluntar, acceptînd ca nivelul ei de trai şi rata creşterii economice să fie hotărîte de un Parlament Mondial, nu pot privi un asemenea plan decît ca pe un lucru absurd. Dar, din nefericire, aceasta nu împiedică să se pledeze în mod serios pentru acele măsuri speciale care ar putea fi justificate numai dacă principiul conducerii mondiale ar fi un ideal realizabil.

unui for internaţional înfăptuirea dreptăţii în distribuţia între diferite popoare, atunci n-ar rămîne decît de dedus în mod consistent şi inevitabil din doctrina socialistă transformarea conflictelor de clasă într-o luptă între clasele muncitoare din diferitele ţări.

În prezent se fac auzite multe discuţii confuze despre „planificare în vederea egalizării nivelurilor de trai". Este instructiv să cîntărim ceva mai în detaliu una dintre aceste propuneri ca să vedem ce implică, în mod concret. Aria pentru care în prezent adepţii noştri ai planificării ţin îndeosebi să traseze asemenea programe este Bazinul Danubian şi Europa de Sud-Est. Este neîndoielnic, pe de o parte, că nevoia de ameliorare a condiţiilor economice în această regiune este presantă, din considerente umanitare şi economice, precum şi în interesul păcii viitoare a Europei, şi că, pe de altă parte, aceasta se poate realiza numai într-un cadru politic diferit de cel din trecut. Dar acest obiectiv nu coincide cu dorinţa de a vedea cum viaţa economică din această regiune este condusă în conformitate cu un plan prototip unic de promovare a dezvoltării diferitelor industrii după un program aşternut pe hîrtie anticipat, într-un mod care face ca succesul iniţiativei locale să depindă de aprobarea dată de către autoritatea centrală şi de introducerea în planul acesteia. Nu se poate, de pildă, crea un fel de „Tennessee Valley Authority" pentru Bazinul Danubian fară a determina prin aceasta anticipat, pentru mulţi ani, rata relativă a creşterii economice pentru multe rase care locuiesc în această arie geografică sau fără a subordona acestei sarcini toate dorinţele şi aspiraţiile lor particulare.

Planificarea de acest gen trebuie, neapărat, să înceapă prin a fixa o ordine de priorităţi ale diferitelor cerinţe. A planifica o egalizare deliberată a nivelurilor de trai presupune ierarhizarea diferitelor cerinţe conform meritelor lor, acordarea întîietăţii unora în dauna altora, care trebuie să-şi aştepte rîndul — deşi cei ale căror interese sînt astfel amînate pot fi convinşi nu numai de dreptatea poziţiei lor, ci şi de capacitatea lor de a-şi atinge obiectivul mai curînd, numai să li se dea libertate de a acţiona după propriile lor idei. Nu există nici un temei care să ne permită să decidem dacă nevoile ţăranilor români săraci sînt mai mult sau mai puţin presante decît cele ale săracilor albanezi ori dacă nevoile păstorilor munteni slovaci sînt mai mari decît cele ale confraţilor lor sloveni. Dacă ridicarea nivelului lor de trai urmează să fie efectuată însă conform unui plan unitar, cineva trebuie în mod deliberat să pună în balanţă calităţile concrete ale tuturor acestor cerinţe şi să decidă între ele. Şi, o dată ce un asemenea plan este pus în execuţie, toate resursele ariei planificate trebuind să servească acest plan — nu poate exista exceptare pentru cei care simt că s-ar descurca mai bine pe cont propriu. O dată ce revendicărilor lor li s-a dat un rang mai mic, ei vor trebui să muncească pentru satisfacerea prealabilă a nevoilor celor cărora li s-a acordat întîietate. Într- o asemenea stare de lucruri, flecare va avea impresia, pe drept, că e într-o situaţie mai proastă decît ar fi putut fi dacă ar fi fost adoptat vreun alt plan, pentru că decizia şi forţa puterilor dominante l-au condamnat la un loc mai puţin favorabil decît cel care socoteşte că îl merită. A încerca asemenea lucru într-o regiune populată de naţiuni mici, fiecare dintre ele crezînd cu egală fervoare în superioritatea ei asupra celorlalte, înseamnă a-ţi asuma o sarcină care poate fi dusă pînă la capăt numai prin folosirea forţei. Acest lucru s-ar traduce, în practică, prin aceea că decizii britanice şi puterea britanică vor avea de stabilit fie dacă nivelurile de trai ale ţăranului macedonean sau

bulgar trebuie ridicate mai accelerat, fie dacă minerul ceh sau ungur trebuie să se apropie mai rapid de nivelurile occidentale. Nu este nevoie de o mare cunoaştere a firii omeneşti, şi, desigur, doar de o limitată cunoaştere a oamenilor din Europa centrală, ca să pricepi că, oricare ar fi decizia impusă, vor fi mulţi, probabil majoritatea, cei cărora acea ordine particulară aleasă le va apărea ca o supremă nedreptate, iar ura lor comună se va întoarce curînd împotriva puterii care, chiar fiind dezinteresată, în fapt le hotărăşte soarta.

Sigur, sînt mulţi oameni care în mod onest cred că, dacă li s-ar permite să-şi asume ei această sarcină, ar fi capabili să rezolve toate aceste probleme cu dreptate şi imparţial, şi fiind sincer surprinşi să descopere cum se stîrnesc bănuieli şi ură împotriva lor, ei vor fi probabil primii care să aplice forţa cînd cei cărora intenţionează să le facă bine se dovedesc recalcitranţi şi să se arate absolut necruţători în constrîngerea oamenilor pentru a face ceea ce se presupune a fi în propriul lor interes. Ceea ce nu văd aceşti periculoşi idealişti este că acolo unde asumarea unei răspunderi morale implică faptul că vederile morale ale unui individ trebuie, prin forţă, făcute să prevaleze asupra celor dominante în alte comunităţi, asumarea unei astfel de răspunderi poate pune pe cineva într-o situaţie în care devine imposibil să acţioneze moral. A impune o asemenea sarcină morală imposibilă naţiunilor victorioase înseamnă, într-un anumit fel, a le corupe şi discredita.

Bineînţeles, să ajutăm pe cît putem popoarele mai sărace în efortul lor de a-şi reconstrui viaţa şi de a-şi ridica nivelul de trai. Un for internaţional poate fi foarte drept şi poate să contribuie enorm la prosperitatea economică, dacă se mulţumeşte să păstreze ordinea şi creează condiţii în care oamenii se pot dezvolta de-sine-stătător; dar este imposibil să fii drept dacă forul central drămuieşte materiile prime şi repartizează pieţe, dacă fiecare efort spontan trebuie să fie „aprobat" şi nimic nu poate fi făcut fară sancţiunea autorităţii centrale.

*

După analizele din capitolele precedente, nu prea mai este necesar să evidenţiem că aceste dificultăţi nu pot fi înfruntate conferind diferitelor foruri internaţionale „doar" puteri economice speciale. Convingerea că aceasta este o soluţie practică se bizuie pe concepţia eronată că planificarea economică este doar o sarcină tehnică, ce poate fi soluţionată de o manieră strict obiectivă, de către experţi, şi că lucrurile realmente ar fi lăsate tot în mîinile autorităţilor politice. Orice for economic internaţional, care nu este supus unei puteri politice superioare, chiar dacă este strict limitat la un anumit domeniu, ar putea uşor să exercite cea mai tiranică şi mai iresponsabilă putere imaginabilă. Controlul exclusiv al unui serviciu sau al unor bunuri de consum esenţiale (cum e, de pildă, transportul aerian) este, efectiv, una dintre puterile cele mai extinse în spaţiu care pot fi conferite oricărui for. Şi, cum nu există aproape nimic care să nu poată fi justificat sub eticheta „necesităţii tehnice", pe care nimeni venit din afară nu o poate pune efectiv sub semnul întrebării — sau chiar prin intermediul unor argumente umanitare şi, posibil, complet sincere despre nevoile vreunui grup în mod special defavorizat, care nu ar putea fi ajutat pe nici o altă cale — există puţine posibilităţi de a controla acea putere. Genul de organizare a resurselor mondiale sub egida unor organisme mai mult sau mai

puţin autonome, care acum găseşte atît de des adeziune în cele mai surprinzătoare locuri; un sistem de monopoluri cuprinzătoare recunoscut de toate guvernele naţionale, dar nesupus nici unuia, va deveni inevitabil cea mai rea dintre toate asociaţiile ce oferă în mod forţat protecţie — chiar dacă cei cărora li s-a încredinţat administrarea lor se vor dovedi a fi cei mai devotaţi paznici ai intereselor particulare încredinţate grijii lor.

Nu este nevoie decît să meditezi serios la implicaţiile de ansamblu ale unor astfel de propuneri, aparent inocente, con-siderate de către mulţi drept fundamentale viitoarei ordini economice, precum comanda şi distribuirea conştientă a stocului de materii prime esenţiale, pentru a vedea ce dificultăţi politice înfiorătoare şi ce pericole morale creează. Cel care dirijează stocul oricăreia dintre aceste materii prime, ca petrolul sau cheresteaua, cauciucul sau aluminiul, ar fi stăpîn pe soarta unor întregi industrii şi ţări. Hotărînd dacă să fie permisă mărirea stocului, iar preţul sau venitul producătorilor să scadă, el ar decide dacă unei anumite ţări i se permite să pună bazele vreunei noi industrii sau dacă urmează să fie oprită de la această acţiune. În vreme ce „protejează" nivelul de trai al celor pe care îi consideră ca fiind special încredinţaţi grijii sale, îi va priva pe mulţi aflaţi într-o situaţie mult mai proastă de cea mai bună şi poate singura lor şansă de a şi-o ameliora. Dacă toate materiile prime esenţiale ar fi astfel distribuite prin comandă, nu ar fi realmente nici o nouă industrie, nici un nou proiect în care oamenii dintr-o ţară s-ar putea angaja fără permisiunea celor care stăpînesc materiile prime, nici un plan de dezvoltare sau ameliorare care n-ar putea fi blocat de vetoul lor. Acelaşi lucru este valabil pentru înţelegerea internaţională privind „împărţirea" pieţelor şi chiar în măsură şi mai mare în cazul dirijării investiţiilor şi dezvoltării resurselor naturale.

Este ciudat cum cei care pozează în cei mai lucizi realişti şi care nu pierd nici o ocazie de a ridiculiza „utopismul" celor care cred în posibilitatea unei ordini politice internaţionale, totuşi socotesc mai practicabil amestecul mult mai direct şi mai iresponsabil în vieţile a diferite popoare pe care îl implică planificarea economică; şi cred că, o dată ce această putere — pînă azi nevisată — este dată unui guvernămînt internaţional, care abia a fost înfăţişat ca nefiind capabil măcar de a impune o simplă supremaţie a dreptului, această putere mai mare va fi folosită într-un mod atît de altruist şi atît de vădit de drept încît să atragă consensul unanim. Dacă este ceva evident, ar trebui să fie faptul că, deşi naţiunile s-ar putea conforma unor reguli formale asupra cărora au căzut de acord, niciodată nu se vor supune conducerii implicate de planificarea economică internaţională — că, deşi pot cădea de acord asupra regulilor jocului, niciodată nu vor fi de acord asupra ierarhiei prin care propriilor lor nevoi li se fixează, în prealabil, prin vot majoritar, locul şi ritmul în care li se permite să progreseze. Chiar dacă mai întîi popoarele, nutrind unele iluzii cu privire la sensul unor astfel de propuneri, ar încuviinţa să transfere asemenea puteri unui for internaţional, curînd vor descoperi că au delegat nu doar o sarcină tehnică, ci cea mai cuprinzătoare putere exercitată asupra înseşi vieţilor lor.

Evident, ceea ce se află în străfundurile minţilor „realiştilor", nu întru totul lipsiţi de spirit practic, care pledează pentru aceste forme de organizare este ideea că, deşi marile puteri nu vor fi dispuse să se supună nici unui for superior, ele vor fi capabile să folosească aceste foruri „internaţionale" pentru a-şi impune voinţa

ţărilor mai mici din cadrul ariei geografice unde îşi exercită hegemonia. Există atît de mult „realism" în această formulă încît, camuflînd astfel forurile planificatoare sub o mască „internaţională", ar putea fi mai uşor de realizat condiţia fară de care planificarea internaţională nu este practicabilă — anume, ca ea să fie efectiv făcută de o singură putere dominantă. Această deghizare nu ar modifica însă faptul că pentru toate statele mai mici ea ar însemna mai degrabă o mult mai completă supunere faţă de o putere externă, împotriva căreia nu ar mai fi posibilă nici o rezistenţă reală, decît renunţarea la o parte limpede delimitată din suveranitatea naţională.

Este semnificativ că partizanii cei mai pătimaşi ai unei noi ordini pentru Europa, cu economie dirijată centralizat, manifestă la fel ca şi modelele lor fabiene şi germane, o totală desconsiderare a individualităţii şi a drepturilor naţiunilor mici. Opiniile profesorului Carr, care în acest domeniu, chiar mai mult decît în cel al politicii interne, este reprezentativ pentru tendinţa spre totalitarism din această ţară, l-au şi făcut pe unul dintre confraţii săi să pună această întrebare foarte oportună: „Dacă modul nazist de a trata micile state suverane urmează, efectiv, să devină un lucru obişnuit, pentru ce este purtat acest război?[94]" Cei care au remarcat cît de multă nelinişte şi panică au stîmit printre aliaţii noştri mai mici cîteva declaraţii recente în această problemă, apărute în publicaţii atît de diferite ca The Time şi New Statesman[95], vor fi siguri că această atitudine îngrijorează teribil, chiar şi în prezent, pe cei mai apropiaţi dintre prietenii noştri şi nu se vor îndoi de uşurinţa cu care poate fi risipită rezerva de bunăvoinţă care a fost agonisită în cursul războiului, dacă acestor sfătuitori li se dă ascultare.

*

Cei care sînt atît de dispuşi să calce în picioare drepturile statelor mici au, desigur, dreptate sub un anumit aspect: nu putem spera să avem ordine sau pace durabilă după acest război, dacă state, mari sau mici, cîştigă o suveranitate neîncătuşată în sfera economică. Dar aceasta nu înseamnă că unui nou superstat trebuie să i se dea puteri pe care nu am învăţat să le utilizăm inteligent nici la scară naţională, că s-ar cuveni să i se dea puterea unui for internaţional să arate unor naţiuni întregi cum să folosească resursele. Înseamnă doar că trebuie să existe o putere care poate reţine diferitele naţiuni de la acţiuni dăunătoare vecinilor lor, un set de reguli care defineşte ceea ce poate face un stat şi un for capabil să asigure respectarea acestor reguli. Puterile de care un asemenea for ar avea nevoie sînt mai mult de tip negativ : mai presus de orice, el trebuie să fie capabil să spună „nu" la tot felul de măsuri restrictive.

Departe de a fi adevărat că, aşa cum se crede adesea acum, avem nevoie de un for economic internaţional, cu menţinerea simultană a unei suveranităţi politice neîngrădite — adevărat este aproape exact contrariul. Avem nevoie — şi putem spera să realizăm — de mai multă putere nu în mîinile unor foruri economice internaţionale iresponsabile, ci, dimpotrivă, de o putere politică superioară, care să poată ţine în

[94] Profesorul C. A.W.Manning, într-o recentă recenzie a lucrării profesorului Carr *Conditions of Peace* — recenzie apărată în suplimentul publicaţiei International Review, iunie 1942.

[95] Este, în multe privinţe, semnificativ faptul că, după cum remarca recent un săptămînal, a şi început să fie de aşteptat o undă din parfumul Carr în paginile lui New Statesman, ca şi în cele din The Times („Four Winds" în Time and Tide, 20 februarie 1943).

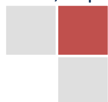
mînă interesele economice şi, în conflictul dintre ele, să poată cu adevărat să ţină în echilibru balanţa, fiindcă ea însăşi nu este amestecată în jocul economic. Este nevoie de un for politic internaţional care, fară puterea de a dirija diferitele popoare, indicîndu-le ce trebuie să facă, să fie capabil de a le reţine de la acţiuni care le vor dăuna altora. Puterile care trebuie transferate unui for internaţional nu sînt puteri noi, asumate de state în ultima vreme, ci acel minim de puteri fară de care este imposibil să fie menţinute relaţii paşnice, adică, în esenţă, puterile ultraliberalului stat al laissez-faire-ului. Şi chiar mai mult decît în sfera naţională, este esenţial ca aceste puteri ale forului internaţional să fie strict circumscrise de supremaţia dreptului. Necesitatea unui asemenea for supranaţional devine cu-adevărat mai mare pe măsură ce statele individuale devin tot mai mult unităţi de administrare economică, participanţi mai curînd decît supraveghetori ai jocului economic, deoarece, în aceste condiţii, este probabil ca orice ciocnire să se producă nu între indivizi, ci între state ca atare.

Forma de guvernare internaţională prin care anumite puteri strict definite sînt transferate unui for internaţional, în timp ce, sub alte aspecte, fiecare ţară rămîne răspunzătoare de treburile ei interne este, fireşte, aceea a federaţiei. Nu trebuie să îngăduim ca numeroasele pretenţii nechibzuite şi adesea extrem de prosteşti emise în numele unei organizări federative a întregii lumi, în perioada culminantă a propagandei pentru „Uniunea Federală", să întunece faptul că principiul federaţiei este singura formă de asociere a diferite popoare care va crea o ordine internaţională, fară a pune piedici necuvenite legitimei lor dorinţe de independenţă[96]. Federalismul nu este, bine-nţeles, nimic altceva decît aplicarea în relaţiile internaţionale a democraţiei, singura metodă de schimbare paşnică pe care omul a inventat-o pînă acum. Dar este o democraţie cu puteri precis limitate. În afară de idealul mai puţin practicabil de a contopi diferite ţări într-un singur stat centralizat (a cărui creare este departe de a fi vădit dezirabilă), este singura cale prin care idealul dreptului internaţional poate fi transformat în realitate. Nu trebuie să ne amăgim singuri că, numind în trecut regulile de comportare internaţională drept internaţional, făceam mai mult decît să exprimăm o dorinţă pioasă. Cînd vrem să împiedicăm oamenii să se ucidă unii pe alţii, nu ne mulţumim să publicăm o declaraţie afirmînd că omuciderea este indezirabilă, ci îi încredinţăm unui for puterea de a o preveni. În acelaşi sens, nu poate exista nici un fel de drept internaţional fără o putere de a-l impune. Obstacolul în calea creării unei asemenea puteri internaţionale a fost, în mare măsură, ideea că ea ar trebui să dispună de toate puterile practic nelimitate pe care le posedă statul modem. Dar, prin împărţirea puterii sub sistemul federal, acest lucru nu mai este cîtuşi de puţin necesar.

Această împărţire a puterii ar acţiona, în mod inevitabil, în acelaşi timp, ca o limitare a puterii întregii federaţii, cît şi a statului individual. Într-adevăr, multe dintre aceste tipuri de planificare care sînt acum la modă ar deveni, probabil, absolut imposibile[97]. Nu ar fi însă, în nici un fel, o piedică în calea oricărei

[96] Este mare păcat că potopul de publicaţii federaliste care în anii din urmă a căzut asupra noastră a privat de atenţia meritată puţinele lucrări importante şi bine gîndite apărute printre ele. Una care s-ar cuveni să fie examinată cu grijă, cînd va veni vremea pentru a elabora o nouă structură politică a Europei, este mica lucrare *A Federationfor Western Europe*, de dr.Ivor Jennings (1940).

[97] A se vedea pe această temă articolul autorului *„Economic Conditions of Inter-State Federation",* The New Commonwealth Quarterly, vol.V, septembrie 1939.

planificări. De fapt, unul dintre avantajele principale ale federaţiei este acela că poate fi astfel concepută, încît să facă dificilă de realizat cea mai mare parte a planificării dăunătoare, lăsînd însă cale liberă pentru toată planificarea dezirabilă. Ea împiedică, ori poate fi făcută să împiedice, apariţia majorităţii formelor de restricţionism. Federalizarea limitează planificarea internaţională la domeniile în care se poate ajunge la un consens veritabil — nu numai între „interesele" imediat aflate în joc, ci şi între toate interesele afectate de ea. Formelor dezirabile de planificare, care pot fi înfăptuite local, fară recursul la măsuri restrictive, li se lasă libertatea necesară şi sînt încredinţate celor mai calificaţi să le aplice. Este chiar de sperat că în cadrul unei federaţii, unde nu vor mai exista aceleaşi raţiuni pentru a face statele individuale cît mai puternice cu putinţă, procesul centralizării din trecut poate, în oarecare măsură, să fie făcut reversibil şi devine posibilă o anumită retransferare a puterilor de la stat către autorităţile locale.

Merită să reamintim că ideea ca lumea să-şi găsească, în sfrrşit, pacea prin absorbirea statelor separate în vaste grupuri federalizate şi, în ultimă instanţă, poate într-o singură federaţie, departe de a fi nouă, a fost în realitate un ideal al aproape tuturor gînditorilor liberali din secolul al XlX-lea. De la Tennyson, a cărui mult citată viziune a „bătăliei văzduhului" este urmată de o viziune a federaţiei oamenilor, care va urma ultimei lor mari lupte, pînă la sfîrşitul secolului, realizarea finală a unei organizaţii federale a rămas ca o speranţă mereu reînnoită de a face următorul mare pas în programul civilizaţiei. Poate că liberalii secolului al XlX-lea nu au fost pe deplin conştienţi cît de esenţială era completarea principiilor lor printr-o organizare federativă a diferitelor state[98]; dar printre ei se aflau puţini care să nu-şi exprime credinţa în acest ultim ţel[99]. Doar în abordarea propusă de secolul nostru, chiar înainte de ascensiunea triumfătoare a unei Realpolitik, aceste speranţe au ajuns să fie considerate nepractice şi utopice.

*

Nu vom reclădi civilizaţia pe scară mare. Nu este o întîmplare faptul că, în general, este de găsit mai multă frumuseţe şi omenie în viaţa popoarelor mici şi că printre cele mari întîlneşti mai multă fericire şi mulţumire în măsura în care s-au ferit de flagelul ucigător al centralizării. În nici un chip nu vom păstra democraţia sau nu îi vom spori virtuţile, dacă întreaga putere şi majoritatea deciziilor importante sînt de competenţa unei organizaţii mult prea vaste pentru a fi urmărită în funcţionarea ei sau înţeleasă pe deplin de omul obişnuit. Nicăieri nu a funcţionat bine democraţia fără o doză considerabilă de autoguvernare locală, ce slujeşte drept şcoală de pregătire politică atît pentru oameni, în general, cît şi pentru viitorii lor conducători. Numai cînd munca în funcţii publice poate fi învăţată şi exersată rezolvînd probleme cu care majoritatea oamenilor sînt familiarizaţi, în care acţiunea este ghidată mai curînd de conştiinţa existenţei aproapelui, decît de vreo cunoaştere teoretică a nevoilor altor oameni, omul obişnuit poate juca un rol în afacerile publice, fiindcă ele ţin de lumea pe care o cunoaşte. Acolo unde sfera măsurilor politice devine atît de largă încît cunoaşterea necesară este posedată exclusiv de birocraţie, imboldurile creatoare ale persoanei private trebuie să fie abandonate. Cred că în această direcţie experienţa ţărilor mici, ca Olanda şi Elveţia, conţine

[98] A se vedea pe această temă cartea citată anterior a profesorului Robbins, pp. 240-257.

[99] Încă în ultimii ani ai secolului al XlX-lea, Henry Sidgwick gîndea că „nu se situează dincolo de limitele unei prognoze sobre să conjecturăm că o anumită integrare viitoare se poate produce între statele Europei occidentale; iar dacă acest lucru s-ar produce, pare probabil că va fi urmat exemplul Americii şi că noua construcţie politică se va forma pe baza unei forme de guvernare federale" (The Development of European Polity, publicat postum în 1903, p.439).

multe lucruri din care chiar ţări mari mai norocoase, ca Marea Britanie, pot învăţa. Vom cîştiga cu toţii dacă putem crea o lume adecvată existenţei statelor mici.

Dar cei mici îşi pot păstra independenţa în sfera naţională, cît şi în cea internaţională numai în cadrul unui veritabil sistem legal care să le garanteze că anumite reguli sînt în mod invariabil aplicate şi că forul care are puterea de a le impune nu poate folosi această putere în nici un alt scop. Deşi, pentru sarcina de a impune dreptul cutumiar, forul supranaţional trebuie să fie foarte puternic, constituirea legii, din precedenta, trebuie, în acelaşi timp, să fie astfel proiectată încît să prevină posibilitatea ca atît forurile naţionale, cît şi cele internaţionale să devină tiranice. Niciodată nu vom împiedica abuzul de putere, dacă nu sîntem pregătiţi să limităm puterea într-un fel care, din cînd în cînd, poate, de asemenea, să împiedice folosirea ei în scopuri dezirabile. Marea şansă pe care o vom avea la sfîrşitul acestui război este că marile puteri victorioase, mai întîi supunîndu-se ele însele unui sistem de reguli pe care au capacitatea să-l impună, pot totodată să dobîndească dreptul moral de a impune altora aceleaşi reguli.

Un for internaţional care limitează efectiv puterile statului asupra individului va fi una dintre cele mai bune garanţii ale păcii. Supremaţia dreptului internaţional trebuie să fie o garanţie atît împotriva tiraniei statului asupra individului, cît şi împotriva tiraniei noului suprastat asupra comunităţilor naţionale. Ţelul nostru nu trebuie să fie nici un suprastat omnipotent, nici o asociaţie laxă de „naţiuni libere", ci o comunitate de naţiuni alcătuite din oameni liberi. Am susţinut multă vreme că a devenit impasibil să te comporţi în relaţiile internaţionale aşa cum am socotit de dorit, deoarece alţii nu vor respecta regula jocului. Rezolvarea care se apropie va fi prilejul de a arăta că am fost sinceri şi că sîntem pregătiţi să acceptăm aceleaşi restricţii aduse libertăţii noas¬tre de acţiune ca şi cele pe care, în interesul comun, socotim că este necesar să le impunem altora.

Folosit inteligent, principiul federal de organizare poate, într-adevăr, să se dovedească a fi cea mai bună soluţie a cîtorva dintre cele mai dificile probleme ale lumii. Dar aplicarea lui este o sarcină extrem de dificilă şi nu avem şanse să izbîndim dacă, din ambiţie excesivă, îl utilizăm supralicitîndu-i posibilităţile. Probabil că va exista o puternică tendinţă de a face orice nouă organizaţie internaţională atot-cuprinzătoare la scară planetară şi, bine-nţeles, va exista o nevoie imperioasă de o asemenea organizaţie cuprinzătoare, vreo nouă Ligă a Naţiunilor. Marele pericol este ca, mizînd exclusiv pe această organizaţie mondială, ea să nu fie încăr-cată cu toate sarcinile care par de dorit a fi plasate în mîinile unei organizaţii internaţionale, iar, în fapt, ele să nu fie îndeplinite în mod adecvat. Totdeauna am avut convingerea că astfel de ambiţii au fost la rădăcina slăbiciunilor Ligii Naţiunilor: că în încercarea (eşuată) de a i se da un caracter mondial, ea a trebuit să fie slăbită, şi că o Ligă mai mică şi, în acelaşi timp, mai puternică ar fi putut fi un instrument mai bun de menţinere a păcii. Cred că aceste consideraţii sînt încă valabile şi că între, să zicem, Imperiul Britanic şi naţiunile Europei occidentale şi, probabil, Statele Unite, ar putea fi atins un grad de cooperare care n-ar fi posibil pe scară mondială. Asocierea relativ strînsă din cadrul unei uniuni federale nu va fi la început practicabilă peste dimensiunile unei regiuni chiar atît de înguste ca o parte a Europei occidentale, deşi se poate ca, treptat, federaţia să se extindă. Este adevărat că, o dată cu formarea unor astfel de federaţii regionale, eventualitatea unui război între diferitele blocuri rămîne reper şi, pentru a reduce cît mai mult

posibil riscul acesta, trebuie să ne bazăm pe o asociere mai vastă şi mai laxă. Punctul meu de vedere este că nevoia unei alte organizări similare nu ar trebui să alcătuiască un obstacol în calea unei mai strînse asocieri a acelor ţări care se apropie prin civilizaţia, viziunea şi nivelurile lor de trai. Deşi trebuie să avem drept ţel prevenirea, pe cît posibil, a viitoarelor războaie, nu trebuie să credem că putem crea dintr-odată o organizaţie permanentă care va face cu desăvîrşire imposibil războiul, în oricare parte a lumii. Nu numai că nu vom izbîndi într-o astfel de încercare, dar probabil că astfel vom irosi şansele noastre de a avea succes într-o sferă mai limitată. Aşa cum se întîmplă şi în cazul altor rele majore, măsurile prin care războiul ar putea fi făcut, pe viitor, absolut imposibil, s-ar putea să fie mai dăunătoare decît războiul însuşi. Dacă putem reduce riscul unor ciocniri susceptibile să ducă la război, probabil că aceasta este tot ceea ce putem spera, în mod rezonabil, să înfăptuim.

CONCLUZIE

Scopul acestei cărţi nu a fost să traseze un program detaliat al unei ordini sociale viitoare dezirabile. Dacă în cazul relaţiilor internaţionale am depăşit puţin sarcina ei esenţialmente critică, s-a întîmplat aşa deoarece, în acest domeniu, s-ar putea ca să fim chemaţi în curînd să făurim un cadru în care evoluţiile viitoare s-ar putea să trebuiască să se desfăşoare încă mult timp. Decisiv va fi felul în care vom folosi şansa ce ni se va oferi atunci. Dar, orice facem, nu poate fi decît începutul unui proces nou, îndelung şi spinos, în care toţi sperăm că vom crea treptat o lume foarte diferită de cea pe care am cunoscut-o în ultimul sfert de veac. Este cel puţin îndoielnic, în stadiul acesta, dacă ar fi de mare folos un proiect detaliat al unei ordini sociale interne dezirabile — sau dacă există cineva în măsură să-l alcătuiască. Lucrul important acum este să ajungem la un acord asupra anumitor principii şi să ne lepădăm de unele dintre erorile care ne-au stăpînit în trecutul apropiat. Oricît de neplăcut poate fi să admiţi acest lucru, trebuie să recunoaştem că, înainte de acest război, atinsesem încă o dată un stadiu în care este mai important să înlăturăm obstacolele cu care nebunia omenească presărase drumul nostru şi să dăm drumul energiei creatoare a indivizilor decît să inventăm alte maşinării pentru a „călăuzi" şi „dirija" — să creăm condiţii favorabile progresului, mai degrabă decît să „planificăm progresul", în primul rînd, este nevoie să ne eliberăm de cea mai nocivă formă de obscurantism contemporan, care încearcă să ne convingă că tot ceea ce am făcut în trecutul apropiat era ori înţelept, ori inevitabil. Nu vom deveni mai înţelepţi dacă nu ne vom da seama că multe din cele făptuite de noi erau lucruri profund greşite.

Dacă e să clădim o lume mai bună, trebuie să avem curajul de a o lua de la capăt — chiar dacă aceasta înseamnă oarecum *reculer pour mieux sauter.* Nu aceia care cred în tendinţe inevitabile vădesc acest curaj, nici aceia care predică o „nouă ordine", ce nu este altceva decît o protecţie a tendinţelor din ultimii patruzeci de ani, şi care nu se pot gîndi la nimic mai bun decît să-l imite pe Hitler. Într-adevăr, cei care cer mai zgomotos o nouă ordine se află complet sub înrîurirea ideilor care au produs acest război şi a majorităţii relelor de pe urma cărora suferim. Tinerii au dreptate dacă au puţină încredere în ideile care îi călăuzesc pe cei mai mulţi dintre vîrstnici. Dar greşesc sau sînt induşi în eroare cînd cred că acestea mai sînt încă ideile liberale ale veacului al XlX-lea, pe care, de fapt, generaţia mai tînără abia dacă le cunoaşte. Deşi nici nu putem dori, nici nu putem să ne întoarcem la realitatea veacului al XlX-lea, avem prilejul să-i împlinim idealurile — ce nu erau nicicum mărunte. Nu avem dreptul să ne simţim, în această privinţă, superiori bunicilor noştri; şi nu se cuvine să uităm niciodată că noi, cei din secolul al XX-lea, şi nu ei, am fost cei care am dat totul peste cap. Dacă ei nu desluşiseră încă pe deplin căile pe care trebuie să o apuci pentru a crea lumea pe care o doreau, experienţa dobîndită de către noi de-atunci încoace s-ar fi cuvenit să ne fi pregătit mai bine pentru această sarcină. Dacă am eşuat în prima încercare de a crea o lume de oameni liberi, trebuie să încercăm din nou. Principiul călăuzitor, acela că o politică a libertăţii pentru individ este singura politică cu adevărat progresistă, rămîne la fel de valabil astăzi, ca şi în secolul al XlX-lea.

NOTA BIBLIOGRAFICA

Expunerea unui punct de vedere care, vreme îndelungată, în mod cert, nu a mai fost la modă, are de înfruntat dificultatea faptului că, pe parcursul doar al cîtorva capitole, nu este posibil să discuţi mai mult decît unele dintre aspectele sale. Pentru cititorul al cărui mod de a vedea lumea s-a format în întregime în contact cu opinii dominante în ultimii douăzeci de ani, o expunere atît de succintă nu va fi nici pe departe suficientă pentru a aşeza temelia comună necesară unei discuţii profitabile. Dar, cu toate că nu sînt la modă, vederile autorului cărţii de faţă nu sînt atît de singulare cum ar putea să pară unora dintre cititori. Fundamentele viziunii sale sînt aceleaşi cu ale unui număr mereu crescînd de autori din diferite ţări, ale căror cercetări i-au dus, în mod independent, la concluzii similare. Cititorul care ar dori să se informeze pe larg asupra a ceea ce poate considera a fi un climat de opinie nefamiliar, dar faţă de care simte că are afinităţi, va găsi poate utilă următoarea listă a celor mai importante lucrări de acest gen, incluzînd mai multe în care caracterul esenţialmente critic al eseului de faţă este întregit de o analiză mai detaliată a structurii unei societăţi viitoare dezirabile.

W.H. Chamberlin, A False Utopia, Collectivism in Theory and Practice, Duckworth, 1937. F. D. Graham, Social Goals and Economic Institutions, Princeton University Press, 1942. E.Halevy, L'Ere des tyrannies, Gallimard, Paris, 1938. Versiunea engleză a două dintre cele mai importante eseuri din acest volum se găseşte în Economica, februarie 1941, si în International Affairs, 1934. G.Halm, L.v.Mises, Collectivist Economic Planning, ed. de F. A. Hayek, Routledge, Londra 1937. W.H.Hutt, Economists and the public, Cape, Londra, 1935. W.Lippmann, An Inquiry into the Principles of the Good Society, Allen and Unwin, 1937.

L.v.Mises, Socialism, trad. de J. Kahane, Cape, 1936.

R.Muir, Liberty and Civilisation, Cape, 1940.

M.Polanyi, The Contempt ofFreedom, Watts, 1940.

W. Rappard, The Crisis of Democracy, University of Chicago Press,

1938. L.C.Robbins, Economic Planning and International Order,

Macmillan, 1937. L.C.Robbins, The Economic Basis ofClass Conflict and Other Essays in Political Economy, Macmillan, 1939. L.C.Robbins, The Economic Causes ofWar, Cape, 1939. W. Roepke, Die Gesellschaftskrisis der Gengenwart, Zurich, Eugen Rentsch, 1942. L.Rougier, Les mystiques economiques, Paris, Librairie Medicis, 1938.

F.A.Voigt, Unto Caesar, Constable, 1938.

Următoarele lucrări din seria „Public Policy Pamphlets", publicate de University of Chicago Press:

H.Simons, A Positive Program for Laissez-Faire. Some Proposals for a Liberal Economic Policy, 1934. H.D.Gideons, Organised Scarcity and Public Policy, 1939. F.A.Hermens, Democracy and Proporţional Representation, 1940. W. Sulzbach, „Capitalist Warmongers": A Modem Superstition, 1942. M.A.Heilperin, Economic Policy and Democracy, 1943.

Mai există şi importante lucrări germane şi italiene cu caracter similar care, din grijă pentru autorii lor, nu pot fi menţionate explicit, în momentul de faţă.

La această listă adaug titlurile a trei cărţi care, mai mult decît oricare altele cunoscute mie, îl ajută pe cel dornic să înţeleagă sistemul de idei care-i călăuzeşte pe duşmanii noştri şi deosebirile care separă spiritualitatea lor de a noastră:

E. B. Ashton, *The Fascist, His State and Mind*, Putnam, 1937.

F. M. Foers Ter, *Europe and the German Question*, Sheed, 1940. H. Kantorowicz,

The Spirit of English Policy and the Myth of the Encirclement of Germany, Allen and Unwin, 1931.

Şi pe cel al unei lucrări remarcabile recente asupra istoriei modeme a Germaniei, care în Anglia nu este atît de bine cunoscută pe cît merită;

F. Schnabel, *Deutsche Geschichte im 19*. Jahrhundert, 4 vol., Freiburg, 1929-1937.

Probabil, cel mai bun ghid în cîteva dintre problemele noastre actuale va fi de găsit tot în lucrările cîtorva dintre marii filozofi politici ai epocii liberale, un de Tocqueville sau Lord Acton şi, pentru a merge şi mai departe în trecut, Benjamin Constant, Edmund Burke şi federaliştii americani Madison, Hamilton şi Jay, care aparţineau unor generaţii pentru care libertatea era încă o problemă şi o valoare care trebuie apărată, în vreme ce generaţia noastră o consideră şi drept ceva de la sine înţeles, nu şi dă seama nici dincotro ne ameninţă pericolul, şi nu are curajul nici de a se elibera de doctrinele care o periclitează.

JEREMY SHEARMUR

HAYEK SI ÎNŢELEPCIUNEA CONVENŢIONALĂ DIN ZILELE NOASTRE

I. INTRODUCERE

În acest eseu doresc să argumentez că lucrarea Drumul către servitute[1] de Hayek este deosebit de relevantă în zilele noastre: Voi dezvolta acest argument raportîndu-mă la unele idei mai vechi care, din pricina rolului jucat în procesul de învăţare a ştiinţelor sociale, lasă probabil o amprentă puternică asupra studenţilor de la sociologie sau politologie — şi asupra celor care parcurg pe lîngă disciplinele specifice viitoarei lor profesii şi aceste ştiinţe. Voi mai susţine, de asemenea, că ideile lui Hayek sînt relevante pentru probleme ale gîndirii politice contemporane — pentru problemele cu care se confruntă pluraliştii, corporatiştii şi social-democraţii.

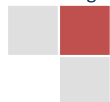
1. „DRUMUL CĂTRE SERVITUTE” SI UNII „PĂRINŢIFONDATORI" AI GÎNDIRII SOCIALE

Ironia soartei face ca, în vreme ce mulţi s-ar încumeta să considere *Drumul către servitute* o carte depăşită, dacă investigăm momente anterioare din istoria gîndirii sociale, dăm peste texte care nu sînt numai obiectul unei atenţii mereu sporite din partea cercetătorilor, dar care sînt totodată prezentate, practic, fiecărui student în sociologie sau politologie. Aceasta înseamnă că dăm peste lucrări care sînt oferite studenţilor ca surse ale cadrelor ideatice cheie (rivale), din perspectiva cărora urmează a fi înţelese trecutul nostru imediat, epoca noastră şi perspectivele noastre în viitor: ideile lui Marx şi ale lui Weber. Numai că ideile acestor autori nu sînt doar defectuoase într-un mod pe care *Drumul către servitute* ne ajută să-l punem în evidenţă; efectul lor este deosebit de nociv cînd ele servesc drept model al interrelaţiilor dintre analiza savantă şi acţiunea sau opţiunea politică.

Influenţa lui Marx asupra cercetătorilor din domeniul ştiinţelor sociale

În parte, *Drumul către servitute* a fost scris ca o polemică împotriva ideilor marxiste. Cînd scria Hayek, nu numai că ideile lui Marx erau influente, dar exemplul dat de URSS, ca economie planificată, îşi avea încă adepţii săi devotaţi. De cînd a scris Hayek însă, analiza academică a operei lui Marx a devenit mult mai rafinată, iar interpretările scientiste ale acesteia, care i-au inspirat pe cei criticaţi de Hayek, sînt mult mai

[1] Routledge & Kegan Paul, 1944

puţin populare astăzi. În mod similar, atracţia exercitată de Uniunea Sovietică şi de „planificarea centralizată s-a diminuat. De obicei, cei care vor socialism îl vor cu faţă umană" şi concep comunitatea socialistă ideală într-o formă care ar admite o modalitate de adoptare descentralizată a deciziilor.

Deşi ideile specifice cu care se lupta Hayek găsesc acum mai puţini apărători, probabil că opera lui Marx este studiată astăzi mai mult ca oricînd. Studenţii de azi vor rămîne probabil cu vaga — dar importanta — impresie că Marx oferă o analiză „mai profundă" decît cea a analizei economice sau politologiei burgheze; că această analiză furnizează categoriile fundamentale adecvate pentru investigarea problemelor sociale actuale (prin, să zicem, noţiunea de clasă socială şi aplicaţiile ei în istorie şi politică); că Marx a arătat cum răspunderea pentru exploatare, mizerie şi „dezumanizare" revine capitalismului şi proprietăţii private a mijloacelor de producţie; şi că aceste rele nu vor conteni să se răspîndească pînă cînd capitalismul nu va fi înlocuit printr-o nouă ordine economică şi socială, care va substitui producţiei pentru profit producţia pentru întrebuinţare. În noua ordine, puterea se va afla în mîinile reprezentanţilor proletariatului (şi poate şi ale ţăranilor săraci), ca un *prolegomenon* la un stadiu final de dezvoltare socială, în care statul va dispare cu totul. Atunci va fi realizată o societate fără clase şi fără conflicte, în care oamenii vor putea, în sfîrşit, să înceapă a trăi plenar şi cu adevărat omeneşte.

Studenţii vor fi, de asemenea, în mod curent, familiarizaţi cu analize critice ale ideilor lui Marx (despre alienare, istorie, dialectică, muncă, clasă, partid, stat şi revoluţie, pentru a nu enumera decît unele din temele întîlnite în binecunoscutul manual al lui McLellan[2]), care vor fi examinate atît din punctul de vedere al coerenţei lor, cît şi al întemeierii empirice, dar mai ales prin prisma problemelor legate de interpretarea lor. De obicei[3] mai puţin explorate sînt problemele puse de viziunea lui Marx despre societatea viitoare[4]. După aprecierea mea însă, aceasta este o zonă crucială pentru analiza şi evaluarea ideilor lui Marx. Aici este *Drumul către servitute*, de maximă importanţă, pentru că Hayek ne atrage atenţia asupra dificultăţilor ridicate de ideile lui Marx despre o societate viitoare. Mai mult, el face acest lucru într-un mod care are însemnate implicaţii şi pentru vederile lui Marx în alte probleme.

Organizare economică fără pieţe ?

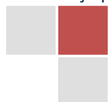
Prima chestiune este organizarea economică a unei societăţi în care pieţele nu au nici un rol.[5] Dacă nu recurgem la un *argument* care presupune că vor avea abundenţă generalizată, sîntem confruntaţi cu toate problemele „calculului economic în condiţiile socialismului". Aici intră nu numai probleme legate de „alocarea economică a resurselor", ci şi cele ale altor funcţii ale pieţei, despre care au scris Hayek şi alţi autori (coordonarea şi procedurile de descoperire, de exemplu). Prin ce mijloace urmează a fi îndeplinite asemenea funcţii într-o societate socialistă? Unele pot să nu fie îndeplinite, deoarece o societate socialistă nu are nevoie

[2] David McLellan, *The Thought oJKarl Marx,* Harper and Row, New York, 1972.

[3] V. însă A. Nove The Economics ojFeasible Socialism, Allen and Unwin, Londra, 1983, secţiunea finală a cărţii lui A.Rattansi, Marx and the Division of Labour, Macmillan, Londra, 1982, şi secţiunea finală a cărţii lui D. McLellan.

[4] La urma urmei, s-ar putea spune că ideile lui Marx asupra acestui subiect erau disparate şi incomplete; şi nu chiar el este cel care a discreditat scrierea de „reţete pentru bucătăriile viitorului"?

[5] Existenţa pieţelor nu poate fi împăcată cu viziunea lui Marx despre socialism ca un stadiu final al evoluţiei sociale.

să fie tot atît de sensibilă la opţiunea consumatorului ca şi una liberală; membrii ei pot avea nevoi diferite şi tot ce decurge de aici. Dar, în absenţa superabundenţei, ideea costului implicat de şansele la care renunţă consumatorul este absolut esenţială pentru a lua decizii. Mai mult, încă, insuficienta cunoaştere şi schimbările produse în mediu (incluzînd aici dezvoltarea economică) vor pune probleme legate de coordonarea acţiunilor membrilor societăţii, iar, tot aşa, se vor ridica probleme legate *de felul cum* urmează să se înveţe prin încercare şi eroare.

În lipsa pieţelor, calculul economic şi coordonarea (dacă pot fi cumva realizate) necesită conducere economică centralizată — şi o birocraţie specializată, de „planificatori". Totuşi, *ignoranţa* umană şi dorinţa de a învăţa prin încercare şi eroare arată în mod natural că avantajoasă este luarea de decizii în mod *descentralizat.* Pe lîngă aceasta, este neclar cum elementele „libertariene" sau „umaniste" din socialism (pentru a nu spune nimic despre ideile concrete ale lui Marx despre „muncă drept expresie liberă a naturii umane, bazată pe dragoste şi împlinire reciprocă"[6]) sînt presupuse a fi compatibile cu instrucţiunile privitoare la ce trebuie făcut, instrucţiuni transmise de către un comitet central pentru planificare.

În al doilea rînd, se pun problemele referitoare la putere şi controlul politic. Problema de căpătîi aici este că rolul unei birocraţii planificatoare presupune o înaltă specializare şi nu este ceva de natură a fi supus unui control politic amănunţit. Drept rezultat, există o categorică nepotrivire între, pe de o parte, viziunea minimalistă asupra statului prezentă la Marx, sugestiile lui privind un sistem de delegare a puterii politice, precum şi preocuparea sa generală pentru democratizarea vieţii sociale şi, pe de altă parte, necesităţile legate de funcţionarea economiei conduse centralizat, pe care Marx o prefera. Controlul democratic asupra birocraţiei este dificil de făcut în orice împrejurări[7]. Se vor ivi, de asemenea, probleme evidente referitoare la destinaţia spre care trebuie să fie îndrumate resursele (cui îi dai, pentru ce proiecte?[8]). Date fiind argumentele lui Hayek din Drumul către servitute referitoare la dificultăţile realizării unui consens moral asupra priorităţilor sociale într-o economie planificată pe scară mare, avem toate elementele unui sistem în care puterea (de un gen care nu poate fi găsit în cadrul unei economii „capitaliste"[9]) este plasată în mîinile unei elite ce nu poate fi trasă la răspundere — ale cărei trăsături probabile de caracter sînt indicate de Hayek în *Drumul către servitute* („De ce ajung în frunte cei mai răi") şi de practicile elitei care a dobîndit şi conservă puterea în Uniunea Sovietică[10].

---

[6] Comentariul editorului la extrasele lui Marx din Elements of Political Economy de James Mill, în Marx, Early Writings, Penguin, Londra, 1974. Am discutat mai detaliat această problemă în prelegerea mea „Smith, Hegel şi Marx", ţinută la Cari Menger Society în 1983.
[7] Din motive relevate de Michels şi Weber (R. Michels, Political Parties, Free Press, Glencoe, 1958; M. Albrow, Bureaucracy, Praeger, New York, 1970; şi D.Beefham, Max Weber and the Theory of Modem Politics, Allen andUnwin, 1974).
[8] Nove, op. cit., partea I.
[9] Drumul către servitute, cap. VIII.
[10] Nove, Stalinism and After, Allen and Unwin, ediţia a 2-a, 1981, conţine o bună descriere a acestei situaţii.

Polemica lui Hayek cu socialismul marxian

Semnificaţia tuturor acestor argumente este dublă. Mai întîi, ele indică relevanţa în continuare a cărţii lui Hayek Drumul către servitute pentru analiza vederilor tuturor celor atraşi de socialismul marxian, oricît de „umanist", „libertar" sau „democratic" l-ar vrea ei. Căci, dacă ei nu pot rezolva problemele ridicate de Hayek, vederile lor nici nu prea merită să fie examinate în mod serios. În al doilea rînd, argumentele amintite indică limitele ideilor lui Marx ca unele de analiză politică şi socială. Însăşi lipsa de atenţie faţă de aceste probleme manifestată de Marx şi de tradiţia marxiană, era, în parte, un produs al părerii lui Marx că aceste probleme se vor rezolva de la sine — în esenţă, fiindcă problemele puterii şi ale exploatării sînt intrinseci legate de proprietatea individuală a mijloacelor de producţie. Faptul că se mai ivesc încă asemenea probleme şi realmente sînt acute într-o economie „socialistă" arată nu numai că diagnosticul pus de Marx naturii lor este greşit, dar şi că ideile lui nu oferă nici o soluţionare practică a acestor probleme. Mai presus de orice, aceasta arată că este nevoie de o analiză a diferitelor forme de organizare socială şi economică disponibile, o apreciere realistă a caracterului și puterii, libertăţii şi a şanselor de bunăstare conţinute de ele, iar apoi de o opţiune raţională între ele. Este deci nevoie de un gen de analiză care nu este de găsit în opera lui Marx, dar se află în *Drumul către servitute* — lucru pe care cei care studiază opera lui Marx s-ar cuveni să-l afle de urgenţă.

S-ar putea obiecta că m-am referit mai-nainte la Weber, un autor care are şi el un rol influent în modelarea fundalului intelectual al cunoştinţelor celor care studiază azi politologia şi sociologia. Oare Weber nu a oferit un corectiv metodologic la opera lui Marx prin accentul pus pe acţiunea umană şi pe importanţa în istorie a ideilor? Şi nu tot el a fost cel care a subliniat rolul problemei calculului economic în socialism şi cel care a atras atenţia că tentativa de a realiza socialismul va produce doar o birocraţie monolitică? Şi nu tot Weber împărtăşea multe din celelalte preocupări ale lui Hayek — cum este credinţa într-un inevitabil pluralism în regatul valorilor şi rolul funcţional hotărîtor, pentru capitalism, al unui sistem legal apropiat de *Rechtsstaat-ul* (statul de drept) ideal, dimpreună cu o conştientizare a problemelor generate de orbirea unui sistem capitalist faţă de „valorile egalităţii, fraternităţii şi milosteniei?"[11] Daca atîtea din temele lui Hayek se află deja în opera lui Weber, nu cumva este superfluă lectura lui Hayek?

Deficienţele analizei weberiene

Temele la care m-am referit există în opera lui Weber. Dar ele sînt prezentate într-o manieră care face foarte puţin probabilă necesara corectare a ideilor lui Marx cu ajutorul lor. Fără îndoială, aceasta se întîmplă, în parte, fiindcă lucrarea majoră a lui Weber, *Economie şi societate,* a rămas neterminată şi din pricina absolutei obscurităţi în care sînt învăluite unele dintre ideile sale.[12] Mai important însă este faptul că opera lui Weber este plină de teze despre „tendinţele de dezvoltare" din societate, ale căror supoziţii de detaliu nu sînt

[11] R.Brubaker, The Limits of Rationality; Allen and Unwin, 1983, p. 42 („milostenie" înseamnă ceva aparţinînd de domeniul carităţii sau al bunăvoinţei).
[12] Comparaţi, de exemplu, cu fascinantul articol scris recent de Wilhelm Hennis „Max Weber's « Central Question »", *Economy and Society,* vol. 12, nr.2, pp. 135-180, din care, de asemenea, devin clare cîteva din problemele ce le pune înţelegerea

niciodată examinate cum se cuvine. Aceasta are ciudatul[13] efect că, printre autorii care pot fi azi întîlniţi, Weber constituie o sursă majoră de idei despre „tendinţele sociale inevitabile" de genul celor pe care Hayek era atît de preocupat să le critice. Astfel, deşi Weber aduce, într-un anume fel, îndreptări semnificative operei lui Marx, ceea ce el în mod tipic nu corectează este opinia că viaţa socială este supusă unor tendinţe pe scară mare, ce par, într-un anumit sens, să scape controlului uman. Acest lucru, la rîndul lui, are consecinţe dezastruoase pentru analiza politică pe care ne-o oferă Weber. Să examinăm acum cîteva din aceste chestiuni ceva mai detaliat.

Mai întîi, în analiza făcută acţiunii individuale, Weber a dezvoltat, într-un mod interesant, idei care se apropie de cele ale lui Hayek. Dar conexiunea dintre acestea şi fondul bine cunoscut al operei lui Weber este neclară. De la individualismul orientat spre acţiune al scrierilor sale metodologice trecem la tipurile ideale instituţionale[14] (cum sînt tipologia dominaţiei şi ideile lui despre birocraţie) a căror relaţie cu ideile sale despre acţiunea umană individuală nu este niciodată pe deplin explicată[15].

În scrierile politice ale lui Weber găsim, de asemenea, analize al căror temei pare să semene mai degrabă cu acela din analiza de inspiraţie economică a claselor pe care o face Marx decît cu majoritatea scrierilor sociologice ale lui Weber[16].

Rezultatul este că nu totdeauna găsim la Weber o analiză a schimbării sociale în termenii consecinţelor intenţionate sau neintenţionate ale acţiunii umane într-un cadru social dat. Acţiunea şi opţiunea individuală, a căror importanţă este cunoscută în scrierile metodologice ale lui Weber par adesea să dispară din vedere. În locul lor avem o imagine a lumii sociale dominate de tendinţele evolutive la scară mare (ca în temele weberiene ale „raţionalizării" şi „birocratizării" şi în ideile lui despre schimbările intervenite în caracterul capitalismului). Natura acestor tendinţe evolutive este rareori analizată în detaliu, pentru a pune în evidenţă caracterul lor conditional (iar nu inevitabil şi pentru a scoate la iveală genurile particulare de comportament şi opţiune de care depind. În consecinţă, deşi Weber nu este la fel de fatalist în privinţa unor astfel de tendinţe evolutive cum erau unii dintre autorii criticaţi de către Hayek, opera lui Weber exercită totuşi astăzi o influenţă însemnată în răspîndirea acelui mod de a aborda studiul societăţii pe care Hayek dorea să-l denunţe ca inducător în eroare. Iar acolo unde Weber însuşi discută alternative la aceste tendinţe evolutive sau stavilele ce le-ar putea frîna, discuţia lui deseori dă impresia că principala alternativă este recursul la voinţa (prea puţin raţională) a vreunei personalităţi carismatice, mai curînd decît la genul de analiză critică modestă a consecinţelor probabile ale acţiunilor noastre şi ale reglementărilor instituţionale propuse, recomandată de Hayek.

---

[13] „Ciudat", deoarece Weber a consumat multă vreme criticînd asemenea vederi, iar propria lui opinie pare foarte îndepărtată de ele. (De exemplu, K. Tribe, russian Agriculture — German Politics: Max Weber 1892-1897",Economy andSociety, vol. 12,nr.2, pp. 181-226.)

[14] (Un „tip ideal" este un model conceptual sau o construcţie mentală abstract folosite în analiza fenomenelor sociale. Weber a dezvoltat această tehnică metodologică — n. ed. engl.)

[15] Cf. J. W. N. Watkins, „Ideal Types and Historical Explanation", în J. OTSfeill (ed.), Modes of Individualism and Collectivism, Heinernann Educaţional Books, Londra, 1973.

[16] Cf. D. Beefham, op. cit., de exemplu.

Astfel, în ciuda bogăţiei profunde şi a interesului pe care îl prezintă multe dintre idealurile lui Weber şi în ciuda prezenţei în opera sa a multora dintre elementele folosite de Hayek şi a unor fragmente de analiză similare în spiritul abordării promovate în acest eseu, impresia precumpănitoare pe care o va dobîndi cel care îl citeşte pe Weber în studenţie nu poate decît să întărească tabloul istoriei ca joc al inevitabilului şi voluntarismelor neanalizate care rezultă din opera lui Marx. Ideea că mersul istoriei este cu adevărat rezultatul acţiunii umane şi, prin urmare, ceva ce poate fi raţional, fie şi într-o manieră modestă, influenţat şi evaluat, îmi pare Tadesea absentă. În consecinţă, *Drumul către servitute* al lui Hayek este de o relevanţă primordială pentru studenţii confruntaţi cu lumea noastră şi cu problemele ei avînd ca fundal opera lui Marx şi a lui Weber.

PLURALISM, CORPORATISM SI SOCIAL-DEMOCRAŢIE

Ideile lui Marx şi Weber joacă un rol important în modelarea cadrului intelectual al multor studenţi din ziua de azi. Dar s-ar putea argumenta că opera unor analişti politici mai recenţi a avut o influenţă practică ce cîntăreşte mult mai greu. Ideile teoreticienilor pluralismului şi ai corporatismului, cu tipica lor îmbinare de preocupări descriptive şi normative[17], au contribuit la formarea imaginii de sine larg acceptată în democraţiile liberale astăzi. Şi, deşi forme radicale de socialism pot exercita oarecare atracţie printre studenţi şi profesori universitari (iar ideile marxiste sînt din nou folosite pe larg drept unelte analitice în ştiinţele sociale), ideile mai moderate despre planificare şi despre căutarea dreptăţii sociale în cadrul unei economii mixte au mai multă importanţă în lumile reale ale politicii şi deciziei politice din democraţiile liberale — ele fiind „ideile dominante în zilele noastre".

În *Drumul către servitute*, Hayek a fost în primul rînd preocupat să critice dorinţa de a impune societăţii un proiect naţional atotcuprinzător şi pe cei care urmăreau să înlocuiască piaţa cu planificarea centrală. Deşi el a avut de spus lucruri de maxima importanţă despre consecinţele încercărilor de a asigura un „salariu echitabil" sau „securitatea" prin intermediul acţiunii statului într-o economie de piaţă şi despre trăsăturile cumplite ale unui Beamtenstaat[18], chestiunile fundamentale deţin locul de onoare. Şi cînd, în eseul său intitulat *„Drumul către servitute"* după doisprezece ani[19], Hayek a discutat relaţia dintre ideile sale şi evoluţiile politice intervenite din momentul cînd scrisese cartea, el era preocupat tot de problemele mai dramatice — dirijarea muncii şi abandonarea supremaţiei dreptului.

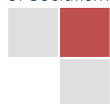
Prin urmare, cititorul de azi al lucrării lui Hayek ar putea simţi că, în anumite privinţe, ea este departe de problemele analizei şi ale dezbaterii politice din ultimii treizeci de ani, cînd ideile lui Beer, Dahl şi Crosland[20], mai curînd decît ale lui Laski, au fost mai răspîndite. Mai are, aşadar, *Drumul către servitute* al lui

[17] Comparaţi, de exemplu, cu S.Lukes şi G.Duncan, „The New Democracy", Political Studies, vol. ll,nr.2,1963.

[18] O formă de organizare socială „în care nu numai în rîndul funcţionarilor de stat propriu-zişi, dar în aproape toate sferele vieţii, venitul şi statusul social ar fi acordate şi garantate de către un anumit for al statului. (Drumul către servitute, cap. 9) Cf. cu felul în care Weber explică birocratizarea.

[19] In *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1967.

[20] Cf. Samuel Beer, Modem British Politics, Faber and Faber, Londra, 1965; R.Dahl, Polyarchy, Yale University Press, New Haven, 1971, şi C. A. R. Crosland, The Future of Socialism, Jonathan Cape, Londra, 1965, de exemplu.

Hayek vreo semnificaţie ? Eu susţin că are. Ideile explorate în această carte au început recent să fie şi ele recunoscute drept relevante de către cîţiva distinşi comentatori.

Viziunea pluralistă

În acest eseu scurt este imposibil să încerci să retrasezi istoria evoluţiei ideilor pluraliste (şi corporatiste) în secolul nostru. Va fi destul însă să ne referim la tradiţia din politologia americană, de la Bentley pînă la Dahl, precum şi la impactul ideilor lui Schumpeter despre democraţie[21]. Aceste idei se completează unele pe altele şi împreună oferă o imagine a modalităţilor de funcţionare a unui stat democratic liberal care, deşi foarte îndepărtată de idealurile mai vechi ale democraţiei participative, a fost cu toate acestea propusă drept model al felului cum funcţionează şi s-ar cuveni să funcţioneze o democraţie liberală. Într-o asemenea viziune, electoratul joacă un rol mai degrabă pasiv, în timp ce politicienii intră în competiţie pentru voturile lui şi pentru a obţine sprijinul diferitelor grupuri de interese. Interesele indivizilor sînt reprezentate prin intermediul apartenenţei lor la diverse asociaţii şi grupuri de interese. Iar acestea, independent şi mai presus de rolul lor în procesul politic, joacă, de asemenea, un rol în înţelegere cu administraţia publică, în trasarea strategiei politice[22].

Este limpede că asemenea puncte de vedere pun efectiv în lumină unele trăsături ale procesului politic din Anglia şi America de azi (deşi ele sînt, sub alte aspecte, inadecvate — aşa cum au arătat autori ca Olson, Lindblom şi Lowi[23]. Ele exercită o fascinaţie politică susţinută asupra unor oameni. Grupurile de interese sînt de o importanţă crucială. Iar în Marea Britanie, o bună parte din istoria recentă a politicii economice a constat din încercări ale guvernului de a orienta economia în baza unui consens referitor la aspectele totodată necesare şi echitabile (îndeosebi în materie de „preţuri şi venituri"). Asemenea idei au dobîndit, în anumite privinţe[24], un amplu sprijin popular. Pe lîngă acestea, ele au părut un instrument potrivit pentru promovarea idealurilor de dreptate socială, într-o manieră socotită compatibilă cu funcţionarea unei economii mixte. Astfel, s-a susţinut că unii oameni („cei mai prost plătiţi", de pildă) s-ar cuveni să capete sporuri de salarii peste medie în perioadele de control al salariilor şi preţurilor. De-a lungul anilor '50 şi în mare parte din deceniile al şaptelea şi al optulea, a apărut, fără îndoială, impresia tot mai puternică de discrepanţă între realitate şi speranţe. Nu era însă evident că problemele noastre ar avea ceva comun cu fenomenele pe care le discută Hayek.

Recent însă a devenit limpede că opera lui Hayek are o relevanţă reală pentru problemele pluralismului.

---

[21] J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Allen and Unwin, ediţia a 5-a, 1972, cap. 22.

[22] Un moment esenţial al unui asemenea tip de analiză îl reprezintă cartea lui Samuel Beer, Modem British Politics, citată mai sus. Această carte l-a fascinat pe autorul acestui eseu cînd era student în anul întîi, prin imaginea Angliei de exemplu reuşit de colectivism politic!

[23] Mancur Olson, The Logic of Collective Action, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1965; CE.Lindblom, Politics and Market, Basic Books, New York, 1971; şi T.Lowi, The End of Liberalism, Norton, New York, 1979.

[24] Adică, pînă ce se vede în detaliu cum vor fi tratate interesele şi preferinţele personale ale cuiva.

Incoerenţa economică a pluralismului

Mai întîi, urmînd felul în care Hayek a argumentat că un proces social poate simula efectele operaţiilor raţiunii umane[25], putem susţine că procesul politic prin care grupurile de interese şi-au exercitat influenţa asupra strategiilor politice poate fi asimilat, prin consecinţele lui, cu impunerea unui plan economiei. Există însă două deosebiri între acest proces şi planificarea pe scara mare. Una pune în lumină favorabilă procesul: el se desfăşoară pas cu pas şi, de regulă, nu iese din limitele economiei de piaţă (nu vrea să o suprime). A doua trăsătură este nefavorabilă procesului: care fiind realizat pas cu pas şi adesea în taină nu prezintă nici o garanţie că va conduce la un rezultat coerent. Strategiile politice pot viza direcţii contradictorii şi există primejdia că funcţionarea întregii economii ar putea fi distorsionată. Concesii, făcute fragmentar, pot canaliza activitatea economică către zone în care activităţile nu au temei, nici economic, nici politic. Se pot constitui activităţi care depind în mare măsură de un astfel de sprijin din partea statului şi care, o dată existente, creează un grup de interese care presează politic pentru continuarea lor. În plus, existenţa lor face ca alţi factori care iau decizii economice să le ia în consideraţie, prin mecanismele obişnuite ale pieţei, producînd astfel distorsiuni ulterioare în activitatea economică şi în structura intereselor politice.

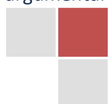
Toate acestea devin deosebit de semnificative dacă adoptăm o concepţie pentru care a pledat Hayek, cea a sistemului economic privit ca un sistem de transmitere de informaţii. Procesul politic pe care tocmai l-am luat în consideraţie ar putea fi văzut ca o sursă de distorsiuni ale funcţiilor de transmitere a informaţiei ce revin sistemului economic — distorsiuni pe care nimeni nu le înregistrează sistematic şi nici nu are capacitatea de a le stăpîni. O problemă similară se poate ivi chiar şi atunci cînd o politică de dirijare a preţurilor şi veniturilor are succes, deoarece şi această politică deregleză un mecanism care joacă un rol funcţional crucial într-o economie de piaţă.

Eu nu pledez aici împotriva oricărei „imixtiuni" politice în mecanismele pieţei. Mai degrabă, aşa cum a făcut Hayek în Drumul către servitute, îndemn să se aibă în vedere doar strategii politice compatibile cu îndeplinirea adecvată a rolului funcţional cuvenit pieţei. Susţin, de asemenea, ca deciziile referitoare la strategiile politice, luate sub impactul presiunii rezultate în urma interacţiunii demersurilor diferitelor grupuri, în stil „pluralist", sînt îndeosebi susceptibile să aibă trăsături indezirabile, tocmai pentru că nu sînt produsul unei planificări raţionale a acestei politici. Interpretarea pluralista a guvernării ca activitate sensibilă la interese diverse este, de asemenea, de natură să pună statul într-o poziţie din care nu poate apăra interesul general în faţa presiunilor grupurilor de interese particulare.

Politica „aşteptărilor excesive" în condiţiile pluralismului

O a doua problemă legată de un astfel de sistem pluralist a fost pusă în lumină de Samuel Brittan, care a dezvoltat unele părţi din argumentarea sa plecînd de la ideile lui Hayek. Într-un asemenea proces „pluralist" există tentaţia constantă pentru politicieni de a sacrifica interesul general pretenţiilor de a beneficia de

[25] Prin intermediul „mecanismelor filtru" (Cf.R.Nozick, Anarchy, State and Utopia, Basil Blackwell, Oxford, 1974), care — şi acesta este un element crucial în argumentarea lui Hayek — sînt în măsură să îndeplinească sarcini ce depăşesc capacităţile agenţilor umani raţionali.

avantaje specifice ale unor grupuri particulare sau în favoarea promovării anumitor „cauze bune", fără explicarea felului în care se vor obţine resursele cerute pentru asemenea obiective. În fiecare exemplu concret, partea sacrificată din „interesul general" este mică. Rezultatul, aşa cum a arătat Brittan, este „o politică a aşteptărilor excesive" ce formulează obiective care pur şi simplu nu pot fi atinse în limitele sistemului. La rîndul său, acest proces are consecinţe cumplite cînd politicianul „schumpeterian" trebuie să intre în competiţie tocmai pentru sprijinul unor grupuri cu asemenea aşteptări exagerate şi de a căror părere el se angajează să ţină cont în procesul de elaborare a strategiilor politice.

După ce arată cum se pun astfel de probleme, Brittan observă că:

> *„O rezolvare a [acestor] probleme ale democraţiei liberale este improbabilă pe baza exclusiv a intereselor egoiste sau private (care nu sînt neapărat egoiste în sensul vulgar al cuvîntului). Pot fi oare puse în balanţă alte motive care să-i facă atît pe membrii grupurilor economice să se abţină de la exercitarea deplinei lor puteri pe piaţă şi totodată să stimuleze alegătorii să renunţe la unele pretenţii excesive şi incompatibile de a beneficia de servicii din partea statului[26].*

Din acest punct de vedere, el examinează rolul posibil al unui „consens... asupra unei ordini sociale legitime, care ar face apel la simţul dreptăţii propriu oamenilor".

Imposibilitatea unui consens moral

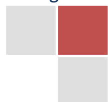
Brittan se referă apoi, într-o analiza critică a acestei idei, la cîteva dintre argumentele lui Hayek referitoare la dificultăţile de a judeca „meritul" altor oameni într-o economie vastă — idei care în mod limpede îşi au sursa în problemele cu privire la o ordine morală cuprinzătoare, ridicate de Hayek în Drumul către servitute.[27]

Brittan a revenit pe larg asupra acestor teme în scrierile sale mai "recente[28], facînd şi alte referiri la modul cum analizează Hayek democraţia şi grupurile de interese[29].

Argumentele lui Hayek în problema unui consens moral atotcuprinzător au găsit recent încă un public, şi chiar unul nespus de interesant, aşa cum ne-o dovedeşte opera lui Raymond Plant[30]. Făcînd o paralelă între vederile lui Hayek şi cîteva din ideile lui Habermas expuse în Legitimation Crisis[31], Plant socoteşte că ele constituie o serioasă provocare lansată socialismului „croslandist" de care este personal atras. După părerea

---

[26] Samuel Brittan, „The Politics of Excessive Expectations", în lucrarea lui The Economic Consequences of Democracy, Temple Smith, Londra, 1977, p. 267.
[27] Aceasta însă pune interesanta problemă a modului cum s-a ajuns în unele ţări la un consens pe scară relativ largă sau la acordul de a avea opinii diferite.
[28] Samuel Brittan, *The Role and Limits of Government*, Temple Smith, 1983, în special cap. 3.
[29] Argumentele lui Brittan sînt frapante şi este interesant de remarcat modul în care recent ele au fost adoptate de Samuel Beer, care, o dată cu ediţia refăcută a lucrării sale (colectiviste) *Modem British Politics*, editată prima oară în 1955, a scos şi un nou volum, intitulat *Britain Against Itselfi The Politicul Contradiction of Collectivism*, Faber and Faber, Londra, 1982.
[30] În a doua ediţie a cărţii sale Hegel — An Introduction, Basil Blackwell, Oxford, 1983, în broşura sa scoasă de *Societatea Fabienilor Equality*, Markets and the State, Fabian Society, Londra, 1984, şi în diferite articole recente nepublicate.
[31] Jurgen Habermas, Legitimation Crisis, Heinemann Educaţional, Londra, 1976.

lui, această provocare a devenit presantă o dată cu declinul creşterii economice care perimase în trecut cel puţin posibilitatea unei redistribuiri, în numele dreptăţii sociale, fară a înrăutăţi în termeni absoluţi situaţia nimănui.

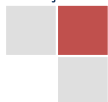
Aş sugera că morala cărţii lui Hayek Drumul către servitute, din punctul de vedere al ideilor pe care le-am analizat aici, este foarte limpede. Dacă statul pune limite la ceea ce ia asupra lui şi revine la ceva mai apropiat de Rechtsstaat-ul (statul de drept) ideal al lui Hayek, aceasta nu va avea influenţă asupra nici unui fel de interese particulare în moduri ce nu pot fi anticipate. Grupurile care au astfel de interese vor avea mai puţine motive să ceară o reprezentare în procesul de elaborare a strategiilor politice şi am putea spera să fim eliberaţi de cîteva dintre consecinţele ameninţătoare ale „pluralismului" şi „corporatismului" la care m-am referit. Guvemămîntul limitat va fi, la rîndul său, în mai mare măsură capabil să permită o dezbatere a problematicii strategiilor politice şi astfel să permită revenirea la o dezbatere de idei în locul politicii „pork-barrel" şi a „log-rolling"*.

Prin aceste mijloace, ar putea fi realizată într-o anumită măsură o participare autentic democratică la guvernare. De asemenea, numai dacă dăm curs sugestiilor lui Hayek referitoare la limitarea angajamentelor statului de a institui bunăstarea şi asigurăm înfăptuirea lor pe căile cele mai compatibile cu funcţionarea pieţei (cf. Drumul către servitute) (cap. IX), putem evita o situaţie în care cei ce au efectiv nevoie de protecţie socială sînt daţi la o parte de valul tuturor celorlalţi, care se înghesuie să pledeze în favoarea diferitelor lor pretenţii de „dreptate socială".

CE-I DE FĂCUT?

Am adus în acest scurt eseu argumente în favoarea relevanţei actuale a operei lui Hayek. În spaţiul avut la dispoziţie n-am putut decît să indic cîteva puncte de contact între Hayek şi unele direcţii de gîndire influente în prezent.

* *Pork-barrel*, în terminologia politică americană, se referă la alocarea de bani din tezaurul public pentru proiecte de interes strict local, care aduc beneficii numai anumitor grupuri; log-rolling, etimologic înseamnă „rostogolirea butaşilor", o acţiune de într-ajutorare între pionierii vieţii în America, şi a căpătat acum sensul de „trafic de voturi în parlament", situaţia cînd unii deputaţi votează proiecte care nu-i interesează, dar care îi interesează pe alţi deputaţi, care, la rîndul lor, le vor face acelaşi serviciu (n.ed.rom.).

KAREN I.VAUGHN

CONSTITUŢIA LIBERTĂŢII DIN PERSPECTIVĂ EVOLUŢIONISTĂ

Am mai dezvoltat pe scurt cîteva argumente, deşi e clar că ele cer o elaborare mult mai susţinută.

Indiferent dacă eforturile depuse de mine pot fi socotite ca izbutite sau nu, sarcina comparaţiilor critice cu alte tradiţii de gîndire este de cea mai mare însemnătate. Este pur şi simplu inadecvat să şlefuieşti şi să reşlefuieşti diferitele direcţii ale gîndirii clasice liberale şi ale celei libertariene în mod izolat. Numai în procesul angajării într-un dialog critic cu cei care nu sînt liberali clasici — cei care, în definitiv, trebuie pînă la urmă să fie convinşi — poate liberalul să discearnă baza pe care vor fi evaluate teoriile sale, şi astfel să devină conştient şi de problemele pe care trebuie să le soluţioneze dacă vrea ca munca lui să fie considerată o reuşită.

O asemenea sarcină este în acelaşi timp interesantă şi stimulatoare —, dar şi oarecum descurajantă. Liberalul va avea în spate nu numai exemplul şi tezaurul de idei furnizat de opera lui Hayek, ci şi pe cel al tradiţiei liberale, la a cărei reînviere Hayek a contribuit atît de mult. Prăpastia dintre ideile liberale clasice şi o mare parte din „înţelepciunea" epocii este imensă, iar contactul critic va presupune multă muncă spinoasă. Răsplata este însă mare. Fiindcă sînt atît de puţin cunoscute, ideile liberale pot avea un enorm impact, dacă sînt prezentate cum se cuvine. Mai mult decît atît, datorită impactului pe care ideile îl au asupra istoriei şi a bunăstării umane, sînt în joc mai multe lucruri decît într-o simplă dispută academică.

Acum patruzeci de ani, în paginile cărţii Drumul către servitute[1]1, Friedrich Hayek a zugrăvit în culori de o tonalitate alarmantă simptomele unei ordini liberale aflate în decădere. Mesajul acestei tulburătoare cărţi nu era numai că exista, în realitate, o diferenţă foarte redusă între naţional-socialismul Germaniei naziste şi comunismul Rusiei sovietice, ci că, în chip şi mai tulburător, aceleaşi genuri de atitudini şi con¬vingeri filozofice care au favorizat ascensiunea acestor două regimuri, cele mai vrednice de dispreţ din istoria modernă, erau, de asemenea, dominante în rîndurile intelectualităţii şi ale învăţaţilor politologi din Occidentul liberal.

<u>DUBLUL MESAJ AL LUI HAYEK CU PRIVIRE LA PLANIFICAREA ECONOMICĂ</u>

Ţintele inedite ale cărţii lui Hayek erau adepţii planificării sociale, care voiau să „raţionalizeze" activitatea economică. Mesajul adresat de Hayek acestui public avea două laturi. Mai întîi, el susţinea că nici un individ sau grup nu ar putea, în principiu, să planifice un sistem economic în toată infinitatea detaliilor sale, deoarece pur şi simplu erau prea multe variabile nespecificabile de luat în considerare. Din acest motiv, încercările de a satisface cererile consumatorului cu ajutorul statului sînt menite a fi jalnice eşecuri, dacă le judecăm după standardele stabilite de planificatori.

---

[1] University of Chicago Press, 1944; ediţia Phoenix Books, inclu-zînd şi „Cuvîntul introductiv" scris în 1954; de aici înainte ne vom referi la cartea lui Hayek sub forma Drumul (şi vom trimite la paginile ediţiei de faţă — n.ed.rom.).

A doua, şi cea mai importantă aserţiune a sa, în acest context, se referea la consecinţele pe termen lung ale încercărilor de angajare într-o planificare cuprinzătoare. Hayek a adus argumente puternice în sprijinul ideii că libertăţile economice şi libertăţile civile sînt două faţete ale aceleiaşi i monede. Cei care nu văd această legătură nu izbutesc să" înţeleagă că, pentru a avea cît de cît succes, planificarea economică incumbă restrîngerea opţiunilor individuale într-un mod incompatibil cu genul de libertate personală ce a caracterizat liberalismul occidental modern[2].

După părerea lui Hayek, instituţia care protejează prin excelenţă libertăţile politice ale indivizilor este supremaţia dreptului, pe care trebuie să o respecte indivizii atît ca persoane publice, cît şi ca persoane private[3]. Dar, pentru a implementa un plan economic cuprinzător, statul ar trebui să se implice în mod inevitabil în cele mai detaliate aspecte ale vieţii cotidiene, ar trebui să ia decizii inclusiv cu privire la profesiile cărora li se pot dedica oamenii, precum şi la locul unde şi condiţiile în care le pot practica. Este clar că, acolo unde statul are nevoie de asemenea putere, supremaţia dreptului n-ar putea fi decît o piedică în calea planificării statale, iar autonomia personală ar ceda inevitabil locul nevoilor statului. Rezultă deci că Drumul către servitute avea, drept temă, în realitate, erodarea treptată a libertăţii care însoţeşte eroziunea supremaţiei dreptului pe tărîmul activităţii economice. Singura deosebire pe care Hayek o vedea atunci între Anglia anului 1944 şi Germania nazistă sau Rusia comunistă era avansul de 30 sau 40 de ani luat de statele totalitare în materie de declin al credinţei în principiile liberalismului. Implicaţia neliniştitoare a analizei făcute de Hayek era nu numai că „asta s-ar putea întîmpla şi aici", dar că „asta" — un guvern totalitar — era un lucru probabil dacă nu se luau măsuri conştiente pentru păstrarea tradiţiei libertăţii individuale căreia îi revine meritul superiorităţii materiale şi spirituale a Occidendului. Care erau măsurile ce trebuiau să fie luate ?

Importanţa „Constituţiei libertăţii"

După ce a publicat *Drumul către servitute*, Hayek avea credinţa că era imperios necesar să fie reconstruite explicit principiile libertăţii economice, dimpreună cu acelea ale supremaţiei dreptului, pentru a opri mersul nostru pe drumul către servitute, destinaţia ultimă a tuturor planurilor statale cuprinzătoare. Asupra acestei sarcini el şi-a concentrat atenţia în anii '60. Faptul că una dintre operele sale majore din această perioadă poartă titlul *The Constitution of Liberty*[4] (Constituţia libertăţii) subliniază importanţa pe care o acorda conceperii setului potrivit de reguli politice ce permit unei ordini liberale să prospere.

Descriind trăsăturile caracteristice unei societăţi liberale,, Hayek s-a întemeiat pe noţiunea, propusă de Adam Smith, de ordine socială ce rezultă din articularea urmărilor neintenţionale ale acţiunii umane — la jumătatea drumului dintre o ordine „naturală" (adică biologică), care se naşte din relaţii pur fizice, şi o organizare creată conştient, care este produsul unor proiecte deliberate[5]. O economie este o ordine spontană care apare în urma acţiunilor individuale ce tind fiecare spre scopul lor, dar nu este, în ansamblul ei, rezultatul intenţional al acţiunii cuiva. Nu se poate spune că ar avea un scop propriu, ea serveşte doar scopurilor indivizilor ale căror acţiuni creează ordinea. O asemenea ordine este însă posibilă numai pentru că indivizii urmează reguli care fac să fie previzibile anumite trăsături ale comportamentului lor. Regulile sînt importante pentru a trasa cadrul în care indivizii îşi pot face planurile proprii şi pot vedea de interesele lor. De aceea, în mare măsură, genul de ordine spontană care se naşte astfel depinde de regulile urmate de indivizi, atît în

[2] *Drumul,* mai ales capitolul VII, „Dirijarea economiei şi totaliarismul", pp. 105-119.
[3] Nimic nu diferenţiază mai tranşant condiţiile dintr-o ţară liberă de cele dintr-o ţară aflată sub o guvernare arbitrară decît respectarea, în prima, a marilor principii cunoscute sub numele de supremaţia dreptului {Drumul, p. 88).
[4] University of Chicago Press, 1960 (de aci înainte Constitution). Pe lîngă aceasta, a publicat Studies in Philosophy, Politics and Economics, University of Chicago Press, 1967 (de aci înainte Studies).
[5] Studies, pp. 96-105.

relaţiile lor private unii cu alţii, cît şi în relaţiile mediate de către stat. De aici rezultă şi importanţa proiectării unor reguli „potrivite".

Concluzia imediată care se degajă din meditaţiile lui Hayek asupra definirii regulilor unei societăţi liberale este că statele modifică diverse aspecte concrete ale funcţionării ordinii spontane cu preţul generării de pericole pentru ele (şi cetăţenii lor). Încercările de a înlocui o ordine spontană cu un plan social conştient, cuprinzător nu pot pur şi simplu avea roadele aşteptate de planificatori. Descrierea însăşi a unei ordini spontane l-a condus însă pe Hayek la o altă problemă, mai dificilă. Dacă admitem că societăţile umane sînt, în bună măsură, rezultatele neintenţionate ale unor acte individuale şi că acţiunile umane au consecinţe necăutate, această constatare nu se aplică şi regulilor ordinii sociale? Poate că regulile înseşi sînt şi ele consecinţele neintenţionate ale altor acţiuni, poate că şi ele au apărut ca parte a unei ordini spontane mai vaste. Dacă aşa stau lucrurile, atunci însăşi ideea de a proiecta constituţia libertăţii devine însă problematică. Cum putem oare să proiectăm un sistem de reguli de protejare a libertăţii individuale, cînd noi nu putem prevedea consecinţele normelor noastre? Pe de altă parte, dacă nu putem, într-un anumit sens, să proiectăm regulile după care trăim, putem spera vreodată să le schimbăm în bine ?

Pentru a răspunde la această întrebare, Hayek a schiţat o teorie de largă respiraţie a schimbării sociale, a cărei structură, în linii mari, este evoluţionistă[6]. Teoria[7] lui era o încercare ingenioasă de a furniza o explicaţie pentru schimbarea socială care să ţină seama de limitele cunoaşterii umane.

Cînd este vorba însă de explicarea apariţiei, precum şi a schimbărilor produse în regulile ordinii sociale, Hayek a mers atît prea departe, cît şi nu destul de departe, în recunoaşterea acestor limite.

EVOLUŢIA REGULILOR

În cele trei volume ale lucrării sale Law, Legislation and Liberty (Lege, legislaţie şi libertate), Hayek pleacă de la no-ţiunea unei ordini spontane ce se naşte din acţiunea umană, dar nu din proiectul uman pentru a explica apariţia regulilor comportamentului social ca produs al unui proces evolutiv. El susţine că, în mare măsură, cîteva dintre aspectele cele mai profunde ale culturii umanităţii — limbaj, valori şi legi — sînt adaptări născute din lupta pentru existenţă a omului primitiv, în timpuri preistorice, omul va fi fost angajat într-o competiţie evolutivă atît cu alte specii, cît şi cu culturile umane concurente. Acele instituţii şi norme culturale care au furnizat anumitor grupuri strategii mai reuşite ale comportamentului lor au cîştigat în comparaţie cu altele şi au devenit dominante. Strategiile care au avut mai mult succes au prins rădăcini în tradiţie şi s-a recurs la ele încă mult timp după ce raţiunea lor de a fi se pierduse pentru cunoaşterea conştientă. De fapt, valoarea unei anumite strategii ar fi putut să nu fi fost niciodată cunoscută în mod conştient de către cineva, deoarece succesul ei nu a depins deloc de faptul că vreun individ ştia sau nu motivul pentru care regulile s-au dovedit bune atîta vreme cît membrii grupului le-au urmat[8].

Supravieţuirea regulilor şi a culturilor

[6] Îndeosebi Constitution, capitolul 15, p. 220-233, în care Hayek discută implicaţiile pentru politica economică ale urmării unei reguli de drept.
[7] Teoria socială evoluţionistă a lui Hayek este expusă mai cu seamă în cele trei volume ale lucrării Law, Legislation and Liberty, vol.I: Rules and Order, University of Chicago Press, 1973; voi.II: The Mirage of Social Justice, 1976; voi.III: The Political Order of a Free People, 1979. (De aici înainte ne vom referi la ele sub forma L,L, &L.)
[8] L.L & L, vol.I, pp. 17-18 şi vol.EI, pp. 153-165.

Nu toate regulile care au supravieţuit şi au prins rădăcini în tradiţie erau însă esenţiale pentru succesul comunităţii. Au supravieţuit mănunchiuri de reguli în care practicile importante erau amestecate cu altele insignifiante, ba poate chiar dăunătoare. Totuşi, cîtă vreme un întreg set de reguli era mai bine adaptat decît oricare alt set existent, cultura prospera. De vreme ce nimeni nu ştie cu certitudine scopurile unei anumite reguli, ar fi dificil pentru indivizi să desfacă în mod conştient mănunchiul şi să arunce regulile mai puţin agreate, păstrîndu-le pe cele mai bune. Deoarece pericolul de a elimina o regulă crucială ar cîntări mai greu, în mod normal, decît beneficiile aduse de introducerea în grup a alteia potenţial mai bune, strategia cea mai viabilă pentru grup ar fi să permită foarte puţine schimbări în reguli. De aceea, nu conştiinţa umană, ci supravieţuirea diferenţiată a culturilor a triat diversele reguli sociale.

Limitele cunoaşterii omeneşti constituie un argument puternic împotriva încercărilor de a introduce schimbări drastice în regulile acceptate ale ordinii sociale. Deşi este incontestabil că schimbările au, şi uneori trebuie să aibă, loc (altminteri nu ar fi existat nici o evoluţie culturală umană), Hayek deduce din analiza lui că numai atunci cînd modificarea se produce lent şi la marginile unei culturi vor fi minimizate pericolele de a comite erori fatale, care ar putea să submineze serios viabilitatea unei societăţi. Tradiţia este preţioasă, raţionalitatea umană are limite şi trebuie să acordăm beneficiul îndoielii status quoxAm. Şi, cel puţin în „starea sălbatică şi elementară" de care vorbeşte Hayek, se pare că, pînă la urmă, regulile bune vor avea cîştig de cauză într-o competiţie evoluţionistă.

Acesta este, să recunoaştem, un mesaj conservator — atît de conservator într-adevăr, încă unii comentatori au susţinut că ar putea să inspire fie o atitudine de neputinţă individuală în faţa marilor valuri ale istoriei (sentimentul că nu există o finalitate în eforturile individuale îndreptate către ameliorarea societăţii), fie un optimism nejustificat, după care, pînă la urmă, totul se va rezolva cu bine în cele din urmă[9]. Totuşi, nici una dintre aprecieri nu este întemeiată, la o cercetare mai atentă a acestei teorii a evoluţiei regulilor unei ordini sociale.

<u>Implauzibilitatea explicaţiei lui Hayek în cazul societăţilor complexe</u>

Explicaţia lui Hayek pentru originea regulilor pare plauzibilă pentru zorii culturii umane. Este însă o explicaţie cu mult mai puţin plauzibilă a supravieţuirii regulilor în societăţile modeme, complexe. Fără discuţie că există limită pentru genurile de reguli care vor permite culturilor să supravieţuiască; de pildă, o cultură care pretinde ca membrii ei să practice celibatul este evident că nu va înflori, lucru de care s-a putut convinge, la începutul acestui secol, comunitatea shaker-ilor din Statele Unite. Totuşi, chiar constatări empirice ocazionale ne dezvăluie un larg evantai de soluţii culturale compatibile cu supravieţuirea unui grup în lumea modernă[10].

S-ar putea să fie adevărat că marja de manevră a variabilităţii culturale compatibile cu supravieţuirea era mult mai redusă în vremurile preistorice, din pricina unei tehnologii foarte primitive sau a unui mediu natural foarte sărăcăcios. Poate fi, de asemenea, adevărat că genurile de norme culturale care s-au dezvoltat în preistoria rasei umane erau de o natură foarte generală, fundamentală, pe care noi o includem între trăsăturile definitorii pentru natura umană. De exemplu, trăsături cum sînt implicarea părinţilor în creşterea copilului şi priceperea de a forma grupuri cooperative sau de a subordona scopurile imediate ale cuiva unui ţel mai îndepărtat se poate să fi fost trăsăturile culturale fundamentale care s-au dezvoltat mai întîi, înainte ca ampla varietate de practici pe care le numim „cultură" să-şi poată face apariţia.

---

[9] De exemplu, James M.Buchanan, Cultural Evolution and Instituţional Reform, Working Paper, 1982. De asemenea, lucrarea lui Buchanan, „Law and the Invisible Hand", în Freedom in Constituţional Contract, Texas A & M Press, 1977.
[10] Buchanan expune acest argument în Cultural Evolution..., pp. 6-8.

Totuşi, aceste trăsături cît se poate de fundamentale se poate să fi fost cele care au selectat grupurile umane care au avut succes de cele fară succes. Varietatea practicilor culturale şi a artefactelor care le însoţesc se poate să se fi dezvoltat numai o dată cu progresul tehnologiei, cu mult după ce muchia tăioasă a supravieţuirii a încetat să mai tranşeze între societăţi. Dacă, în lumea modernă, cel puţin, supravieţuirea fizică nu este însă sita care cerne diferite reguli de ordine socială, atunci care este filtrul ce le selectează? Nu există oare un asemenea filtru?

In viaţa politică nu există un proces evolutiv de selecţie a regulilor

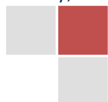
Voi arăta că, în cazul ideilor privitoare la reguli politice adecvate, cel puţin, nu există nici o explicaţie evoluţionistă validă, în sensul de a descrie o schimbare unidirecţională şi un mecanism de selecţie care acţionează în favoarea anumitor reguli mai degrabă decît a altora[11]. Deşi există multe aspecte ale culturii umane care pot fi explicate prin folosirea unor modele evoluţioniste ce includ mecanisme de "selecţie, regulile ordinii politice sînt supuse unui simplu proces de schimbare. Mai mult decît atît, nu există nici o noimă în a spune că regulile „bune" — adică regulile care concordă cu libertatea individuală — vor învinge neapărat în lupta pentru existenţă. Regulile bune ale organizării politice trebuie să fie construite şi apărate cu vigilenţă de către partizani activi, ale căror idei pot să nu să prevaleze în competiţie cu alţii. Hayek împărtăşeşte într-un fel acest punct de vedere. Dacă cercetăm opera lui de-a lungul ultimilor patruzeci de ani, este evident că el crede că trebuie să fie enunţată explicit şi susţinută cauza unei societăţi libere. În practică, el nu se bizuie, desigur, pe marele val al evoluţiei pentru a contura regulile optime ale unei ordini drepte. într-adevăr, accentul principal al argumentelor sale a căzut pe ideea că , elementele marcante ale civilizaţiei — ideea de supremaţie a dreptului şi de guvemămînt limitat — au suferit un proces de decădere în cultura occidentală. Timp de patruzeci de ani Hayek a încercat, în esenţă, să restaureze, o tradiţie intrată în declin. Hayek are convingerea că s-a pierdut înţelepciunea proprie dezbaterilor purtate de Părinţii Fondatori ai Americii şi a discuţiilor din era gladstoniană în Anglia. Urmarea nefericită a acestui declin este erodarea treptată de către instituţiile noastre politice a libertăţii individuale. De aceea activităţile sale individuale au tins la schimbarea modului în care oamenii înţeleg realitatea politică şi socială, urmărind să schimbe valorile lor, pentru a face posibilă reformarea structurii şi a regulilor guvernării. Cu tot accentul pus de el pe tradiţie, programul lui Hayek a fost revoluţionar. A căuta să înfăptuieşti o transformare a ideologiei politice curente este un act revoluţionar, chiar dacă transformarea duce înapoi, către un set de viziuni mai vechi[12].

Pentru cineva care explică apariţia regulilor prin evoluţie, acest activism ideologic ar putea să pară o contradicţie. Totuşi, cînd ne gîndim la mecanismul prin care culturile — şi ideile din care ele îşi trag seva — evoluează, nu există nici o contradicţie. In orice explicaţie evoluţionistă a fenomenelor sociale, sursa ultimă a inovaţiei, şi deci a schimbării, trebuie să fie opţiunea umană. Ordini spontane pot să apară ca produsul consecinţelor neintenţionate ale secţiunii umane, dar acţiunile înseşi îşi au originea în intenţia umană[13]. Deşi

[11] Jack Hirshleifer dă următoarea listă a criteriilor unei explicaţii evoluţioniste: schimbarea nu poate fi rodul hazardului în cazul feno¬menului pe care dorim să-l explicăm; trebuie să existe un element de ireversibilitate în proces — o dată ce ceva evoluează, nu poate da înapoi; schimbările la nivel macro rezultă din schimbări acumulate la nivel micro, iar schimbările sînt oarecum „neintenţionate" (Research in Law and Economics .Evolutionary Models in Economics and Law; J. A.I. Press, vol.4, 1982. Eu susţin că, deşi schimbările produse în reguli şi în ideile despre ceea ce s-ar cuveni să fie regulile rezultă din microschimbări neintenţionate, ceea ce apare este adeseori întîmplător şi reversibil. Deseori este posibil să se revină la forme mai vechi, abandonate, de ordine politică.

[12] „Principiul fundamental, după care se cuvine să dăm o ordine acţiunilor noastre folosind cît mai mult posibil forţele spontane ale societăţii şi recurgînd în măsură cît mai redusă la constrîngere, este susceptibil de un număr de aplicaţii de o varietate infinită. în special, crearea în mod deliberat a unui sistem în cadrul căruia concurenţa în modul cel mai binefăcător posibil se deosebeşte cît se poate de mult de acceptarea pasivă a instituţiilor aşa cum se înfăţişează ele." (Hayek, Drumul, pp. 30-31.)

[13] Karen I.Vaughn „Can a Democratic Society Reform Itself? The Limits of Constituţional Change", în For a Free Society in the Corning Decade, The Mont Pelerin Society, 1983. (Publicat, de asemenea, în ger mană în Zeitschrft fur Wirtschaftspolitik, anul 32, nr.2, 1983, pp.7-8.)

intenţiile fiinţelor umane sînt rareori împlinite conform aşteptărilor lor, singura cale prin care avem o şansă de a influenţa rezultatul este de a participa la joc. Rezultatul nu este în nici un sens stabilit dinainte; el depinde de cine sînt judecătorii şi cît de bine practică jocul.

Pentru a evalua posibilităţile de succes ale unui atare îndrăzneli revoluţionare, vreau să analizez mai întîi raţiunea declinului ideologic pe care Hayek o deplînge atît de mult. Întrebarea interesantă care se pune aici este cum poate fi compatibilă o explicaţie evoluţionistă dată regulilor ordinii sociale cu o degenerare într-o stare mai puţin „adaptată". Ne putem imagina că ar putea fi necesar un timp îndelungat pentru ca să apară noţiunea deosebit de fericită a guvernării limitate şi putem accepta ipoteza că ea ar putea să apară nu în urma vreunui marş triumfal al progresului, ci în urma unui accident norocos, aşa cum au susţinut recent Tollison şi Ekelund[14]. Dar admițînd că idei cum sînt guvernarea limitată şi supremaţia dreptului au apărut efectiv în interiorul unei societăţi, spre marele folos al populaţiei, atunci cum ne explicăm deteriorarea sau regresiunea ideologiei politice din cadrul aceleiaşi societăţi[15]? Deşi este notorie dificultatea de a incorpora în teoriile despre schimbarea socială conceptele de îmbunătăţire şi de declin, este totuşi o problemă ciudată, într-o democraţie care le oferă indivizilor o anume marjă de libertate în opţiunile lor politice, printr-o organizare politică din care decurg evidente beneficii materiale şi care extinde aria autonomiei individuale, de ce această organizare este atît de expusă atacurilor venind din partea unor ideologii opuse.

Grupurile de interese speciale subminează democraţiile

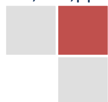
Răspunsul lui Hayek, care este şi explicaţia curentă printre economişti astăzi, e că democraţiile neîngrădite oferă un prilej grupurilor de interese speciale de a se angaja în competiţia pentru obţinerea sprijinului statului în favoarea propriilor scopuri şi în dauna bunăstării generale a comunităţii[16]. Deşi aceasta este o explicaţie solid întemeiată a mecanismului prin care guvemămîntul limitat este ruinat, ea nu răspunde decît parţial la întrebare. În primul rînd, SUA nu au fost o democraţie îngrădită. Ţara a început prin a fi o republică constituţională în care noţiunile „superioare" ale republicanismului au cedat teren ideilor „inferioare" ale democraţiei. În al doilea rînd, chiar mai pertinentă este observaţia că schimburile produse în regulile unei societăţi democratice trebuie, într-un anumit sens, să fie agreate de populaţie, sau cel puţin să nu stîmească o opoziţie viguroasă. De ce, aşadar, chiar într-o democraţie îngrădită, grupurile de interese pot atît de bine să acţioneze în detrimentul ansamblului societăţii? Cum de îi conving atît de uşor pe alţii să se alăture activităţilor lor, cînd rezultatul este nu numai un declin al supremaţiei dreptului, dar şi al beneficiilor materiale şi spirituale care au însoţit-o ?

Răspunsul gata pregătit al economistului la această întrebare, pe care îl accept integral pentru cît îşi propune să explice, indică drept cauză costurile şi beneficiile relative ale acţiunii grupului de interese. Grupurile de interese au mult de cîştigat din acţiunea lor de promovare a obţinerii de favoruri speciale din partea statului, în vreme ce cetăţeanul individual mediu riscă să piardă foarte puţin prin acţiunea lor. De aceea grupurile de interese au o motivaţie mult mai palpabilă de a se organiza în vederea realizării de cîştiguri

[14] Robert D.Tollison şi Robert B.Ekelund Jr., Mercantilism as a Rent-Seeking Society, Texas, A & M Press, 1981. Tollison şi Ekelund afirmă că o societate liberă a apărut ca o consecinţă neintenţionată a competiţiei politice dintre Parlament şi Coroană în veacul al XVII-lea, pentru a monopoliza acordarea de favoruri către solicitanţi. Este intere sant că şi Hayek plasează originile ideii supremaţiei dreptului în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. El susţine că ea „a fost cultivată în mod conştient" în cursul perioadei liberale. E de presupus că aceasta înseamnă că a apărut datorită eforturilor intelectuale conştiente ale unui şir de gînditori de a soluţiona o problemă abstractă. {Drumul, p. 98.)

[15] Referirea lui Hayek la ideea unei distribuiri „drepte" a avuţiei ca la un atavism merită să fie reamintit: „... instinctele înnăscute, multă vreme refulate, s-au ridicat iarăşi la suprafaţă. Cererea la care îndeamnă de a se face o distribuire dreaptă, în care puterea organizată să fie folosită pentru a aloca fiecăruia ceea ce i se cuvine este astfel, în sens strict, un atavism, bazat pe emoţii primordiale" (L, L & L, voi. IE, p. 165).

[16] L,L&L,pp. 13-17.

prin tratament preferenţial din partea statului, decît au indivizii pentru a se organiza ca să-i oprească[17]. Deşi această explicaţie este importantă, desigur că mai sînt şi alte aspecte de luat în considerare. În mod concret, nici un grup de interese nu duce în mod public o campanie în beneficiul lui direct; totdeauna pretinde că activităţile lui sînt, într-un sens, în interesul public. Aşadar, este de crezut că, în general, oamenii nu sînt în favoarea utilizării statului pentru a obţine un cîştig personal — altminteri nu ar avea nici un rost să produci explicaţii sofisticate care prezintă drept acţiuni de interes public revendicări esenţialmente egoiste. Prin urmare, întrebarea mea este aceasta: de ce este atît de uşor pentru grupurile de interese să cîştige adepţi pe plan ideologic ? De ce, de pildă, Lee Ioccoca[18] a părut în SUA un erou popular, mai degrabă decît o figură impopulară ? Răspunsul este că democraţia (şi, într-o măsură mai mică, republicanismul) cere ca indivizii să ia decizii politice ca şi cum ar poseda mai multă cunoaştere decît ar merita vreodată să se ostenească să aibă. Mai mult decît atît, în unele probleme, s-ar putea chiar să le ceară cetăţenilor să acţioneze ca şi cum ar poseda mai multă cunoaştere decît este chiar în principiu posibil să posede.

CUNOAŞTERE ŞI REALITATE POLITICĂ

Una dintre trăsăturile definitorii ale unei democraţii ţine de alegerea de către cetăţeni a liderilor şi de influenţa acestora asupra politicii statului. Să analizăm, atunci, contrastul dintre încercarea unui individ de a participa în mod inteligent la procesul politic şi luarea de către acelaşi individ a unor decizii inteligente pe piaţă. Cînd foloseşte piaţa pentru a-şi atinge obiectivele, nu este necesar ca el să ştie cum funcţionează piaţa, trebuind doar să ştie cum să o folosească. În acest sens, participarea la instituţiile pieţei este aproape cam acelaşi lucru cu a învăţa să conduci o maşină sau să foloseşti un procesor de cuvinte. Există o teorie complicată, cunoscută unora, care explică modul de funcţionare a dispozitivului, dar un individ care îl foloseşte nu trebuie să înţeleagă teoria pentru a beneficia de serviciile maşinii. Mai mult încă, fiindcă are dat de-a gata nivelul preţurilor mărfurilor disponibile pe piaţă, un individ poate să stabilească uşor valoarea ce-o are pentru el o anumită tranzacţie încheiată pe piaţă. Cînd apar anumite instituţii ale pieţei pentru a ajuta la organizarea de tranzacţii, un individ poate hotărî fără greutate dacă instituţia este în beneficiul lui. Poate învăţa să folosească instituţia fie direct, fie imitîndu-i pe alţii şi poate calcula eficienţa ei scăzînd pierderile sale din profiturile obţinute[19]. Cînd o instituţie a pieţei îi ajută pe indivizi să-şi sporească profiturile, instituţia se va răspîndi pe măsură ce oamenii se folosesc de serviciile ei — şi va tinde să devină o practică obişnuită. (Un bun exemplu îl oferă rapida dezvoltare a hîrtiilor de valoare emise pe piaţa monetară, o dată ce i-a venit cuiva ideea de a organiza activitatea bancară în acest mod.)

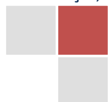
In zone ale culturii cum sînt dezvoltarea instituţiilor economice (sau schimbări în tehnologie), în cazul cărora indivizii pot să fie informaţi extrem de uşor despre consecinţele unei inovaţii, este în acţiune un proces vădit de selecţie. Dacă o inovaţie este „eficientă", în sensul îngust economic al acestui cuvînt, ea deţine un avantaj în compe¬tiţia cu alte tehnici şi va avea succes. Indivizii caută să-şi ridice nivelul bunăstării personale, dar urmarea neintenţionată a acţiunilor lor este o ordine socială mai complexă, integrată. Din cauză că acest

---

[17] Cea mai recentă expunere a teoriei statului aflat la discreţia grupurilor de interese şi a urmărilor dezastruoase ale acestei situaţii pentru o ordine liberală se găseşte în cartea lui Mancur Olson, *The Rise and Decline ofNations,* Yale University Press, 1982. Olson susţine că, o dată ce grupurile de interese pun stăpînire asupra unui sistem democratic, singura cale prin care poate fi dobîndită libertatea economică este doar un soi de cataclism care să le distrugă.

[18] Lee Ioccoca este preşedintele lui Chrysler Corporation care a reuşit să aranjeze un împrumut de multe milioane de dolari din partea guvernului federal, pentru a salva Chrysler Corporation de la faliment — un faliment atribuit de mulţi analişti proastei conduceri a firmei.

[19] Faptul că anumite tranzacţii economice sînt dificil de dus la capăt pentru unii oameni creează posibilităţi pe piaţă pentru alţii, care sînt mai abili în acţiuni şi care fac bani oferindu-şi serviciile ca agenţi pentru cei mai puţin pricepuţi. Fondurile mutuale sînt un exemplu. Pieţele oferă un stimulent pentru producerea şi răspîndirea de informaţii despre felul cum poţi să beneficiezi de pe urma progresului pieţei. Nu există nimic echivalent în procesul politic. Partidele politice oferă informaţie, dar nu este vorba neapărat despre o informaţie exactă.

model al unui sistem aflat în evoluţie, unde „cel mai adaptat" supravieţuieşte, domină literatura ştiinţelor economice, nu este surprinzător că Hayek, ca economist, ar fi dorit să generalizeze modelul la alte forme de schimbare culturală, inclusiv apariţia şi selecţionarea regulilor ordinii sociale.

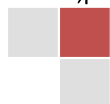
Indivizii şi deciziile de schimbare a regulilor

Acest mecanism poate fi comparat cu situaţia în care se află, într-o societate democratică, un cetăţean căruia i se cere să ia poziţie cu privire la o schimbare propusă în regulile politice. În primul rînd, deşi am putea gîndi că el va încerca să folosească sistemul politic pentru a atinge propriile scopuri, trebuie să ţinem cont că ţelurile sale sînt complicate, deoarece includ într-o formă sau alta dorinţa de a trăi într-o societate „bună" — indiferent ce poate să însemne aceasta pentru un individ. Astfel, scopurile lui cuprind o anumită idee despre modul în care activităţile oamenilor — inclusiv a sa personală — se cuvine să fie îngrădite. O problemă este că asemenea preferinţe nu sînt, în general, articulate explicit de un individ. Chiar dacă presupunem că sînt, el este încă în imposibilitatea de a lua o decizie politică raţională. Pentru a lua o decizie inteligentă privitoare la o anumită schimbare în regulile politice — poate o schimbare în structura constituţională — un individ trebuie să încerce să înţeleagă regula, să stabilească urmările ei posibile, să cîntărească impactul acelor consecinţe asupra lui şi apoi să emită o judecată morală asupra dezirabilităţii noii reguli. Toate acestea cer, implicit, ca un cetăţean individual să elaboreze o teorie a cauzalităţii sociale şi să o aplice unor exemple particulare. S-ar putea ca el să nu elaboreze o teorie deosebit de profundă sau atent fundamentată; dar judecăţile politice se bazează totuşi pe un gen de teorie socială ce corelează regulile cu anumite rezultate şi include judecăţi morale asupra acelor rezultate. Dificultatea pentru individ rezidă în lipsa unui calcul politic echivalent celui al scăderii pierderilor din profituri, care să-l ajute să stabilească dacă a emis o judecată corectă asupra procesului politic. Partidul politic este un înlocuitor nevrednic al acestui calcul.

Ideologia ca dispozitiv de „economisire"

În parte, cetăţenii soluţionează această problemă aderînd la o ideologie — un set de credinţe ale individului cu privire la lume şi la rolul lui în ea. O ideologie este compusă dintr-un set de teorii despre relaţii cauzale din societate, combinate cu un set de valori ce ţin de aceste relaţii. Ea poate fi considerată drept un dispozitiv de economisire a eforturilor presupuse de analizarea unei realităţi complexe, din care o mare parte indivizii nu o pot investiga complet atunci cînd optează pentru un anume curs al acţiunilor lor. Întrucît indivizii sînt confruntaţi cu problema de neocolit de a trebui să ia decizii şi să acţioneze pe baza unor informaţii foarte reduse, ei folosesc ideologiile ca aproximări ale informaţiei ce le lipseşte. Ideologia nu este importantă pentru individ numai pentru că îi oferă o bază pentru emiterea de judecăţi asupra gradului de adecvare al anumitor acţiuni — ale lui şi ale altora; ea are, de asemenea, o valoare socială prin aceea că, în măsura în care o societate se caracterizează printr-o ideologie comună, ea le permite oamenilor să prevadă situaţia din zone vaste ale realităţii sociale. Probabil că lucrul cel mai semnificativ din acest punct de vedere este faptul că, în general, oamenii iau ideologia lor drept ceva de la sine înţeles, în orice moment. Şi, la fel ca adeziunea inconştientă la regulile ordinii sociale pe care o descrie Hayek[20], majoritatea oamenilor menţin ca pe o parte a ideologiilor lor un set nearticulat de credinţe care pot prea bine să conţină elemente incompatibile. Rezultă că o ideologie nu trebuie să fie o imagine veridică a realităţii pentru a putea avea o funcţie socială utilă. Cîtă

[20] vol.I,p.19.

vreme este „destul de bună" pentru a permite individului să-şi joace rolul pe tărîm social, ea îşi slujeşte scopul. Totuşi, cînd dintr-un motiv sau altul un individ socoteşte că ideologia lui nu mai este „destul de bună", cînd, de pildă, este confruntat cu vreo criză sau cu necesitatea de a opta între alternative care fac apel la elemente contradictorii ori absente din credinţele lui, atunci este forţat să facă o modificare conştientă în convingerile sale, în modelul cauzal al lumii şi/sau în valorile sale[21]. Problema este că în cea mai mare parte are foarte puţine repere care să-l ajute să aleagă modificarea pe care urmează să o facă. În multe situaţii, mai exact spus, nu există nici o opţiune corectă unică la dispoziţia lui — nici un curs „adecvat" al acţiunii disponibil, chiar dacă şi-ar da osteneala să-l caute.

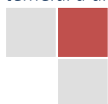
În toate fazele meditaţiilor sale asupra strategiilor politice (în afară, în cazul ideal, de procesul de formare a unei evaluări morale), un individ se află cam în aceeaşi postură ca şi cercetătorul din domeniul ştiinţelor sociale, care încearcă să elaboreze teorii despre schimbarea socială. Pentru a formula judecăţi politice, cetăţeanul unei democraţii — în măsura în care participă la procesul politic — trebuie să procedeze ca şi cercetătorul din ştiinţele socio-umane. Dar asta înseamnă că trebuie să se confrunte cu aceleaşi limite de care se loveşte şi cercetătorul. Problema pe care o are de înfruntat cercetătorul din ştiinţele sociale care încearcă să-şi testeze teoriile este că el are de a face cu o realitate complexă care nu permite să se facă experimente empirice cruciale. Testările teoriei sale, fie din punct de vedere al coerenţei logice, şi/sau, indirect, prin inferenţe statistice, nu sînt niciodată concludente. Nici o testare a unei ipoteze — chiar dacă este atît semnificativă pe plan statistic, cît şi coerentă din punct de vedere logic — nu este imună la atacuri din partea celor care oferă o explicaţie alternativă, bazată pe o altă teorie, coerentă şi ea din punct de vedere logic[22]. Cercetătorii profesionişti au elaborat metode de abordare a acestor probleme, metode care definesc ceea ce este considerată a fi o explicaţie adecvată pentru un anumit eveniment. Deşi metodele acestea nu sînt neproblematice, există cel puţin o comunitate de specialişti care sînt de acord asupra regulilor jocului. Cu toate acestea, din cauza problemelor ridicate de experimentarea într-un mediu complex, în ştiinţele sociale cercetătorii nu izbutesc niciodată să atingă gradul de acord ce caracterizează multe dintre ştiinţele „exacte". Aşadar, dacă, in ştiinţele sociale, cercetătorilor care s-au specializat în producerea de teorii despre realitatea socială le este greu să ajungă la un consens teoretic, cît de greu îi va fi unui cetăţean obişnuit să ajungă la o alegere fundamentală a regulilor? Nu este de mirare, prin urmare, că rezolvarea de către cetăţeanul obişnuit a acestei probleme nu se face prin adeziunea la vreo comunitate ştiinţifică, ci prin adoptarea şi utilizarea unei ideologii.

<u>Imprevizibilitatea schimbării acolo unde nu există un „adevăr" social obiectiv</u>

Putem presupune că, în momentul în care este confruntat cu necesitatea de a lua o decizie care nu se inserează convenabil în ideologia îmbrăţişată de el în momentul respectiv, un individ va încerca să-şi modifice ideologia pentru a o mula mai bine după realitate. Iar, date fiind greutăţile presupuse de acest exerciţiu, el va încerca să ajungă la un acord cu cei din mediul său — călăuzit poate de sfatul experţilor în care are încredere. Dar aceasta nu face decît să înlocuiască o problemă de informare cu alta. Cum va aprecia el competenţa experţilor care nu se înţeleg unul cu altul? Acolo unde nu exista un „adevăr" social obiectiv, acolo unde nu

[21] Hayek susţine că incoerenţele interne din credinţele oamenilor vor fi un motor al schimbărilor ideologice neîncetate din societate: „...omul modern este sfişiat de conflicte care îl chinuiesc şi îl forţează să se angajeze-în schimbări ulterioare tot mai accelerate" (L, L & L, vol.IIIp.159).

[22] Hayek a expus acest argument în repetate rînduri: de exemplu, Studies, pp. 22-32. De asemenea, Ludwig von Mises, Human Action, Yale University Press, 1963: ‚Apărătorii unor teorii logic incompatibile aduc drept dovezi aceleaşi evenimente pentru a arăta că punctul lor de vedere a fost confirmat de experienţă. Adevărul este că materialul empiric furnizat de fenomene complexe — şi nu există altfel de material pe tărîmul acţiunii umane — poate totdeauna să fie interpretat pe temeiul a diferite teorii antitetice" (p.42).

există nici o teorie larg acceptată — chiar printre experţi — despre consecinţele regulilor alternative pentru o ordine socială, schimbările produse în ideologie sînt, în cel mai bun caz, imprevizibile. Într-adevăr, aş merge pînă acolo încît aş susţine că mutaţiile din ideologia politică au adesea o importantă componentă aleatorie, dacă le judecăm din perspectiva coerenţei logice a ideii. Ceea ce se adoptă depinde, probabil, mai mult de cine pledează pentru o idee şi de modul cum este ambalată, decît de calitatea ideii înseşi.

Expunere rezumativă a tezei susţinute

Pentru a reveni la problema iniţială, cum putem noi explica degenerarea unui sistem politic care, în mod evident, a fost benefic pentru cetăţenii lui? Răspunsul pare să fie că motivele acestor beneficii nu sînt evidente pentru majoritatea oamenilor, inclusiv aceia pe care populaţia, în ansamblu, îi socoteşte experţi. Argumentul după care bogăţia materială merge mînă în mînă cu o societate liberă şi argumentul că libertatea politică şi cea economică sînt inseparabile sînt construcţii abstracte foarte dificile; chiar şi atunci cînd sînt înţelese, ele nu pot fi „demonstrate" în mod adecvat la nivel individual. Deoarece, într-o democraţie, oamenilor li se cere să ia decizii importante pe baza unor astfel de abstracţii, nu este surprinzător nici că majoritatea lor nu izbutesc să ia deciziile adecvate, nici că este posibil ca sistemul politic să decadă. Spre deosebire de schimbările produse în tehnologii şi în instituţiile economice, unde proprietatea privată — inclusiv deţinerea de capital la campaniile pe acţiuni — ţine sub control rezultatele, nu există un mecanism pentru a corecta eşecul ideilor politice, fără a expune întreaga societate unui risc. Pe tărîm politic, în mod necesar, inovaţia se leagă de transformarea ei în opinie dominantă în întreaga societate, iar extinderea erorilor nu poate fi limitată.

Nu este posibil nici să se opteze pentru instituţii politice mai bune doar plecînd de la observarea succeselor şi eşecurilor altora. Într-o realitate complexă, simpla observaţie nu ne va îngădui să distingem cauzele particulare ale succesului sau eşecului, aşa cum a demonstrat adesea Hayek. De pildă, cineva care studiază Uniunea Sovietică ar putea susţine că nivelul ei de trai este atît de scăzut din cauza planificării sale centralizate, în timp ce altul ar putea susţine tot atît de bine că a ajuns fie şi la nivelul la care e numai fiindcă şi-a planificat centralizat economia. Nu există nici o constrîngere fizică (neintenţionată) asupra producerii şi diseminării ideologiei politice care să selecteze în mod automat ideologiile potrivite cu obiectivele individuale pe termen lung. Este mai probabil că nici o idee rea nu moare cu totul vreodată, ea pur şi simplu pluteşte în tainiţele minţii cuiva pentru a fi etalată iarăşi, sub un veşmînt verbal uşor diferit, cînd oamenii caută soluţia unei noi crize.

În anumite privinţe, acesta este un mesaj foarte pesimist. Nu ne putem bizui pe consecinţele neintenţionate ale acţiunii umane pentru a genera o „ordine spontană" a regulilor — cel puţin nu a unor reguli ce vor permite înflorirea altor ordini spontane. Atunci, ce rămîne? Doar un energic activism ideologic din partea tuturor celor care preţuiesc Marea Societate[23]. Ideea Marii Societăţi nu este „naturală", în sensul biologic sau sociologic al termenului. Nu este ceva care trebuie să fie generat neapărat printr-un proces natural de evoluţie culturală. Fiinţele umane sînt capabile să o creeze şi să acţioneze în cadrul ei, dar ele pot face acest lucru şi în cadrul multor altor ordini sociale inferioare. De aceea valorile care fac posibilă Marea Societate trebuie să fie transmise altora şi consolidate, dacă vrem ca ele să se păstreze.

Raţiune şi reguli

[23] Acesta este termenul lui Hayek pentru societatea industrială complexă, avansată, care rezultă din libertatea economică şi politică (L.L&L, vol. p. 14).

Hayek regretă dispariţia vremurilor în care oamenii erau dispuşi să se supună unui set de reguli pe care nu-l înţelegeau—regulile care au făcut posibilă Marea Societate[24]. Dacă va fi existat vreodată o asemenea perioadă, ea oricum nu poate fi reinstaurată. In societăţile democratice complexe, moderne, oamenii trebuie să fie convinşi de raţiunea regulilor. Trebuie să li se arate care reguli anume vor face posibilă societatea. Dezvoltarea tehnologiei şi a instituţiilor economice atestă spiritul creator şi imaginativ al fiinţelor umane, cînd sînt libere să experimenteze idei. Nu putem să admitem creativitatea şi imaginaţia în inovaţiile tehnologice, ştiinţă şi instituţiile economice şi, în acelaşi timp, să pretindem ca oamenii să nu încerce să abordeze creator şi imaginativ instituţiile lor politice sau să fie dispuşi să se supună unor reguli ale căror scopuri nu le înţeleg. Cu cît societatea este mai deschisă, cu atît este mai probabil că indivizii cu spirit creator şi inteligent vor dori să fundamenteze temeinic regulile de comportare pe care le urmează şi vom observa mai multă experimentare — cu rezultate mai bune sau mai rele. În acest context, se distinge mai limpede covîrşitoarea importanţă pe care o are activismul ideologic pentru a convinge oamenii de valoarea unei societăţi libere.

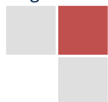
Către o întoarcere din drumul către servitute

O implicaţie optimistă a analizei mele este aceea că evoluţia ideilor nu este unidirecţională. Nu există nici o prezumţie că, din cauză că o idee bună a fost pierdută, pierderea este irevocabilă. Drumul către servitute poate fi, într-adevăr, o stradă cu două sensuri, dacă stimulentele pentru schimbarea direcţiei de mers sînt destul de puternice şi argumentele în favoarea libertăţii destul de convingătoare. S-a şi realizat un mare progres în formularea de argumente în favoarea libertăţii. Cel puţin în perioada actuală, pledoaria pentru o planificare economică cuprinzătoare a fost demolată. Acum posedăm o mult mai bună înţelegere a modului cum acţionează pieţele (datorită, într-o măsură deloc mică, operei influente a lui Hayek) şi dispunem de o înţelegere mult mai realistă a modului cum funcţionează statul[25]. Ceea ce mai este necesar să fie împlinit este o întregire a argumentelor lui Hayek din *Drumul către servitute* — argumentele după care libertatea este toată dintr-o bucată şi libertatea politică şi cea economică nu pot fi separate pentru multă vreme. Există probe tot mai numeroase că în Estul comunist eşecul planificării economice se dovedeşte a fi un foarte bun argument în favoarea libertăţii politice şi economice. În Occident, cazul libertăţii economice trebuie încă să fie pledat (într-adevăr, pare să se manifeste o serioasă dare înapoi în Statele Unite, în ciuda modului uzual de a percepe înclinaţiile ideologice ale guvernului Reagan). Dar, în măsura în care oamenii preţuiesc anumite libertăţi civice, mai există încă o ideologie fundamentală, împărtăşită de toţi, pe care se poate clădi această pledoarie. Încă nu ştim destul despre transmiterea ideilor şi despre rolul intelectualilor şi al specialiştilor în răspîndirea lor. Acesta este golul care trebuie să fie acoperit, fiindcă sarcina din anii care vin este de a răspîndi principiile şi practicile libertăţii plecînd de la consensul actual, atît cît există.

Trebuie, de asemenea, să ne aşteptăm ca niciodată cauza libertăţii să nu fie complet învingătoare. Aşa cum s-a arătat, ţine de natura acestor idei ca ele să nu fie niciodată testate în mod concludent şi să fie astfel vulnerabile la contraargumente. Dacă oamenii pot fi convinşi de importanţa regulilor care permit unei societăţi libere să înflorească, am putea totuşi să găsim oarecare îmbărbătare în speranţa că beneficiile materiale care izvorăsc din autentica libertate, generos împărţite, le vor da prilejul doar la puţini oameni să-şi reevalueze ideologiile politice — cel puţin pentru o perioadă foarte îndelungată.

[24] „Refuzul de a ceda unor forţe pe care nici nu le înţelegem, nici nu le putem socoti drept deciziile conştiente ale unei fiinţe inteligente este produsul unui raţionalism incomplet şi deci eronat" (Drumul, p. 227).

[25] Înţelegerea mai bună de către noi a modului în care funcţionează statul o datorăm muncii teoreticienilor opţiunii publice, în primul rînd membrilor „Şcolii din Virginia".

CUPRINS

